

İSİ MƏLİKZADƏ

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
İctimai Elmlər Akademiyası

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2005

*Bu kitab "İsi Məlikzadə. Günəşli payız" (Bakı, Yazıçı, 1982) və
İsi Məlikzadə. "Dədə pəlid" (Bakı, Yazıçı, 1984) nəşrləri
əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edən: **İntiqam Qasımozadə**

Ön sözün müəllifi: **Vəqif Yusifli**

894.3613 - dc 21

AZE

İsi Məlikzadə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 336 səh.

Ədəbiyyatımıza yeni qəhrəman tipi gətirmiş "60-cılar" ədəbi nəslinin nümayəndəsi olan İsi Məlikzadə müasir Azərbaycan povestinin yaradıcılarından biri, gözəl hekayələr müəllifi kimi tanınır. Onun əsərlərindəki özünəməxsus bədii dünya gerçəkliyi – XX əsr Azərbaycan insanını, onun mənəvi aləmini, əxlaqını və yasavisi tərzini aydın və düzgün əks etdirir.

Yazıçı həm mövzu, həm mövzunun açılışı, həm də dil vasitələrinin bu mövzu və açılışa qovuşuq şəkildə işlədilməsi baxımından məxsusi keyfiyyətləri ilə seçilir.

Bu kitabda ustad nasirin, doğruları sənət diliylə ifadə edən seçmə povest və hekayələri toplanmışdır.

ISBN 9952-418-31-8

© "ŞƏRQ-QƏRB" 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

SÖZÜN ÖMRÜ QƏDƏR

İsi Məlikzadə...

Azərbaycan bədii nəsrinin XX əsrdə yetirdiyi söz ustalarından biri... Ədəbiyyatda heç kimə bənzəməyən, özünəməxsus fərdi deyim tərz, yolu və üslubu olan bir sənətkar... Gözəl hekayələr müəllifi... Müasir Azərbaycan povestinin yaradıcılarından biri... Bədii nəsrində ən doğru həqiqətləri sənət dililə ifadə edən, XX əsr Azərbaycan ziyalısının, kəndlisinin obrazlarını yaradan ustad nasir... Neçə bədii filmin ssenari müəllifi...

Və nəhayət, heç vaxt xatirələrdən silinməyən, yaddaşlarda yaşayan əziz dost, gözəl insan. 35 illik bir yaradıcılıq yolu keçdi İsi. Onu şəxsən tanımayanlar, maddi və mənəvi payğılarından xəbərsiz olanlar üçün xoşbəxt sənətkar idi. Bu təəvvürü İsi Məlikzadə öz zəngin yaradıcılığı, sözünün qədir-qiyətiylə qazanmışdı. Ancaq bu xoşbəxt sənətkar İsi Məlikzadə 35 ildə heç də rahat və firavan, mənəvi itkilərsiz yaşamayıb. Tay-tuşları, hətta ondan cavanlar fəxri adlar, təltiflər içində üzüblər, o isə başını aşağı salıb yazıçı-əkinçi ömrünü yaşayıb. Əslində həyatın, yaşayışın mənası, yazıçı ömrünün mahiyyəti kimsədən pay ummamaq, zamanə adlanan qara divlə üz-üzə gəlmək, bu amansız mübarizədə "mən bir həqiqətim, heç deyiləm" məramını təsdiq etmək deyilmi? İsi Məlikzadə bu mübarizədən qalib çıxdı...

Təsadüf elə gətirib ki, mən İsi Məlikzadənin yaradıcılığı ilə bağlı bir neçə məqalə yazmışam, onunla müsahibə aparmışam, eyni redaksiyada – "Azərbaycan" jurnalında işləmişəm. Yalnız hekayə və povestlərindən tanıdığım və sevdiyim İsi Məlikzadə ilə ünsiyyətim məndə belə bir fikir yaradıb ki, İsi Məlikzadə ilə onun təsvir etdiyi qəhrəmanlar arasında neçə də bir doğmalılıq var. Sanki o, öz ömrünün ayrı-ayrı aylarını, illərini obrazlarına paylayıb. İsi bütün əsərlərində özünü yaradıb. Ancaq eyni zamanda o qəhrəmanların hər biri də öz ömrünü yaşayıb. "İki günün qonağı"ndakı mühəndis İslam sanki İsinin özüdür, "Quyu"da, "Yaşıl gecə"də, "Günəşli payız"da, "Dədə palıd"da, "Gümüşgöl əfsanəsi"ndə də təsvir olunan qəhrəmanlar İsinin mənəvi dünyasından güc almışlar. Əgər biz keçən əsrin 50-90-cı illər Azərbaycan mənəvi mühitini, Azərbaycan ziyalısının və kəndlisinin həyat və məişətini, duyğular aləmini daha yaxından izləmək istəsək, heç şübhəsiz, İsi Məlikzadənin bədii nəsi və bu nəsrin qəhrəmanları

əlimizdən tutacaq, ən yaxın bələdçimiz olacaq. Mənim İsi ilə ünsiyyət, birgə işlədiyimiz illərdə onunla bu və ya digər dərəcədə təmasım onu həm də bir insan kimi tanımağa, duymağa kömək elədi. Və mən baxıb gördüm ki, İsi özü bir insan kimi hər hansı bir əsərin baş qəhrəmanı ola bilər.

Bu BAŞ QƏHRƏMAN Ağcabədidə dünyaya göz açmışdı. Atası Abbas kişi çox bamezə adam imiş. İsidəki o lətifə damarı, bamezəlik, adamı qəşş edincəyə qədər güldürmək məharəti İsiyə qandan keçmişdi. O, ixtisasına görə neft-qaz mühəndisi idi, mədəndə operator, yerüstü avadanlıq ustası, mühəndis işləmişdi. Ancaq özü də hiss eləmişdi ki, onu başqa bir aləm cəlb edir və 1966-cı ildən taleyini ədəbiyyata bağlamışdı. Heç bir filoloji təhsili olmayan İsinin ilk hekayəsi çap olunanda (1960) 26 yaşı vardı. Ədəbiyyat aləmində kimse onu tanımırdı. "Baxmadı getdi" adlı ilk hekayəsində o, bir oğlanla bir qızın görüşünü təsvir etmişdi. Elə hekayənin adından onun süjeti də məlum olur. O hekayəni İsi "Azərbaycan gəncləri" qəzetinə vermişdi və ona demişdilər ki, hekayən sabah qəzetdə çıxacaq, qəzet köşkünə gedib ala bilərsiniz. İsi sevinirdi və uçmağa qanadı yox idi. Səhərə qədər yata bilməyən İsi səhər sevinci içində, ayaqları titrəyə-titrəyə köşkə getmişdi... Amma hekayəsini qəzetdə görə bilməmişdi. Bu minvalla düz altı ay gözləmişdi... Hekayə çap olundu, amma İsi Məlikzadə yox, İsi Məmmədzadə imzası ilə...

Ədəbi mühitdə onun ilk tanıdığı şəxslər Fərman Kərimzadə, Əlibala Hacızadə və Vəlif Nəsiboğlu olub. O zaman redaksiyalara getməyə utanırdı, fikirləşirdi ki, adlarını eşitdiyi və pərəstiş etdiyi Mehdi Hüseyni, Mirzə İbrahimov, Əbülhəsəni görsə harada qaçıb gizlənəcək. O illərdə ədəbi mühitdə "qocalarla" "cavanlar" arasında osl hədd-hüdud var idi, ağsaqqalın qədir-qiyəti uca tutulurdu. İndiki kimi deyildi. Bir dəfə İsi düz iki saat bulvarda Süleyman Rəhimov seyr etmişdi, onun dənizə neçə baxmasına, aralı durub gəzişməsinə heyran-heyran tamaşa etmişdi.

El arasında belə bir söz var: "Yetimə yiyə duran çox olar". İsinin ilk yazılarının çapında Sabir Əhmədlinin, Salam Qədirzadənin, Əliəğa Kürçaylının böyük köməyi olmuşdu. Amma o vaxtlar yazıya ciddi yanaşırdılar, hər cizma-qaraçını çap eləməkdilər və görünür, bu ağcabədili balasında istedadı hiss eləmişdilər ki, ona qahmar durdular.

İsinin mənsub olduğu ədəbi nəsil o dövrün (60-cı illərin) gənc yazıçıları hesab edilirdi. Yazmaq, çap olunmaq heç də asan, maneəsiz deyildi. Axı canlı klassiklər yaşayırdı – Azərbaycanın sovet dövrü nəsr-

rinin temelini yaradan Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, Əbülhəsən, İlyas Əfəndiyev, Ənvər Məmməd-xanlı. Digər tərəfdən, artıq yaradıcılığının bəhrəli çağlarını yaşayan İsmayıl Şıxlı, İsa Hüseynov, Sabir Əhmədli, Bayram Bayramov kimi tanınmış yazıçılar vardı. Bu iki ədəbi nəslin əhatəsində sadəcə olaraq başqa bir yol yox idi, ya gerek onları təqlid edəydin, ya da öz yolunu müəyyənləşdirəydin.

Və İsinin mənsub olduğu ədəbi nəsil ikinci yolu tutdu.

Ədəbiyyatda "altmışıncılar" ədəbi nəslə barədə, onların ədəbi-tarixi missiyası haqqında söz-söhbətlər, mübahisələr indi də sengimək bilmir. Kimsə onların rolunu həddindən artıq şişirdir, kimsə onları inkar edir. Lakin nə həddindən artıq şişirtməyə, nə də inkar etməyə lüzum yox. Fakt və həqiqət budur ki, əllinci illərin sonlarından başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatında, xüsusilə bədii nəsrində yeni bir ab-hava duyulurdu, bunu mərhələ də adlandırmaq olar və əslində, belədir. Hələ 60-cı illərin əvvəllərində Mehdi Hüseyn yazırdı: "Mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, bədii nəsrimizdə də, şeirimizdə də biz yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşuq. Bu mərhələnin artıq qəti bir mövqe tutduğunu iddia etmək üçün tələsməyə ehtiyac yoxdur. Ən mühüm cəhət budur ki, həmin mərhələyə keçməyin tarixi labüdlüyünü bütün ədəbi ictimaiyyətimiz hiss etməkdədir. Həyat hadisələrinin və insan surətlərinin təsvirində və mənalandırılmasında nə isə daha lirik, psixoloji təhlildə

doğru olmazdı. Bütünlükdə ədəbiyyatın özü yeniləşməyə başlayırdı və bu mərhələni bütün ədəbi nəsillər yaradırdı. Diqqət yetirsək, görəcəyik ki, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, İlyas Əfəndiyev kimi "baniyikar"ların yaradıcılığı da əvvəlki yazdıqlarından fərqlənirdi, ilk povestləri 50-ci illərdə çap edilən və ədəbi aləmdə elə bir reaksiya doğurmayan İsa Hüseynov tamam başqa bir yazıçı olmuşdu, İsmayıl Şıxlı, Sabir Əhmədli yeniliyi vaxtında duymuşdurlar. Anar, Elçin, Maqşud İbrahimbəyov, İsi Məlikzadə, Əkrəm Əylisli, Fərman Kərimzadə kimi gənc nasirlər isə birbaşa fərqli, özünəməxsus ədəbi düşüncə nümayiş etdirirdilər.

Bədii nəsrdə əvvəlki illərdən fərqli olaraq insanın mənəvi-əxlaqi dünyasının təsvirinə meyl və maraq artmışdı, şəxsiyyət başlanğıcı, ədəbi qəhrəmanın hərtərəfli (həm müsbət, həm də mənfi) təsvirinə meyl, onu bütün mürəkkəbliyi ilə canlandırmaq söyi getdikcə aparıcı xəttə çevrilirdi. Bir janr kimi roman – vüsetli, epik roman xətti tədricən öz yerini yığcam povest janrına verirdi. 60–70-ci illər Azərbaycan nəsrində üçün bu mənada povestlərin çiçəklənməsi mərhələsi oldu. Lakin ən başlıcası bu idi ki, ədəbiyyatda reallıq, həyat həqiqətinin təsviri üstünlük təşkil edirdi. "Müasir həyat haqqında artıq köhnəlmiş təsəvvür və ifadə vasitələri ilə yazmağın mümkün olmaması qənaətinin doğurduğu qüvvətli, səmərəli axtarış ruhu, yeni vəzifələrə uyğun gələn fərqli orijinal estetik boyalar tapmaq cəhdi bədii fikrin inkişafının mahiyyət və istiqamətini müəyyən etdi və xoşbəxtlikdən həmin təmayül gənc nəslin də yaradıcılığında başlıca xüsusiyyətə çevrildi" (Akif Hüseynov).

İsi Məlikzadə yaradıcılığına öncə mehz bu kontekstdən yanaşmaq lazımdır. Lakin ədəbi əsərləri qiymətləndirərkən təkcə onların yarandığı, araya-ərsəyə gəldiyi dövrü əsas götürmək və həmin dövrdən çıxış etmək məhdudluğa aparıb çıxarardı. Yazıçını yaşadan əlbəttə, ilk növbədə, onun əsərlərindəki bədii dünyanın özünəməxsus yaranışdı. Bu bədii dünya real dünyanın sözdə təcəssümüdür. İsi Məlikzadənin yaratdığı dünya XX əsr Azərbaycan gerçəkliyidir və bəlkə ən doğrusudur. Azərbaycanşünaslar üçün XX əsr insanını, onun mənəvi dünyasını, əxlaq və yaşayış tərzini, ictimai mövqeyini açıqlamaq, bu xüsusda söz demək üçün ən gərəqli mənbələrdən biri də İsi Məlikzadənin əsərləri olacaq.

İ.Bexer məqalələrinin birində yazırdı: "Yeni incəsənət heç vaxt yeni formalardan başlamır, həmişə yeni insanla doğulur".

İsi Məlikzadə və onun mənsub olduğu "altmışıncılar" ədəbi nəslə ədəbiyyata mehz yeni qəhrəman tipini gətirdilər.

“Evin kişisi” povestində İsi Məlikzadə adi bir insanın – sıradan mülki işçisi Qaçayın həyatını təsvir edir. Qaçay öz hərəkətləri və davranışı ilə sovet ədəbiyyatının “müsbət qəhrəmanı” tipi ilə heç cür uyğunlaşa bilməz. Çünki o, mənfi xüsusiyyətlərə qarşı mübarizə apara biləcək qəhrəman səviyyəsində deyil. Hətta Qaçay “müsbət qəhrəman”a xas olmayan avam və sadələşmiş düşüncə tərzilə gülüş də doğurur.

Reisi Qaçayı ironiya ilə “Koroğlu” adlandırır, lakin Qaçay nəinki Koroğlu, heç onun dəlillərindən də deyil. Amma Qaçay daxilən saf və təmiz insandır. O, kiminsə qarşısında əyilir, sınır, amma bu təmizlik onu tərk etmir. Məsələn burasındadır ki, Qaçay tipli insanlar ədəbiyyatın qəhrəmanı olmamışdılar. Onların adi həyat tərz, gün-güzəran ağırlığı, maddi və mənəvi qaygıları ədəbiyyatın predmetinə çevrilməmişdi. Təsədüfi deyil ki, “Evin kişisi” çap olunandan sonra bəzi tənqidçilər “Bu necə qəhrəmandır? Bu qəhrəman niyə passivdir?” deyə haray qopardılar. Lakin unudulurdu ki, ədəbi qəhrəmanın tipləri müxtəlif ola bilər və Qaçay kimi insanlar isə həyatda, real həyatda mövcudurlar. İsi Məlikzadə isə süni şəkildə Qaçaya “müsbət qəhrəman” pasportu, “mübarizlik” vəsiqəsi bəxş etməmişdi.

Lakin əlbəttə, İsi Məlikzadənin yaratdığı ədəbi qəhrəmanların heç də hamısı Qaçaya oxşamır. Qaçay sadəcə olaraq təmiz və mənəviyətli insanların bir nümunəsidir. Bu qəhrəmanların hamısının qarşısında istisnasız və tərəddüd etmədən “ışıqlı” sözünü bədii təyin kimi işlətmək mümkündür. Lakin İsi Məlikzadənin təsvir etdiyi bu işıqlı insanların hər birinin öz fərdi dünyası, mənəvi aləmi var. Və İsi Məlikzadə hər bir qəhrəmanı təsvir edəndə özünəməxsus bədii boyalar, təvəttül ifadə vasitələri tapa bilmişdir.

“İki günün qonağı” povestindəki İslam 60-70-ci illərdəki mühüm əxlaqi-mənəvi bir problemin – kəndlə şəhər münasibətlərinin mənzərəsini canlandırır. Lakin əlbəttə, bu povestdə İslam elmi-texniki tərəqqi ilə şərtlənən zəhəri cəhətlər deyil, məsələnin mənəvi aspekti cəlb etmişdi. İnsan öz doğma ocağından – doğulduğu kənddən, təbiətin qoynundan ayrılır, şəhərə üz tutur və bir də... geri qayıda bilmir. Qayıdanda isə “iki günün qonağı” olur.

İsi Məlikzadənin təsvir etdiyi KƏND keçən əsrin 60-90-cı illərindəki Azərbaycan kəndidir. İsi bu kəndi yaxşı tanıyırdı və yaxşı tanıdığı üçün də özündən heç nə uydurmurdu. O, kəndi idcallaşdırmırdı, özün-

dən əvvəlki yazıçılardan fərqli olaraq bu kəndin ordenli-medallı, şöhrətli qəhrəmanlarından söz açmırdı (onsuz da bu mövzuda onlarla əsərlər yazılmışdı). İsi bu kəndin ağrı-acılarından, mənəvi baxımdan ekoloji tənəzzülündən, kənddə yaşayan insanların müxtəlif qayğılarından danışdı. Bu baxımdan onun üç povestini xatırlatmaq kifayətdir: “Quyu”, “Yaşıl gecə” və “Dədə pahlı”.

Elçin Əfəndiyev “Quyu” müəllifinə məktub göndərmişdi və həmin məktubda yazırdı ki: “Bu məktubun əsas səbəbi Sizin “qazdığınız” “Quyu”dur və lap əvvəldən deyim ki, yaxşı “quyu” qazmışınız, suyunun “mət kimi şipşirin, göz yaşı kimi dumduru” olması barədə bir söz deyər bilmərəm, amma bu quyu bədii psixoloji mənada gələcəyin daha dərin “Quyu”larından xəbər verir, Sizin yaradıcılığınızdakı inkişafı, bədii-estetik kamilliyə doğru keyfiyyət dəyişikliyi əyani şəkildə göstərir”. Elçin həmin məqaləsində İsi Məlikzadənin “bədii cəhətdən dürüst və aktual” yaratdığı ayrı-ayrı obrazlardan söz açır, bu povesti İsi Məlikzadə yaradıcılığında irəliyə doğru böyük addım hesab edir və sonda yazırdı: “Sizin povestiniz bir daha sübut edir ki, məxsusi bədii estetik boyalarla – yeni keyfiyyətli təhkiyə, orijinal təsvir vasitələri ilə dövrün mürəkkəb ictimai – əxlaqi problemlərini qaldıran və həll edən “altmışıncı illər nəsl” doğrudan da elə bir yetkinlik dövrünə gəlib çatmışdır ki, ən uca tribunalardan belə özünü ifadə və təsdiq edə biləcək bədii qüdrətə malikdir”.

“Quyu”da İsi Məlikzadə yetmişinci illər Azərbaycan kəndinin mənəvi-əxlaqi mənzərəsini əks etdirirdi. Əlbəttə, demək olmaz ki, bu mənzərə tam və bütöv idi, amma tam və bütöv olmasa da, real idi, inandırıcı idi, yalan deyildi. İslamın təsvir etdiyi insanlar – Umud, Məcid kişi, kolxoz sədri Xalıq, onun arvadı Əslə, qızı Solmaz, qoca anası və bu ailəyə məhrəm olan Piri bir obraz kimi son dərəcə təbii idilər – bütün müsbət insani keyfiyyətləri və qüsurları ilə birgə. Quyu sözünün özü də simvolik, rəmzi bir mənə daşıyırdı və oxucu əsil quyu qazanlarla QUYU QAZANLARI seçib fərqləndirə bilirdi.

Povestin qəhrəmanı Umud səviyyəyə, anlayış tərzinə etibarilə mübariz deyil və bunu heç ondan tələb etmək də doğru deyil. Lakin onun içindəki saflıq, mənəvi təmizlik son anda qəti qərar qəbul etməsinə gətirib çıxarırdı:

“İçini sızıldadan o qoribə qorxunun səbəbini Umud anlamıyağa çalışırdı: Solmazı itirmişdi, Solmaza olan məhəbbətini itirmişdi: birdən-birə, qəflətən. Daha onu qarşıda böyük, xoş əzablar gözləmədi.”

Umut özünü bir boşluqda, bir heçlikdə sandı. Qəhərlənə-qəhərlənə fikirləşdi ki, Solmaz doğrudan da onun arvadı ola bilər. Əslə öz qızını yola gətirib onun evinə köçürə bilər, ancaq belə asan, hazır məhəbbət Umutun nəyinə gərəkdir?”

Beləliklə, Umut – İsi Məlikzadənin gənc və kövrək qəhrəmanı ona qazılacaq QUYUdan xilas olur, hazır səadətdən, xoşbəxt güzərandan imtina edir.

İsi Məlikzadənin “Yaşıl gecə” povestindəki Qərib də eyni yolu seçir. Fərq burasındadır ki, Umut üçün yol açıqdır – o, artıq özünü dərk edib, bundan sonra həyatda özünü bir şəxsiyyət kimi təsdiq etməyə çalışacaq. Qərib isə o dünyalıqdır, mənən saf və təmiz olan bu insanın fiziki qüvvəsi tükəndi. “Dədə palıd”dakı Nurcabbar isə təbiət aşığıdır. Lakin təbiətə bu vurğunluğu təkcə heyranlıqla bağlamaq doğru olmazdı, burada həm də rəmzi bir çalar var. Nurcabbar təbiətlə insan harmoniyasının pozulduğunu, insanın təbiətə qəsd etdiyini böyük ürək ağrısı ilə dastana, nağıla çevirir: “Quruyacaq Dədə palıd, ayaq üstə can verəcək...” İsinin bu povestində bir haray var – təsadüfi deyil ki, Dədə palıd mişarlananda Nurcabbar da meşəni, təbiəti tərk edir.

Doxsanıncı illərdə İsi Məlikzadə “Qırmızı şeytan” povestini yazdı. Bu povestdə o, illərdən bəri içində püskürən qəzəb və etirazını, yaşadığı cəmiyyətdən narazılığını bədii sözle ifadə etdi.

...İsi Məlikzadənin – görkəmli Azərbaycan yazıçısının yaratdığı SÖZ DÜNYASI yaşayır. Onun əsl ömrü həmin SÖZ DÜNYASının ömrü qədərdir...

Vaqif Yusifli



EVİN KİŞİSİ

Çəkmənin mıxı laxlayıb dikəlmişdi, Qaçayın dabanın deşirdi. Qaçay sağ ayağının pəncəsini tez qoyub, tez də götürürdü. Bədəninin bütün ağırlığı bir qılçının üstünə düşmüşdü. Ona elə gəlirdi ki, göynəyən, zoqquldayan dabanından qan axır. Mıx etinə batdıqca sanki onun xırçıltısını da eşidirdi. Oğlanın ixtiyarı çatsaydı, elə burada – yolun kənarında oturub, ayağına bir nömre böyük olan zil qara çəkmələrini çıxardar, gücü gəldikcə qolazlayıb atardı. Qaçay inanırdı ki, mayor Sahibov onu bu vəziyyətdə görsə acıqlanar: “Milisioner görək qıvraq olsun! Ombasını çəkən adamdan nə milisioner?”. Qaçay qəddini düzəldib, yan-yörəsinə baxdı: ətrafda kimsə görünmürdü. Çəpərlərdə gizlənən cırcıramaların yeknəşəq, bezikdirici səsindən başqa səs eşidilmirdi. Yerdən burula-burula qalxan qızmar ilğım pərdəsindən savayı heç nə tərpənmirdi. Oğlan dabanının ağrısını bir anlığa unutdu. Boynunun, çiyinin istidən yandığını indicə hiss etdi. Yadına cürdək suyu düşdü. Bu dəqiqə artırmada dayanıb onun yolunu gözləyən bacısını xatırladı. Bilirdi ki, Ağca uzun lüləkli iri aftafaya su töküb, tiftikli təmiz məhrəbanı sütundakı mıxdan asıb. Qaçay darvazadan girən kimi qız aftafanı götürüb hazır dayanacaq. Qaçay yuyunub qurulananda bacısı deyəcək: “Kəkotulu çay da dəmləmişəm, quyuya cürdək də sallamışam. Hansından verim?”. Qaçay səhərdən axşamacan həyə-tə-bacada əlləşən, bekar dayananda darıxan bacısının azacıq kobudlaşmış, qaralmış əllərinə, solğun bənizinə, dərinliyində güclə seziləcək bir kədər gizlənən iri qonur gözlərinə baxacaq və belə anlarda fikirləşdiyi sözləri yenə ürəyində təkrarlayacaq: “Allah Ağcanın baxtını açsın... Ağcadan bir dənədi”.

Qaçay addımlarını yeyinlətdi. Daha dabanı ağrıdı, deyəsən, keymişdi. Ancaq nəfəs ala bilmirdi, ağzını açan kimi isti hava dilini-dilçəyini yandırır. O, əsgərlikdə keçirdiyi günləri xatırladı. Uzaq diyarda dizəcən qara batdığı vaxtlarda bu qızmar günəşi nə qədər arzulamışdı? Sazaqdan donmuş barmaqlarını ağzına tutub hovxuranda aran günəşinin bir-cə saatlıq istisi üçün burnunun ucu göynəmişdi...

Lap yaxınlığında maşın signal verdi. Qaçay bu gur, qəfil səsdən diksinib başını qaldırdı. Yaşıl “Volqa” düz üstünə gəlirdi. O, maşını da

tanıdı, sükandan təkəlli yapışmış qara eynəkli, qıvrımsaç oğlanı da. Tez dala çəkildi. Oğlanın şüşə arxasında sürətlə yaxınlaşan yumru sıfəti birçə anlığa nəzərinə çarpdı və onun azacıq aralı, qalın dodaqlarında istehzalı təbəssüm gördü. “Volqa” Qaçayın yanından yel kimi ötdü. Aləmi qatı toz dumanı bürüdü. Qaçay, yolun sinəsindən qabarıq dalğalanan bu ağ-sarımtıl örtüyün içində itdi. Nəfəsini udub, gözlərini bərk-bərk yumdu. Eynəkli oğlanın aralı, ətli dodaqları sanki Qaçayın bəbəklərinə həkk olunmuşdu; zülmət qaranlıqda da onu görürdü...

Maşın çoxdan getmişdi, toz da çəkilməmişdi, ancaq Qaçay yerindən tərpənmirdi. Ağzında palçıq tamı vardı. Tüpürdü: “Rastlaşırıq, Pənah, eybi yoxdur”. Üst-başını çırpı-çırpı yoluna düzəldi. Tərəddüd içində yeriyirdi. İstəyirdi geri qayıdıb Pənahı tapsın, yaxasından yapışıp onunla haqq-hesab çəksin: “Di get. Bir də mənim yanımda lovğalanma! Nə olsun ki, sən Baxışın oğlusan?! Nə olsun ki, atan raykoopittifaqın sədridir? Mən də milisionerəm”. Qaçay fikirləşdi ki, bütün bunları Pənahın üzünə deyəndən sonra onun iri gözlüklü qara eynəyini də alıb sındırsın. Eynəyi olmasa Pənah belə qudurmaz, lovğalanmaz...O, təəssüflə ah çəkdi. Anladı ki, Pənahın yaxasından yapışa bilməyəcək. Onun eynəyini sındıra bilməyəcək. Buna haqqı çatmaz. Axi, necə sübut etsin ki, Pənah onu toza verib?! Bunun üçün adamı cəzalandırırlar. Birdən Pənah da onun boğazından yapışdı: “Bura bax, yol tozludur, mənə nə? Təyyarə sürürəm ki, göylə uçam?”. Onda hamı Qaçayı qınayacaq. Hətta Sahibov da: “Bala, işə girən günü sənə nə dedim? Demədim ki, milisioner gerek dözümlü, səbirli olsun? Demədim ki, milisioner gerek qanun-qaydanın keşiyində dursun? Zəhmətkeşlərin əmin-amanlığını qorusun? Ən başlıcası: milisioner öz müdirinin hörmətini, şərəfini yüksək tutmalıdır. Demədim bu sözləri qulaqlarında sırğa elə?”. Əlbəttə, demişdi. Sədrəddin Sahibov rayon daxili işlər şöbəsinin rəisidir, bu vəzifədə saç-saqqalını ağardıb. Qaçay onun tövsiyəsini sırğa eyləyib qulaqlarından asmışdı və bu sırğaları çıxarıb atmaq, itirmək istəmirdi.

O, dar aralığa girdi. İndi Əntiqəgilin evinin yanından keçib, tini burulacaq və öz həyətlərinə girecək. Hər dəfə burdan ötəndə kərpic barının arxasında it hürürdü. Elə bil Qaçayı ayaqlarının səsinə tanıyırdı. Əntiqə, zəncirlə mıxa bağlanmış itə acıqlanar, sonra da barıdan boylanardı. Bir anlığa Qaçayla göz-gözü güler, gülümseyib çəkilerdi. Qaçay, bu bir anlıq təbəssümün hərarətini bütün günü ürəyində göz-

dirərdi. Əntiqəni tez-tez yuxuda görərdi. Yuxusu da itin hürməyiylə başlayardı.

O, nəzərlərini hasarın üstünə dikdi və nədənsə Pənahın aralı, ətli dodaqları yenə gözlərinin qarşısında dayandı. Özü üçün qaranlıq, müəmmalı qalan sirrin duyğunu tapıbmış kimi, təəccüblə qaşlarını çatdı. Elə bil Qaçayın uzaqdan baxdığı bu qaranlıq aləmdə birdən günəş doğdu və hər şey zülmət pərdəsindən çıxdı, hər şey açıq-aydın göründü. Pənahın onu toza basmağının səbəbini indicə anladı: “Əntiqəyə görə!”.

Qaçay kərpic bariya çatdı. Qorxdı ki, birdən it onun gəldiyini duymaz. Çəkmələrinin tozunu çırpırmış təkin ayaqlarını yerə bərk-bərk vurdu. Sağ dabanından sızılı qopdu. “Andır mıx” – deyib ufuldadı. Barının arxasında əvvəlcə zəncir cingildədi. Sonra it yava-yava hürdü. Qaçay addımlarını yavaşladı: “İtdə həvəyə bax, bu istidə gör necə hürür”. O, arzuladığı həsrətini çəkdiyi səsi eşitdi: “Ay it! Sənə partlama deysin!”. Barının bir neçə kərpic düşmüş yerində iki ağ əl göründü. Nazik barmaqlar üstəki kərpici qamarladı, görüldü. Qaçay daxilində xoş bir əsməcə, zəiflik duydu. Bu süstlük onun sinəsindən qopub bütün bədənə yayıldı... Yenə göz-gözü gəldilər. Yenə birçə anlıq təbəssüm! Və hər şey yuxu kimi qəflətən dağıldı, yox oldu. Təkcə bu təbəssümün hərarəti qaldı onun ürəyində...

Qaçay doqqazdan girib, quyuya tərəf getdi. Dizinin birini yerə qoyub, hamar, nazik ipdən yapışdı. Dartdı. Elə bildi ki, cürdək əlinə çatanacan aylar, illər keçəcək və onun gücü, səbri tükənəcək. O, yanlarından su damcılayan saxsı qabı qucağına qoydu. İslanmış əsgəri tıxacı çıxartdı. Cürdəyi əllərinin arasında tutub, onun dəyirmi ağzını qurumuş, qaysaqlanmış dodaqlarına dirədi. Nəfəsi tıncıxana qədər içdi. Çənəsinə, boğazına tökülmüş suyu əlinin dalı ilə sildi. Qanrılib artır-maya baxdı. Ağca gözlərinə dəymədi. Ancaq uzun lüləkli aftafa da yerində idi, tiftikli məhrəbə da.

Qaçay tut ağacının kölgəsindəki taxta çarpayıdan mütəkkəyə dir-səklənmiş atasının yanına getdi. Onun ayaq tərəfində oturub furajkasını dizinin üstünə qoydu. Kişi tərpəndi, boz-bulanıq gözlərini göyə dikdi.

– Gəldin? – deyə soruşdu.

Neçə illərdən bəri dünya işığına həsrət qalmış Mikayıl, oğlunu sanki nəfəsindən tanıyırdı. Bəzən Qaçaya elə gəlirdi ki, atası azacıq da olsa görür. Həyətdəki şeyləri elə bil öz əli ilə qoymuşdu, nəyi götürmək istəsəydi, düz üstünə gedirdi.

Oğlan ağacın kölgəsinə yığılmış qarğı qomuna, təzəcə hörülmüş səbətə baxdı. Atasındakı səbrə, həvəyə heyfət etdi. Onun hədəyə gədən zəhmətinə heyfəsiləndi. Axı, qarğı səbət kimin nəyinə lazımdır? Kişi bütün günü bardaşqurma oturub səbət hörürdü. Həyat də, ev də, damın üstü də səbətlə dolu idi. Ağacların budaqlarından da asmışdılar, qonşulara da paylamışdılar, yenə də artırdı, yığıb-yığışdıra bilmirdilər.

Kişi tütün qutusunu açıb asta-asta papiros eşdi. Oğlan onu harayasa boşluğa zillənən, ağı qarasına qarışmış gözlərinə nəzər saldı. Bəbək-lərini görmədi... Kişi papirosu damağına qoydu. Kibrit dənəsi götürdü. Şəhadət barmağını papirosun ucuna vurub tuşladı. Sonra yandırdı. Tüstü onun saralmış bığını yalaya-yalaya sifətinə yayıldı. Qaçay atasının tükli üzündə, qaramtıl dodaqlarında qərribə təbəssüm sezdi. Sanki kişinin pərdəli, bulanıq gözləri də nurlanmışdı. Hər dəfə papirosu sümürdükcə dodaqları titrəyirdi. Qaçay başa düşdü ki, atası nəyəse sevinir, onun qəlbinin illərlə qaranlıq qalan guşəsində nəse bir işıq doğub. Yoxsa Mikayılın həmişə hərəkətsiz kimi görünən göz qapaqları belə tez-tez çırpılmazdı, dodaqları belə titrəməzdi. Kişi təzədən mü-təkkəyə dirsəkləndi. Başını tutub gülümsədi. Qaçay atasının qaralmış, xırda seyrək dişlərinə baxdı və onun tükli sifətində, donuq gözlərində dolanan təbəssümün səbəbini anlamadı. Furajkasını çarpayının üstündə qoyub qalxdı. Gəlib artırmamanın xambalasında oturdu. Çəkmələrini çıxartdı. Ağrıyan dabanına baxdı. Qanamamışdı, ancaq azacıq didilib qaralmışdı.

– Yuyun, a bala.

Qaçay anasının nə vaxt yaxınlaşdığını hiss etməmişdi. Arvad aftafanı qaldırdı. Qaçay ovcunu su ilə doldurub üzünə çırpdı. Boynunu, boğazını yudu. Mıxdan asılmış təmiz məhrəbanı götürdü.

– Ağca gözümə dəymir.

Arvad azacıq duruxdu. Dönüb örtülü qapıya baxdı. Oğlanın narahatlığı, şübhəsi artdı. Məhrəbanı çiyninə saldı:

– Hani Ağca? Xəstələnib, nədi?

Cavahir oğlunun dözümini yoxlayırmış kimi susurdu. Qaçayın ni-garançılıq dolu nəzərlərlə onu süzdüyünü görüb gülümsədi. Anasının bu təbəssümü oğlanın olan-qalan səbrini tükəndirdi. Nəhayət, Cavahir başı ilə örtülü qapıya işarə elədi:

– Evdədi.

– Neyniyir?

– Dədən sənə bir söz demədi?

– Yox.

– Ağcaya elçi gəlib.

Qaçay anasının sözlərini tezliklə qavraya bilmədi. Məhrəbanı mıxdan asdı:

– Nə elçi? Kimdən gəlib?

– Cahiddən.

Oğlan qaşlarını çatıb fikirləşdi. Deyəsən, bu adda, Ağcaya elçi göndərə biləcək bir adam yadına düşmədi. Başını buladı. Cavahir sanki qızının eşidəcəyindən ehtiyat edərək səsinə alçaltdı:

– Xanəndə Cahidi tanımırsan? Qonşuluğumuzda, Bəkəgildə olur. İki-üç aydı gəlib bizim rayona. Əsli-nəslə burdan deyil.

Qaçayın qəlbinə narahatlıq qarışıq bir sevinc bürüdü. Həmişə Ən-tiqəgilin evinə yaxınlaşarkən sinəsindən qopub bütün bədənini çulğayan süstlük yenidən baş qaldırdı. Bilmədi özünü necə aparsın, anasının qəfil xəbəri müqabilində nə desin. Kürəyini sütuna söykədi. Taxta çarpayıda mütəkkəyə dirsəklənmiş atasına baxdı. Bayaq kişinin qaramtıl dodaqlarında, bulanıq gözlərində dolanan titrək təbəssümün səbəbini anladı. “Demək, Ağca bu evdən köçəcək”. Daha günortalar artırmada dayanıb qardaşının yolunu gözləməyəcək. Daha uzun lülekli mis aftafanı su ilə doldurmayacaq, quyuya cürdək sallamayacaq. Əbəs yerə deməyiblər ki, qız köçəri quşdur... Qoy getsin Ağca. Yəqin ki, kobudlaşıb qaralmış əllərinin dərisi ağaracaq, bənizindəki solğunluq çəkiləcək, gözlərinin dərinliyində gəzdirdiyi kədər ərilib itəcək.

Oğlunun sütuna söykənib fikrə daldığını görən Cavahir daha heç nə demədi, heç nə soruşmadı. Artırmada qoyulmuş dördkünc stolun üstünə süfrə saldı. Yemək getirdi. Qaçay kətili altına çəkib oturdu. Qasığı əlinə alıb boşqabdakı dovğanı könülsüz, həvəssiz içməyə başladı. O, ürəyini qəflədən bürümüş qarma-qarışıq, narahat hisslərdən baş açma bilmirdi. Axı, özündən altı yaş böyük olan bacısının bəxtinə birdən-birə gün doğmuşdu? Ər evi görməkdən ümidini, əlini çoxdan üzmüş Ağcaya bu gün elçi gəlmişdi? Qaçay niyə sevinmirdi? İnanırdı ki, indi bacısı divarın arxasında, onun bir neçə addımlığında oturub qardaşından gizlənir. Yəqin qorxur ki, Qaçayın qarşısında sevincini bürüzə verə bilər. “Bəlkə heç Ağca sevinmir? Bəlkə Cahidə getməyə razı deyil?”. Qaçayın ürəyindən keçdi ki, qızın özünü danışdırsın. Lakin hiss etdi ki, bu dəqiqə o, Ağcanı görmək istəmir, onunla göz-gözü gəlmək istəmir. Nədənə indi bacısından utanırdı.

Qaçay qalxdı. Çökic götürüb artırmanın qabağına tulladığı çəkmənin içində dikələn mıxı döydü.

Dolaşıq, narahat fikirlər milis idarəsinə qədər ondan əl çəkmədi. Ata-anası bu məsələyə necə baxır? Ağcanın öz qərarı nədir? Niyə Qaçay bunları soruşmadı, öyrənmədi?.. Həm də o, Cahidi yaxşı tanımır. Təkcə onu bilirdi ki, oğlan hardansa bu rayona təzə gəlib. Qonşuluqda, Bığıldə olur. Bığının oğlu kamança çalan Süleymanla dostdur və birlikdə toylara gedirlər. Özü də, deyəsən, Ağcadan çox yaşlıdır. Bir də onu bilirdi ki, Cahid də Süleyman kimi heç yanda işləmir. Deyirdilər, yaxşı səsi var, amma Qaçay onun oxumağını eşitməmişdi.

O, hündür daş hasara çatanda üst-başına diqqət yetirdi. Furajkasını düzəltdi. Qamətini şax tutub, qırmızı rəngli taxta qapını açdı... İdarənin qabağındakı uzun skamyada Sahibov əyləşmişdi. Canəli ondan azacıq aralıda oturub nəse danışdı. Qaçay yaxınlaşıb əsgəri salam verdi. Sahibov xırda, qara muncuqlu təşbehini sağ əlindən sol əlinə keçirdi. Qaçayın tozlu çəkmələrinə baxdı:

- Geldin, Koroğlu? – Yəne üzünü Canəliyə tutdu. – Hə, sonra nə oldu?
- Sonra, nəçənnik, İsrayıl atəş açıb, Misir də cavab verib.
- Misir yox, ərəblər.
- Elədi, nəçənnik, ərəblər. Hər iki tərəfdən ölən də var, yaralanan da.

Sahibov nəzərlərini barmaqlarının arasında tək-tək saydığı qara muncuqlara tikdi.

- Daha nə oxumusan, Canəli?
- Vyetnamlılar genə samalyot vurublar. Kişi adamdılar, nəçənnik, o boyda Amerikaynan dör-dör döyüşürlər.

Qaçay çəkilib kənarda dayandı. Bilirdi ki, bu sual-cavabın sonu necə qurtaracaq. Bilirdi ki, Canəli qəzetlərdən oxuduğu vacib xəbərləri sadalayandan sonra lap axırda deyəcək: “Ölkənin daxilində də vəziyyət yaxşıdır, nəçənnik. Təsərrüfat planları artıqlaması ilə yerinə yetirilir”. Sahibov təşbehinə baxa-baxa xeyli susacaq. Nəhayət, qayğılı görkəm alıb gülmüşü başını yırğalayacaq:

- Qəzet oxumağa vaxt da tapmıram. İşim o qədər gərgindir ki...

Canəli də milisioner idi. Sahibov bu rayona reis gələndən bəri onun bir qayğısı da artmışdı. Hər gün qəzetləri diqqətlə oxuyub, məmununu Sahibova danışdı. Canəli bu xidmətindən zövq alırdı və yəqin ki, onu qınayan olmasaydı, qəzet oxumağın özünün əsas vəzifəsi hesab edərdi.

Qaçay, indi reisin yanında oturub sivri çənəsini əsdirə-əsdirə danışan bu kişiye baxdı. Yadına qarışqa düşdü. Canəli də zireklikdə, işgüzarlıqda qarışqaya bənzəyirdi. Bütün günü əlləşirdi, bütün günü tələsirdi və həmişə də vaxtın azlığından şikayətlənirdi. O, gah milis idarəsinin heyətiindəki ağaclara qulluq edir, gah sınımış pəncərələrə şüşə salır, gah da barının sökülmüş yerini hörürdü. Canəli əvvəllər milis şöbəsinin arabacısı idi. Atları həmişə tumarlı, qotazlı olardı. Onun arabasını uzaqdan tanıyırdılar: “Gepezenin arabası gəlir!” “Gepeze” sözünün mənasını Qaçay onda bilmirdi, indi də bilmir. İllər keçdi, bu söz aradan çıxdı. Canəlinin atları da, arabası da küçələrdə görünmədi. Canəli qıyafətini dəyişdi, belinə tapança bağladı. Qaçay gözlərini açıb onu bu boyda, bu biçimdə görmüşdü. Canəli qocalmırdı, artıb-əskilmirdi. Həmin cüssəsiz, balaca, arıq adam idi. Dərisi ısıldayan sümüklü üzündə əvvəllər də təkam-seyrək tükler bitirdi, indi də elə bitir. Uşaqlıqda da keçəl idi, indi də keçəldi. Əvvəllər də furajkasını boynuna qədər basardı, indi də basır. Birçə şey dəyişmişdi; Canəli daha araba sürmürdü. Milis idarəsindəki yan beşikli motosikletin birini ona vermişdilər...

Sahibov təşbehini şalvarının cibinə qoyub qalxdı. Üzünü Qaçaya tutub gülümsədi:

- Koroğlu, işlərin necədir?
- Qaçay əllərini yanına salıb, dabanlarını cütləşdirdi:
- İşlərim yaxşıdır, yoldaş mayor!
- Sayad bacın zəng eləmişdi. Bir bizə baş çək, gör nə deyir.

Qaçay sevindi ki, Sahibov onu özünə yaxın, doğma sanır. İdarədə adam çox idi. Budur, milisionerlərin biri girib, biri çıxır, ancaq mayor, deyəsən, Qaçaya ürək qızdırır. Bu fikirdən oğlanın ürəyi dağa döndü.

O, qapıdan çıxanda milis idarəsini “QAZ-69”u yolda dayandı. Reisin müavini Nuru Nəsirli maşından düşdü. Nüfuzedic, parlaq gözlərini oğlanın üzünə dikdi. Qaçay özünü yığışdırdı. O, az danışan, həmişə fikrli görünən bu cavan müavindən çəkinirdi. Nəsirli nəse demək istədi, ancaq özünü saxladı. Onun ağ bənizində təəssüfə bənzər bir ifadə gəzdi. Başını aşağı salıb getdi.

Qaçay tələsirdi. İri çəkmələri asfalt səkidə taqqıltı qoparırdı. Elə bil Nuru Nəsirlinin narazı baxışları onu arxadan itələyirdi. O, hiss edirdi ki, reislə müavinin münasibətlərində nəse bir soyuqluq var. Bu soyuqluq bəzən Nuru Nəsirlinin birçə hərəkətində, bir kəlmə sözündə

özünü büruzə verirdi. Qaçay müavini anlaya bilmirdi. Niyə hamının sevdiyi, hörmət etdiyi Sahibovdan onun xoşu gəlmir?

Qaçay fikirləşirdi ki, Sahibov onu həтта ölümə də göndərsə, o yenə bax beləcə, tələsə-tələsə gedər. Axı, rəis yumşaqürekli, mülayim, qayğıkeş adamdır. Kədərli bir əhvalat eşidəndə gözləri yaşarır. Canəli nahaq yere demir ki, Sahibov peyğəmbərdir, bizim nəçənniyimiz yox, atamızdır. Düz deyir Canəli. Əgər elə olmasaydı, rəis Qaçaya “oğlum” deməzdi, onu zarafatla “Koroğlu” adlandırmazdı...

Qaçay rəisgilin həyətinə girdi. İkimərtəbəli evin qabağında – kölgədə bir qalaq kötük yığılmışdı. Oğlan nə üçün çağırıldığını başa düşdü. Keçən şənbə də burada odun yarmışdı...

O, furajkasını çıxartdı. Yaşıl köynəyini soyunub ağacın budağından asdı. Ovcuna tüpürüb baltanı götürdü. Kötüyün birini ayağı ilə dikəltirdi. Baltanı başının üstünə qaldırıb var gücü ilə endirdi: Taqq!!

Eyvanda səs eşidib əl saxladı:

– Gəlmisən? Yuxarı qalxıb çay içəydin, sonra...

– Sağ olun, Sayad bacı, çay içmişəm. – Qaçay, dolu bədənli, hündür qadına baxıb utana-utana gülümsədi. Sayadın saçlarına çoxdan dən düşmüşdü. Qaçay ona “xala” da deyə bilərdi, “ana” da. Ancaq Sahibovun sözləri yadında idi: “Sayad bacın zəng eləmişdi”. Demək, “bacı!” Savad onu daha da vaslı göstərən enli sava xalatının ətəvini

rəis onu Koroğlu çağırırdı. Qaçay ilk dəfə bu sözü eşidəndə diksinmişdi. Elə bilmişdi ki, “kor Mikayılın” oğlu olduğu üçün Sahibov ona “Koroğlu” deyir. İncimişdi. Ancaq rəisin qarabuğdayı sifətinə, xırda sakit gözlərinə yayılan təbəssümü görüb arxayınlaşmışdı. İnanmışdı ki, Sahibov onu elə salmaq, onun qəlbine dəymək fikrindən çox-çox uzaqdır... Koroğlu! Yaxşı addır! Qoy hamı onu elə çağırınsın. Ancaq bir şey Qaçaya aydın deyildi: o vaxtlar Koroğlu da odun doğrayıb, ya yox? Koroğlunun dövründə belə balta, belə yastı kötöklər olub, ya yox?

İndi Koroğlu yadına düşəndə Qaçay əsgərlikdəki türkmən dostu Nurmurad Çariyevi xatırladı. Onun yanında Koroğludan bir-iki ağız oxumuşdu. Nurmuradın gözləri kəlləsinə çıxmışdı. “Koroğlu?! Sən onu hardan tanıyırsan? Koroğlu bizim igiddir!” Qaçay gülürmüşdü: “Bəlkə onun sevgilisi Nigar sizinkidir?” Nurmurad yumruğunu sinəsinə vurub səsini qaldırmışdı: “Ay-vay-ey, Qaçay jan, mən yılanmı nəmə?” Nurmurad badamı xırda gözlərini qırıb, əl-qolunu ölçə-ölçə danışmışdı. Dedi-yindən dönməmişdi. Koroğlu bizimkidir, vəssalam! Koroğlu türkməndir. Həтта Türkmənistanda qəbri də var. Nurmurad özü də o qəbri ziyarət eləyib. Nurmurad demişdi ki, hər il payız girəndə Koroğlu günbatan tərəfdə bir dəfə görünüb yenə yox olur. Qılınıcı fırlada-fırlada buludların arasında at çapır. Həmin gün adamlar pis əməllərdən əl çəkirlər. Hamı Koroğlunun qəzəbindən qorxur... Qaçay

yellədə-yellədə otağa keçdi.

Qaçay baltanı təzədən qaldırıb endirdi. Balaca, yastı kötük ortadan bölündü.

Otaqdan piano səsi gəldi. Çalan Sahibovun qızı idi, Gülxar. Keçən dəfə Qaçay odun doğrayanda Gülxar piano çalırdı. Qız Bakıda oxuyurdu. Xarici dilər İnstitutunda. İndi yay tətiline gəlmişdi.

Oğlan baltanı çiyinə qoyub, otaqdan dalğa-dalğa axıb gələn səsi dinlədi və indiki qəflədən kövrəlmiş, yumşalmış ürəyində bir arzu doğdu: “Kas Əntiqə də belə piano çala biləydi”.

Qaçay anladı ki, dayanıb musiqiyə qulaq assa, axşama qədər heç iki kötük yara bilməyəcək. Balta təzədən işə düşdü. Yarmaçalardan qopan taqqıltı pianonun xoş sədasına qarışdı yad səs kimi eşidildi. Tər oğlanın boynundan, boğazından süzülüb sinəsinə, kürəyinə axırdı. Kötöklər bir-birinin ardınca parçalanırdı. Keçən şənbə Sahibov həyətdə girəndə Qaçayın doğradığı odun qalağına baxıb təəccüblənmişdi.

çaş-baş qalmışdı. Necə yeni Koroğlu türkməndir? Axı, ona demişdilər ki, Koroğlu azərbaycanlıdır. Onun oxuduğu kitabda da belə yazılmışdı. Aşıq Məhəmməd toylarda “Koroğlu” dastanını nəçə dəfə nağıl eləmişdi. Aşıq Məhəmməd Nurmuraddan az bilir? Yox, Koroğlu azərbaycanlıdır, məskəni də Türkmənistan yox, Çənlibel olub. Əgər Qaçaya desəydilər ki, sənin atan Mikayıl ingilisdur, yaponundur, yaxud həbəşdir, bəlkə də inanardı. Amma Koroğlunun türkmən olduğuna heç cür inana bilmirdi.

Qaçay elə buradaca odun yara-yara düşündü ki, o da Sahibovun nəzərində Koroğludur. Oğlan baltanı kötüyə sancıb gülümsədi: “Onda Canəli də kəcəl Hənzədir. Görəydim Sahibov Canəliyə baxanda kəcəl Hənzə yadına düşürmü?”.

O, xəbərinə yeyib qurtarınca anası yanında oturdu. Qaçay bir-iki dəfə qərəzləndi, ağzını doldurdu ki, Cavahirle Ağca barədə danışsın. Ancaq ürəyi gəlmədi. Bu qorxaqlığına, cəsarətsizliyinə özü də təəc-

rənin saçqlarını didişdirə-didişdirə oğluna baxırdı. Qaçay anlayırdı ki, anası narahatdır, gec-tez dillənəlməlidir. Deyəsən, məqam gözləyirdi. Bu məqamı, bu imkanı Qaçay yaratmalı idi.

O, süfrədən çəkildi. Artırmada qoyulmuş açılıb-yumulan çarpayaya uzandı. Əllərini başının altında çarpazlayıb fikrə getdi... Bu gecə Ağcanın tək-tənha oturduğu otaqda elektrik lampası yandırılmamışdı. Bu gecə dəmir şəbəkəli qoşa pəncərədən işıq süzülürdü: artırma da, həyəət də qaranlıq idi. Ancaq bu qaranlığın, tut ağacının altındakı taxta çarpayıda yatan Mikayıl kişiye heç bir dəxli yox idi. Bəlkə də yatmamışdı, vaxtı keçmiş qızının taleyini, sabahını fikrində götür-qoy edirdi.

Cavahir stolun üstünü yığışdırandan sonra gəlib oğlunun yanında dayandı. Cırıltılı köhnə ketili altına çəkib oturdu. Qaçay tez dikəldi. Arvad balaca, soyuq əlini onun sinəsinə ehməlcə qoydu:

– Dincəl, bala, dincəl. Yorgunsan...

– Bağışla, ana. – Qaçay yenidən uzandı.

Cavahir yarıyacan ağ pərdə çəkilmiş qaranlıq pəncərəyə baxıb köks ötürdü:

– Günorta bir söz demədin, a bala. Məsləhətin nədi?

– Nə deyim, ana? Ağcanın böyükləri sizsiniz.

– Evin kişisi sənən.

Qaçay diksindi. Bu dəqiqəyə qədər o özünü uşaq sanmışdı. İyirmi iki yaş nədir ki? Üzünə ağıllı-başlı tük də gəlməmişdi. Hələ gözləyirdi ki, heç vaxt ülgüc vurdurmadığı seyrək, yumşaq bıqı sıxlaşacaq, cədləşəcək və o, kişiye oxşayacaq. Qaçayın ürəyini qərribə bir sevinc bürürdü. Qaranlıq tavana zillədiyi gözlərini yumub-açdı. Nə tez böyüdü Qaçay? Cəmi bir ay bundan qabaq o, işsiz gəzəndə evin kişisi Mikayıl idi. İndi kişilik yükü Qaçayın çiyinə düşüb. Oğlan birdən xoflandı. Üç adamın taleyi üçün daşıdığı məsuliyyətin ağırlığından qorxdu.

– Fikriniz nədir? – deyə soruşdu və səsindeki titrəyişi boğa bilməməyinə təəccübləndi. – Siz razısınız?

– Razıyıq.

Anasının tələm-tələsik qərara gəlməyi oğlanı acıqlandırdı. “Ağcanı başlarından eləmək istəyirlər. Kim olur-olsun, təkli ər olsun, təkli Ağca bu evdən getsin. Heç bilmirlər ki, Cahid kimdir, hansı yuvanın quşudur? Ağcaya layıqdırmi?”.

Cavahir oğlunun fikrini duyubmuş kimi dilləndi:

– Bیکə çox tərifləyir oğlanı. Deyir ki, qanacaqlıdı, başısağadı. Heç kimi yoxdu. İndi əl-ayağını bir yerə yığıb evli-eşikli olmaq istəyir. Fağır bir dəfə evlənib, baxtı qara gəlib. Arvadı ölüb.

– Demək, dul kişiye verək Ağcanı?

– Bəs neynəyək?

Qaçay anasını bu acizənə, bir qədər də əsəbi sualının əsil mənasını başa düşdü. Bu böyüklükdə rayonda Ağcaya meyli salan, yaxın duran adam tapılmayıb. Görəsən, oğlanların gözləri hara baxırmış?

Cavahir əllərini dizlərinin üstünə qoyub astadan danışdı:

– Cahid məsələni yubandırmaq istəmir. Fikri var ki, payız giren kimi toy eləsin. Payıza nə qalıb? Bir ay! Bیکə də deyir ki, gərək Ağcanı dəm-dəsgahnan köçürəsiniz. Deyir, bu saat oğlanın əlində-ovcunda bir şey yoxdu. Gərək Ağcanın cehizi tutarlı olsun ki, babat güzəran qura bilsinlər... Bیکə otağın birini hələlik verib Cahidə. Sonra Cahid özü ev tikdirəcək... Gərək Bیکə deyən kimi eləyək. Məbel alağ, özü də importı.

– Özümüzünkü olsa, keçməz?

– Bیکə dedi ki, məbel importı olsa yaxşıdı... İndi dəbdə. Bir də ki, a bala, kimdən əksiyik? Gözümüzün ağı-qarası vur-tut bir qızdı. Abırlı-ismətli köçürsək, Allaha da xoş gedər. Ağcanın ürəyi sınıqdı. Onun taylarının dörd-beş uşağı var... Sandığım doludu, qızın heç nədən kəsiri yoxdu. Təkcə importı məbeli çatmır... Çarəmiz nədi, a bala? Cehiz vermək dədə-baba adətimizdi. Cehizsiz köçən qızın dili gödək, gözü kölgəli olar.

Arvad çox gözlədi, oğlundan səs çıxmadı. Nəhayət, əsl mətləbini dedi:

– Gör neyləyirsən, oğul... Məbeli deyirəm...

Qaçay yuxudaymış kimi fikirləşmədən cavab verdi:

– Yaxşı, ana, qoy səhər açılsın.

Bu sözləri elə dedi ki, guya məbeli harasa öz əliylə qoymuşdu, sabah gedib götürəcəkdə.

Qaçay işdə qərar tuta bilmirdi. Məbel tapacağını boynuna götürdüyü üçün özünü dənə-dənə danlayırdı. Necə alacaq, hansı pulla alacaq? Axı, qulluğa girdiyi cəmi bir aydır, hələ əlində, ovcunda heç

nə yoxdur. Məgər anası Qaçayın vəziyyətindən bixəbərdir? Niyə bu ağırlığı onun üstünə atdı? Mebel qoz-fındıq deyil ki, gedib bazardan ucuz alasan?...

Qaçay özünə toxtaqlıq verməyə çalışırdı. Nəyəsə arxayın idi. Sanki göydən ovcuna pul düşəcəkdə. Axırda bu qərara gəldi ki, bəd ayaqda kimdənsə borc götürmək olar. Sonra qaytarmaq asandır. Məvacibini də yığar, atasının əlillik pensiyasını da. Üst-üstə qoyub borcunu verər. O, Ağcanın xatirinə hər çətinliyə, hər əzaba dözər.

Qaçay günortaya yaxın Sahibovdan icazə alıb idarədən çıxdı. Raykoopitiffağın anbardarı Tapdığın yanına gəldi. Eşitmişdi ki, Tapdıq xoşxasiyyətdir, xeyrə-şərə yarayandır.

– Bir diləyə gəlmişəm, Tapdıq dayı.

Kişi dəmir həlqəyə keçirtirdiyi topa açarları ovcunda berk-berk sıxıb, deyirmi iri gözələrini oğlanın ağzına zillədi:

– Mən qulluğunda hazır.

– Sizdə importnu mebel var? – Qaçay, anbardarın enli sinəsinə baxıb, fikirləşdi ki, Tapdıq bu boyda, bu ağırlıqda bədənini qısa ayaqlarının üstündə necə gəzdirir.

Kişi əllərini arxasında qoşalaşdırıb açarları cıncıldatdı:

– Kəsdiyimiz çörək haqqı, importnu mebellərin adı çıxıb. Özü-müzünkülərin nəyi pisdı? Mağaza doludu, bilmirəm niyə almırlar.

– Mənə importnu mebel lazımdır, Tapdıq dayı. Vacibdir.

Kişi köks ötürdü. Tərləyib qarnına yapışmış, koftaya oxşayan ağ köynəyinin yaxasını iki barmağı ilə tutub dartdı, yeriyəndə titrəyən ətli ovurdlarını hava ilə doldurub sinəsinə üfürdü.

– Anbarda yoxdu. Kəsdiyimiz çörək haqqı! Neçə aydı almırıq. Bolqarski mebel gəlməli idi. Gözləyirik.

– Birini mənə verərsinizmi?

– Sədri gör, bala. İmportnu mebelləri Baxış özü paylayır. O, razılıq versə, mən nə karayam? Get yanına, müzaiqə eləməz. Mənə tapşırırsa, gələndə bir komplekt saxlayaram.

Qaçay içəri girəndə Baxışın yanında beş-altı adam vardı. Hamısı da ayaqüstə dayanmışdı. Sədr oğlana başı ilə stul göstərdi. Qaçay öyləşdi. Baxış qarşısındakı kağızlara dördrengli qələmlə tələm-tələsik qol çəkirdi. İmzası yaman uzun idi, vərəqin yarısını tuturdu.

Oğlan, ömründə birinci dəfə girdiyi bu geniş, işıqlı otağa nəzər saldı. Sədrin sağ tərəfində hündür, dəmir seyf qoyulmuşdu. Dolabçanın üstündə həsir şlyapa vardı. Baxışın geyim-keçimində səliqəli olduğunu Qaçay bilirdi. Üstüz şalvar geyinməzdi. Cürbəcür qalstuklar bağlayardı. Baxışın sifətində azacıq çopur vardı. Sümüklü uzun burnunun ucundakı xırda göyümtül xalı elə bil tuşla döymüşdülər. Qaçay sədrin qaramtıl sallaq dodaqlarına baxdı və bədənindən üşütmə keçdi. Pənahın dodaqları! Qaçaya elə gəldi ki, indi burda oturub sinəsini parıltılı uzun stola söykəyən Pənah özüdür. Ancaq qara eynəyini taxmayıb. Oğlanın qulaqlarında yaşıl “Volqa”nın siqnalı guruldadı. Gözlərinin qabağında toz dumanı qalxdı. Bu dumanın içində hər şey itdi; müşəmbəli qalın qapı da, hündür dəmir seyf də, dolabça da. Ayaqüstə duran adamlar da ağ örtüyə büründülər. Bu sonsuz ağıqlığın fonunda tək-cə Baxışın qələmi möhkəm tutan uzun qara barmaqları donub qaldı.

Qaçay alnını ovxalayıb, sədrin burnunun ucundakı göyümtül xala baxdı. Otaqda ikisindən başqa heç kim yox idi. Oğlan bura gəlməyinə pəşman olmuşdu və qəlbində qəflətən baş qaldırmış bu hissi boğmağa çalışırdı. Boğdu bu hissi. Ürəyindən çıxarıb, bayaq gözlərinə görünən ağ pərdənin arxasına atdı... Baxışın çay qumu rəngində olan sifətinə yayılmış təbəssüm Qaçayı cəsarətləndirdi. Dili topuq çala-çala mətləbini dedi. Sədr, ona axıracan danışmağa macal vermədi:

– Mütləq. Mütləq tapşırıram Tapdığa. Demək, evlənirsən? Mübarək!.. Mübarək!

– Hələ evlənmirəm. Hazırlıq görürəm.

– Əlinin içindən gəlir. Lazımdı... Lazımdı... Atan necədi? Çoxdandır kişidən xəbər tuta bilmirəm. Mən ona borcluyam... Ömrüm boyu... Kişiyə də ki, onun yaxşılıqlarını unutmamışam. – Sədr barmaqları ilə stolu döyəclədi və Qaçay başa düşdü ki, söhbət artıq qurtarıb...

O, Baxışın kabinetindən sevincək çıxdı. Sanki bütün müşkül işləri bu müşəmbəli qapının arxasında yerli-dibli həll olunmuşdu. Pul haqqında, borc haqqında heç fikirləşmək də istəmədi. İndi göy onun gözlərinə başqa rəngdə görünürdü. Beyni də, ürəyi də işıqla dolmuşdu: “Dünyada nə qədər yaxşı adam varmış... Sahibov... Baxış... Tapdıq... Lap elə Cənəli də. Nə olsun ki, keçəldir”.

Qaçay ayaqlarının altını görmürdü. Fikri Ağcanın yanında idi. Düşünürdü ki, günorta yeməyinə gedəndə atasını da, anasını da sevindi-

rəcək. Otaqda gizlənən bacısı bu xoş xəbəri eşidib şadlanacaq. Ancaq utandığından qardaşını bağrına basa bilməyəcək. Qaçay bir evin kişisi olduğuna yavaş-yavaş inanmağa başladı. Bəs necə? Əgər elə deyilsə, niyə Baxış onun təvəqqesini yerə salmadı, niyə Tapdıq sözünü ağzında yarımçıq qoyub geri qaytarmadı? İkisi də ədəb-ərkanla onu dinlədi, onun üzünə gülümsədi. Bəlkə əynindəki mundirinə görə onunla xoş danışdılar? Qoy olsun! Mundir də kişiliyin bir nişanəsidir!

Sədrin son sözləri onun üçün qaranlıq qalmışdı. Baxış dedi ki, ömrüm boyu atana borcluyam. Dedi ki, onun yaxşılıqlarını unutmamışam. Nə borc? Nə yaxşılıq? Rayonun bütün ticarət işləri əlində olan bir adama, o boyda idarənin böyüyünə kor Mikayılın hansı yaxşılığı keçə bilər? Bəlkə Baxış səhv edir? Bəlkə Qaçayı kiminləsə dəyişik sahib? Hə, bir də dedi ki, çoxdandır kişidən xəbər tuta bilmirəm. Axı, Baxış nə vaxt Mikayılın qapısını açıb? Yadına gəlmirdi Qaçayın. Qətiyyəni yadına gəlmirdi. Bəlkə Mikayıl, doğrudan da nə vaxtsa Baxışın dadına yetib. Axı, Mikayıl əvvəllər kor deyildi. Çörəkxanada işləyirdi. Yəqin o, adamlara yaxşılıq eləyəndə Qaçay bu dünyada yoxmuş.

O, bazar başına çatdı. Bir cərgədə düzülmüş xırda dükanların qabağında yaşıl "Volqa" gördü. Arxa şüşəsinə ipək pərdə çəkilmişdi. Nömrəsinə baxmadı, onsuz da tanıyırdı.

Pənah dərzixanadan gülə-gülə çıxdı. Qoltuğunda qəzet bükülüsü vardı. Qara eynəyi gözlərində idi. Balacaboy, çil-çil dərzisi onu maşına qədər ötürdü. Pənah "Volqa"ya əyləşdi. Maşın asta-asta uzaqlaşdı.

Qaçayın əhvalı pozuldu. Bayağıki sevinci elə bil ürəyindən çıxıb çinqil daşlarla dolu yola səpələndi, üstündən Pənahın yaşıl "Volqa"sı keçdi. "Mebeli nəynən alacağam?" Maşını görməsəydi, bu zəhlətökən sual bəlkə də beynində dolanmayacaqdı. Günah Pənahdadır, onun yaşıl "Volqa"sındadır, qara eynəyindədir. Niyə o, tez-tez Qaçayla rastlaşır? Sanki Pənah bir neçə nüsxə idi, rayonun hər künc-bucağında bir Pənah dayanmışdı. Niyə çəkilib cv-əşiyində oturmur, küçələrdə nə iti azıb? Bakıda instituta girmişdi. Deyilənə görə müəllimlə dalasıb, üçüncü kursdan qovublar. Qaçaydan iki yaş böyükdür, hələ əsgərliyə getməyib. Heç harda işləmir, amma "Volqa"sı var. "Eh, nə döyərdim Pənahı!" – deyərək Qaçay fikirləşdi, guya bununla bütün işləri düzələcəkmiş. O hiss edirdi ki, ürəyində bir acıq baş qaldırıb. Bu qəfil acığın səbəbi özünə də məlum deyildi. Təkcə onu bilirdi ki, hirslenmək üçün Pənah bir bəhanədir.

Yanı beşikli motosiklet tırlı qopararaq körpüdən keçib ona doğru gəlirdi. Aləmi başına götürmüş gurultudan Qaçayın əsəbləri lap tarım çəkildi. Əlini qaldırdı:

– Saxla!

Motosiklet düz onun qarşısında dayandı. Gicgahlarına dən düşmüş orta yaşlı kişi motosikletin səsini azaltdı. Güneşdən qamaşan gözlerini qıyıb gülümsədi:

– Xoş gördük.

– Nə səs-küy qaldırmısan? Bu arabayı sürməsən olmaz?

– Buna da min şükür. Ayaqlarımı yerə götürür.

Kişi çox arıq idi, onu görə də adını "Pazaq Vəli" deyirdilər. Lap cavanlığından poçt şöbəsində işləyirdi. Bu motosikletlə gezmədiyi yer qalmamışdı. Sorağı gah Şəkiden, gah Bakıdan gəlirdi. Hər şənbə günü Şuşaya qalxıb, İsa bulağının suyundan içirdi. Vəli həm də yaxşı ovçu idi. Tez-tez quş vurmağa, balıq tutmağa gedirdi.

Qaçay beşiyə tərəf adladı. Tarım çəkilmiş brezent örtüyün ucundan tutub qaldırdı. Beşikdə dolu meşin çanta vardı.

– Bu nədir?

– Balıq.

– Hardan tutmusan?

– Ağ göldən. Meylin çəkirsə bir-ikisini götürə bilərsən. Peşkəşdir.

– Satmağa aparırsan?

– Yox, canım, balalarım aparıram.

– Bilmirsən ki, balıq tutmaq qadağandır?

Vəli hələ də gülümsəyirdi:

– Nə qadağa, canım? Balıqdır də. Dən vermirlər, ot-olaf yedizdir-mirlər, öz-özünə törəyib artır.

Deyəsən, bu sözlərdən Qaçayın xoşu gəlmədi. Qaş-qabağını salıladı. Yadına düşdü ki, milis idarəsində işləyən müddətdə hələ bir adam da tutmayıb.

– Milisə gedəcəyik, Vəli!

Kişi bilmədi onun dediklərinə inansın, ya yox.

– Boşla, canım, nə milisbazlıqdır?

– Gedəcəyik! Ağ göldən balıq tutmaq qadağan olub!

Vəli, oğlanın qırımından anladı ki, o, əl çəkməyəcək. Daha gülümsəmədi:

– Mən neyləmişəm, axı? Balığa nə qadağa? Buna qadağa qoyanın kəlləsi xarab olub. – Şəhadət barmağımı gümüşü gicgahına dirədi.

Qaçay eşebileşdi. Göresən, bu adamlar günahlarını niyə başa düşmürlər? Buna bir bax! Dövlətin malın dağıdır, hələ özünü təmizə də çıxarmaq istəyir. Qanun hamı üçün qanundur!

Qaçay Vəlinin tərəfində oturdu:

– Sür milisə!

Kişi başını çiyni üstədən döndərüb tərs-tərs ona baxdı:

– Ə, mənə milisnən qorxuzursan?! Xəlvətdə lum-lum udanları gözünüz görmür?! Onlara gücünüz çatmır, eləmi?!

– Sür, sənə deyirəm!

Vəli hirsə tüpürüb sükandan yapışdı. Motosiklet yerindən necə sıçradısa, Qaçay az qaldı arxası üstə yıxılsın. Əl atıb Vəlinin çiynindən bərk-bərk tutdu...

Milis idarəsinin həyətinə çatan kimi Qaçay beşikdəki meşin çantayı götürdü. Pazaq Vəli skamyada oturan milisionerləri görüb səsini qaldırdı:

– Buna bax! Tutmağa adam tapıb!

Pilləkəndə dayanan Canəli onu sakitləşdirməyə çalışdı:

– Birçə səbir elə. Hay-küy lazım döyül. Gəl içəri görək, nə əngəl qaynatmışan.

Vəlini boş otaqlardan birinə apardılar. Vəli Qaçayın küncə tulladığı meşin çantaya bir təpik ilişdirdi:

– Əşi, bundan ötrü adam tutarlar, hayy?!

– Qışqırma, ə, bura bazar döyül. – Canəli ona stul göstərdi. – Otur! Cavab ver görüm...

Vəli onun sözünü ağzında yarımçıq qoydu:

– Nə cavab verim, ey! Caniyəm mən?!

Canəli onun çənəsinin altında dayanıb ciddi görkəm aldı:

– Mən indi seni danışdıraram. – Gözlərini Vəlinin üzünə zilləyib köynəyinin sağ qolunu yavaş-yavaş çırmalamağa başladı. Pazaq Vəli təəccübdən yerində donub qaldı. Boğazının nazik derisini az qala deşib çıxan hülqumu tez-tez enib qalxdı. Qaçaya baxdı və rəngi qaçdı. Qorxdı ki, Canəli birdən onu vurar. Vəli hirsindən titrəyən əlini çənəsinə çəkdi. Boğuq səslə, qırıq-qırıq dedi:

– Ağlını başına yığ, ə. – Gülümseməyə çalışdı, ancaq bunun əvəzində yanaqları səyridi. Baxışlarında açıq-aydın qorxu, xəcalət oxunan Vəlinin nəzərləri, ayaqlarını aralı qoyub, qolunu çırmalayan Canəlinin ışıldayan üzündə gəzdi.

Qaçayın ürəyini narahat bir hiss bürüdü: “Birdən vurar?” Canəlinin xırda gözlərinin kənarlarında bir təbəssüm sezdi. Onun biləyindən ehməlcə yapışib, əlini aşağı saldı.

Qapı açıldı. Sahibovu kəndə görəndə elə bil Qaçayın üstündən dağ götürüldü. Rəis sakitcə soruşdu:

– Nə olub? Nə məsələdi?

Canəli cəld cavab verdi:

– Tutmuşuq, nəçənnik.

Sahibov üzünü Vəliyə çevirdi:

– Gəl yanıma.

Vəlini rəisin otağına ötürdülər. Sahibov Qaçayın məlumatını dinlədikdən sonra başı ilə ona işarə elədi: “Gedə bilərsən”.

Qaçay uzun dəhlizdə Canəli ilə rastlaşdı. Onun qolundan yapışdı.

– Pazaq Vəlini doğrudan vurmaq istəyirdin?

Yenə həmin bir təbəssüm Canəlinin xırda oynaq gözlərində dolandı:

– Mən ömrümdə adam vurmamışam. Qorxuzurdum onu. Nəçənnik gəlməsəydi, Pazağı lap bətor qorxuzardım. – Gülüb geri döndü. Qaçay onun boynunun ardına baxdı. Yanıq yerinə oxşayırdı.

Vəli bir neçə deqiqədən sonra Sahibovun kabinetindən çıxdı. Rəngi hələ də ağappaq idi. Qaçayın ulduzsuz, işarəsiz bombos poqonlarına baxıb, tez də üzünü nifrətlə döndərdi...

Qaçayı rəisin yanına çağırdılar.

Sahibov ona stul göstərdi. Sonra qarşısındakı qovluqları üst-üstə yığıb kənara qoydu. Əlini cibinə salıb təsbehini çıxartdı. Qara muncuqları saya-saya fikrə getdi. Gözləri yol çəkə-çəkə dilləndi:

– Sayıq olmaq yaxşı şeydir...Ancaq kiçik bir məsələni şişirtmək, ittiham dərəcəsinə gətirib çıxarmaq yaramaz. Pazaq Vəlinin günahından keçmək də olar, keçməmək də. Madam ki, keçmək olar, onda niyə keçməmək?

Mayor susdu. Qaçay onun gözlərindən heç nə anlamadığı üçün cavab vermədi. Fikirləşdi ki, Sahibov bu idarənin rəisidir, məsələni necə istəsə eləcə də həll eləyə bilər. Qaçayla məsləhətləşməyə borclu deyil. Ancaq o, adi bir milisionerlə hesablaşır, qərarını ona aydınlaşdırır. Canəli doğru deyib: “Sahibov peyğəmbərdir, bizim nəçənniyimiz yox, atamızdır”.

Rəis təsbehini stolun üstünə qoydu. Çəçələ barmağının ucu ilə ətli çənəsinə ehməlcə qaşdı, sanki derisinin cızılacağından ehtiyat edirdi.

– Biz Pazaq Vəlini tuta da bilərdik. Amma bundan cəmiyyətə nə fayda? Borcumuz elələrini tərbiyə etməkdi. Biz onu cərimə elədik, danladıq. Günahını dedik, o da başa düşdü... Yadında saxla: bizim vəzifəmiz adamları tutub dama salmaqdan ibarət deyil. Biz tərbiyəçiyik. Bildin?

– Bildim, yoldaş mayor!

– Bir də ki, insaniyyətlik var, axı. Biz görək bir-birimizə həyan olaq. Bir-birimizin səhvini deyək. Yolundan azanı düz yola çağıraq. Qorxuzmaq, ağır ceza vermək yaxşı tərbiyə üsulu deyil. Anladın?

– Anladım, yoldaş mayor! – Qaçay yanını azacıq qaldırıb, təzədən oturdu. Fikirləşdi ki, rəisin dedikləri şübhəsiz, doğrudur. Ancaq o, Pazaq Vəlini nəhaq buraxdı. Görək onu möhkəm cəzalandırırdı. Cərimə etməkədən nə çıxar? Əvvəllər bu Mil düzündə nə qədər ceyran vardı. Hani o ceyran sürüləri? Qırdılar, tələf elədilər. İndi də balığa dadanıblar. Gün gələr, Ağ göldən balıq qurtarar, çöllərdə turacın, qırqovulun səsi kəsilər. Onda haray hara çatacaq?

Sahibov şəhadət barmağını silkələdi:

– Unutma, o yerdə ki böyük cinayət işi var, dövlətimizin mənafeyi var, görək orda qətiyyətli olaq.

Mayor yaşıl köynəyinin bir-iki düyməsini açdı. Qaçay qatlıb əllərini yanına saldı:

– Gedə bilərəmmi, yoldaş rəis?

– Gedə bilərsən.

Qaçay həyətdə çıxdı. Həyətdə üç-dörd milisioner vardı. Nuru Nəsirli də burada idi. Pasport stolunun rəisi ilə söhbətləşirdi. Müavin Qaçaya baxıb pasport stolunun rəisini dümsüklədi. Qaçay özünü görməməzliyə vurdu. Ancaq Nəsirlinin nüfuzedicilərinəzərindən elə bil yerişini itirdi. Demir qapıya doğru nə üçün getdiyini özü də bilmədi. İdarədən həyətdə qapısına qədər olan məsafə ona çox uzun göründü.

...Qaçay taxta çarpayıda atası ilə qarşı-qarşıya oturub çay içirdi. Ay işığı tut ağacının budaqları arasından süzülüb balaca süfrədəki qənddanın, çaydanın üstünə düşürdü.

Mikayıl kişi barmağını yaşlayıb papirosun odlu başına basdı. Eşmənin gözü cızıldııyb söndü:

– Deyirsən, Baxış söz verdi də.

– Möhkəm söz verdi. Özü də dedi ki, atan mənə çox yaxşılıq eləyib. Nə yaxşılıq eləmişən ona?

Kişi mütəkkəyə dirseklənib üzünü göyə tutdu:

– Yadıma gəlir... Elə bir yaxşılığım keçməyib Baxışa. Mühəribə vaxtı bir-iki dəfə çörək vermişəm. Yəqin yadımdan çıxmayıb... Sağ olsun... Dava vaxtı mən çörəxanada işləyirdim. Onda Baxış yekə oğlan idi. Özündən kiçik qardaşı da vardı. Anası çoxdan ölmüşdü. Atası da mühəribəyə gedəndən bir il sonra qara kağızı gəldi... Bir gün Baxış məni yanladı. Utana-utana çörək istədi. Dedi, qardaşım acdır. Baxdım, yazığım gəldi. Dizəcəm qarda nazik çust geyinmişdi, əyin-başı tőkülüb gedirdi. Çörək verdim. Dedim, tez-tez gəl. İki-üç dəfə gəldi. Küt gedən, yanan çörəklərdən artıq-urtuq qalırdı bizə, onlardan Baxışa da verirdim. Sonra, deyəsən, utandı, daha görünmədi. Yazığım qardaşı o qışdan çıxmıdı. – Mikayıl köks ötürüb tükü üzünü qaşdı. Qaçaya elə gəldi ki, atası gülümsəyir. O, kişinin səmaya zillənən donuq gözələrində heç bir ifadə görmədi. Kimdənsə eşitmişdi ki, göz ürəyin aynasıdır. Qaçayın baxdığı bu ayna isə çoxdan çilik-çilik olmuşdu. O, atasının ürəyindən keçənləri gözələrindən oxuya bilmirdi. Onunla danışanda, üzbeüz oturanda çətinlik çəkirdi.

Qaçay artırmadakı çarpayıda uzandı...

Bikəgilin evindən kamança səsi gəldi. Süleyman çalırdı. Heyf o oğlandan! Tez-tez içib keşlənir. Yazıq Bikə onu evə güclə, darta-darta gətirir... Gör necə çalır, lap ağladır kamançanı. Nəhaq yerə adına “Kamança Süleyman” demirlər ki? Yəqin indi Cahid də onun yanındadır. Oturub qulaq asır.

Qaçay həyətdə qab-qacaq səsi eşidib, başını azca qaldırdı; Ağca quyunun yanında qabları suya çəkirdi. Arxası Bikəgilin çəpərlərinə tərəf idi. Ləng tərpenməyindən hiss olunurdu ki, bütün fikri-zikri musiqinin yanındadır. Ay işığı hər tərəfi süd rənginə boyasa da Qaçay bacısının sifətini yaxşı görə bilmirdi. Ancaq görmək istəyirdi. Bu anda, bu dəqiqədə Ağcanın qonur gözələrinə baxmaq istəyirdi. Oğlan birdən kövrəldi. Ona elə gəldi ki, bacısını əbədi itirir. O gedəcək və bu komadakı ocağın işığı, hərarəti azalacaq, qocaların beli büküləcək. Qaçay qəflətən qəlbine yol tapmış kövrəkliyi tez də boğdu. Düşündü ki, Ağca öz böyük səadətini bu evdən kənarda tapmalıdır. Onun da əbədi yuvası, ocağı olmalıdır.

Qaçay üzünü divara çevirdi və hər gecə yatanda olduğu kimi yenə Əntiqəni xatırladı. Həmişə də xatirələri eyni yerdən, eyni nöqtədən başlayırdı; körpünün yanındakı dərədən...

Qaçay əsgərliyə getməmişdən bir gün qabaq qızın qarşısını orada kəsmişdi. Dünəndən yazıb hazırladığı məktubu çıxarıb ovcunda tutmuşdu:

– Sabah əsgərliyə gedirəm, Əntiqə.

Qız gözlerini məktəb çantasına dikib susmuşdu. Oğlan, səsi titrəyə-titrəyə soruşmuşdu:

– Məni gözləyəcəksənmi?

Əntiqə razılıqla başını tərpətməmişdi. Qaçay ovcunda sıxdığı məktubu ona uzatmışdı:

– Al, oxu.

– Dedim ki, gözləyəcəyəm. Daha məktubu neynirəm?..

Məktub Qaçayın cibində getdi. Neçə-neçə şəhərlər gəzdi. Axırda qat kəsdi, didilib töküldü.

Bir gün Ağca qardaşına bəd xəbər yazdı: “Əntiqə onuncu sinfi qurtaran kimi Baxışın oğlu Pənah onu zorla qaçıdır...”. Elə bil Qaçayın qolları sınıb yanına düşdü. Həftələrlə eyni açılmadı. Ancaq bu uzaq diyarda Əntiqənin dərini özü ilə gəzdirmək istəmədi. Onu unutmğa çalışdı. Üç ay keçməmiş Ağca yazdı ki, Pənah Əntiqəni göndərdi atası evinə. Qaçay nə sevindi, nə kədərləndi.

Qaçay əsgərlikdən qayıdandan sonra bir dəfə evlərində Əntiqədən söhbət düşdü. Məlum oldu ki, Pənah qızla heç kəbin də kəsəlməyib. Ata-anası Əntiqəni almağa razı deyilmiş. Cavahir yana-yana dedi ki, bütün günahlar qızın anasındadır. Bufətdə işləyir. Əntiqə evdə tək-tənha, baxımsız qalır. Sahibsiz qızı qaçırdılar da, qaytararlar da.

Qaçay Əntiqəni görəndə qəlbində oyanan hisslərdən özü də baş aç bilmirdi. O, Pənahın ətli, aralı dodaqlarını xatırladı: “Yəqin əvvəllər Əntiqəni istədiyimdən xəbərdardır. Bəs indi niyə ondan əl çəkmir?.. Eh, cəhənnəm olsun Pənah da, onun yaşıl “Volqa”-sı da, qara eynəyi də”.

Qaçay o biri yanı üstə çevrildi. Ağca quyunun yanında yox idi. Barının dibində yığılmış səbət qalağı ot tayası təkin ağarırdı.

Süleymanın kamançası indi zilə çıxmışdı.

Mikayıl tut ağacının altında oturub səbət hörürdü. Oğlunun darvazaya tərəf yollandığını hiss edib tələsik qalxdı.

– Apar məni Baxışın yanına.

Qaçay atasının dizlərinə qədər sallanan, yaxası açıq nimdaş köynəyinə, çat-çat olmuş qısa, yoğun barmaqlarına baxdı:

– Getməsən yaxşıdı, dedə. Baxışnan özüm danışmışam.

– Mən də təvəqqe eləyərdim. Qoy gedim...

Qaçay başını buladı:

– Lazım deyil.

– Onda Baxışa bir-iki səbət apar. – Kişi yalın ayaqlarını yerlə ustufca sürüyə-sürüyə bariya tərəf getdi. Səbət tayasının hündərinə dolandı. Əllərini sürtə-sürtə iki böyük səbət seçdi:

– Ver Baxışa. Gərəyi olar. İçinə meyvədən, soğandan-zaddan yığarlar. Mənnən də salam-dua söylə.

Qaçay dodaqlarını gəmirə-gəmirə atasına nəzər saldı: “Səbət Baxışın nəyinə lazımdır?” Lakin səsini çıxartmadı. Mikayılın qəlbinə dəymək istəmədi. O, hər səbətin qulpunu bir qoluna keçirtirdi. Çiyinini tut ağacının kələ-kötür gövdəsinə söykəyib gülümsəyən atasına baxa-baxa həyətdən çıxdı...

Utanırdı. Baxışın yanına necə getsin? Səbətdən də peşkəş olar?.. Cahidlə Süleymana rast gələndə özünü lap itirdi. İstədi yana burulsun, ancaq Ağcanın gələcək ərinə yaxından görmək arzusunu boğa bilmədi. Səbətlərin qulpunu qoltuğuna bərk-bərk sıxıb, altdan-altdan Cahidə baxdı. Hiss etdi ki, o da oğrun-oğrun baxır. Cahid dodaqlarının arasındakı balaca, əyri qəlyan tutmuşdu. Bu, Qaçayın xoşuna gəlmədi: “Xanəndələr də qərribə məxluqdurlar. Guya qəlyan çəkməsələr, canları çıxar”.

Cahid ucaboylu idi. Gicgahlarına dən düşmüşdü. Qəlyanı ağzından götürüb Süleymana nəse dedi və gülümsədi. Qabaq cərgədəki alt-üst qızıl dişləri parıldadı, Qaçaya elə gəldi ki, Cahid Süleymana heç nə demədi, yalnız qızıl dişlərini göstərmək üçün gülümsədi.

Qaçay qonşusunun salamına başı ilə cavab verib ötdü. Bir neçə addım gedəndən sonra istədi qanrılıb geri baxsın. Ürək eləmədi: “Bəlkə onlar da baxırlar?”

O, rayonun ortasından keçən ensiz bulanıq çayın üstündəki körpüyə çatdı. Yan-yöresinə boylandı. Ətrafda heç kim yox idi. Səbətləri çaya atıb, məhəccərə söykəndi. Lilli suyun üzündə enib-qalxan, bir-birinin ardınca fırlana-fırlana üzən “gəmi-səbətlər” gözəndən itənəcə baxdı. Elə bil üstündən ağır yük götürülmüşdü...

Qaçay rayonun mərkəzindəki balaca bağa yaxınlaşdı. Bağın lap kənarında çayxana vardı. Camaat akasiya ağacının kölgəsində stullar qoyub səhər açıldan gecəyarısına qədər açıq havada çay içirdi. Üreyi çay istəməyən də bura söhbətə, gününü keçirməyə gəlirdi. Çayxana indi də adamlarla dolu idi. Nədənə hamı qanrılıb Qaçaya taxırdı. Oğlan əl-qolunu ölçə-ölçə danışan Pazaq Vəlini onların arasında görəndə məsələni başa düşdü: "Dalımca gileylənir... Qanunu pozmayaydı, mən də tutmayaydım". Qaçaya çayxanadakıların məzəmmətli baxışlarına dözə bilməyib, üzünü yana döndərirdi.

O, çöl divarları təzəcə ağardılmış balaca binaya yetişdi. Burada əmanət kassası yerləşirdi. Göy rəngli qapının sağ tərəfində iri plakat asılmışdı. Üstündə adda-budda əhəng ləkələri vardı. Ancaq aşağısında böyük, qırmızı hərflərlə yazılmış sözlər açıqca oxunurdu: "Otuz qəpiyə udmaq olar..." Qaçay bu plakata, oradakı maşın, piano, motosiklet şəkillərini əvvəllər də görmüşdü. Maraqlanmamışdı. İndi üreyində qərribə bir həvəs oyandı, beynində qərribə bir fikir dolandı: "Bəxtimi sinayım. Bəlkə uddum". İçəri keçdi. Yarı taxta, yarı şüşə olan arakəsmənin arxasında oturmuş yaşlı, arıq kişidən lotereya bileti istədi. Kişi bir dəstə şax-şax, təzə lotereya bileti onun qarşısında tutdu:

– Özün çək.

Qaçay üç biletdə götürdü; birini altdan, birini ortadan, birini də üstəndən. Gözlərinin qarasınaqan sarılıq çökmüş kişinin cəvəzli səsi eşidildi:

– Pazaq Vəlini nəhaq milisə aparmısan.

Qaçay ona təklif uzatdı:

– Günahı vardı.

– Mərdimazarlıq yaxşı iş deyil.

Qaçay pulunun qalığını almadı. Kişiyə acıq verirmiş kimi, çək-mələrinin dabanı ilə taxta döşəməni taqqıldada-taqqıldada çıxdı: "Mərdimazar niyə oluram? Mən vəzifəmi yerinə yetirmişəm. Kim qanunun ziddinə getmə, özündən küssün". O, biletlərin üstündəki yazını oxudu. Təəssüflə başını yırğaladı: "Nəyimə lazım? Bu ki, dekabrda oynayır. Amma Ağcanın toyu sentyabrda". Sonra fikirləşdi ki, dekabrda da bir şey udsun, pis olmaz. Borcunu qaytarar. Ancaq udmamışdan qabaq kimdən və nə qədər borc alacağını hələ kəsdirə bilmədi...

Sahibov dəhlizdə o baş-bu başa gəzişirdi. Elə bil Qaçayın yolunu gözləyirdi, oğlanı görəndə kimi barmağını örtülü qapıya tuşladı:

– Dur burda! Bu spekuliantın yanına heç kəsi buraxma. Özüm gəlib danışdıracağam.

Rəis maşına oturub harasa getdi.

Qapı içəridən bərk-bərk döyülürdü. Qaçay açmaq istəmədi. Dəhlizdə var-gəl elədi. Qapı fasiləsiz döyülürdü. Oğlan əsəbiləşdi. Sanki yumruqlar onun təpəsinə dəyirdi. Axırı ki, qapını azacıq araladı. Üzünün bir tərəfində yanıq yeri olan kök kişi Qaçayın başı üstündən dəhlizə boylandı:

– Mayor getdi? – deyər pıçıltı ilə soruşdu.

– Getdi.

– Məndə tutulan mallar necə oldu?

– Mən mal-zad görməmişəm. – Qaçay qapını örtmək istədi. Kök kişi içəridəki dəstəkdən yapışdı.

– Bura bax, mənə iş verəcəklər?.. Axı, mən neynəmişəm ey? Bu da yaxşılığımın əvəzidir? Mağazada olmayan şeyləri min bələy-müsibətlə tapıb satıram camaata. Kontrabanda satmıram ki?.. Qardaş, Canelini çağır bura, sən Allah. – Kişi əlini ağzına qoyub bərkdən qışqırdı. – Caneli! Ay Caneli! – Səsi dəhlizə yayıldı.

Caneli kəndə gəldi:

– Aya, bu Müslüman əhd eləmək olmur də. Gene ilişdi bədbəxtin balası. Qoy görüm nə deyir ə?

Qaçay qapını çəkib örtüdü:

– Olmaz!

Caneli əlini qapının dəstəyinə uzatdı:

– Bəlkə bir dərdi var? Yazıqdır...

– Yazıq döyül, alverçidi. – Oğlan Canelinin barmaqlarını dəstəkdən qopartdı.

Kişinin xırda gözləri qıyıldı:

– Mənə də olmaz?

Qaçay ayaqlarını aralı qoyub qapının qabağını kəsdi:

– Heç kimi buraxmam! Mayor tapşırıb!

Canelinin derisi ısıldayan sifətinə qızartı çökdü. Qaçayı ilk dəfə görmüş təkin onu təpədən-dırnağa süzdü. Nəzərlərini onun enli, qabarıq sinəsində saxladı.

Oğlan başını aşağı saldı. Yadına qarışqa düşdü. Özündən böyük bir şeyi çapalaya-çapalaya yuvasına darta ziraq qarışqalara çox tamaşa eləmişdi. Bilirdi ki, onların ən irisinə “atlıqarışqa” deyirlər. Düşündü ki, Canəli anadan qarışqa kimi doğulub. Böyüyüb, böyüyüb olub “atlı-qarışqa”. Sonra da böyüyüb düşüb adam cildinə, olub Canəli. Adam – qarışqa!..

Canəli yan-yörədən onlara tamaşa eləyən milisionerlərə baxdı, pərtliyini gizlətmək üçün zorla gülümsədi.

– Səni əsgərlikdə necə öyrədiblər, ə?

Oğlan çiyinini qapının küncünə söykədi:

– Rütbəcə özündən böyükklərin əmrini qeydsiz-şertsiz yerinə yetirmək!

Canəli mat-məəttəl baxırdı. Başa düşmüşdü ki, Qaçay onunla zərərət eləmir.

* * *

Bikə hər axşam gəlirdi. Hər axşam Cavahirlə pıçıldaşırdı. Gədən-də son sözünü elə deyirdi ki, həyətdə hamı eşidirdi: “Payız qapını kəsib. Vaxt daralıb, haa! Əlli-ayaqlı olun!”.

Qaçayın qulaqlarında birçə səs, birçə səda vardı: “Vaxt daralıb... Vaxt daralıb... Vaxt daralıb”. Qaçay yuxusunda payızı görürdü. Payız

Bəlkə dedi, yoxumdur?.. Onda deyərəm əgər chtiyyət yığmamınsansa, daha sənə nəyin qarışqadır? Get kəpənək ol, milçək ol, ağcaqanad ol...”

Qaçay evdə ləngiməyə qorxurdu. Birdən Cavahir onu sorğu-suala tutur: “Mebeli nə vaxt alacaqsan?” Oğlanın bəhanəsi vardı; hələ mebel gəlməmişdi. Dünən Tapdıqla təsadüfən rastlaşanda kişi özü demişdi: “Gözləyirik. Bu yaxınlarda almalıyıq. Arxayın ol, bir komplekt sənə saxlayacağam, kəsdiyimiz çörək haqqı. Baxış tapşırıb...”. Qaçay sevinirdi ki, mebel hardasa ləngiyir. Kimsə onu yola salmağı unudub. Yaxşı olardı ki, heç gəlib çıxmıyaydı. Bir mebelə görə Cahid toyu gecikdirmez.

O, tələm-tələsik bir stəkan şirin çay içib həyəte çıxdı. Atası barının dibində altına köhnə döşəkcə salıb dizləri üstə oturmuşdu. Əy-nində sırtlıq vardı. Kişi qarğı qomlarının içində itib batmışdı. O, yatağından erkən qalxar, çörək yeməmiş işə başlardı. Guya beşcə dəqiqə geciksəydi, dünya alt-üst olacaqdı. Hər gün gözləyirdi ki, kimsə qapını açıb ondan səbət istəyəcək. Sonra da deyəcək: “Əllərin var olsun, Mikayıl dayı, sən olmasaydın, mən kimin yanına diləyə gedərdim?”. Ancaq heç kim səbət üçün onun qapısını açmırdı, heç kim onun üstünə diləyə gəlmirdi... Havalər soyuyanda Mikayıl döşəkçəsini artırmaya çəkəcəkdi. Qarğı qomlarını da oraya sürüyəcəkdi. Yərə qar düşəndə onun köhnə döşəkçəsi qapının ağzında – dəmir soba ilə üzbəüz salınacaqdı. Xırda səbətlər hörəcəkdi ki, evdə əl-ayağa dolaş-masın. Bəzən arvadı deyiniirdi. Onda Mikayıl başını bulayıb gülümsə-

Qaçay doqqazdan çıxdı. Qulağı səsdə idi; bu dəqiqə anası arxadan çağıracaq, nəse deyəcək... O, Cavahirdən çox Bikədən qorxurdu. Qorxurdu ki, vaxtın daraldığını hər axşam ona eşitdirən arvadın bir gün səbri də daralsın və zarafata sahib Qaçayı utandırsın: "Adını kişi qoy-musan, amma deyəsen, bir zenəncə fərasətin yoxdur". Bikə eynilə belə deməsə də, yaqın buna bənzər sözlər deyəcək. Kamança Süleymanın anası bundan bətərini deyər, hələ üstəlik kişi kimi söyüş də sö-yə bilər.

Əntiqəgilin evinin yanında Qaçay addımlarını yavaşlıdı. Nədənə zəncir cingiltisi eşidilmədi, it hürmədi. Oğlan yan-yörəsinə baxıb, ayaqlarını yerə bərk vurdu. Yəne barının üstündə iki əl göründü. Yəne nazik barmaqlar kərpici qamarladı, gərildi. Sonra hasarın arxasından Əntiqə boylandı. Oğlana elə gəldi ki, bu, qızın özü deyil, onun yarım-heykəlidir. Sanki kimse həmişə barının yanında dayanıb Qaçayın yolunu gözləyir və o, buradan keçəndə Əntiqənin heykəlini yuxarı qaldırır.

Yarımheykəl bu gün gülümsəmədi. Sinəsini bayıra söykəyib sinayıcı nəzərlərlə oğlanı süzdü. Qızın baxışlarındakı cəsəret, qətiyyət Qaçayı qorxuzdu. Yox, deyəsen, Əntiqə qaçıb getmək fikrində deyildi. Oğlan özü də hiss etmədən dayandı. Diqqətlə baxdı və sanki qarşısında yad bir adam gördü. Bu, iki-üç il qabaq nazik hörükləri küreyində atılıb-düşən, Qaçayın əsgərliyə getməmişdən bir gün əvvəl dərədə qarşıladığı ariq, sarıbeniz Əntiqə deyildi. Bu, gözlerini məktəb çantasına zilləyib utana-utana: "Dedim ki, gözləyəcəyəm. Daha məktubu neynirəm" deyən qıza oxşamırdı. Əntiqə böyümüşdü. Çənəsinin altında xırdaca buxaq sallanırdı. Sifətinin dərisi ağarmışdı, şəffaflaşmışdı. Çənəsi də qabarıb iriləmişdi. Ancaq qonur gözlərində yorğunluq, inciklik hiss olunurdu.

Qaçay gülümsədi. Qız buna bənd imiş kimi ovcunda tutduğu bükülü kağızı onun qarşısına atdı. Yarımheykəl birdən yoxa çıxdı. Oğlan cəld eyilib kağızı götürdü. Burada oxumağa ürək eləmədi. Fikirləşdi ki, körpünün yanında oxuyar. Addımlarını yeyinlətdi. Səbri çatmadı. Tini burulan kimi yumrulanıb əzilmiş kağızı tələsik açdı. Bir-birinə söykənən xırda hərflərlə yazılmış sözləri oxudu: "Mərdimazarin evi yıxılsın... Mən səni həmişə gözlemişəm, yəne də gözləyirəm... Gündüzlər evdə tək oluram. Məni nə vaxt aparmaq istəsən, hazıram. Səninlə dünyanın o başına gedərim. Əgər məni aparmaq niyyətin varsa,

cavab yaz". Bu boyda kağızda cəmi bir neçə söz. Salam-kəlam da yoxdur. Döniüklüyü barədə heç nə yazmayıb. Üzr də istəmir. Pənah onu zorla qaçıdır. Axmaq söhbətdir. Adam qoyun deyil ki, müşqurub dalınca aparasan. Bu zamanədə nə qaçırtmaq?! Qanun var, hökumət var, cəza var. "Yox, Əntiqə, özünün də könülün olub. Yaqın özün qaçmaq istəmişən". Qaçay iki il əvvəl dərədə Əntiqəyə verə bilmədiyi məktubu xatırladı. Onu didik-didik olana qədər sarımtıl əsgər köynəyinin cibində gəzdirdiyi yadına düşdü. Hər gün baxardı, hər gün oxuyardı. Ancaq bir dəfə oxuya bilmədi. Hərflər soluxmuşdu, itmişdi. Onda xırda-xırda doğradı kağızı. Oxunmamış ürək sözlərini soyuq küləyə verdi. Sonra da arzusunu, məhəbbətini itirdi; Ağcanın məktubundan sonra... Qaçay dağ siqlətli o ağır dəqiqələri xatırladı və esəbi-ləşdi. Hələ köhnəlməmiş, hələ yarısı köz bağlamamış xatirələr günlərin, ayların arxasından baş qaldırdı. Oğlan indi incidi, indi küsdü Əntiqədən. Onda belə küsməmişdi, belə gileyli deyildi. Ürəyi belə dolmamışdı. Onda haradansa qəzəb axtarırdı, nifrət axtarırdı. Sonra bu qəzəbindən də keçdi. "Əntiqə məni sevsəydi, dərədə məktubumu alıb oxuyardı. Sevməyib məni..." Qaçay bununla özünü sakitləşdirməyə çalışmışdı. Sakitləşmişdi. Ancaq ürəyində ağırlı-acılı bir düyün qalmışdı, bir həsrət qalmışdı. Hərdən dirçəlib onu incidirdi... İndi Əntiqə nə üzle məktub yazır? Qaçayla dünyanın o başına getməyə hazırdır. Yox, Qaçay onunla heç bir addım da atmaz!.. Oğlan hiss etdi ki, bu fikir ancaq onun beynində dolandı, ürəyinə çatmamış haradasa əridi, pərən-pərən düşdü. Anladı ki, bayaq qəlbində baş qaldıran qəzəb, nifrət deyilmiş. Bu, olsa-olsa, yaxın, əziz adamdan nəse uman, küsən uşağın erkəyana şıltaqlığıdır. Əgər Qaçay Əntiqəni sevmirsə niyə onu görmək arzusu ilə alışıb-yanır? Niyə evlərinin yanından keçəndə iti duyub salmaq üçün ayaqlarını yerə bərk-bərk vurur? Və nəhayət, niyə onunla göz-gözü gələndə sinəsindən bir süstlük qopub bütün bədəninə yayılır? Qaçay bu qarma-qarışıq fikirlərin torunda çapalayarkən uzun-uzadı siqnal səsi eşitdi. Döyüklü yan-yörəsinə baxdı. Ancaq yaşıl "Volqa" gözələrinə dəymədi. Yəne Pənahı xatırladı və onsuz da qəlbi-ni, beynini gücə salan fikirlər yığınının siqləti daha da artdı. Əgər o, Əntiqəni evinə gətirsə, Pənahın ətli, aralı dodaqlarında dolanan isteh-zalı təbəssüm qəhqəhəyə dönəcək. Onun qara cənəyin arxasından süzülən alçaldıcı, tox nəzərləri Qaçayı bütün ömrü boyu izləyəcək. Pənahın təkəbbürlü duruşunda, ədalət baxışlarında Qaçay min tənə

oxuyacaq: "Mənim artığma qalmısan... Atdığı qabın dibini yalayır-san...". Onda Qaçay dözməyəcək. Pənahı dizlərinin altına yığıb, nəfəsi kəsilincə boğacaq. O, Pənahlı bacarar. Bəs Cavahirlə necə? Anası, deyərsən, Əntiqəni xoşlamır. Onun adı gələndə ağzını əyir. Cavahir bu məsələni eşidəndə daş atıb başını tutacaq: "Necə? Əntiqəni alırsan? O ləçərin ayağı mənim evimin kandarına dəysə, ürəyim çatlayar. Bir qızın ki, anası bufetdə işləyə, səhərdən axşamacan ara-q-çaxır içən kişilərin arasında dolana, o qızdan mənə gəlin olmaz. Yox, yox, iti görüm, qurdu görüm, Əntiqəni görməyim".

Qaçay əvvəli-axırı görünməyən düşüncələrin lap dərinliyində itibbatdı. Bu fikirlərin ucundan tutub axıracan getmək, beynini yormaq istəmədi. İndi bunun vaxtı deyil. Qabaqda Ağca var. Bir neçə gündən sonra Ağca köçməlidir. Qaçay onunçün mebel tapmalıdır. Bacısı gəndən sonra Qaçayın yükü yüngülləşəcək və o, öz qayğısına qalacaqdır.

Oğlan Əntiqənin əzik məktubunu qatlayıb kitəlinin döş cibinə, şax-şax lotereya biletlərinin yanına qoydu. Körpünün üstündən keçəndə illi, bulanıq suyu çoxaldığından sürəti artmış çaya baxdı. Atasının bir cüt səbətini xatırladı. Yəqin ki, səbətlər hardasa kol-kosa ilişib qalıb. Bəlkə kimse tutub onları? Bəlkə bu çayın qovuşduğu Kürdə ördək kimi yan-yana üzürlər? Görsən Mikayılın qarğı səbətləri Xəzərə qədər gedib çıxa bilərmə?

Qaçay, divarları yağışdan ləkə-ləkə olan yay klubunun qarşısından ötdü. Bağın kənarındakı çayxanada yenə adam vardı. Hava sərin olsa da akasiya ağacının altında stol qoyub oturmuşdular. Ürəyindən keçdi ki, onların yanına dönsün, əyləşib çay içsin. Dünyanın hər yerindən xəbər verən adamların söhbətlərinə qulaq assın. Qaçaya elə gəldi ki, orada oturanlar hələ də ondan danışirlar. Onun Pazaq Vəlini tutmasını götür-qoy edirlər. O, çayxanaya getmək həvəsindən əl çəkdi...

Müştərilərin ancaq axşamlar yığıldığı yeməxananın qabağında yaşıl "Volqa" dayanmışdı. Pənah arxasını maşının qapısına söykəyib bir nəfərlə söhbətləşirdi. Zolaq-zolaq təzə köynəyini yoldan ötənlərə göstərmiş kimi yun kurtkasının bütün düymələrini açmışdı. İri şüşəli qara eynəyi yenə gözlərində idi. Qaçay fikirləşdi ki, belə tutqun havada eynək taxmaq ən azı axmaqlıqdır... Pənah ona ötəri baxıb yanındakı oğlana nəse dedi. Ətli dodaqları tərpendi, aralandı. Qaçay başa düşdü ki, söhbət ondan gedir. Pənahın yanından keçməyə ehtiyat elədi. Geri qayıtmağı da şənine sığışdırmadı. Başını aşağı salıb irəlilədi. Ürəyində

allaha yalvardı ki, Pənah indi ona söz atmasın, sataşmasın. Yoxsa Qaçay hirsini, acığını boğa bilməz, Baxışın bu erköyün oğlunu xirt-dəkleyər. Onda əlvida, mebel!

Oğlan gözlərini çəkmələrinin burnuna zilləmişdi, guya Pənahı görmürdü, guya onun lap yaxında dayandığından xəbərsiz idi. Pənahgil bərkdən güldülər. Qaçayın ürəyi əsdi. "Kaş ağzını təmiz saxlayaydı... Kaş susaydı". "Bir neçə addım da atdı. Və bayaqdan asta-asta danışan Pənahın istehzasını eşitdi. "Sən də adamsan!.." Qaçayın ayaqları daha getmədi. Zil qara çəkmələri tozun üstündə dairə cızdı. O, kurtkasının yaxasından tutub gülümseyən Pənaha qəzəblə baxdı. Qaçayın gözlərinin qabağında Baxışın bərli-bəzəkli kabinetini gəlib durdu; müşəmbəli qapı, parıldayan uzun stol, sağda dəmir seyf, solda dolabça, ayaqüstə beş-altı adam. Sonra o, vərəqin bu başından o başına imza atan qara, möhkəm barmaqları gördü. O barmaqların arasından Əntiqənin yarım-heykəli çıxdı. Kirpik çalmadan Baxışın imzasına baxdı. Ağ kağızın üstündəki bu uzun imzaya Qaçay da nəzər saldı. Bir-birilə cəlaqlı hərflərdən yaranan bu imzanı höccələyə-höccələyə oxudu: "Mərdimazanın evi yıxılsın". Kabinet fırlandı, bütün əşyalar başı üstə çevrildi.

Qaçay iki addım atıb hələ də gülümseyən Pənahın yun kurtkasının yaxasını qamarladı:

– Mənə lağ eləyirsən?

Qaçay onu var gücü ilə silkələdi. Pənahın eynəyi burnundan sürüşüb yerə düşdü və bu an Qaçaya elə gəldi ki, onun yaxasından yapıldığı Baxış özüdür, ancaq burnunun üstündəki göyümtül xalı yoxdur. Pənah dişlərini qıcıyıb əlini qaldırdı. Yumruğu Qaçayın çiynini tutdu. Qaçay onun bileklərindən yapışdı. Elə bil Bike arvad yanında durub qulağına pıçıldadı: "Vaxt daralı, haa!" Oğlan ürəyində ona cavab verdi: "Cəhənnəmə daralsın, gora daralsın!" İri, möhkəm ollerindəki bilekləri sındıracaqmış kimi bərk-bərk sıxdı. Pənahın təəccüblə baxan gözləri hədəqəsindən çıxdı, yumru sifətinə qızartı çökdü. Yaşca özündən kiçik olan orta boylu, dolu bədənli oğlanın bəndi-bərənə uçurmuş çay kimi kükrədiyini görəndə sifətindəki qızartı çəkildi. Üzü kağız təkin ağardı, ağrıdan dil-dodağını çeynədi. Qaçayın enli sinəsinə, damarları azacıq qabarmış əzələli, qüvvətli boynuna ani nəzər saldı və hirsindən boğula-boğula dişlərinin arasında pıçıldadı:

– Qolumu burax! Qolumu burax deyirəm sənə!

Qaçay onun qollarını qanıraraq arxasına qoydu. Əyilmiş kürəyinə bir diz vurmaq istədi. Ancaq özünü saxladı. Sahibovun tövsiyəsi qulaqlarından sırğa kimi asıldı: "Milisionerin əsas vəzifəsi ondan ibarətdir ki..." Qaçay hirsini, qəzəbini zorla cilovladı:

- Mənimlə milisə gedəcəksən, orda cavab verərsən!
- Burax qolumu!
- Aparacağam!

Pənah onun qonur gözlərindəki qətiyyətdən qorxdı. Anladı ki, xoşluqla getməsə, Qaçay onu sürüyə-sürüyə aparacaq.

- Qolumu burax, özüm gedərəm.

Qaçay indicə baxıb gördü ki, adamlar topa-topa dayanıb onlara tamaşa eləyirlər. Dəllekxanada, çayxanada olanların hamısı bura yığılmışdı. Hələ də gələn vardı.

Qaçay Pənahın qollarını buraxdı:

- Gedək!

Pənah ona tərs-tərs baxdı. Biləyini ovxalaya-ovxalaya Qaçayın yanına düşüb getdi. Toza batıb bulanmış eynəyini götürməyi də unutdu.

Adamlar sahibsiz qalmış yaşıl "Volqa"nı dövrəyə aldılar...

Qaçay əhvalatı Sahibova danışanda hirsindən çasırdı, dili topuq vururdu. Mayor onu sakitcə dinlədi. Təşbehini cibində gizlədib xeyli susdu. Sonra qapının yanında dayanıb bu məsələnin nə ilə bitəcəyini səbirsizliklə gözləyən Cənəliyə baxdı. Qaçay düşündü ki, Cənəli mayorun bir işarəsinə bənddir, Sahibov ona göz-qas eləsə, Cənəli ayaqlarını aralı qoyub, qollarını çırmalayacaq, bir vaxtlar Pazaq Vəlini qorxuzan kimi Pənahı da qorxuzacaq.

Mayor qəflətən yumruğunu stola vurub qışqırdı:

- Ədəbsiz! Nə haqla milisioneri təhqir edirsən?!

Bu səsdən Qaçay özü diksindi. Hətta üzü üzlər görmüş Cənəli də qurxub gözlərini qırpdı. Kabinetin ortasında dayanıb əllərini yanına salan Pənah mayorun üzünə mat-mat baxırdı. Onun ətli dodaqları daha aralanmışdı.

Rəis, Pənahın ağarmış çöhrəsinə acıqlı nəzər salıb ayağa qalxdı:

– Sənə bir toy tutaram ki, adın yadından çıxar. Kimə güvənib başından böyük sözlər danışırısan?! Baxışın oğlusən deyə fironluq edəcəksən? Kimdir axı, Baxış? Yoxsa atanı Allah bilirsen?!

Pənah nəse demək istədi, lakin qanı qaçmış dodaqları titrəyib tez də yumuldu.

Mayor üzünü Qaçaya tutub həmişəki mülayim səsle, asta-asta danışdı:

– Bəbirov, gerek akt yazib şahidlərə qol çəkdirəydin. – Əlini yellədi. – Eybi yoxdur. Mənə dəlil-sübut lazım deyil. – Şəhadət barmağımı Pənaha tuşladı. – Bu avarını basaram qoduqluğa, ağı başına gələr.

Elə bil Pənahın dili açıldı, hardasa itib-batmış cəsarəti özünə qayıtdı.

– Niyə axı? Günahım nədir? O, çoxdan mənə ləjdır... Özü məni davaya çəkdi. Şahidim var.

Baxış tövşüyə-tövşüyə içeri girdi. Əl verib Sahibovla görüşdü. Sonra oğlunu tərs-tərs süzdü:

– Əgər bura mayorun kabineti olmasaydı, səni salardım təpiyimin altına. Yaramaz! Danışaram sənən!

Pənah gözlərini qəhvəyi ayaqqabılarının burnuna dikib dayanmışdı. Baxış stul çəkib oturdu. Rəisə baxıb gülümsədi. Üzünün dərisi dartıldı və bu an burnunun üstündəki göyümtül xal tərpendi:

– Necəsiniz, yoldaş Sahibov? Elə cənnətimşəm ki, halınızı soruşmağı da unutmuşam... Vallah, ata olmaq müsibətdir. Deyirəm, oğlandırsa qız yaxşıdır, qayılib oturur evdə, ata-ananı əngələ salmaz. – İndicə yadına düşdü ki, panamanı çıxartmaq lazımdır. İki barmağının ucu ilə velür panamanın kənarından tutub, başından götürdü. Ehmalca qoydu qucağına.

Rəis ayaq üstə duranlara qapını göstərdi:

– Üçünüz də bayıra... Bəbirov, səni də, Pənahı da çağıracağam. Gözləyin.

Pənah dəhlizə çıxan kimi süzgəcli siqaret yandıraraq dalbadal qulablardı. Deyəsən, rəngi-rufu üstünə gəlmişdi.

Qaçay arxasını divara söykəyib açıq qapıdan həyətə baxırdı. Cənəli ağzını onun qulağına dirədi:

– İşin-gücün qurtarıb, vallah. Bekara haqq-hesabdan ötrü düşmənlər qazanma. – Cənəli bapbalaca yumruğunu Qaçayın enli kürəyinə uşubca vurub ötdü. Qaçay onun "dərisi soyulmuş" boynuna nəzər salıb fikirləşdi ki, bu gün Cənəlidən borc istəməliydi. Deyəsən, daha lazım olmayacaq. Bu vürhəvurdan sonra Baxış ona mebel verməz.

Pənahı çağırdılar. O, süzgəcli siqareti taxta döşəməyə atıb ayaqqabısının burnu ilə əzdi. Üzünə ciddi, bir az da incik ifadə verib Sahibovun kabinetinə girdi. Qaçay dəhlizdə tək qaldı. Düşündü: "Pənah cə-

zadan yaxasını qurtara bilməyəcək. Camaat mənı qınayacaq, qoy qınasın. Bu adamlar başa düşmək istəmirlər ki, qanunun ziddinə getmək olmaz... Onsuz da Pənah çoxdan tutulmalı idi. Lap Əntiqəni evlərinə kəbinsiz aparan günü...”

Qaçayı da çağırılar. Kitelinin ətəyini dartışdırıb kabinetə keçdi... Baxış gözlərini ona zilləyib gülümsəyirdi.

– Barışın, – deyə mayor dilləndi.

Qaçay eşitdiyinə inanmaq istəmədi. Sual, çaşqınlıq dolu nəzorləri Sahibovun sifətində dolanıb, çatma qalın qaşlarının ortasında dayandı.

Mayor Qaçayın tutulduğunu görüb ərkyana torzdə dedi:

– Bəbirov, ikiniz də cavanlığınızla salmışınız. Barışın, məsələ xitam olsun. Niyə didişirsiniz? Mehriban olun.

Baxış oğluna çəmkirdi:

– Əl ver, ə! Əl ver!

Pənah Qaçayın üzünə baxmadan onun sağ əlindən yapışdı. Bir saat bundan əvvəl biləyini mənəgə kimi sıxıb göynodən iri, ağır əli kö-nülsüz-könülsüz silkelədi.

Qaçay özünü itirmişdi. Karıxıb Baxışla da görüşdü. Baxış razılıqla gülümseyib, astadan pıçıldadı:

– O amanatı Tapdığa tapşırıbmışam. Gələn təki sənə xəbər verəcək.

Kişi necədir? Məndən kişiye salam de.

Baxış oğlunun qolundan tutub kabinetdən çıxdı.

Qapı örtülməmiş Sahibov Qaçayı məzəmmətlədi:

– Mən onların yanında demədim, amma günah sendedir, Koroğlu.

Aranızda qız əhvalatı varmış.

– Nə əhvalat, yoldaş mayor?

– Onun götürüb qaçdığı qız sənəin nəyindir?

– Heç nəyim. Mən əvvəllər onu...

– Sənsə islahatı bu idarəyə gətirib çıxartmaq vaxtı deyil. Adam vəzi-

Qaçay Sahibovun sözlərini unuda bilmirdi. Niyə mayor ona inanmırdı? Niyə başa düşmədi ki, Pənah müqəssirdir? Əgər Qaçayı yerindən oynadan yalnız qız məsələsi olsaydı, o, əsgərlikdən qayıdan kimi Pənahla haqq-hesab çəkərdi...

Oğlan çiyninə saldığı Kitelin yaxasını dartıb başını buladı. Bugünkü əhvalatı unutmaq üçün Ağca barədə düşündü. Bacısı ondan əvvəlki tək gizlənməyə də yenə çəkinirdi. Ağca ciddiləşmişdi. Son vaxtlar özünə, üst-başına diqqət yetirirdi. Saçlarını tez-tez yerli-yersiz sığallayırdı. Nə qədər çalışsa da qonur gözlərindəki sevinci gizlədə bilmirdi...

Qaçay çarpayıda əyləşdi. “Əntiqəyə nə cavab yazım? İstəyir ki, onu qaçırdım. Qaçırmaq niyə?”.

– Yuxun gəlmir, a bala?

Qaçay anasının səsinə eşidib fikirdən ayrıldı. Hiss etdi ki, Cavahir də yata bilmir. Ona baxa-baxa düşündü ki, Əntiqə barədə şirin xəyal-lara dalmağa dəyməz. Cavab yazıb onu arxayınlaşdırmaq, gözlərini yolda qoymaq mənasızdır. Cavahir heç vaxt razı olmaz ki, Əntiqə bu evdə gəlinlik ələsin.

Arvad oğlunun yanında oturdu. Xeyli sükutdan sonra özündən bö-yüklə danışmış kimi çəkinə-çəkinə soruşdu:

– Ağcanın dediyi gerçəkdimi? Əntiqə məsələsi...

Qaçay diksinib təəccüblə anasına baxdı. Tut ağacının bu ay işığın-da saldığı kölgəyə ürəyində lənət yağdırdı. Cavahir üzündəki ifadəni kölgədə yaxşı görə bilmədi. Susdu.

– Hələ sən əsgərliyə getməmişdən xəbərdardın... Deyəsən, indi də meylin var... Ağca dedi... Eh, a bala, mərdimazarın evi yıxılsın.

Əntiqə də eynilə belə yazmışdı: “Mərdimazarın evi yıxılsın...”

– Yoxsa ona görə yuxun ərşə çəkilib, a Qaçay? Əvvəl Ağcanı kəçürək, bala, sonra Allah barındı. Sən bacının qolundan yaxşı çəkmə...

Qaçay kövrəlmişdi. İstəyirdi qalxıb anasını qucaqlasın, onun cüsesiz, arıq bədənini sinəsinə bərk-bərk sıxıb, ağarmış saçlarından öpsün. Utandı. Tut ağacının ay işığında saldıqı kölgəyə ürəyində minnətdarlıq elədi. Kölgə olmasaydı Cavahir onun üzündəki ifadəni görə bilərdi.

Qaçay gözləyirdi ki, Canəli rəisin kabinetindən çıxan kimi onunla bərk barəsində danışsın. Daha uzatmaq olmazdı. Bəlkə sabah Tapdıq xəbər göndərdi ki, mebel hazırdır, gəl apar. Həm də Biki evdəkilərə rahatlıq vermirdi. Gündə üç-dörd dəfə Cavahirə baş çəkirdi: “Vaxt yaman daralıb ha-aa!”. Bu “yaman” kəlməsini axır zamanlar artırırmışdı.

Canəli kabinetindən çıxmaq bilmirdi. Qaçay darıxdı. Asta-asta rəisin otağına yaxınlaşdı. Gəndə dayanıb açıq qapıdan içəri baxdı. Mayorun mülayim, sakit səsini eşitdi:

– Hə, Canəli, danış görək planetimizdə nə var, nə yox?..

Qaçay dönüb dehlizdən çıxdı.

Canəlinin “dəmir atı” binanın qabağında dayanmışdı. Qaçay son vaxtlar motosiklet sürməyi öyrənirdi. Sahibov ona motosiklet verəcəyini vəd eləmişdi. Canəli bunu eşidən kimi Qaçayı tərkinə alıb, çala-çökəyi olmayan bir düzənliyə apardı. “Dəmir ata” minməyin yol-yolağasını ona başa saldı. Sonra özü oturdu beşikdə.

– Hə, di tərpət, – dedi.

Yarım saatdan sonra əlini Qaçayın küreyinə vurdu:

– Ay məşallah, sən lap od parçasısan ki. Mən bu andırın dilini bir aya güclə öyrəndim...

İndi Qaçay motosikleti görəndə həvəyə düşdü. İsteddi Canəli rəisin yanından çıxanacan motosikletə minib heyətdə bir-iki dövrə vursun. Yadına düşdü ki, açar Canəlinin cibindədir. Qapının girəcəyində qoyulmuş uzun skamyada oturdu.

Bir azdan Canəli imtahan vermiş tələbə kimi sevinə-sevinə içəridən çıxdı. Oğlanın yanında əyləşib qıçını qıçı üstə aşırı. Elə bil Qaçayı görmürdü, onun burda olmağından xəbərsiz idi. Xeyali harasa uçmuşdu. Yanlarında nazik qırıqlar olan xırda parlaq gözlərini səmaya zilləmişdi. Qaçay da yuxarı baxdı. Səma göyümtül, nəhayətsiz və tərtəmiz idi... Canəlinin sifətindəki təbəssüm birdən-birə çəkildi. Batıq ovurdları səyrirdi. Ancaq yanları gərilib daha da xırdalaşan gözləri yalnız

özünün gördüyü bir nöqtəyə dikilib qalmışdı. Canəlinin dodaqları büzüldü. Baş yavaş-yavaş aşağı endi. Deyəsən, fikirləri də göyden qopub yerə, torpağa qayıtdı. Qaçay bu vaxta qədər onun gözlərində belə yorğunluq, belə kədər görməmişdi. Həç ağlına gəlməmişdi ki, bu adam – qarışqa haçansa düşüncələrin ağırlığından bax beləcə sustala bilər, qəmlənə bilər. Sanki Canəlinin bütün qüvvəsi tükənmişdi və o, bir daha ayağa qalxmıyacaqdı. Qaçay uzun skamyada büzülsüb balacalanmış kişiye diqqətlə baxırdı: “Görəsən, atlı qarışqalar da qayğı çəkirlərmi?... Bir-birilərindən küsürlərmi? Qeybət qınırlarmı?... Yorğun-arğın düşüb dincələrini ağırlarmı?” Canəli kirpiklərini tez-tez çırpdı və Qaçaya elə gəldi ki, onun gözləri nəmlidir.

– Niyə bikefsən? – deyə onu diksindirəcəyindən qorxurmuş təkin astadan soruşdu.

Kişi qımıldanmadı. Oğlan onun dirsəyindən yapışb ehməlcə sil-kələdi:

– Canəli dayı, ay Canəli dayı, sənə nə oldu, qanın niyə qaraldı?

Canəlinin donuq nəzərləri Qaçayın üzündə ilişib qaldı. Köks ötürdü və bu an onun çiyinləri qulaqlarına qədər qalxdı. Nazik boğazı itib-batdı, görünmez oldu.

– Bici vələdürzinalar yenə qan-qan deyirlər, Koroğlu. Dünyadan müharibə iyi gəlir. Qəzetləri oxumursan?... Qoymurlar rahat dolanaq. Aləm qarışıb bir-birinə. Davanın da naxoşları, azarkeşləri var. Bu saat qazan qarışdırırlar. Balaca dövlət görəni kimi qapazlamaq istəyirlər. Bunlara deyən gerek, a köpəkuşağı, camaatdan nə istəyirsiniz? Balaca xalqın adamları adam döyül? Onlar da yaşamaq istəyirlər axı. Onların da dərd-sərleri var, iş-gücləri var, qoyun dolansınlar də.

– Yeni deyirsən, müharibə olacaq?

– Bizdən qorxurlar. Sən öləsən, yoxsa günü sabah kürreyi-ərzi külə döndərlər.

– Əşi, fikir çəkmə, əl-qol atsalar, cavablarını verərik.

– Yox, yox! Allah eləməsin. Sən müharibə görməmişən. Dədəndən soruşsan, danışar. Müharibə müsibətdir. Raziyam, ac olum, susuz olum, amma müharibə olmasın. – Canəli qıçını qıçının üstündən götürüb, qolunu skamyanın söykəncəyinə qoydu. – Kiçik qızım Bakıda institutda oxuyur. Qurtarsın, çıxacam pensiyaya. Əl-ayağımı uzadıb dincələcəm. Davanın ağrısı hələ canımdan çıxmayıb... Yox, yox, müharibə olmasın. Gecələr rahat yatmaq istəyirəm... Adam gerek öləndə də rahat ölsün.

Qaçay söhbətin səmtini dəyişdirməyə çalışdı. Yoxsa Canəlinin ovqatı təlx vaxtında ondan borc istəmək yerinə düşməzdi. Ancaq nə desin? Birdən-birə bulud kimi tutulmuş kişinin könlünü necə açsın?

Canəli köks ötürdü. Furajkasının günlüyündən tutub bir balaca tərpətdi. Bu vaxta qədər hamıdan gizlətdiyi qırmızı ləkəli, tüksüz başının qabağı göründü. Qaçayın yadına Qıratı qaçırdan fəndgir Həmzə düşdü. Və indi, allah bilir, Türkmənistanın hansı guşəsində olan Nurmurad Çarıyevi xatırladı.

Canəlinin fikrini dağıtmaq üçün Qaçay hardansa ağlına gələn ilk sualı verdi:

– Canəli dayı, sən toylarda ağır havaya oynayırsan, yoxsa yüngül havaya?

Canəli əcaib bir şeye baxırmış kimi ağzını açıb təəccüblə oğlanı süzdü. Deyəsən, Qaçayın sözlərini tamam-kamal başa düşməmişdi. Kişinin, dərisi ışıldayan üzündəki, xırda, oynaq gözlərindəki çaşqın ifadədən oğlan anladı ki, Canəlinin ona yazığı gəlir və güman ki, bu dəqiqə belə fikirləşir: “İlahi, görəydim bu yer üzündə bu Qaçaydan səfeh adam varmı?”

– Nə dedin, ə?

Yersiz sual verdiyini Qaçay söz ağzından qurtarmamış anlamışdı, ancaq gec idi.

– Deyirəm, ağır havanı xoşlayırsan, yoxsa...

– Niyə soruşursan?

– Maşallah, çox qıvrıqsan, deyirəm, yəqin oynamağın da qıvrıq olar.

– Yaman bəzzadsan, ha! – Canəli dodaqlarını marçıldadıb gülümsədi. – Havanın ağırı da sümüyümə düşür, yüngül də. Amma toylarda oynadığım yadıma gəlmir. Utanıram. Atalar demişkən, utanmasan, oynamağa nə var?.. Radioda hərdən oyun havaları çalırlar ha, bax, onda xəlvətə düşəndə bir-iki dəfə fərasətimi yoxlamışam. Görürəm ki, bacarmıram. Əllərimi oynadıram, ayaqlarım yadımdan çıxır, ayaqlarımı oynadıram, əllərim yadımdan çıxır.

Canəlinin kefi durulmuşdu, gözləri gülürdü. Qaçay fikirləşdi ki, borc istəmək üçün məqam çatıb. Ancaq bilmirdi söhbətə nədən başlasın, mətləbini necə desin.

Canəli onu dümsüklədi:

– Motosikletin beşiyində qarpız var. Dur gətir, kəsək.

Canəli hər gün işə qarpız gətirərdi. Ürəyi su istəyəndə qarpız yeyərdi.

Qaçay alaköynək iri qarpızı qucağına alıb geri qayıdınca Canəli skamyadan durub akasiya ağacının altında oturmuşdu. Uzun qəməli, qatlama bıçağı əlində hazır idi. Oğlan onunla üzbəüz çöməldi: “Canəli qarpız yeyəndə məsələni açaram”.

Kişi əvvəlcə qarpızı çırtmaladı, sonra qulağına yaxınlaşdırıb iki əlinin arasında sıxdı.

– İçi qan kimidir, – dedi. Bıçağı qarpızın baş tərəfinə dirədi. – Qədim təbiblər buyurublar ki, qarpız yeyən adamın böyrəklərində heç vədə daş olmaz. İndiyəcən böyrəyimdə bir damcı ağrı olmayıb, çünki tez-tez qarpız yeyirəm. – Canəli qarpızın baş tərəfini dəyirmicə kəsib, bıçağın ucu ilə dörd yerə böldü. Həmin parçaları ovcuna yığıb, əlini qarpızın üstündə dolandırdı. – Koroğlu, ürəyində bir niyyət tut.

Qaçay ürəyində niyyət tutdu: “Əgər Canəli mənə borc pul verəcəksə, qabıqların ikisi üzü üstə düşsün, ikisi arxası üstə”.

Canəli qabıqları yerə atdı. Hamısı üzü üstə düşdü. Qaçayın mısımrığı sallandı. Elə bil taleyi Canəlinin bu fəalından asılı imiş. Yazıq-yazıq soruşdu:

– Bir də atmaq olar?

– Atalar üçəcən deyib. – Atdı. – Necədir?

Oğlanın gözlərinə işıq gəldi. Əllərini bir-birinə vurdu. Qabıqlar onun istədiyini kimi düşmüşdü.

– Əla!

– Onda ürəyini buz kimi elə, işin düzələcək. – Canəli qarpızı dilimləməyə başladı. O da gülümsəyirdi. Sevinirdi ki, Qaçayın niyyəti düz gəlib. İri dilim kəsib oğlana uzatdı: – Ye.

Qaçay dilimin o biri başından yapışdı və Canəli onun yoğun barmaqlarına nəzər saldı. Əlini tez çəkdi. Öz barmaqlarının balaca, nazik və yöndəmsiz olduğunu elə bil indicə gördü. Qaçayın qalın qara qaşlarına, perələri enli burnuna, sümüklü, qarabuğdayı sifətinə baxdı.

– Necə yaşın var?

Oğlan ortası çökək dəyirmi çənəsinə axan qarpız suyunu əlinin dalı ilə sildi:

– İyirmi iki.

– Yaxşı böyümüsən. Maşallah, cantaraqsan... Amma gözlərin müsəlman gözlərinə oxşamır. Göydür.

Qaçay:

– Göy deyil, qonurdu. Bacımın da gözləri belədir, atamın da, – dedi və Mikayılın gözlərində indi boz-bulanıq pərdə olduğu yadına düşdü. İstədi səhvini düzəltsin. Desin: “Əvvəllər atamın da gözləri qonur idi”. Ancaq ağzından başqa söz çıxdı. – Bizim gözlərimiz atamın gözlərinə oxşayır.

Canəli əlindeki dilimi qıçaladı. Bıçağın ucunu batırıb qıçanın birini ağzına qoydu.

– Bəh, bəh. Mətdi, mət... Camaat basa-basa bura nahaq yerə gəlmir ki? Oğurluq–doğurluq bir ucdan daşıyırlar. Özü də gecələr aparırlar ki, gören olmasın... Bir həftənin sözüdür, gecə durmuşdum pusquda. Dörd yol ayrıcında, kanalın üstündə stolova var ha, orada dayanıb gözləyirdim. Bir də gördüm budu, maşınlar dalbadal gəlir. Saxlatdım. Beş maşındı. Kürqurağı tərəfdən, Yastıyol bostanlarından qarpız yığmışdılar. Maşınları dodaqbadodaq tıqlamışdılar. Sənədləri də yox idi. Dedim, qaytarın! Düşdülər əl-ayağıma. Bir pezəvəngi vardı, çekdi məni qırağa. Dedi, maşınbaşı iki yüz manat veririk, bizi burax. Hirs məni boğdu. Dedim, ə, pulunu göstərsən? Sən öləsən, səni elə vurram, pəpətyün toxumu kimi dağılarsan. Amma zalım oğlu zor şeydi, əl bulasaydı sümüklərimi xıncım–xıncım eliyərdi. Qırımımdan qorxdı. Yoqin fikirləşdi ki, belə odlu–odlu danışan adamın dilinə görə dilçəyi də var. Əlqərəz, maşınların beşini də saldım motosikletin qabağına. Qarpızları elə gecəyənən tökdürdüm koptorqun dükanına.

Canəli susan kimi Qaçay istədi borc məsələsini atсын ortaya. Amma Canəlinin söhbətini fikrindən çıxarıb özünü cəmləşdirə bilmədi. Düşündü ki, kişinin indicə dedikləri şişirtmədir. Bir maşın qarpız üçün heç kim ona iki yüz manat verməz. “Beş maşının hərəsinə o qədər verseydilər, Canəlinin min manatı olardı. Bir mebelin qiyməti...”

– Canəli dayı, indi də qarpız daşıyırlar? Axı, bostanlar sovuşub.

Canəli alt dodağına yapışmış qara tumu dilinin ucu ilə itələyib yerə saldı.

– İndi də daşıyırlar... Qarpız qışacan qalır. Mən də on–on beş dənə seçmə qarpız saxlayıram qışa. Qız tətildə gələndə yeyir. Hərdən Bakıya da göndərirəm ki, uşaq korluq çəkməsin. Pay ayrı şeydi, qardaş, hərçəndi özü də orda tapıb yeyir. Pulu var, təqaüd alır. Hər ay otuz manat da mən yollayıram. Az deyil ki?

– Qaçay bu məbləğin qıza bəs eləyib–eləməyəcəyi barədə fikirləşmədən cavab verdi:

– Yox.

– Neynəyim? Gücüm buna çatır. Çox olsaydı, çox göndərərdim.

Canəli bıçağı qarpızın özəyinə sancdı. Qollarını dikəlmiş dizlərinin gündəsinə qoydu. Yənə xəyalı haralarasa uçdu. Kişi birdən–birə büzüşdü, balacalaşdı, xırda gözləri qıyılıb lap kiçildi, bəbəkleri güclə göründü.

Onun son sözləri Qaçayın əllərini yerdən–göydən üzdü. “Canəli–dən borc istəmək ağılsızlıqdır... Yox, yox, ondan atlı qarışqa olmaz. Canəli atlı qarışqanın adını batırmasın. Qoy gedib cırcırma olsun, kəpənək olsun, ağcaqanad olsun”.

Kişinin gözləri tamam yumuldu. Yuxuda danışmış kimi nazik dodaqlarını güclə tərpətdi:

– Matasiklet məni yaman yorur... Yaman... At heyif döyül? Canı var, nəfəsi var... Ot–ələf yeyir, su içir. Təkatəkiyə düşəndə elə bilirdim yanımda yoldaşım var. Amma matasiklet heç nə qanıb–qandırmır. Heç nə qanmır, heç nə... Heç nə...

Qaçay onun dediklərini eşitmirdi. Gözlərinin qarşısında bir dəstə maşın sıralanmışdı. Həmişənin da kuzovu qarpızla dolu. İyirmi... Otuz... Qırx... Yox, saymaqla qurtaran deyildi. Maşınların ardı–arası kəsilmirdi.

Canəlidən bir neçə saatlığa aldığı motosikleti Qaçay yol ayrıcında saxladı. Yəhərdə yanpörtü oturub ayaqlarını sallatdı. Azacıq aralıda qaranlığa qarışib itən, qırılan yola diqqətlə baxdı.

Kanalın üstündəki yeməxananın işıqları keçdi. Böyük bina qaranlıqda səyriyən kölgə kimi göründü. Səhər–axşam yeməxananın qarşısından əl çəkməyən sahibsiz itlərin mırıltısı eşidildi. Oğlan, bu mırıltıya, zingiltiyə qulaq asdıqca Əntiqəgilin hər gün ona hüsrən itini xatırladı: “O yavadır, toxdur. Harılıqdan zəncir çeynəyir”.

Qaçayın gözləri qarşısında Əntiqənin ağ yarımheykəli dayandı. Yarımheykəl oğlana məhəbbətlə baxdı. Gülümsədi. Sonra qaşqabağını salladı: “Məktubuma niyə cavab yazmırsan?” – deyə məzəmmətlə soruşdu və cavab gözləmədən yox oldu. Bu sakit, kimsəsiz çöldə tək səsi qaldı: “Niyə cavab yazmırsan? Niyə?... Niyə?...”

Qaçay əlini kitəlin döş cibinə vurdu. Əntiqənin məktubu orada idi, şax–şax lotereya biletlərinin yanında. “Yazacağam ki, heç ürəyini sıxma, Əntiqə. Mən səni unutmamışam. Unutmaram da. Ancaq səni

qaçırtmayacağam. Qaçırtmaq niyə? Elçi göndərəcəyəm. Qoy Ağcanı köçürək, darıxma. Nurmurada xəbər göndərəcəyəm, toyumuza o da gəlsin. Əsgərlikdə söz vermişik, o da məni toyuna çağıracaq. Türkmənistanla səninlə birgə gedirik. Nurmurada deyirik, Koroğlunun qəbrini bizə göstərsin. Görək elə qəbir varmı? Görək o necə qəbirdir”.

Qərribə də olsa, Qaçay hiss etdi ki, indi onun üreynində Pənaha qarşı heç bir qərəz, kin yoxdu. Sanki bir dəfə savaşımaqla bütün acığı sovuşmuşdu. O, həmin gün Pənahanın gözlərində qorxu ifadəsi görmüşdü, onun rənginin qaçdığını, ətli və aralı dodaqlarının titrədiyini görmüşdü. Daha Qaçay ondan çəkinmirdi, daha ona nifrət eləməirdi. İndi Pənaha yazığı gəlirdi.

Uzaqda işıq yandı. Qoşa nöqtələr yavaş-yavaş yaxınlaşdı, böyüdü, bir-birinə qarışıb gurlaşdı. Qaçayın üreyi əsdi. “Bunun qabağını necə kəsim? Nə deyim?.. Əgər qarpız aparın masındırsa, niyə təkdir?”. Oğlan yəhərdən düşmədi. Sol əlini qamaşan gözlərinin üstünə qoydu. Maşın yanından ötdü. Qaçay yenə qaranlıqın qucağında qaldı. Uzaqlaşan maşının arxadakı qırmızı işığına baxdı: “Yaxşı ki, “Moskviç” idi. Onda yük aparmazlar...”.

Burada olduğu bir saat ona bir il kimi göründü. Darıxdı. İstədi çıxıb getsin. Buraya gəlməyinin səbəbini hələ özü də lazımınca dərk etməirdi. Adını bilmədiyi, dərinliyinə enmədiyi şirnikdirici, qeyri-müəyyən bir hiss onu burdan uzaqlaşmağa qoymurdu.

Lap uzaqda – göydə gurultu qopdu. Elə bil qara buludların arxasında saysız-hesabsız top atıldı, əks-sədası torpağı lərzəyə gətirdi və bu əks-səda göylə-yerin birləşdiyi qaranlıq, uzaq nöqtədə əriyib söndü. Qaçay belə anlarda atasının təşvişlə dediyi sözləri xatırladı: “Ay uşaq, o səbətlərin üstünə kilimdən-zaddan bir şey çəkin. Bu saat yağış yağacaq, leysanın altında çürüyər səbətlər”.

Oğlan nəzərlərini asfalt yola dikdi. Qarşısında bir cüt göz parıldaırdı. Qaçay diksindi: “Canavar!” Sonra başa düşdü ki, parıldayan bu bir cüt göz hələ uzaqdadır. Motor uğultusu eşidəndə qorxusu sovuşdu. Qaçay onun nərlitindən yük maşını olduğunu anladı. “Bu maşın hara gedir? Nə aparır? Kimindir?”. O, motosikletdən aralandı.

Qaçay bir anlığa işıq selinin içində üzdü. Gözlərinə səyriyən nöqtələrdən başqa heç nə görünmədi. Maşının dayanacağı üçün onun əlinin birçə işarəsi kifayət idi. İstədi əlini qaldırırsın, birdən yadına Pazaq Vəli düşdü. Elə bildi Pazaq Vəli bu maşının kabinəsində oturub. Elə

bildi Pazaq Vəli onu görəndə kimi rişxəndlə güləcək: “Hə, sən belə işlərin də varmı?!” Qaçayın qolları ağırlaşdı. Maşın onun yanından asta-asta keçib getdi...

Qaçay o gecə evlərinə qayıtmadı, növbətçi milisionerin yanında qaldı. Özündən üç-dörd yaş böyük olan iş yoldaşının şirin zarafatları da onun eynini açmadı. Gözləmə otağındakı enli skamyada uzandı. Camında, beynində yorğunluq, ağırlıq hiss etsə də, yuxusu yox idi. Yanlarını özən taxta skamya ona öz yorğan-döşəyindən rahat gəlirdi. Çünki anasının sual dolu baxışlarını bu gecə görmürdü. Çünki evlərdəki ürəksızıcı sükutun içində əriyə-əriyə xörək yeməkdən bu gecə canı qurtarmışdı.

... Səhər açılan kimi boş otaqlar səs-küylə doldu. İri, ağır çəkmələr dəhlizdə taqıltı qopartdı. Qaçay yenə gözləmə otağındakı skamyada kirmişcə oturmuşdu. Beyni ağırlaşmış kütəlməmişdi, fikirlərini bir nöqtədə cəmləşdirə bilmirdi. Kirpik çaldıqca gözləri gicişirdi. Yanından keçən, onunla salamlaşan iş yoldaşları Qaçayın əhvalındakı dəyişikliyi duymadılar. Bir gecədə onun arıqladığını, rənginin qaçdığını, qonur gözlərinin şişib qızardığını heç kim hiss etmədi, heç kim. Təkcə Sahibovdan başqa!

Mayor içeri giren kimi Qaçay ayağa qalxıb şax dayandı. Sahibov oğlana baxıb gülümsədi və birdən ciddiləşdi, təbəssümünü xırda gözlərinin yanlarındakı qırıqlarda donub qaldı.

Rəis boğazını artıladı:

– Görkəmin xoşuma gəlmir, Koroğlu, – dedi. – Azarlamamısan ki?

– Xeyr, yoldaş mayor!

Sahibov Qaçayın qolundan tutub kabinetinə tərəf çəkdi.

– Niyə bikefsən?

Qaçay dillənmedi.

Kabinetə girdilər. Sahibov öz yerinə keçdi. Əyləşmək üçün Qaçaya da yer göstərdi. Sualını təkrarladi:

– Niyə bikefsən?

Oğlan əməlli-başlı cavab verə bilmədi. Nəsə mızıldandı.

Rəis onun qızırtı şişmiş gözlərinə baxdı.

– De görüm nə olub?

Qaçay fikirləşmədən, sözlərini ölçüb-biçmədən ürəyini açdı:

– Mənə pul lazımdır... – Üzünü pəncərəyə tutub dodaqlarını gətmirdi. Elə bil canındakı yorğunluq bu sözlərlə sovuşub getdi. Qaçay

daxilində də qərribə bir yüngüllük duydu. Neçə vaxtdan bəri qəlbinde gəzdirdiyi yükü sanki bir anda reisin üstünə tulladı. Sahibov çiyinini bu ağırlığın altına verəcəkdimi, bu yükü daşımağa şerik çıxacaqdımı? İndi bunun Qaçay üçün əhəmiyyəti yox idi. Əsas məsələ bu idi ki, Qaçay dərini, diləyini heç olmasa bir nəfərə deyib, azacıq rahatlanmışdı.

Mayorun əsəbləri sıgallayan sakit səsi eşidildi:

– Nə qədər lazımdır?

Qaçay dodaqlarını gəmirə-gəmirə hələ də pəncərəyə baxırdı.

O:

– Beş yüz manat, – dedi.

Sahibov qarşısındakı qovluğu açıb hansı kağızasa xeyli baxdı. Sonra köks ötürüb qovluğu kənara qoydu. O, bu qədər pulun nəyə lazım olduğunu Qaçaydan soruşmadı. Nəzərlərini oğlanın soluxmuş sifətində gəzdirdi. Balaca, ağ telefonun dəstoyini götürüb nömrələri yığdı:

– Saday?.. Sədrəddindi danışan... Qaçayı göndərirəm yanına, ona beş yüz manat pul verərsən. – Dəstəyi qoydu. – Get Saday bacının yanına... Unutma, Koroğlu, get. Borcunu yavaş-yavaş qaytararsan, səni tələsdiren yoxdur.

Qaçay elo bildi ki, reis onunla zarafat edir. Elə bildi ki, mayor ağlına gələn nömrələri yığdı və telefonda heç kim ona cavab vermədi. Mayor elə-belə, öz-özünə danışdı. Danışdı ki, oğlan azacıq da olsa təselli tapsın. Yox, yox, bu, nağıldır, bu, yuxudur. Çətin iş də belə asan düzələrmə? Bax, Qaçay kabinetdən çıxıb yüyürə-yüyürə Sahibovgile gedəcək və qapıda iri qara qıfıl görəcək. Ona deyəcəklər ki, Sayad bacı çoxdan köçüb, daha bu evdə yaşamır. Deyəcəklər, Sayad bacı bu rayondan çox-çox uzaqlardadır; atası evindədir, Bakıdakı qızının yanında, kurortdadır...

Qaçay təşəkkür eləmədi. Ağzını açıb bir kəlmə də danışmadı. Stolun üstündəki qovluğu araşdıran Sahibovun koppuş əllərinə baxa-baxa dalı-dalı çıxdı.

...Kağıza bükülmüş bir dəstə pul Qaçayın enlibalaq mahud şalvarının sağ cibində idi. Sağ ayağını atdıqca cibində ağırlıq hiss edirdi. O tələsirdi. Fikirleşirdi ki, evə çatan təkin pulu çıxarıb stolun üstünə qoyacaq və anasının gözlərində dolanan sual, intizar həmin dəqiqədən çəkilib gedəcək. Qaçay xörək yeyəndə daha nəzərlərini boşqaba zilləməyəcək, daha tikəsi boğazında ilişməyəcək... Yəne hardansa Pazaq Vəli yadına düşdü. Elə bildi ki, Pazaq Vəli onun borc almağından da,

cibindəki pulun qədrindən də xəbərdardır. Pazaq Vəli hətta, Sahibovun evindəki pulun miqdarını da bilir.

Qaçay yan-yörəsinə baxdı. Əlini üstədən sağ cibinə sürüb rahat nəfəs aldı. Doqqazlarına çatıb dayandı. Yadına düşdü ki, Əntiqəgilin evinin yanından səssiz-səmirsiz keçib. Ayaqlarını yerə döyməyi unudub...

Qaçay otağa sevincək girdi. Anasının gözlərinə baxıb əlini cibinə saldı. Cavahir kirpiklərini çalıb üzünü döndərdi. Çarpayının örtüyünü dartışdırdı. Özünü məşğul kimi göstərdi. Oğlan hiss etdi ki, anası başını yuxarı qaldırmaq, onunla göz-göze gəlmək istəmir. Arvad ehmalca yan otağa keçib, ara qapını örtüdü.

Qaçay stolun arxasında oturan atasına baxdı. Onun barmaqları arasında tüstülənən papirosa nəzər saldı. Ürəyi əsdi. Qorxa-qorxa soruşdu:

– Hamı Ağca?

Kişi dillənmədi. Qaçay səsinə qaldırdı:

– Hamı Ağca? – Ağca? – Mikayıl eşmədən bir qullab aldı. Göyümtül tüstü tükü üzünə yayıldı. – Ağca getdi... Cahid götürüb qaçırdı Ağcamı öz yerlərinə.

Qaçay atasının titrəyən dodaqlarının kənarında təbəssüm gördü. Heyfşiləndi ki, onun gözlərinə baxa bilmir, ürəyinin çilik-çilik olmuş aynasında heç nə görmür. Oğlana elə gəldi ki, Mikayıl qızının qoşulub qaçmağına sevinir.

Qaçayı qəhər boğdu. Nəmli gözlərini atasından gizlətmək istədi. Yadına düşdü ki, Mikayıl onun kirpiklərində gilələnən yaşı görmür. Qaçay cibindəki pulları ovcunda xışmalayıb udqundu: “Yaxşı ki, atam heç nə görmür... Yaxşı ki, görmür... Görmür...”

Bakı, oktyabr, 1970

KÜÇƏLƏRƏ SU SƏPMİŞƏM...

Xəlil qapıdan girəndə arvadı təəccübləndi; Xəlilin vacib işi olmasaydı günortalar evə gəlməzdi. Teybə çox vaxt axşam xörəyindən saxlayıb çörəyin arasına qoyar, onu qezetə yaxşı-yaxşı bükərdi. Xəlil də səhər evdən çıxanda həmin bükülünü qoltuğuna vurardı. Aparmaq üçün fərqli xörək olmayanda Xəlil günorta hamamın yanındakı yeməxanaya gedərdi. Bir də ki, onun yeməyi nə idi? Uşaq kimi, dörd yarpaq dolması onu xirtəyəcən doyuzdurardı. Teybə yeddi il idi ki, onunla bir damın altında yaşayırdı və bu yeddi ildə Xəlilin istirahət günlərindən başqa günortalar evdə tikə kəsdiyini görməmişdi.

Teybə ərinə nəzər saldı və qorxdı. Xəlilin arıq, uzunsov sifəti bozarmışdı. Damağındakı “Kazbek”in islanmış kötüyünü çeynədikcə batıq ovurdları tərponirdi. Qıyılmış xırda gözləri otağın künc-bucağında nəse axtarırdı. O, papirosun kötüyünü dişləyib tüpürdü.

– Uşaqlar hamı?

Teybə ərinin döşəməyə tüpürdüyü papiros qırıntısına baxdı və təəccübü, qorxusu daha da artdı. Xəlil evdə belə iş tutmazdı, hara gəldi tüpürməzdi. O, çox səliqəli idi, təmizkar idi. Döşəmədə kağız qırıntısı, kibrit çöpü – artıq nə görsəydi əyilib götürərdi. Teybə onun sivri çənəsinə, bir yerdə qərar tuta bilməyən xırda gözlərinə nəzər saldı və nədənsə, düşündü ki, Xəlil bu dəqiqə uşaqlar haqqında heç nə fikirləşmir, nəse başqa söz demək istəyir, uşaqları isə elə-belə soruşdu. Ona görə də Teybə ərinin sualına cavab vermədi.

– Azarlamamısan ki, Xəlil?.. Niyə oturmursan?

– Gədirəm... İşlərim tökülüb qalıb. – Səsi də titrəyirdi. Elə bil kimsə onu hirsəndirmişdi, kimsə nahaqdan qəlbinə dəymişdi. Evə nə məqsədlə gəldiyi, deyəsən, özünə də aydın deyildi.

Xəlil sönmüş papirosunu sümürə-sümürə qapıya doğru getdi. Birdən ayaq saxladı. Arvadına tərəf yanpörtü dayanıb, onun heyranlığını daha da artıran bir sual verdi:

– Bəna Həmidini tanıyırsan?.. Evin üstündən yıxılıb, belə sınıb. Ölüm-cüldü. Bilirsən?

– Eşitmişəm. – Teybə ərinin sözlərindən heç nə anlaya bilmədi. Səbrini basıb onun nə deyəcəyini gözlədi.

O kişinin üstünə Bakıdan təcili həkim çağırıblar. Həkim bu gün gəlib. Alimdi. Familyası da Cəfərzadədi.

Teybə əllərini yellədi:

– Nə olsun ki?

Xəlil gözlərini yumub köks ötürdü:

– Mənim də familiyam Cəfərzadədi.

Teybə özünü lap itirdi. Elə bildi ərinin başına hava gəlib.

– Bizə nə dəxli, Bakıdan həkim çağırıblar? Elə bunun üçün əl-ayağın əsir? Bunun üçün dilin topuq çalır?

– Bakıda mənim əmim oğlu var. Dost-doğma əmim oğlu... Bəhmən Cəfərzadə... Həkimdi, alimdi... Deyirlər, Həmidin üstünə gələn həkimin də adı Bəhmendir. Birdən o olar? Bəlkə odu? Mənim dost-doğma əmim oğlu?..

Xəlil elə məhzun-məhzun baxdı ki, Teybənin ona yazığı gəldi. Anladı ki, əri ondan cavab gözləyir. Ərinin şübhəsini dağıtmaq üçün bu dəqiqə onun birçə kəlmə sözü, bəlkə, kifayət edərdi. Ancaq Teybə nə desin? O, Xəlilin keçmiş barədə çox az şey bilir. Onun qohumlarını görməyib. Axı, Xəlil özü ona deyib ki, bu dünyada heç kimim yoxdur, təkəm, kimsəsizəm. Hətta onun haralı olduğunu da Teybə doğru-dürüst bilmir. Təkcə onu bilir ki, Xəlil bu rayona haradansa səkkiz il əvvəl gəlib. Bir ildə özünə güzəran qazanıb. Sonra da Teybəni evinə gətirib.

Əgər Xəlil yanında olmasaydı Teybə öz təpəsinə ikiəlli qapaz çəkərdi. “Günün qara gəlsin, Teybə! Yeddi il bir yastığa baş qoyduğun adamın nəslini, zətinə tamırsan. Bunun əmisi oğlu da varmı? Bəs deyirdi kimsəsizəm, yetiməm”.

Xəlil arvadını heyrot içində qoyub qapıdan çıxdı...

Rayon mərkəzində uca dirəkəndən asılmış iri zəngə oxşayan gümüşü radioda qulaqbatıran, gurultulu, dəbdəbəli musiqi çalınırdı. Gecə saat on ikiyə qədər susmaq bilməyən radionun səsi Xəlili hərdən əsəbiləşdirirdi. Bəzən ürəyindən keçirdi ki, dirəyin lap kəlləsinə dırmaşıb radionu sındırsın. Xəlil indi bu gurultunu eşitmək iqtidarında deyildi. O, ocaqxananın açıq qapısı ağzında dayanıb gözlərini qupquru, çılpaq, əyri-üyrü ağaclara dikmişdi.

Qərribə qış idi bu qış. Nə vaxt idi girmişdi, amma hələ bir dəfə də olsun qar yağmamışdı. Hərdən soyuq külək əsirdi, vəssalam. Torpaq

bərkiyib taxtaya dönmüşdü, ayaq deydikcə taq-taq taqqıldayırdı. Güneş arabir görünsə də ele bil zərre qədr istiliyi yox idi. Gündüzlər göyün rəngi boz olurdu və bu bozluq sanki yerə də çökmüşdü. Hər şey boza çalırdı; evlər, ağaclar, hətta adamlar da. Xəlil yerlə göyü birləşdirən bozluğa baxır və deyəsən, seçmirdi bu rəngi. İndi havanın necə olmasının onun üçün dəxli yox idi. Bu deqiqə Xəlil bu soyuqdan da, bozluqdan da, hamamın gurultulu, fişiltılı ocaqxanasından da çox uzaqda idi. Ömrünün əlçatmaz bir gününə qayıtmışdı.

...Bəhmənle Xəlili Bakıya birgə yola saldılar. Dedilər, bir-birinizə həyan olun, instituta girəndən sonra da ayrılmayın. Yan-yana yatın, dörd-sərinizi də, son tikenizi də yarı bölün, dedilər və dallarınca neçə dolça su atdılar. Bu an heç kim qayıtmaq barədə düşünmürdü; yola salınlar da, yol gedənlər də. Heç kimin ağlına gəlmirdi ki, vur-tut birçə aydan sonra Xəlil bu kəndə tək qayıdacaq...

Gedəndə hayla-küylə getmişdi, gələndə səssiz-səmirsiz gəldi. Köhnə çamadanını artırmaya tullayıb, maddım-maddım ona baxan anasına ağzucu dedi:

– Kimyadan iki aldım.

Gülxar cıncırını da çıxartmadı. Elə bil nitqi batmışdı. Heyrət, təəssüf dolu iri gözlərini oğlunun seyrək tüklü, arıq üzünə dikdi. Kirpik də çalmırdı. Xəlil anladı ki, adamı əzən, əridən bu nəzərlərə tab gətirə bilməyəcək. Artırmaya qalxıb arxasını sütuna söykədi. Anasının hönkürtüsünü, ah-vayını gözlədi. “Kaş ağlayaydı, amma elə baxmayaydı”.

Yandakı evdən Bəhmənin anası Xavər çıxdı. Xəlili görüb özünü Gülxara yetirdi.

– Noolub, aaz? Gədə niyə qayıdıb?

Gülxar bir-iki kəlmə nəse pıçıldadı. Sonra Xavərin get-gedə ucalan pəhərli, titrək səsi eşidildi:

– Barmaqları tökülsün o müəllimin! Əllərinə qarayara çıxsın onun!

– Qışqırıq xırp kəsildi və acı hönkürtüyə çevrildi.

Xəlil əmisi arvadına baxmaq üçün başını döndərdi, ancaq nəzərləri anasının səyriyən dodaqlarından uzağa getmədi. Gülxarın iri açılmış gözlərində yenə həmin heyreti, təəssüfünü gördü. Anasının adamı əzən, əridən baxışları onun canına üşütmə gətirdi. Xəlil anladı ki, bu baxışları qəbir evinə qədər unuda bilməyəcək...

Həmin gecə, qapısı və pəncərələri taybatay açıq balaca otaqda dörd nəfər fikir-xəyal dənizində ağırləngör üzürdü. Hava bürkülü olsa

da heç kim çölə çıxmaq istəmirdi. Elə bil yad gözlərdən gizlənirdilər. Xəlil başa düşürdü ki, atası da, anası da, əmisi arvadı da onun ucbatından xəcalət çəkir. Bilirdi ki, bu kənddə fərsiz oğulları lağa qoyub gülürlər. Açıq-aşkar olmasa da dalda-daldada ona rişxənd eləyənlər tapılacaq. Lakin bütün bunlar onu qorxutmurdu. İndi Xəlilin qanını qaraldan yeganə sevəvdekilərin ah çəkib, köks ötürmələri idi...

Gülxarla Xavər cecimin üstündə yanaşı oturmuşdular. Əziz onların qəşərində dizlərini qatlayıb əyləşmişdi. Gözləri yol çəkə-çəkə papiros sümürürdü. Xəlil açıq qapıdan artırmaya düşən işıq zolağına baxıb fikirləşdi: “Bunlar mənim geri qayıtmağıma niyə yas tuturlar? İnstituta girə bilməyəni ölkədən çıxartmırlar ki?” Xəlil anlayırdı ki, bu kənddə təkcə Sayadın gözlərinə bir müddət görünə bilməyəcək. Onların darvazasının qabağından başını şax tutub keçə bilməyəcək. Damına iri tut ağacının qol-budaq uzatdığı kürsülü evin artırmasına boylana-boylana sevimli mahnısını zümzümə eləyə bilməyəcək:

“Küçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın...”

Bir müddət, yalnız bir müddət belə olacaq. Sonra zaman hər şeyi öz yerinə qoyacaq, hər şey qaydasına düşəcək. Xəlil heç kimdən utanmayacaq, heç kimdən gizlənməyəcək. Çünki Xəlil hələ ölməyib, hələ qocalmayıb, gecə-gündüz yatmayacaq, başını daşa-divara döyüb kimyanı əzbərləyəcək və gələn il tibb institutunun işıqlı otaqlarından birində oturub mühazirəyə qulaq asacaq. Sonra da Sayad haqqında şirin xəyallara dalacaq. Mühazirə oxuyan müəllim də bilməyəcək ki, Xəlilin fikri bu işıqlı otaqdan çox-çox uzaqdadır, bilməyəcək ki, onun ürəyində həzin bir mahnı dolanır:

“Küçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın...”

Bütün işləri düzəlmiş kimi Xəlil rahat nəfəs aldı. Atasının papirosundan qalxıb, burula-burula açıq pəncərəyə tərəf baxan göyümtül tüstüyə baxdı. Otaqdakı sakitlikdən ürəyi sıxıldı. Birdən-birə danışmaq, qışqırmaq istədi. Fikirləşdi ki, kaş kimsə qapıdan girəydi, içəridəki sükutu pərən-pərən salaydı. Heç olmasa pəncərənin şüşəsi çilik-

lənəydi, tavanın tiri çarthaçartla sınaıdı, ya da elektrik lampası partlaydı, bu otağa səs-küy düşəydi.

Xavər burnunu çəkib cuna qıyqacının ucu ilə gözlərini sildi. Əziz ona ötəri nəzər salıb tez də üzünü döndərdi. Ortalığa acıqlı-acıqlı dedi:

– Gözünüzün qorasını sıxmayın... Dost var, düşmən var. – Papirosun göyümtül tüstüsü arvadların başı üstündə buruldu, dalğalandı. Əzizin kal səsi alçaldı. – Şükür Allaha, uşağımızın biri instituta girib, bəsimizdir. Ya Bəhmən, ya Xəlil, nə təfəvütü var? Xəlil də gələn il girər. Hamınıza deyirəm: bu barədə bir kəlmə söz eşitməyim, yoxsa... – Sözüünün ardını getirmədi. Gülxar da, Xavər də yaxşı bilirdilər ki, Əzizin hədəsi havayı söhbət deyil.

Xəlil azacıq sakitləşdi. Durub asta-asta artırmaya çıxdı. İçərdəkilər elə bil buna bənd idilər, başladılar xıssın-xıssın danışmağa. Xəlilə də bu lazım idi: “Qoy ürəklərini boşaltsınlar”.

O, həyətə düşdü. Aydınlıq idi. Bəhməngilin kürsülü evi də, damına ot yığılmış uzun tövlə də, gövşək vuran inəklər də açıqca görünürdü. Xavər otağın işığını yandırılmamışdı. Xəlil düşünürdü ki, əmisi arvadı Bəhmənsiz darıxacaq. “Xavər indi tək qaldı, lap tək... Tək niyə? Bəs atam? Bəs anam?... Bəs mən?” Xəlil ağı kəsəndən bəri əmisigillə özləri arasında ayrı-seçkilik görməmişdi. Mal-qaraları da bir tövlədə olurdu, ot tayaları da bir idi. İki evin bir təndiri vardı. Əmisinin sağlığında da belə olmuşdu, indi də belədir. Xəlil davadan təkqıçlı qayıdan əmisi Fərruxu xatırladı. Yaxşı kişiydi. Gözləri həmişə gülərdi, amma üzünü hələm-hələm qırxdırmazdı. Hər dəfə deyirdi: “Bəhmən öz oğlum olsa da xasiyyətdə mənə çökməyib. Bax, Xəlil mənə oxşayıb. Diribaşdır, ütükdür... Diribaş olmasaydım, davada çoxdan ölərdim”. Onda Xəlil qürrelənirdi. Düşünürdü ki, əgər o da müharibəyə getsə, itib batmaz. Çünki fərasətlidir, əmisinə oxşayıb. Xəlil fikirləşirdi ki, görəsən onun öz atası Əzizi davaya aparsaydılar, kişi o vürhəvurdan sağ-salamat çıxıb bilərdimi? Əziz qardaşı Fərruxdan iki yaş böyük idi, ancaq əsgərliyə getməmişdi. Çünki anadangəlmə sağ ayağı sol ayağından azacıq gödək idi.

Bir qıçının olmaması Fərruxun vecinə deyildi. O, müharibədən başqa dərddə getirmişdi: yuxusuzluq dərdi. Gecələr səhərə qədər öskürürdü; boğazı qovuşurdu, sinəsi xırıldaırdı. Elə bir gün öskürə-öskürə də öldü. Onda Xəlilin də, Bəhmənin də yeddi yaşı vardı.

Atası öləndən bir həftə sonra Bəhmən kövrələ-kövrələ Xəlilə dedi ki, kaş atam da Əziz əmim kimi şikəst olaydı, onu əsgər aparma-

yaydılar, o da ölməyeydi. Xəlil onda düşünmüşdü ki, Bəhmən düz demir. “Fərrux əmim davada ölməyib ki? Davada diribaş olub, sağ qalıb”.

Gülxar Bəhmənin də qayğısını çəkirdi; lap elə Fərruxun sağlığında da. Çünki Xavər kolxozda işləyirdi, gün çıxmamış gedir, gün batandan sonra qayıdırdı. Həyət-bacanın səliqə-sahmanı, iki evin yıx-yığışı, biş-düşü Gülxarın öhdəsinə düşürdü.

Xəlil indi çəpərin yanında dayanıb öz kölgəsinə baxa-baxa fikirləşirdi ki, Bəhmənin burda olmamağı heç nəyi dəyişmir. Yəne Əziz əlaqədarlıqdan durub mal-qaranı naxıra qatacaq, tövləni kürüyəcək, sonra bağlamasını qoltuğuna vurub çölə gedəcək, cuvarlığını edəcək. Yəne həyəti Gülxar silib-süpürəcək, çörəyi təndirə Gülxar yapacaq, axşam yeməyini o bişirəcək. Bu evin, bu ailənin güzəranında birçə fərq gözə çarpacaq: Gülxarın yuduğu pal-paltarın içində Bəhmənin dəyişəyi olmayacaq. Bir də iri ağ süfrənin qırağında Bəhmənin yeri boş görünəcək.

Xəlil qət etdi ki, sabahdan etibarən o da bekar dayanmasın, bir işin qulpundan yapışsın. Heç olmasa atasının zəhmətini yüngülləşdirə bilər; tövlə təmizləyər, mal-qaraya baxar...

İki ay keçdi. Xəlil bu müddət ərzində Sayadı cəmi-cümletani üç-dörd dəfə görmüşdü; o da uzaqdan-uzağa. Xəlil əvvəlki teki yenə qızdan utanırdı. Sayada yaxınlaşa bilmirdi. Heç vaxt onunla üz-üzə durub danışmamışdı. Məktubla da olsa üreyini açmamışdı. Əmin idi ki, qəlbindən keçənlər qıza gün kimi aydındır. Sayad üç ildir ki, Xəlilin məhnisinə qulaq asır. Xəlil onların darvazasının qabağından bir dəfə gündüz ötərdi, bir dəfə axşam. Gündüz məhnini zümzümə edərdi və inanardı ki, bu zümzüməni dünyada Sayaddan başqa heç kim eşitmir. Gecələr darvazanın qənşərində ləngiyərdi və əlini qulağının dibinə qoyub yapışıqsız, cır səsi ilə bərkədən oxuyardı:

“Küçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın...”

Yenə elə bilirdi ki, onun yapışıqsız, cır səsinə də dünyada Sayaddan qeyri heç kim eşitmir. Çünki bu məhninin dünyaya və adamlara dextli yox idi, Xəlil bu məhnini yalnız Sayad üçün oxuyurdu.

Havalar yavaş-yavaş avazıyırdı. Xəlil hazırlayırdı ki, noyabr bazarlığında Bakıya getsin, Bəhmənə pay-puş aparsın. Qərara almışdı ki,

daha “həvəsdi-bəsdi”, Bakıdan qayıdan kimi Sayadın qarşısını kəsəcək, üç il üreyində dolanan sözləri onun üzünə deyəcək. Lakin Xəlil nə Bakıya getdi, nə də qəlbini qıza açdı. Daha mahnısını da oxumadı; nə pəsdən, nə zildən.

Bir şəhər Əziz yatağından qalxmadı, axşamdan pəncərənin sürəhsinə qoyulmuş yemək bağlamasını götürmədi. Günortaya qədər gözlerini iki-üç dəfə açdı. Başına yığılmış adamların sorğu-sualına cavab verə bilmədi. Toran qarışanda şıdırğı yağış başladı və Əziz bundan da xəbər tutmadı... Dünyadan səssiz-səmirsiz köçdü.

Bəhmənə teleqram vurdular. Əmininin dəfnindən bir gün sonra kəndə gəldi. Alnını sütunə söykəyib hönkür-hönkür ağladı. Onu güclə kiritdilər. Bəhmenin kənddə çox qalmağına razı olmadılar. “Dərslərindən qalma, – dedilər. – Sənin yaxşı oxumağın hər şeydən vacibdir”.

Bəhmən Bakıya döndəndən sonra məktublarının sayı çoxaldı. Üç gündən bir təsəlli dolu kağızı gəldi. Sonra özü də gəldi, qış tətlinə. Bəhmən bir az arıqlamışdı, amma ağarmışdı, yaxşılaşmışdı. Elə bil boyu da qalxmışdı. Hərəkəti, danışığı təmkinli idi. Təhər-töhrü də dəyişmişdi: cığa ayırır saçını yana darayırdı. Qoluna dördkünc saat bağlamışdı. Tüklü, qara paltosu dizindən yuxarı idi. Anası tez-tez qürre ilə deyirdi ki, Bəhmən heç kəndçiyə oxşamır, elə bil şəhərdə doğulub böyüyüb.

Onun gəlişinə hamıdan çox Xəlil sevinirdi. Çalışdı ki, evdəkilər atasının ölümünü yada salıb Bəhmenin qanını qaraltmasınlar... Bir gün əmisi oğlunun şərəfinə yaxşı süfrə açdırdı. Gizlicə bir şüşə araq da aldı. Özü kabab çəkdi. Təkcə qonşusu Tağıni çağırırdı. İstəmirdi başqaları bu məclisdən xəbər tutsunlar, yoxsa onu qınayardılar: “Atasının öldüyü iki ay deyil, eys-ışrətə qurşanıb”.

Gülxarla Xavər o biri evə keçdi. Xəlil araq çıxarıb qoydu stolun üstünə. İçdilər. Tağı qaça-qaça gedib bir şüşə də araq gətirdi. Bu həmin Tağı idi ki, adını “traktor” çağırırdılar. İşləyəndə “yoruldum” deməzdi, yeyəndə “doydum”. Bu, həmin Tağı idi ki, altıncı sinifdə iki il qalandan sonra oxumaqdan əl çəkdi və atasının danlağı, şillələri də onu məktəbə qaytara bilmədi. Tağı iyirmi yaşına çatdı da hələ bir sənətin sahibi deyildi. Oturub-durub deyirdi ki, şofer olacağam. Son vaxtlar Xəlilgilin evində Tağının hörməti daha da artmışdı. Əzizin yanında Tağı bir dəqiqə rahat dayanmadı. Gəlib-gedənlərə qulluq elədi.

Enlikürək, bəstəboy bu oğlan indi içdikcə quzuya dönürdü. İri əllərini dizlərinin üstünə qoyub maddım-maddım gah Xəlilə, gah Bəhmənə baxırdı. Tağı axan gözlerini Bəhmenin üzünə zilləyib sevincək dedi:

– Gəlin, gedək ova.

Bəhmən əlini əlinə vurdu:

– Əla.

– Mən gedə bilərəm. – Xəlil başını buladı. – Görenlər nə deyər?

Bəhmən onu dilə tutdu:

– Sən tufəng götürməzsən, elə belə gəzərsən ki, eynin açılısın... Biz dayanaq kəndin ayağında, Tağı tufəngləri gətirsin... Xəlvət... Neçə vaxtdı ova həsrətəm...

Günortadan xeyli keçmişdi. Hava soyuq idi. Amma nə külək vardı, nə yağış-qar. Dumdüz çöldə ara-sıra nəzərə çarpan yovşanlar, bitraq kökləri quruyub qaralmışdı.

Tağı irəlində gedirdi. Xəlilə Bəhmən söhbət edə-edə onun ardınca addımlayırdı. Xəlilin tufəngi yox idi. Əllərini gödəkcəsinin ciblərindən çıxartmırdı. Gəlməyinə pəşman olmuşdu. Çünki həm üşüyürdü, həm də bugünkü ovdan ağıl bir şey kəsmirdi; bayaqdan gəzirdilər, hələ ürcahlarına fərli quş çıxmamışdı. Bir dəne də güllə atmamışdılar.

Bəhmən tufəngi çiyinə qoydu. Atılıb-düşdü ki, qızıqsın. Sonra üzünü bomboz göyə tutub yanıqlı səslə bayatı dedi:

“Əziziyəm qalasız,
Şəhər olmaz qalasız.
Mən ki, gedəri oldum,
Sağlığın qalasız”.

Birdən susdu. Yerdə nəse axtarırmış kimi gözlerini şoran torpağa dikib asta-asta yeridi.

– Qərubsəyəndə yadıma bu bayatı düşür. – Dönüb Xəlilə baxdı. – Əmioğlu, heç musiqiyə qulaq asanda kövrələn vaxtın olub?

Xəlil əllərini ciblərindən çıxarıb gödəkcəsinin boynunu qaldırdı. Bir azda büzüldü.

– “Yanıq Kərəmi” eşidəndə hülqumum yerində dayanmır.

İstədi desin ki, “Küçələrə su səpmişəm” mahnısı da mənə kövrəldir. Ancaq fikirləşdi ki, bu mahnı onu heç vaxt qəmləndirməyib. Bu mahnı onun üreyini həmişə işıqla doldurub. Bu mahnı Xəlilin qəlbində bir yay günü əbədi yuva salmışdı. Üç il bundan əvvəl Sayadgilin darvazasının qabağından keçəndə görmüşdü ki, qız həyəte su çiləyir. Xəlil ayaq saxlayıb əlini qoymuşdu qulağının dibinə:

“Küçələrə su səpmişəm...”

Sayad heç başını da qaldırmamışdı. Guya Xəlilin səsini eşitmirdi... Xəlil hər gecə Sayadgilin çəpərinin yanına gəlib həmin mahnını oxuyurdu. Bir azdan Bəhmən də onun səsinə səs verdi. Lakin Sayad bu qoşa səsi də vecinə almırdı. Bu səse birçə dəfə də olsun həyəətə çıxmırdı. Xəlil düşünürdü ki, Sayad kolxoz sədrinin qızı olduğu üçün göynən gedir, onları bəyənir. Lakin inanırdı ki, vaxt gələcək və Sayad onun səsinin həsrətilə qovrulacaq. Çünki Xəlil onda böyük adam olacaq, lap kolxoz sədrindən də böyük.

Bəhmən də, Xəlil də şirin-şirin yuxular gördülər. Bu rüyalar onların eşitmədikləri nağıllara benzəyirdi. Sayad hər gecə ikisinin də yuxusuna girirdi.

Bəhmən Sayadı yuxuda qırmızı donlu, qırmızı yanaqlı, qırmızı saçlı görürdü. Qız onun əlindən tutub darta-darta qırmızı güllərlə dolu düzenliyə gətirirdi. Bəhmənin başını sıgallayırdı. Gülməyib deyirdi: "İki dünya bir olsa da sənə ərə gedəcəyəm". Bəhmənin ürəyi bərk-bərk döyünürdü. Qızın isti, titrək barmaqlarından tutardı və o deqiqə yer də, göy də Sayadın donu kimi qıpqırmızı rəngə boyanardı.

Xəlil yuxusunda Sayadı ayaqyalın, başıaçıq görürdü. Qız həmişə ondan aralı dayanıb göz yaşları tökərdi. Deyirdi: "Atam məni sənə vermək istəmir, Xəlil". Onda Xəlil də ağlayardı. Sayad başlayardı onu kiritməyə: "Ağlama, Xəlil, sən ağlasan özümü öldürürəm". Deyərdi, böyüyəndə məni götürüb qaçarsan. Sonra da yalvarardı ki, "Küçələrə su səpmişəm" mahnısını oxu. Xəlil ağzını açıb gücnərdi, amma səsi çıxmazdı. Sayad onu tələsdirərdi: "Oxu, Xəlil, tez ol!" Elə bil Xəlilin boğazına daş tıxanardı. Hıqqanmaqdan nəfəsi tutular, gözələrinə qaranlıq çökərdi. Özünə gələndə görərdi ki, Sayad yaxında yoxdur...

Xəlil qan-tər içində yuxudan oyanardı...

Səhər nağıl yuxularını ikisi də bir-birinə söyləyərdi. Bəhmən əmisi oğluna ürək-dirək verərdi: "Yuxunu tərsinə yozmaq lazımdır, - deyərdi. - Əgər yuxuda ağlamırsansa, demək, həqiqətdə güləcəksən. Əgər yuxuda atası Sayadı sənə vermirsə, demək, həqiqətdə verəcək". Bu sözlərdən sonra Xəlil az qalırdı Bəhməni qucaqlayıb öpsün. Gecənin düşməyini gözləyirdi. Yatağına tez girirdi ki, Sayadı yuxuda görsün və bu nağıl yuxunun ömrünü uzatsın. Heç olmasa bir dəfə, tək birçə dəfə Sayadın dediyi mahnını oxuya bilsin.

Xəlil iynə tapdı, bənövşəyi mürəkkəb tapdı, evlərinin dalına çəkilib sol əlinin üstündə iri "S" hərfi döydü, yəni ki, "Sayad". Bəhmən

də özünü qabağa verdi və Xəlil onun da sol əlinin üstündə iri "S" hərfi döydü. Onda Xəlil də, Bəhmən də yeddinci sinfi təzəcə bitirmişdi, Sayad isə yeddinci sinfə təzəcə keçmişdi.

Bəhmən iki aydan sonra Sayadgilin darvazasının qabağında dolanmaqdan əl çəkdi. Mahnı da Xəlilə qaldı, gecənin qaranlığında Sayadı görmək həsrəti də. Ancaq qız yenə həyəətə çıxmırdı, yenə onun cır səsinə məhəl qoymadı. Xəlil fikirləşdi ki, Sayad hələ çox şeyi anlamır. Sayad böyüyəcək və başa düşəcək ki, bu kənddə bir Xəlil var, onun yanıqlı, kədərli bir mahnısı var. Biləcək ki, Xəlil bu mahnını onun üçün oxuyur, yalnız onun üçün! Bax onda dünya Sayadın gözələrinə başqa rəngdə görünəcək. Daha yuxuda ağlamayacaq Sayad. O da gecənin tez gəlməyini gözələyəcək. İllərdən bəri eşitdiyi, lakin fərqi nə varmıdığını həzin bir mahnını dönə-dönə dinləmək istəyəcək...

Güllə səsi Xəlili hərəkətli, işıqlı aləmdən ayırır, yovşanlı, soran düzə qaytarır. O, isti yatağından qəflətən durub borana düşən adam kimi üşüdü. Boynunu qısıb Tağıya baxdı. Tağı tüfəngin lüləsini göyə tuşlamışdı. Acığından boş-boşuna güllə atırdı:

- Quruyub, ə, bu çöl. Allahın çaqqalı, tülküsi də çıxmır qabağıma.

- Yəqin heyvanlar bizim qırımımızdan qorxub, özələrinə soxublar dəlmə-deşiyə. - Bəhmən qoşalələnin qundağından bərk-bərk yapışdı və onun sol əlinin üstündəki "S" hərfinin dartılıb böyüdüyünü Xəlil açıq-aydın gördü.

- Sizdən ovçu olmaz. - Xəlil soyuqdan göyərmiş əllərini bir-birinə sürtdü. Sol əlinin üstündə ayparaya oxşayan iri hərflər gözələrinə sataşdı və ona elə gəldi ki, bu çölün düzündə Sayad da onunla birgə üşüyür. Sızıldayan barmaqlarını ağzına tutub hovxurdu. - Qayıdaq. Siz donmadınız? - Cavab gözələmədən geri döndü...

Xəlil lap yanında qopan qəfil partıldan dıxsındı. Elə bildi Tağı yenə havaya boş güllə atır. İki-üç addım da getdi. Kimsə bərkədən içini çəkdi. Sonra Tağının boğuş qışqırtısı eşidildi:

- Xəlil!! Xə...

Xəlil çevrilib baxdı; Tağı boğazından ikiəlli yapışmış ləngər vururdu. Hədəqəsindən çıxmış gözələri əvvəlcə harasa - boşluğa zilləndi, sonra Xəlilin üzünə tikilib qaldı. Ağzını ayırdı, ancaq soyuq havanı ciyərlərinə çəkə bilmədi. Sinəsini, boğazını kəsik-kəsik xırıldadı. Tağı kökündən qopmuş ağac kimi arxası üstə öz tüfənginin yanına düşdü.

Xəlilin nəfəsi tıncıxdı. Əmisi oğluna nəzər saldı; Bəhmənin bənizi ağarmışdı, titrəyən dodaqlarının kənarlarında qərribə bir təbəssüm vardı. Sonra dodaqları kilidləndi. Onu əsməcə tutdu.

Xəlil kəsik-kəsik xırıldayan Tağıya doğru getdi. Bu bir neçə addımı atmaq üçün bütün gücünü toplamalı oldu, sanki ayaqlarından daş asmışdılar.

Tağının hülqumundan azacıq aşağı abbası boyda deyirmi bir yer gömgöy göyərmişdi. Sonra ordan qan fışqırdı və Tağının xırıltısı tamam kəsildi. Sifəti yavaş-yavaş qaraldı. Xəlil dostunun yanında çöməlib əlləri əsə-əsə onun köynəyinin yaxasını açmağa başladı.

Bəhmən tufəngi yerə çırpıb ağlaya-ağlaya təpiklədi:

– Barmağım... Barmağım tətiyə toxundu... Əlimdə... açıldı. – Bəhmənin hönkürtüsü soyuq, laqeyd çöldə get-gedə ucaldı.

Xəlili vahimə bürüdü. Elə bil indicə yuxudan ayıldı, indicə başa düşdü ki, Tağı bir daha ayağa qalxmayacaq. Uşaq kimi hıçqırdı.

Bəhmən başına döyə-döyə dövrə vurdu:

– Əlimdə açıldı... Vallah, qəfilcən əlimdə açıldı...

Birdən ikisi də sakitləşdi, ikisi də donub qaldı. Elə bil bozuntul çölün soyuq sükutuna qarışıb əridilər.

Bəhmən handan-hana ağlamsına-ağlamsına dilləndi:

– Bəs mən neyləyəcəm?... İnstituta təzə girmişəm. Axı, oxumaq istəyirəm.

Xəlildən səs çıxmadı. O, Tağının yarıyumulu barmaqlarından bərk-bərk tutmuşdu.

– Xəlil... Xəlil... – Bəhmən yalvardı, ancaq Xəlil bu yalvarışa da başını döndərmədi. – Qov mən gedim. Xəlil. Bu isdə mənim adım

Camaat tökülüb gələndə hələ axşam düşməmişdi. Şivən qopdu. Səs-küy aləmi bürüdü. Kimse Xəlilin kürəyinə iki təpik ilişdirdi. Kimse onun sifətinə sille çəkdi. Xəlil ağrı hiss etmədi. Qımıldanmadı. Tağının bumbuz əlini əlindən buraxmadı. Nəzərləri Bəhməni aradı; onu adamların içində görə bilmədi...

– Xəlil?! Əyə, sənnən döyüləm?!

Xəlil diksinib gözlerini döydü. Hamamın müdiri Çərkəz onun qarşısında dayanıb başını bulayırdı.

– Zalım oğlu, bayaqdan səni haraylayıram. Ağlın-huşun özündə döyül. Noolub, ə, sənə? Niyə doluxmusan?

Xəlil boğulan adam kimi tıncıxa-tıncıxa nəfəs alırdı. O, Çərkəzin çopur üzünə baxıb dərinlən köks ötürdü. Canına üşütmə gətirən xatirələr beynində pərən-pərən düşdü. Ömrünün bu gününə, bu dəqiqəsinə qayıdıb azacıq sakitləşdi. Gurhagurla yanan ocağın fışkırtısını eşidəndə sevindi. Anladı ki, dostunun cəsədi yanında tək-tənha qaldığı o çöldən, o andan çox uzaqdadır. O vaxtdan on üç il keçib. İndi Xəlil qazanxananın qapısı ağzında müdirlə üzbeüz dayanıb. İndi qarsız-çovğunsuz qışdır və bu rayona Bakıdan bir həkim gəlib: Bəhmən Cəfərzadə! Bütün bunlar nə yuxudur, nə xatirə.

Xəlil sinədolusu nəfəs alıb bomboz göyə baxdı.

Çərkəz deyinə-deyinə ocaqxanaya keçdi:

– Bir ağıllı işçimiz vardı, deyəsən, onun da başına hava gəldi. Əyə, nömrələrə isti su getmir, xəbərin var? Camaat tir-tir əsir hamamda.

Xəlil içəri girib isti su xəttinin üstündəki manometre nəzər saldı. Təzviə aşağı düşmüşdü. Sivirtməni bir az acdı.

əmr verirdi, nə də əmr vermək üçün onun möhürü vardı. Hədəsinin yalan olduğunu özü də bilirdi, işçilər də...

Xəstəxananın daş hasarına çatanda Xəlil yerişini yavaşladı. Dəmir darvazanın qənsərində dayanıb binanın örtülü pəncərələrinə göz gəzdirdi. Tərəddüd içini didib dağıdırdı: "Gedim, getməyim? Bəlkə o deyil?.. Kaş o olmasın". Bəhmənle üz-üzə gələcəyi dəqiqəni təsəvvürünə gətirəndə qorxdı. Həyatının Bəhmənle bağlı parçasını ürəyində çoxdan dəfn etmişdi. O günlərin üstündən qara xətt çəkmişdi və daha o anlara qayıtmaq istəmirdi. İndi birdən-birə ona elə gəldi ki, əsil ömrü yalnız Bəhmənle bağlı xatirələrdən ibarətdir. Onun başqa ömrü olmayıb. həmin xatirələrdən kənarda yaşamayıb. Xəlil anladı ki, Bakıdan gələn həkimini görməmiş getse, bütün həyatı boyu nigarançılıq onun ürəyini üzəcək. "Onsuz da uzaqdan baxacam, görüm odur, yoxsa yox?" Dəmir darvazadan həyəyə keçdi. Ayaqlarını güclə götürüb qoyurdu... İri qapının dəstəyindən yapışdı. "Kaş o olmayaydı". Ürəyi döyünə-döyünə pilləkənləri qalxdı. Özüni inandırmağa çalışdı ki, Bakıdan gələn həkim eynəkli, qoca kişidir. Özü də mütləq dava-dərman iyi verir.

Əlini uzatmamış dəhlizin qapısı açıldı. Xəlil, çiyinə boynu xəz paltosuna ucuboy bir adamla döş-döşə gəldi. Ürəyinin guppultusunu eşitdi. Sonra qulağına güllə səsi gəldi və Tağının boğuc qışqırtısı yarı-qaranlıq, uzun dəhlizə yayıldı: "Xəlil!! Xə..."

Ucuboy oğlanın hülqumu tərpəndi, dodaqları səyrirdi. Soyuqdan donurmuş kimi xəzli paltosuna bərk-bərk büründü. Çəşqinlik, heyrət dolu gözləri Xəlilin sarımtıl, arıq üzünə dikilib qaldı. Qapıdan azacıq kənara çəkilib paltosunun yaxasını qamarladı. Xəlil onun sol əlinin üstündə gəyərən iri "S" hərfini gördü. Elə bildi dəhlizə zülmət çökdü və bu zülmətin içində xəstəxananın baş həkiminin təntimş sesini eşitdi:

– Balam, ya keç, ya da yol ver.

Sonra yumşaq barmaqlar Xəlilin xətt yerindən çənəsinə qədər titrəyə-titrəyə gəzdi. Üzünə isti nəfəs dəydi. Pıçiltıyabənzer qəhərli bir səs kimi sızıldayıb qılırdı:

– Sənə qurban olum, əmioğlu.

Uzun qollar Xəlilin çəlimsiz bədənini mənəyə təkin sıxdı.

Xəlil hələ zülmət içindəydi. Hələ key idi. On üç il bundan əvvəl soyuq çöldə küreyinə tək dəyəndə olduğu kimi!

Gurhagurla yanan dəmir sobanın yanları, üstü qızarmışdı. Pəncərələrin şüşələri tərlənmişdi. Bu balaca isti otaqda tək Bəhmən

üşüyürdü. Elə bil küreyinə buz parçası bağlamışdılar. Teybənin bayaqdan çay süzüb qoyduğu armudu stəkana toxunmamışdı. Danışmaq üçün fərli söz də tapmırdı. Hər dəfə iki-üç kəlmə deyirdi, onda da Xəlilin üzünə baxmırdı. Nəzərlərini pəncərənin qarşısında cızıldayan balaca ağ samovara dikirdi. Xəlil də qırıq-qırıq cavab verirdi və bu an o da gözlərini samovara zilləyirdi.

Teybə, ərinin kəsdiyi toyuğu artırmada yolurdu. Tez-tez içəri girib çölə çıxırdı. Xəlil hiss edirdi ki, Bəhmənin gəlişinə arvadı sevinir. Çünki indi qədər bu geyimdə, bu görkəmdə, bu rütbədə adam onların evinin kəndarına ayaq basmamışdı. İndi adlı-sanlı bir həkim onların dəmir sobasının yanında oturub. Özü də Xəlilin dost-doğma əmisi oğlu! Bəs Xəlil niyə tutqundur? Teybə az qalırdı yaxınlaşıb ərinin qulağına pıçıldasın: "Qaş-qabağını sallama, ay dinsiz, yoxsa qonaq elə bilər onun gəlişinə danırlıq". Teybə hər dəfə otağa girəndə Xəlili him-cimlə başa salmaq istəyirdi. Ancaq Xəlil ikicə addımlıqda dayanan arvadını görmürdü. Nəzərləri samovarın lüləyində donub qalmışdı. Teybənin acığı tutdu. Qab-qacağı qəsdən dinqıldada-dinqıldada fikirləşdi: "Məni çərləyib öldürəcək bu Xəlil. Belə qaradınməz insan olar? Adam əzizini, qohumunu belə qarşılayar?" Teybə başını aşağı dikən ərinin hirsli-hirsli süzüb artırmaya çıxdı.

Bəhmən, bir küncdə dayanıb maddım-maddım ona baxan uşaqlara nəzər saldı. İstəyirdi ki, Xəlilin balaları onun dizləri üstündən düşməsinlər. Çiyindən, qolundan sallansınlar. Onu sorğu-suala tutsunlar. İstəyirdi uşaqlar onun doğma olduğunu anlasınlar və ərkləri, davranışları ilə yadlıq sərhədini keçsinlər. Onda Bəhmən bu evdə sıxılmazdı, üşüməzdi.

– Oğlunun nəçə yaşı var?

Xəlilin gözləri samovarın lüləyinə zilləndi:

– Gələn il məktəbə gedəcək... Qız beş yaşına keçib.

– Mənim oğlum ikinci sinifdə oxuyur. Vur-tut birçə övladımız var. Özüm də işləyirəm, yoldaşım da. Uşağa ağıllı-başlı baxa bilmirik. Qalıb ananın öhdəsində... Oğlunun adı nədir?

– Atamın adını qoymuşam: Əziz. – Xəlil "Kazbek" qutusunda papiros çıxarıb yandırdı.

Bəhmən onun külqabıya tulladığı, yanıb əyilmiş kibrit çöpünə baxdı. Elə bil sözlərini də çöpə dedi:

– Nə qədər yatdın orda?

– Beş il... Bu rayonda olduğum da səkkiz ildi.

– Heç indiyəcən kendimizə getməmişən? – Bəhmən ehtiyatla, as-tadan soruşdu, sanki əmisi oğlunun acıqlanacağından qorxurdu.

Xəlil sözlərin deyilişindən hiss etdi ki, Bəhmən daha samovara baxmır. Hiss etdi ki, Bəhmənin nəzərləri onun üzünə dikilib.

Xəlil ciyərlərinə çəkdiyi tüstünü sobaya tərəf üfürdü:

– Orda kimim var ki? – O da Bəhmənə baxdı və onun bəbəklerinin titrediyini, nəmləndiyini gördü. Bəhmənin höknürəcəyindən qorxdı. Düşündü ki, əmisi oğlunun boyuna, cüssəsinə ağlamaq yaraşmır. Tey-bənin, uşaqların yanında onun alçalmağını istəməirdi.

– Gülxar xalamı da atamla əminin yanında basdırdıq. Üçünün də qəbrini düzəltdirmişəm. Bakıdan başdaşı yondurub aparmışam.

Xəlil gülümsədi və o dəqiqə hiss etdi ki, indi gülümsəməyin yeri deyil. Deyəsən, Bəhmən onun təbəssümünü minnətdarlıq kimi yozdu. Əmisi oğlunun bütün qabaq dişlərinin metaldan olduğunu sanki indicə gördü. Nədənə onun dişlərinə baxmaqda utandı. Armudu stəkandakı çaydan bir qurtum aldı:

– Tez-tez anamın yadına düşürsən, dem basır gözlərinə... Neçə ildir şəhərə isnişə bilmir. Kendin xiffətini çəkir.

Teybə içəri girdi:

– Bəhmən qardaş, çayınızı dəyişdirimmi?

Bəhmən stəkanı nəlbəkiyə qoydu:

– Sağ ol. Mən çayı soyuq xoşlayıram.

Xəlil “Kazbek”i metal dişlərinin arasında sıxıb ayağa qalxdı. Bəhmənin stəkanını götürüb təzə çay süzdü:

– Özünü yad kimi aparma.

Bəhməni sevincqarışıq qəhər boğdu. Bayaقدan bəri küreyində zənn etdiyi buz parçası sanki bu adi sözlərin hərərətindən əridi.

Xəlil əmisi oğlunun gözlərində güclə seziləcək şəfəq gördü və Xəlilin üreyində həzin bir sim sızıldadı: “Küçələrə su səpmişəm...”. Uzaq bir həsrət onun qəlbinə göynətdi. Nağıl yuxusundakı ayaqyalın, başıaçıq, ağlağan qızın səsi qayalara düşən harayın əks-sədası kimi qulaqlarında dalğalandı:

“Böyüyəndə məni götürüb qaçırdarsan, Xəlil”. Bu səs onu uşaqlığın qayğısız, dəli çağına atdı və o, qarşısında ondakı Bəhməni, ondakı sirdaşını gördü.

– İşin-gücün necədi? Necə dolanırsan Bəhmən?

Söz Xəlilin ağzından qurtarmamış Bəhmən sevinə-sevinə dedi:

– Əsəb xəstəlikləri klinikasında işləyirəm. Tibb elmləri namizədi-yəm. Arvadım musiqi müəlliməsidir. Sağlığına dolanacağımız pis deyil.

Bəhmən düşündürdü ki, bu sözlərdən sonra mütləq belə demək lazımdır: “Bütün bunlar üçün sənə minnətdaram, əmioğlu”. Güman etdi ki, yəqin Xəlil də elə bunu soruşur, bunu gözləyir. Xəlilin külqabıya basıb ezdiyi papirosa baxdı:

– Bəs senin güzəranın necədir?

Xəlil otağa göz gəzdirib çiynlərini çəkdi:

– Görürsən də.

Bəhmən əmisi oğlu haqda çox şey bilmək istəyirdi. Elə hey dilinə gəlirdi ki, soruşsun: “Bu illəri harda olmusan, Xəlil? Başına nə işlər gəlib? Niyə səs-səmirin çıxmırdı? Niyə yerini mənə bildirmirdin?” Ancaq bunları xəbər almağa qorxurdu. Qorxurdu ki, Xəlilin köhnə yarasının gözünü qopartsın və Xəlil onun yaxasından yapışıb qışqırsın: “Sənin çəkməli olduqlarını mən çəkmişəm, ay əclaf! Sənin ucbatından vaxtsız-vədəsiz saçlarım ağarıb, üzüm qırıxıb, dişlərim tökülüb... Qı-nımda yanıbmışam”. Xəlil on üç il bundan qabaq nə boyda idisə, o boyda da qalmışdı. Sanki o zamandan bəri onu qəlibə salıb böyüməyə qoymamışdılar. Onda ikisi də bir təndə idi. İndi Xəlil əmisi oğlunun yanında uşağa oxşayırdı.

Bəhmən hələ də küncdə durub boynunu бүкən uşaqlara baxdı.

– Gəl yanıma, Əziz. Mən sənin əminəm. Mahnı oxuya bilirənmimi?

Oğlan başını aşağı salıb gülümsədi.

– Mən oxuyummı? – deyə qız qardaşından qabağa düşməyə tələsdi. Razılıq gözləmədən tutuquşu kimi dil-dil ötdü:

“Ala-bola boz keçİ.

Ay qoşa buynuz keçİ...”

Bəhmən ayağa qalxıb onu qovşağına aldı. Üzündən əndü

Öziz burnunu çəkdi. Ona diqqət verilmədiyini görüb mısmırığını salladı. Qəfildən nəfəsi tutula-tutula şeir dedi:

“Dərsə gedən bir uşaq,
Çıxdı buz üstə qoçaq...”

Sonra gəlib Bəhmənün dizlərinə sıxıldı. Bəhmən onların ikisini də qucaqlayıb sinəsinə basdı.

Xəlil əmisi oğluna indicə əməlli-başlı baxdı. Bəhmənün gicgahlarına dən düşmüşdü. Amma saçları əvvəlki təkin sıx, dalğavarı idi. Burnu enlənib uzanmışdı. Onu qıza oxşadan ala gözələrinin işığı azalmışdı. Bəhmən etə-qana dolub kişiləşmişdi, güman ki, bir az da kökəlsə, buxaq sallayacaqdı. Bəhmən on üç il bundan qabaq belə deyildi. Xəlil onu son dəfə necə görmüşdüsə, həmişə də elə xatırlayırdı: caydaq, nermə-nazik, ala gözləri oynaq, şəfəqli.

– ...Xəlil Cəfərzadə! Gözləmə zalına get!

Bildi ki, onunla görüşmək istəyən əmisi oğludur. Yoxsa Bakıda Bəhməndən başqa kimi var? Xəlil bu çağırışa nə sevindi, nə kədərləndi. Qəlbində qərribə bir soyuqluq duydu. O, indi hamıya, hər şeyə, hətta taleyinə də biganə idi. Düşünürdü ki, bəlkə də belə yaxşıdır. Laqeyd insan həmişə sakitdir, arxayındır. Belə olmasa, Xəlil səkkiz il dəqiqələrini, günlərini saymalıdır. Belə olmasa, Xəlil doğma adamların ayrılığına, həsrətinə dözə bilermi?

Gözləmə otağına getdi.

Bura səli-küylü idi. Tavandan gömgöy tüstü pərdəsi asılmışdı. Divar boyu baş-başa düzülmüş taxta skamyalarda oturmağa yer yox idi. Hamı tələsə-tələsə danışdı. Elə bil qorxurdular ki, ürəklərini boşaltmağa vaxtları çatmasın.

Xəlil döyükcə-döyükcə baxdı. Əlində tor zənbil olan Bəhmənün adamları yara-yara ona doğru gəldiyini gördü...

Bəhmən, Xəlili sinəsinə sıxdı. Üzünü onun üzünə sürüb ağladı.

– Bəsdi, qurtar... Qurtar, – deyib Xəlil əmisi oğlunu sakitləşdirdi.

Bir küncə çəkildilər. Bəhmən anlayırdı ki, ilk sözü o deməlidir. Danışmaq, Xəlilin incik könlünü ovundurmaq lazımdır.

– Necəsən, Xəlil? – Bəhmən bu sualı verməyinə peşman oldu. Düşündü ki, adətən xəstə adamın halını belə soruşurlar. Səhvini düzəltməyə çalışdı. – Darıxma, Xəlil. Ürəyimə damıb ki, burdan tez

çıxacaqsan. Görərsən, üzümüzə gələn bayramların birində hökumət amnistiya verəcək. Hər il belə olur.

Xəlil, deyəsən, ona qulaq asmırdı. Gözlərini döşəməyə zilləyib fikirləşirdi.

Bəhmən nə danışacağını bura gələndə dənə-dənə götür-qoy eləmişdi. Əmisi oğluna təsəlli vermək üçün ürəyinin ən isti guşəsindən iltıq sözlər seçmişdi. Hamı bəs, o sözlər? Niyə Bəhmənün dili topuq çalır? Neyləsin indi? Bəlkə təzədən ağlasın, Xəlilə yalvarsın ki, keç günahımdan, mənə bağışla. Gözün görə-görə, ağlın kəsə-kəsə səni qurban verdim?

– Bakıya gətirilməyini bu yaxınlarda eşitdim. Gəldim, görüş vermədilər. Dedilər, bazar günü gələrsən.

– Niyə zəhmət çəkirsən? Otur, dərslərini oxu.

Bəhmən anlama bilmədi ki, Xəlil bu sözləri ürəkdan deyir, yoxsa ona tənə vurur. Əlindəki tor zənbilin qulpunu barmaqlarına doladı:

– Nə danışsən? İcazə versələr, bura hər gün gələrəm.

Yenə susdular. Xəlil hiss etdi ki, söhbətləri tutmur. Birdən-birə darıxdı, əsəbiləşdi. Bu tüstülü, səli-küylü otaqdan qaçmaq istədi. Əmisi oğlunun üzünə baxdı və qəlbində dirçələn acıq bir anda sovuşdu. Ona yazığı gəldi. Başa düşdü ki, bu dəqiqə Bəhmən üçün onunla qarşı-qarşıya dayanmaq ən ağır cəzadır. Bəhmən şaxta vurmuş adamlar təkin büzüşmüşdü. Bənizi sapsarı idi. Qurumuş dodaqlarını tez-tez yalayır. Xəlil bayaqdan bəri onun gözlərini əməlli-başlı görə bilməmişdi. Bəhmən nəzərlərini gah Xəlilin çiyini üstədən harayasa dikir, gah tavana, gah döşəməyə zilləyirdi. Xəlil anladı ki, dünya insan üçün ən böyük mənəvi əzab kiminsə gözlərinə düz baxa bilməmək əzabıdır. Anladı ki, ona verilən cəza Bəhmənün cəzası ilə müqayisədə heç nədir. O, səkkiz ildən sonra burdan çıxacaq və əmisi oğlunun yanında başını şax tutmaqdan utanmayacaq. Ancaq Bəhmən bütün ömrü boyu şəfəqli ala gözlərini ondan gizlədəcək.

– Niyə sənə bu qədər iş kəsiblər? Səkkiz il çox deyil?

– Səkkiz gün də çoxdur.

– Bəs vəkil kömək eləmədi?

Xəlilin nazik dodaqlarında acı təbəssüm dolandı:

– Vəkil çox çalışdı, heyif ki, ölənə diriltməyə gücü çatmadı. Yoxsa cəzam yüngül olacaqdı.

Bəhmənün tor zənbil tutan barmaqları titrədi. Nəzərləri tüstü dumanında əridi.

Xəlil əsəbiliklə dilləndi:

– Anama toxtaqlıq ver.

Bəhmən gözlerini tüstü dumanından çəkə bilmədi.

– Arxayın ol, Xəlil, arxayın ol. – Elə inamla dedi ki, guya onun təsəllisi ilə Gülxarın bütün dərdi-səri sovuşacaqmış. – Özün də qəm eləmə. Özünə yaxşı qulaq as.

Xəlil çiyinini divara söykədi, başını bulayıb gülümsədi:

– Bir dəfə rəhmətlik atamı Şuşaya yola salırdıq. Anam elə hey deyirdi ki, Əziz, özünə qulaq as. Özünə fikir ver. Axırda kişi hövsələdən çıxdı. Dedi, ay rəhmətliyin qızı, mən istirahət evinə gedirəm ki, mənə orda qulluq eləsinlər. Əgər öz-özümə qulluq eləsəydim, elə evdə oturdım də... İndi sənin məsləhətin lap yerinə düşdü, Bəhmən. Bura istirahət evi deyil. Öz qayğıma özüm qalacam.

– Mənə nə qədər təne vursan haqqın var, Xəlil. Bilirəm, mənə görməyə gözüün yoxdur. Amma mən...

– Yaxşı, qurtar. – Xəlil əlini uzatdı. – Salamət qal.

Bəhmən tor zənbili yuxarı qaldırdı.

– Götür.

Zənbildə bir dağlı çörəyi vardı. Yarım kiloya qədər kolbasa qəzetə bükülmüşdü. Kağız torbaya alma, qovrulmuş şabalıd qoyulmuşdu. Bəhmən təzə qulaqlı papaq da almışdı. Tətilə gələndə özünün geydiyi yun köynək də zənbildə idi.

Xəlil yun köynəklə qulaqlı papağı, bir də kağız torbanı götürdü. Əmisi oğlunun əlini sıxıb qapıya yönəldi. Bir neçə addım atıb dayandı.

ağrılı getdi, ürəyi dolu getdi: “Niye günahımı mənim üstümə yıxdın, Bəhmən? Bu necə oldu? Mən heç nə başa düşmürəm, heç nə anlamıram”.

Arxadan, yüz səsin içində Bəhmənin səsinə eşitdi:

– Aparsalar, məktub yaz! Gözləyəcəyəm, eşitdin?!

Xəlil əmisi oğluna hay vermədi. Gedə-gedə qət etdi ki, o harada olursa olsun, Bəhmənə bir barmaq da kağız yazmayacaq.

– Ay səni xoş gördük, ay səni xoş gəlmişən! – Çerkəz ayağının biri içəridə, biri çöldə Bəhməni köhnə tanış kimi bərkdən salamladı.

Bəhmən uşaqları dizlərinin üstündən düşürüb qalxdı. Tanımadığı kişinin əlini silkələyə-silkələyə sual dolu nəzərlərini Xəlilin üzünə dikdi.

Xəlil Çerkəzi əmisi oğluna təqdim elədi:

– Çerkəz dayı mənim müdirimdi.

Kişi paltosunu soyunub qapının yanından asdı, özünü stula saldı:

– Müdir deyəndə ki, nə müdir? Biz Xəlilən bircvli kimiyik. Mən onu oğlumdan ayırmıram. Elə döyül, Xəlil bala?

– Həm də müdirimsən də, Çerkəz dayı. Rəhbərimсэн.

– İmanım itin olsun, özümü rəhbər hesab eləyirəmsə. – Kişi əllərini ovuşdura-ovuşdura üzünü pəncərəyə tutub, artırmada dümələnən Teybəni seslədi. – Ay qızım, dayına bir çay süz. Bəlkə qırıışığım açıla.

Xəlil ayağa durub stəkan-nəlbəki getirdi:

– Mən ölməmişəm ki, müdir. Qoy özüm sənə qulluq eləyim. Bir də ki, çay nə vaxtdan qırıışq açan olub? Ağbaş gətirim, donun ərisin.

Çerkəz üz-gözünü turşutdu:

işləyir, sütlülcə uşaqdı, üzünə təzə-təzə ülgüc vurdurur, amma ədəsi yerə-göyə sığmır. Bu gün zəng eləyib ki, mənə nömrə saxla, hamama gələcəm. Dedim, a bala, camaat necə, sən də elə. Gəl, növbə tut, ürəyin nə qədər istəyir çim. A kişilər, bunu deməyimə peşman oldum. Zalımın balası ağzını açdı, nə açdı. Dedi, gözlərini sil, mənə əməlli tanı, mən rəhbər orqanın işçisiyəm, başına bir oyun açaram ki, fələk səndən ötrü qan ağlayar. Dedim, a bala, mən davada faşistin başına oyun açanda sənə izin-tozun yox idi. Dedim, mənə hərbe-zorba gəlmə... Sonra oturub fikirləşirəm, öz-özümə deyirəm, ay dünya, ay dünya, ay dünya, sən niyə belə korlandın? A kişilər, vallah, cəmi cavanların könlündən ağalıq keçir. İmanım itin olsun, indiki cavanların hamısı zaydı. Hamısı...

Bəhmən, kişinin hökmünə yumşaq tərzdə etiraz elədi:

– Bizim yaxşı cavanlarımız çoxdur. Qurunun oduna yaşı da yandırmaq insafdan deyil. Düz demirəm, Çərkəz dayı?

Kişi əlinin dalını ağzına tutub bir neçə dəfə öskürdü.

– Tamam düzdü, professor. Yaxşı cavanlarımız çoxdu. Allah canlarını sağ eləsin.

Xəlil bildirdi ki, Çərkəzi birçə anda fikrindən döndərmək mümkündür. O, kişinin son sözlərinə ürəkdən güldü. Metal dişlərini göstər-məkdən utanırmış kimi tez də ağzını yumdu.

– Ay səni, Çərkəz dayı... – deyib başını buladı.

Çərkəz onun gülməyinə fikir vermədi. Üzünü Bəhmənə tutub təəssüflə dilləndi:

– Amma pislər də var, professor. Az da olsa var. Bilirsən, burda adamın yadına dana-naxır məsələsi düşür. Bir dana bir naxır adını korlayar. Buna sözün nədi? Bəs bu pisləri kimin siyahısına, kimin hesabına yazaq, hayy?

Bəhmən də təəssüflə cavab verdi:

– Meşə çaqqalsız olmur. O pisləri də yazın meşənin hesabına. Onsuz da meşə böyükdür.

– Böyük meşədə çaqqal da çox olur, professor. Buna sözün nədi?

Xəlil stəkanı kişinin qarşısına itələdi:

– Çərkəz dayı, çayını iç, soyudu. Çaqqal dərdi çəkmək bizə qal-mayıb ki? Nə qədər ki, dünya var, əclaf adamlar da olacaq, lap meşədə də, meşədən qıraqda da.

Bəhmənin qaşlarının düyünlərini görəndə Xəlil öz sözlərindən diksinən kimi oldu. Nəzərlərini əmisi oğlunun üzündən tez yayındırdı.

Yaxşı ki, Teybə içəri girdi.

– Yemək hazırıdı. Gətirim?

Çərkəz onu tələsdirdi:

– Tez ol, qırıldıq acından.

Xəlil arvadına kömək elədi. Stolun üstünə boşqab, çəngəl düzdü, bir şüşə də araq qoydu. Bəhmənin yanını kəsdirən uşaqlarına üz tutdu:

– Keçin bir tərəfdə oturun. Qoyun əminiz çörəyini rahat yesin...

Çərkəz toyuğun budunu dişlərinə çəkdi.

– Məni qınamayın, qışda çolpa çıxırtması adama ləzzət vermir. Qı-sıncı ərşətdi, umacdı...

Bəhmən də onun sözlərinə şərikinə çıxdı:

– Hə, qışda ərşətdə ayrı aləmdi.. Neçə ildir dilimə ərşətdə dəymir.

Teybə üzrxahlıq elədi:

– Bu, tələm-tələsik oldu, gerek bağışlayasınız. Axşama ərşətdə bi-şirəmə.

Çərkəz süfrəyə göz gəzdirdi:

– Nənin var, ay Teybə?

– Payızdan bir-ikisi qalıb, amma bürüş-bürüşdü.

– Elə mən özüm də bürüş-bürüşəm. Gətir sıxaq soğanın üstünə.

Gətir, xəsislik eləmə. Bir çürük narı Bakıdan gələn qonağa qıymırsan?

Teybə gülümsədi:

– Bəhmən qonaq niyə olur? Bu evdə nə var, hamısı ona qurbandı.

– Teybə iki nar gətirib nimçədəki doğranmış soğanın üstünə sıxdı.

Xəlil qədəhini yuxarı qaldırdı.

– Xoş gəlmisən, Bəhmən.

Çərkəz də qədəhini götürdü:

– Həmişə sən gələsən, professor.

İçdilər... Çəngəllər tez-tez boşqablara dəyib dinqiltı qoparırdı.

Otaqda başqa səs eşidilmirdi. Əmioğluların susmağı, zahiri sakitliyi Çərkəzə təəccüblü görünürdü. Bayaq o, hamamda eşitmişdi ki, Bakıdan gələn məşhur həkim Xəlilin əmisi oğludur, özü də onlar uzun illər görüşmürlər. Onda Çərkəzin Xəlilə yazığı gəlmişdi. Düşünmüşdü ki, həmişə qızdırmalı xəstəyə oxşayan, cansız-cəsədsiz Xəlilin ürəyi bu görüşün sevincinə tab gətirməyəcək. Qapıdan girib onları arxayın-rahat görəndə, Çərkəz eşitdiklərinə şübhə eləmişdi. “Yox, bunlar çoxdan ayrı düşmüş qohuma oxşamırlar. Niyə bir-birlərini düz kimi yalamırlar? Niyə çırtıq çalıb oynamırlar? Niyə səs-küyləri bu otağı başına götür-məyib? İmanım itin olsun ki, bunlar qohuma heç oxşamırlar”.

Çərkeş iri çörək tikəsini narın suyuna batırıb ağzına qoydu:

– Professor, camaat danışdı ki, Həmid kişi indi ölər, bir azdan ölər. Sən gələndən sonra deyirlər, Həmidin yönü bərilikdi. Ölin var olsun, professor. Axı, sən bu kişiye nə dava-dərman verdin? O qəlbilikdə bənadan yıxılan adam dirilə bilər? Lap məəttəl qalmalı işdi.

Behmən çəngəli boşqaba qoydu:

– Həmidin bel sütunu qırılıb, onurğa beyni zədələnib. Bu yaşda adam üçün belə zədə təhlükəlidir. Onurğa beynindən maye aldıq, fəqərələrin sınıq yerində operasiya apardıq. Sonra da korset geyindirdik.

– O nə olan şeydi, professor?

– Korset?.. Gipsdən kostyum.

Çərkeş başını buladı:

– Hə-e Həmidin sementdən kostyum geyən gününü də gördük. – Üzünü Xəlilə tutub araq şüşəsinə işarə elədi. – Tök görüm, ə... Çox içən döyüləm. Bu mənim axırıncı badəmdir. Bir-iki kəlmə söz demək istəyirəm. – Xəlilin doldurduğu qədəhi götürdü. – Professor, çox şadam ki, sənə bir süfrənin qurağında oturub, duz-çörək dadıram. Mən şəxsən sənə baxanda fərəhlənirəm, ürəyim dağa dönür. Ona görə ki, sən bizim xəstələrə şəfa verirsen, ona görə ki, bizim camaata lazımlı adamsan, həm də ona görə ki, Xəlilin əmisi oğlusan... Bax, yetimçilik görmüşəm, əsgərlik görmüşəm, cürbəcür vəzifələrdə, işlərdə olmuşam, indi də hamam müdiriyyə. Düzdü, sən deyən elə savadım yoxdu, amma bacarığım var. Bu bacarığımın da sayəsində ailəmin ruzusunu qazanıram... Çox danışib baş-beynini ağrıtmıram ki, professor?

– Xeyr, xeyr. Xoşdur, buyurun.

– Dediym nədi? Dediym odu ki, işin, vəzifənin pisi-yaxşısı yoxdu. Adam harda işləyirşəsin, gerek fərasəti olsun, sənətin beş barmağı təkin bilsin. Xəlil hamamda kaçıqardı, amma necə kaçıqardı? İmanım itir olsun ki, bu rayonun dörd həndəverini çıraqlan gəzəsən, belə kaçıqar tapmazsan, işgüzardı, intizamlıdı, sənətinin də ustasıdı. Dediym nədi? Dediym odu ki, içək Xəlilin sağlığına, onun arvadının sağlığına, gül balalarının sağlığına. – Kişi qədəhdəki araqın hamısını içdi.

Behmən ala gözlerini Xəlildən gizlətməyə çalışdı. Ona elə gəldi ki, bu dəqiqə Xəlil onu qanlı-qanlı süzür və şübhəsiz ki, Xəlilin baxışlarından açıq-aydın nifrət, məzəmmət oxunur: “Mən ocaqçı olmamalıydım, əmioğlu, sən məni ocaqçı elədin. Mən kəndimdən, kəşəyimdən didərgin düşməməliydim, sən məni eldən-obadan ayrı saldin. Bəlkə

mən də sənə kimi elmi, adli-sanli olacaqdım? Yolumu kəsdin, əmioğlu. Arzum, muradı gözlerimdə qoydun”.

Behmən fikirləşdi ki, bu sözləri onun üzünə deməyə Xəlilin haqqı var. Əgər desə, onda Behmən nə cavab verər? Bəlkə deyər ki, bir təsadüfdür, Xəlil, taleyin hökmüdür, məni qınama? Onda Xəlil daha bərkdən qışqırmazmı? “Niye taleyini mənim taleyimlə dəyişdin? On üç il bundan qabaq o soyuq çöldə bəxtini nimdəş pencək kimi soyunub üstümə atdın, mənim bəxtimi götürüb getdin. Niyə?!”

Xəlil əmisi oğlunun pert olduğunu duyurdu. Ancaq onun düşüncələrindən xəbərsiz idi. O, arağı bir dəfəyə ağzına atıb, qədəhini stolun üstünə qoydu. Behmən də içdi. Odu azalmış sobaya nəzər saldı, otağa göz gəzdirdi. Divara rəngbəreng saplarla hörülmüş tikmələr vurulmuşdu. Hörmələrin ortasında Xəlilə Teybənin böyüdülmüş şəkli asılmışdı. Sobanın arxa tərəfində nikəli çarpay qoyulmuşdu, onun da üstünə yaşıl ipək örtük çəkilmişdi. Baş-başə dirənmiş iki balaca çarpay televizorla üzbəüz idi. Dördkunc ortalıq stolu, qab-qacaq rəfi, şifoner otağı çox dənşqal göstərirdi. Behmən anladı ki, Xəlilin vur-tut bir otağı var: burda yeyirlər, burda yatırırlar, burda qonaq qəbul eləyirlər. Behmən bir-birinə sığınan əşyalara baxdı, baxdı və ürəyi darıxdı.

Çərkeş ayağa qalxdı:

– Professor, mən gedim. – Paltosunu geyindi. – Xəlil bala, nigaran qalma, mən sənə işini görərəm... Ay Teybə, a qızım, əriştə yadında olsun haa, axşam sizdəyəm.

– Yadındadı, Çərkeş dayı, axşam hökmən gəlin...

Kişi getdi. Uşaqlar da harasa çıxdılar. Teybə artırmaya adladı. Behmən qədəhlərə araq süzdü. Dirənə-dirənə nəşə dedi. Ancaq Xəlil heç nə eşitmədi. Əmisi oğlunun allanmış yanaqlarına baxa-baxa papiros yandırdı. “Kazbek”in tüstüsü sinəsinə, sifətinə yayıldı, sonra burula-burula tavana qalxdı, elə bil Xəlilin xəyalı da bu göyümtül tüstüyə qarışdı, onun burulğanında axdı, eridi.

– Xəlil belə qar görməmişdi, belə soyuq görməmişdi. Gecələr yatağında da sümükləri qızdırdı. Küləyin uğultusunu eşitməmək üçün yorğana bərk-bərk bürünürdü. Amma faydası olmurdu.

Onları ala qaralıqdan üstü brezentli böyük maşına yığb meşəyə aparırdılar. Xəlilgil iri-iri ağacları qırıb arıtlayırdılar. Eynən belə şalbanlardan o, öz kəndlərində çox görmüşdü. Xəlil inanırdı ki, bu şalbanlardan bir neçəsi mütləq onun doğma kəndinə gedib çıxacaq. Kimi

ondan sütun yonacaq, kimi taxta kəsdirib evinə döşəmə, tavan vurdu-racaq, ya da həmin şalbanları yol qırağında basdıracaqlar, başlarına elektrik, telefon, radio xətləri bağlayacaqlar və heç kimin ağlına gəlməyəcək ki, bu dirəklərə Xəlilin əli deyib.

O, meşədə də üşüyürdü, bekar dayananda az qalırdı donsun. Bəhmən bağışladığı qulaqlı papaq, yun köynək karına gəlmirdi. Burada keçə çəkmələr, isti ölcəklər vermişdilər, ancaq yenə ayaqları da, əlləri də sızıldayırdı. Paltarları ona ağırlyq edirdi. Dizə çıxan qalın qarda özünü güclə çəkib aparırdı.

Bir dəfə möhkəm yoruldu. Nəfəsini dərmək üçün küreyini ağaca söykəyib gözlərini yumdu. Lap qulağının dibində briqadirin yoğun sə-sini eşitdi:

– Nə olub Cəfərzadə?

– Gözlərim göynəyir... Qar çox ağdı, çox.

– Mən bu qarın rəngini necə dəyişdirim, balaca?... Meşədə işləmək sənin hünərin deyil. Cənublu hara, şaxta-qar hara?... Mayorla danışa-ram, səni başqa işə göndərsin, yoxsa donub ölərsən burda.

Səhəri günü Xəlili qazanxanaya yolladılar.

...Bəhmən qədəhini Xəlilin qədəhinə toxundurdu:

– Çoxdan ocaqçı işləyirsən?

– Çoxdan.

– Götür vuraq.

Xəlilin daha içməyə həvəsi yox idi. Gördü ki, araq şüşəsi boşalıb. Əmisi oğlunun qəlbine dəyməmək üçün axıncı qədəhdən imtina eləmədi.

– Sabah Bakıya yola düşürəm, Xəlil... Səni də özümle aparacam.

– Xəlilin təəccüblə baxmağından anladı ki, əmisi oğlu onun nə demək istədiyini başa düşməyib. Sorğu-suala, etiraza imkan verməmək üçün fikrini qəti bildirdi. – Sən Bakıda yaşayacaqsan. İşə düzəlməyin də, instituta girməyin də mənim boynuma.

Xəlil mənalı tərzdə gülümsədi:

– Bu yaşında nə institut? Elə bilirəm orta məktəbi yüz ildə bitir-mişəm.

– Səninlə özüm məşğul olaram, müəllim də tutaram. İşləyə-işləyə oxuyarsan.

– Burda evim-əşiyim, ailəm... Camaata üz-gözüm öyrəşib.

Bəhmən əl çəkmedi:

– Orda da evin olacaq... Sabah mənimlə gedərsən. Hələlik uşaqlar qalar burda. Mənzillə iş məsələsini həll eləyəndən sonra gəlib Teybə-gili apararıq.

Xəlil “Kəzək” qutusu fikirli-fikirli çırtmaladı. Bu vaxta qədər harasa köçüb getmək barədə düşünməmişdi. Hətta doğma kəndləri üçün burnunun ucu göynəsə də, ora qayıtmaqdan əlini birdəfəlik üz-müşdü. Qorxurdu ki, qalan ömrün acı xatirələrlə çarpışmada keçirsin. Qorxurdu ki, kəndə qayıdar və bütün inamı, ümidi tar-mar olar. Başa düşər ki, Xəlil adlı oğlan Sayad çoxdan unudub. Bax onda, illərdən bəri üreyində yuva salan bir məhm, çətin anlarında qəlbini işıqla dolduran, onu yaşamağa sövq edən həzin bir səs ölər.

– Xəlil, niyə dinmirsən?

– Fikirləşmək lazımdı.

– Tərslik eləmə, qardaş, qurban olum... Cəfərzadələr ocağından iki nəfər başpapaqlı qalıb. Onlar bir-birinə heyran olmalıdır. Onsuz da anam sənin tapıldığını bilən tək özü qopub gələcək bura, yaxandan yapışib səni darta-darta aparacaq şəhərə. Sənin üçün ağlamaqdan az qalıb kor olsun arvad. Heç olmasa ona yazığın gəlsin.

Xəlil əmisi oğlunun xumarlanan, axan ala gözlərində yalvarış gördü. Belkə, Xəlil doğrudan da ona qoşulub getsin Bakıya? Orda fərli iş tapar, oxuyar. Teybə də işıqlı, yaraşıqlı şəhərdə yaşayar. Toyuq-cücə saxla-maqdan, demir sobaya çırpı qoymaqdan, təndirə çörək yapmaqdan canı qurtarar. Uşaqlar da əli-ayağı, üstü-başı tərtəmiz dolanarlar. Bakıya köçsə, Xəlil heç nə itirməz.

Xəlil əmisi oğlunun nəmli gözlərinə baxıb gülümsədi:

– Deyirsən yəni...

– Mütləq getməlisən! Bilmirəm necə deyim ki, sözlərimdən inci-məyəsən. Axı, Xəlil hara, ocaqçıq hara? Mən sənin üreyinə bələdəm. İnanıram ki, bu sənət sənin arzularınla bir yere sığır.

– Belkə də sən haqlısan.

Bəhmən əlini onun küreyinə vurdu:

– Bu dəqiqə erizə yaz.

– Nə erizə?

– İşdən çıxmaq barədə. Sabah tezdən haqq-hesabı çürüdürsən, sonra yola düşürük.

– Ağlın kəsmir ki, dava-şavasız məndən əl çəksinlər. Çəkəkz dayı hələ bir-iki gün məni dilə tutacaq.

– Özüm hər şeyi yoluna qoyaram. Lazım gəlsə, lap raykoma gedərəm, ispalkoma gedərəm, yarım saatin içinde ömrini verdirərəm. Dur, dur, ərizə yaz.

Xəlil arxayın-arxayın papiros yandırdı. Otağı yenə göyümtül tüstü dumanı бүürdü...

Bəli, sabah o, ərizəsini Çərkəz dayının qarşısına qoyacaq. Çərkəz özündən çıxacaq. Deyəcək: “İmanım itin olsun ki, səni heç yana buraxan döyüləm. Noolsun ki, Bakıya köçmək istəyirsən? Cəhənnəmə istə, gora istə”. Axırda yaqin ki, kişi yumşalacaq: “Getmə, Xəlil bala. Burda özünə gün-güzəran qazanmışsan. Bizdən nə bədlük görmüsən? Bir yadına sal, bəlkə sənə pisliyimiz keçib?”

Xəlil maddım-maddım Çərkəzin üzünə baxacaq, burda keçirdiyi günləri istər-istəməz yadına salacaq.

...O bu rayona təzəcə gəlmişdi, özünə iş axtarırdı. Çərkəzin yanına getdi.

– Məni hamama ocaqçı götürün, – dedi.

Kişi onu çox soyuq qarşıladı:

– Ocaqçımız var, səni hara götürüm?

Xəlil təmir-tikinti idarəsində işə girdi. Amma öz sənətinə qayıtmaq fikrini başından çıxara bilmədi. Bir aydan sonra Çərkəz onu yanladı:

– Sabahdan gəl, ocağını yandır, bala. Kaçeqarımız qudurub, deyir təmiz qulluq tapmışam.

Xəlil yaxşı tanımadığı bu kişiylə zarafat elədi:

– İndi də mən işləmək istəmirəm.

Çərkəzin üz-gözü qırıxdı, sifətindəki çopurlar yığılıb açıldı.

– Cəhənnəmə işlə, gora işlə. Çox lazımsan mənə. – Bir neçə addım gedib dayandı. – Sabah tezdən gəl haa...

Xəlil elə ilk gündən ocaqxananın bir küncünə açılıb-yığılan çarpayı qoydu. Hərərəti səhərə qədər soyumayan qazanların yanında yatdı. Ev almaq, ev tikmək arzusunda deyildi.

Bir gün işdən sonra Çərkəz onun yanına gəldi. Çarpayının üstündə oturub başını bulaya-bulaya mənalı tərzdə dedi:

– Xəlil Cəfərzadə... Hə, Xəlil Cəfərzadə... Adın yaxşıdı, elə kaçeqar adına oxşayır: Xəlil! Amma familin məni qorxudur. Kaçeqarın da familyası zadə olar? Zadə deyəndə gözlərimin qabağında professor, şair, raykom, ispalkom gəlib durur... Amma öz aramızdı, lovğalığın var. Həmişə “Kazbek” çəkirsən.

– Ayrı papiros sinəmə düşmür... Həm də ki, zadəliyim gərək bilinsin də.

Çərkəz kişi saymazıyana əlini yelələdi:

– Ə, kiri, kiri. Tütünnən tənəkiynən kişilik bilinseydi, gədə-güdələrin hamısı gümüşü qəlyan çəkərdi... Sənin elə o can-cəsədinə papiros sümürmək yaraşır. Ayaq üstə ölürsən, tərgiz getsin də.

– Tərgizə bilmirəm, Çərkəz dayı.

– Cəhənnəmə tərgiz, gora tərgiz! İmanım itin olsun ki, səni başının çıxacağını bilən adam döyülən. Ə, nə vaxtacan tiyanların dibində yatacaqsan? Niyə özünə yurd-yuva qurmursan?

– Axı, neynən tikim evi?

– Mən təzə ev tikdirmişəm. Köhnə evin tiri-pasnası, qapı-pəncərəsi sağ-salamat durur. Ayıbalası kərpiclər də elə bil yonma daşdı. Tay nəyin çatmır? Səndən hərəkət, məndən bərəkət.

– Yox, Çərkəz dayı, ev tikdirməyəcəm.

Çərkəz qalxıb deyinə-deyine ocaqxanadan çıxdı:

– Cəhənnəmə tikdir, gora tikdir! İmanım itin olsun ki, bu dünyada səndən avara adam yoxdu. Qal burda canın çıxsın...

Kişi, Xəlili hər gün danladı. Axırı ki, yarıxoş, yarızor onu ev tikdirməyə razı saldı. Məhlə yeri götürdülər, çəpər çəktilər. Çərkəz köhnə evinin salamat qalan taxtasını, kərpicini, qapı-pəncərəsini maşına yığdırıb daşıtdırdı Xəlilin boş heyətinə.

Ona təkgözlü, yaraşıqlı ev tikdilər...

Bir gün Çərkəz kişi Xəlilin təzə mənzilinə gəldi. Suvağı hələ tamam qurumamış divarlara baxdı:

– Ev-əşiyi arvad nəfəsi qızdırar, bala.

Xəlil güldü:

– İndi nə deyirsən, Çərkəz dayı?

– Bizim qapı-bacada hərlənən qıza göz qoymusan? Qonşumuz Qəmərin qızını deyirəm, Teybəni. – Sağ əlini dizləri bərabərində tutdu. – Bax, bu boylalığından gözələrimin qabağında böyüyüb. Ağillikamallı, həyalı, təmizkar qızdı. Özü də fikir vermişəm ki, sənə altdan-altdan yaman baxır. Amma, öz aramızdı, Teybəni görəndə sənin də rəng-rufun dəyişir, utanırsan. Gərək...

Xəlil onun sözünü yarımcıq kəsdi:

– Yox, yox, Çərkəz dayı, mən heç kimdən utanmıram. Evlənmək də istəmirəm.

– Cəhənnəmə evlən, gora evlən! Çox lazımmiş mənə senin evlənməyin. İmanım itin olsun ki, sən bifer adamsan. Lovğa-lovğa “Kaz-bek” çəkməkdən savayı əlindən iş gəlmir.

Çərkeş açıq eləyib getdi...

Gecələr Xəlilin yerinə qor dolurdu. Təzə evin nəm divarları onu sıxırdı. Sükutdan qulaqlarında gurultu qopurdu. Söz deməyə, kəlmə kəsməyə bir adam arzulayırdı. Nə vaxta qədər bu otaqda o öz-özüylə danışacaq? Nə vaxta qədər pal-paltarını özü yuyacaq? Nə vaxta qədər Sayadın həsrətilə yaşayacaq? Anlayırdı ki, Saday onunçün intəhasız göyün lap uzaq nöqtəsində közərən ulduz kimidir. Sayad səmada axan bir parça buluddur. Qopart o ulduzu, görüm necə qoparırsan. Endir yerə o buludu, görüm necə endirirsən.

Hər dəfə Çərkeşgilə gedəndə Teybə gözlərinə dəyirdi. Qıza oğrun-oğrun baxırdı. Ürəyində ona qarşı heç olmasa zərrə qədər məhəbbət, zərrə qədər həvəs axtarırdı. Tapa bilmirdi. Ucaboy, arıq, ağbəniz bu qız Sayada qətiyyən oxşamırdı. Teybənin çox iri, qapqara, tərtemiz gözləri vardı. Xəlil onun üzünə baxanda təkcə gözlərini görürdü. Ömründə belə gözlərə rast gəlməmişdi: iri, qapqara, tərtemiz!

Xəlil yatağına uzanıb gecə yarından keçənə qədər fikirləşirdi. Qaranlıq otaqda hər dəfə Teybənin gözlərini açıq-aydın görürdü. Ona elə gəlirdi ki, əlini uzatsa barmaqlarını bu iri, qapqara, tərtemiz gözlərə toxundura bilər. O an ürəyində, beynində yüngüllük, canında hərarət duyurdu. Sanki bu hərarət qaranlıq otağa Teybənin iri gözlərindən axıb tökülürdü. Xəlil düşünürdü ki, buradan heç yana gedə bilməyəcək. Burada özünə yuva qurub və bu yuvaya işıq lazımdır, səs lazımdır, ilıq nəfəs lazımdır.

Elçiliyə Çərkeş kişi özü getdi...

Xəlil toy çaldırmağa razılıq vermədi. Balaca bir məclis düzəldi. Hamamın bütün işçiləri, bir də Çərkeş kişinin dörd-beş tanışı Xəlilin otağına yığıldı. Yeyib-içdilər, böylə gələnə xoşbəxtlik arzulayıb dağılıdılar.

– Çox susacaqsan, Xəlil?

– Qoy bir az da fikirləşim.

– Bir saatdır fikirləşirsən. Bəsdir. Ərizəni yaz. – Bəhmən ayağa qalxıb artırmaya boylandı. – Teybə bacı, zəhmət olmasa, kağız-qələm getirin.

Teybə içəri girib künc-bucağı xeyli axtardı. Sonra Bəhmənin qarşısına dama-dama dəftər vəreqi qoydu:

– Evdə yazanımız yoxdu, qələm almaq cəynimizə gəlməyib.

Bəhmən qoltuq cibindən dördrengli yoğun qələm çıxarıb Xəlilə verdi. Kağızı da ona tərəf itələdi:

– Di, yaz.

Xəlil papirosu damağından götürüb külqabıya basdı. Tərəddüd içində arvadına baxdı:

– Bakıya köçürük, – dedi.

Teybə ərinin sözlərini zarafat səmib güldü:

– Bizim orda nə itimiz azıb?

– Doğru sözümdü... Köçürük.

Teybə gülməyini kəsdi:

– Biz Bakıda neyləyəcəyik?

– Camaat neyinir, biz də ondan. – Xəlil arvadının təəccüb, çaşqınlıq dolu baxışlarından tutulub nəzərlərini onun üzündən yayındırdı.

Bəhmən Teybəni yola gətirməyə çalışdı:

– Biz hər şeyi götür-qoy eləmişik. Sizin Bakıya köçməyiniz vacibdir.

Teybə çiyini çəkib könülsüz-könülsüz dilləndi:

– Xəlil özü bilər.

Teybə incik adamlar tək qas-qabağını salladı və bununla da ərinə bildirmək istədi ki, Bakıya köçmək söhbəti onun ürəyincə deyil. Huşu, xəyalı uzaqlardaymış kimi, gözləri yol çəkə-çəkə otaqdan çıxdı.

Xəlil dama-dama vəreqe yaşıl rengli hərfləri bir-birinin ardınca düzdü... Qol çəkib kağızı dörd qatladı, bambaşı köynəyinin döş cibinə qoydu. Bəhmənin uzana qalmış yumşaq, ağ əlini bərk-bərk sıxdı.

İkisi də rahat nəfəs aldı. İkisi də gülümsədi.

Çöldə it yava-yava hürdü.

Teybə ona təcidi:

– Kaştan! Kaştan! Sürük burdan!!

İt zingildəyib səsinə tamam kəsdi.

Teybə başını qapıdan içəri saldı:

– Qədimov gəlir, – deyib tez də çəkildi.

Qədimov açıq qapını taqqıldatdı, cavab gözləmədən yanını basabaşa otağa keçdi:

– Olar?.. Salam-əleyküm. – Elə bil bu sözləri deyincə tənəffüs olub taqətdən düşdü. Bayaq Çərkeşin oturduğu boş stula baxdı, sanki

onun ağırlığına stulun tab gətirib-gətirməyəcəyini gözəyari yoxlayırdı... Əyləşdi.

Xəlil ayağa qalxdı:

– Paltonuzu çıxardın, həkim.

– İndi gedirəm... Balam, itiniz az qalmışdı mənə parçalasın.

Xəlil öz yerində oturdu:

– Kaştan kaftarlaşıb. Əvvəlki dövrü olsaydı, peşmançılıq eləyərdi.

Kaştan tanımadığı adamı həyəətə buraxmır.

– Həyəətə oğrunu, qulduru buraxmasın. Mən yəni çalib-çapana oxsayıram? – Ağızlığından tüstü çıxan sobaya baxdı. – Balam, yaman soyuqdu, qış əhədimizi kəsəcək. Bizim xəstəxanada da odun qıtlığıdır. Eh, bu rayonda baş həkim işləmək zülümdü. Min dərdim var. – Dərindən nəfəs aldı və xışiltı ilə qalxan sinəsi az qaldı ətli çənəsinə yapışsın.

Xəlil samovara işarə elədi:

– Çay süzümmü, həkim?

Qədimov tıncıxa-tıncıxa cavab verdi:

– Bugünkü maye normamı içmişəm. – Əlini qarnının üstünə qoydu. Şişkin göz qapaqları sallandı. Kirpiklərinin arasında nazik bir xətt parıldamasaydı, güman etmək olardı ki, o yatıb. Handan-hana gözlerini açıb üzünü Bəhmənə tutdu. Deyirmi dodaqları tərpenib bir-birindən güclə aralandı. – Balam, sanaviyasiya bu dəfə yaxşı karımıza gəldi. Teleqram vurandan iki-üç saat keçməmişdi ki, siz gəldiniz. Yoxsa Həmid kişi əlimizdən getmişdi... Professor Dövlətov necədir, doktor? Məndən ona salam deyərsiniz. Tələbə yoldaşı olmuşuq... Mürsəl Şamilzadə doktorluq dissertasiyasını qurtardı mı?

– Bu yaxınlarda müdafiə edəcək.

– Məndən salam deyərsiniz. Tələbə yoldaşı olmuşuq... Quliyev yenə Semaşkodada işləyir?

Sorğu-sual uzandı...

Sonra Qədimov, Xəlili məzəmmətlədi:

– Balam, sən niyə belə birtəhər adamsan? Bu vaxtacan bizə deməmişən ki, doktor Cəfərzadənin əmisi oğlusan. Bayaq görürəm xəstəxananın qapısında yolumuzu kəsib durmusan. Mən də deyirəm, ya keç, ya da yol ver keçək. Nə bilim ki, siz yaxın qohumsunuz? Doktor səni qucaqlayanda lap çaşdım. Canın haqqı, sonra mənə ağlamaq tutmuşdu.

Xəlil inanırdı ki, Qədimov onun adını doğru-düzgün bilmir. Çünki həkim aylarla hamama ayaq basmırdı. Onu çox vaxt evdə çimizzirirdilər.

Bir xeyli hamı susub Qədimovun sinəsindən qopan xışiltıya qulaq asdı. Nəhayət Bəhmən dilləndi:

– Həkim, bu soyuqda zəhmət çəkmisiniz... Özü də piyada... Onsuz da mən yanınıza gələcəkdim.

– Nə zəhmət-bazlıqdır? Əmioğlu olmasaydı sizi heç yana buraxan deyildim. Evdə hazırlıq gördürmüşəm... Gəldim deyəm ki, sizin xahişinizi yerinə yetirmişəm. Ov məsələsi...

– Ov? – Bəhmənin qaşları dartıldı. – Hə-ə... Yadıma düşdü. Amma bilmirəm, getmək vacibdirmi?

– Şəhərdən gələn adam üçün bir saatlıq ov bir milyona dəyər.

Bəhmən, qırıla-qırıla qalmışdı. Xəlilin yanında ovdan söhbət düşməyini heç arzulamırdı. İstədi həkimin təklifindən boyun qaçırsın, ancaq qorxdı ki, Qədimov onun bu qərarından təəccüblənsin, onu sorğu-suala tutsun: “Niyə getmirsiniz? Axı, şəhər tufəng üçün nə qədər xahiş-minnət elədiniz”.

Bəhmən, başını aşağı salıb fikirləşən əmisi oğluna baxdı:

– Həkim, belkə... Belə havada...

– Havaya nə olub? – Qədimov stulda qurcalandı. – Əsil ov havasıdır. Xəlil təəccübünü gizlədə bilməyib Bəhməndən soruşdu:

– Ova gedirsən?

– Ov deyəndə...

Qədimov macal vermədi ki, Bəhmən sözünün dalını gətirsin:

– Doktor, tufəng tapdırmışam. Maşınla gedərik. Şoferim babat atandı.

Mən də sizə qaraltı verərəm.

Bəhmən bir anın içində qəti qərara necə gəldiyini özü də anlamadı:

– Gedək!.. Xəlil, sən də tərpen.

Xəlil gülümsədi:

– Ova? – Başını buladı. – Məni toya çağırıblar.

Qədimov altındakı stulu cırıldatdı:

– Sən toya getməsən gələn gərdəyin dalma keçməyəcək?

– Mən camaatın xeyrindən, şərindən qala bilmərəm. – Xəlilin qaşları çatıldı.

Bəhmən qalxıb boynu xəzli qalın paltosunu geyindi.

Qədimov onun qarşısında dayanıb gözələrini parıltılı, qıvrım xəzin üstündə gəzdirdi:

– Doktor, siz Bəşirovu yaxşı tanıyırsınız? Terapevtdi. Yaman məşhurlaşdı haa. Balam, heç institutda ağıllı-başlı oxuya bilmirdi. Tələbə yoldaşı olmuşuq...

Bəhmən paltonun iri, qara düymələrini bağlaya-bağlaya dedi:

– Axşam ərşə yeyəcəyik, həkim.

Bəhmən otaqdan çıxdı, Qədimov da onun ardınca.

Xəlil stolun üstündəki boş qədəhlərə baxa-baxa papiros yandırdı. O, elə bilmişdi ki, əmisi oğlu bir daha tüfəng götürüb çölləri dolanmayacaq. Elə bilmişdi ki, hər qəfil güllə səsi Bəhməni diksindirəcək, onun yadına Tağını salacaq. Xəlil indi çaşbaş qalmışdı. Bu nə ovdu? Bu nə kefdi? Yoxsa Bəhmən keçmişləri unudub?

Xəlil başa düşürdü ki, onun Bakıya köçməyi özündən çox Bəhmənə lazımdır. Yəqin Bəhmən bu məqamı çoxdan axtarırdı. O dəridən-qabıqdan çıxsada, əmisi oğluna babat güzəran düzəldəcək və bununla da ağrıyan vicdanına məlhəm tapacaq. Sonra rahat nəfəs alıb sakit-sakit deyəcək: “Biz bir-birimizə borclu qalmadıq, Xəlil”.

O, artırmaya çıxdı. Göyə baxdı. Hava bozarmışdı. Teybə ərşə üçün xəmir yoğururdu. Kaştan keçəllənmiş quyruğunu bulaya-bulaya yarıyumulu zıqlı gözlərini testə zilləmişdi.

Teybə başını yuxarı qaldırmadan soruşdu:

– Doğrudan toya gedirsən?

Xəlil yenə boz-bulanıq göyə nəzər saldı.

– Gedirəm, – dedi.

O, adamayovuşmaz idi. Çərkəzdən başqa heç kim onun dərini-sirini bilməzdi. Xəlili hələm-hələm toya, qonaqlığa çağırmazdılar. İndi də çağırmamışdılar.

Teybə testin üstünə qalın məzər saldı:

– Təzə kostyumunu gey. Qalstuk da bağla.

– Lazım deyil.

– Bakıya köçmək məsələsi gerçəkdi, Xəlil?

Xəlil cavab vermədi. Artırmadan düşüb asta-asta küçəyə çıxdı.

O, çalğı səsinə lap uzaqdan eşitdi. Doqqazdan keçib ömründə ayaq basmadığı heyətə girdi. Qapının ağzında stul qoyub oturmuş bığlı kişinin qarşısındakı balaca çamadana bir qırmızı onluq tulladı.

– Oğullu, qızlı olsunlar, qoşa qarısınlar! – deyib şirni ilə tapələnməmiş məcməyidən bir ovuc noğul götürdü.

Xəlil adamla dolu mağarda yer tapıb oturdu. Toybəyi kimisə oynamağa çağırırdı. Bayırda külək güclənmişdi, brezent örtüklü mağarı yumruqlayıb titrədirdi. Mağarın ortasından asılmış iri lampa yellənirdi. Xəlil eldən-obadan uzaq diyardakı gecələrini xatırladı. Orada da külək

tez-tez tufan qoparırdı, tavadakı lampanı saat kəfgiri kimi yurğalayır. Xəlil də yatağında uzanıb sağa-sola yellənən bu işığa gözləri qaralınca baxırdı, kəndlərini xatırlayırdı, anasını xatırlayırdı. Bəhmən yadına düşürdü. Hər dəfə də qətiyyəti artırır: “Ona məktub yazmayacam”. Heç kimə yazmırdı. İstəmirdi ki, Bəhmən onun ünvanını öyrənsin. Bilirdi ki, əmisi oğlu ona gündə bir məktub yollayacaq və hər kəlməsindən ürəxahlıq iyi gələn bu məktubları sakit oxumağa Xəlilin hövsələsi, dözümlü olmayacaq. Amma Bəhmən istəsəydi, Xəlilin yerini-yurdunu çoxdan öyrənə bilərdi.

Xəlil o uzaq diyarda kimdənsə məktub almaq həsrətiylə qovrulurdu. Kaş Sayad ona kağız yazaydı. Yazaydı ki, Xəlil, ay Xəlil, “Küçələrə su səpmişəm, yar gələndə toz olmasın”.

Xəlil qəfləten yerindən qalxdı. Gəlib uzunboğaz, arıq xanəndənin qarşısında dayandı. Cibindən bir onluq çıxarıb stolun üstünə atdı:

– Mənə bir mahnı oxu... Küçələrə su səpmişəm.

Çaldılar. Xanəndə sədəfli, zərli dəfi çırtmalaya-çırtmalaya zil səslə oxudu. Xəlil qol götürüb asta-asta oynadı. Tez-tez çaşırdı. Ayaqlarını musiqinin ahənginə uyğun götürüb qoymağı bacarmırdı. Hamı ə! vururdu. Hamı qollarını naşı-naşı oynadan Xəlilə tamaşa eləyirdi.

Mahnı qurtaran kimi Xəlil mağardan çıxdı. Çörək yeməyə də qalmadı...

Teybə yun şala bürünüb artırmada dayanmışdı. Xəlili gören kimi qəhərləndi:

– Tay mənə can qalmadı, nigarançılıqdan ölürem. Harda qaldı Bəhmən? Adam bu ruzigarda qonağı ova buraxar?

Qulaqlarının, sifətinin sızıldadığını Xəlil indicə hiss etdi. Külək səngimışdi, amma hava yenə soyuq idi.

Xəlil motor uğultusu eşidib darvazadan tələsik çıxdı. “QAZ-69” Xəlilgilin evlərinin qabağında dayandı. Maşının dal qapısı açıldı. Xəlil qapını tutdu ki, Bəhmən maşından düşsün.

Qədimovun xırıltılı səsi sinəsinin xışıltısına qarışdı:

– Balam, doktor bizdə dincələcək. Onsuz da otağınız darısqaldır.

Xəlil maşının qapısını buraxmadı, əmisi oğlunun düşməyini gözlədi. Arxa oturacaqda Bəhmənin mülayim, yorğun səsi eşidildi:

– Sabah görüşərik, Xəlil. Tezdən Qədimovg ilə gəl.

Maşının içi qaranlıq idi. Xəlil nə qədər zəndlə baxdısa da, Bəhmənin ala gözlərini görə bilmədi.

“QAZ-69” tərpendi, nərildəyə-nərildəyə tını burulub gözdən itdi. Motorun uğultusu uzun müddət Xəlilin qulaqlarından getmədi. Sonra uğultu kəsildi. Xəlil key kimi durub gecənin sükutunu dinlədi...

Uşaqlar qoşa çarpayıda yatmışdılar. Soba gürhagurla yanırdı. Teybə boşqaba əriştə töküüb Xəlilə verdi:

– İsti-isti və, çanın ızdırın... Cərkəz davı gəlmədi. Demisdi gələ-

QUYU

madı". Umud qollarını dirseyəcən sarımtıl palçıqla sürtüb yudu. Əllərini iyələdi. Deyəsən, əllərindən yenə soğan iyi gəlirdi. "Bacarmıram, vəs-salam. Çox da ki, əsgərlikdə aşpaz olmuşam. Heç aşpaz olmamışam, aşpaz Kirsanova kömək eləmişəm. Buyruğa baxmışam: su gətir, kələm doğra, bu qazana kartof tök, bu qazanı qarışdır..."

Umud köynəyini geyinib fikirli-fikirli addımladı. Kəndin uzun, tozlu küçəsinə düşüb gəldirdi. Hara gedir getsin, təki səslili-küylü yeməxanadan uzaq olsun. Uzaq, uzaq, uzaq! Damı şiferli, çöl divarları çat-çat olmuş yeməxananın birmərtəbəli, uzunsov binasını görmək üçün tını burulub enli küçəyə çıxdı. "Xalıq dayı acıqlansa, qiymət cədvəlini göstərəcəm ona. Deyəcəm, ay sədr, Barnaulda iki ay aşpazlıq kursunda oxumuşam. Daha doğrusu, oxutdurublar mənə. Deyəcəm, qiymətlərimə bax, tənədən dımağa "üç"dür. Bircə dəne də "dörd"üm yoxdur, hələ "beşi" demirəm. Deyəcəm, ay sədr, bir adam ki, sənətini "üç"ə bilə..."

Sədrin "QAZ-69"u Umudun yanında dayandı. Maşının qabaq qapısı şaqqıltı ilə açıldı və Umudun bayaqkı fikirləri pərən-pərən düşdü.

Xalıq zəndlə Umuda baxdı, ancaq Umud anlamadı ki, bu necə baxışdı. Sədrin, altı tuluqlanmış yorğun gözləri Umudun üzünə zillənmişdi, amma, deyəsən, Umudu görmürdü. Xalıq danışmaqdan tənə gəlmiş adam kimi ərincek-ərincek dedi:

– Aşşam dedəni də götürüb bizə gəlsən.

Sədr, şofer Piriyə də ərincek-ərincek baxıb qapını çırpdı. Piri maşını tərptədi. Tozun içində "QAZ-69"da görünməz oldu, Umud da. Sapsarı toz Umudun ağzına, burnuna doldu. Umud gözlərini yumdu. Fikirləşdi ki, toz pərdəsinin içindədir. Ona elə gəldi ki, bütün dünya tozun içindədir. Umud nəfəsi tıncıxa-tıncıxa gözlərini açdı. Sarı pərdə hərəkətdə idi, əriyirdi, seyrəlirdi. Umud yavaşca nəfəs çəkdi və elə bildi ki, toz burnunun deşiklərindən keçib dilçəyində palçığa döndü. "İşdən getməyimi nə tez sədrin ovcuna qoydular?"

Umud evlərinə sarı gedən cığıra buruldu. Papiros çıxardıb yandırdı. Fikirləşdi ki, yəqin indi yeməxanada aləm bir-birinə qarışıb. Camaat xörək istəyir, müdir də qapının ağzında dayanıb hər gələnə elan eləyir ki, aşpaz qaçıb, sonra da Umudun qarasınca dişinin dibindən çıxanı deyir. İndi müştərilər, güman ki, Umudu lağa qoyub gülürlər. Umud da ürəyində onların cavabını verdi: "Hamınız avarasınız. Hamınızın kənddə ev-əşiyi var. Öyrüşdən qayıdın mal-qara kimi toxsunuz. Yeməxanaya laqırtı vurmağa, qeybət qırmağa gəlsiniz".

Umud uzaqdan gördü ki, həyətlərindən ağmtıl tüstü qalxır. Düşündü ki, atası havayı zəhmət çəkir. Ağcaqanadın nə can-cəsədi var ki, tüstüdə boğulsun. "Dədəm axşamlar nəhaq tezək yandırır, tay da dəlmə-deşikdəki ağcaqanadları ürküdür, onlar da hirsələnib daraşırlar canımıza".

Umud əlindeki papirosu hələ yarıyacaq çəkməmişdi. Yarımcıq atmağa heyfi gəlirdi. Papirosu da həyəte girmək olmazdı, çünki Umud bu vaxtanan nəinki atasının, heç qardaşı Kamranın da yanında damağına papiros qoymamışdı. Umud pitraq kollarının arasından keçən ensiz cığırın tən ortasında dayanıb, papirosunu arxayın-arxayın sümürdü. Başını qaldırıb göyə baxdı. Göydə günəş görünmürdü. Təkcə qızırtısı qalmışdı. Yavaş-yavaş toran qarışırdı, ancaq gündüzkü isti hələ səngiməmişdi. Hələ hava bürkülü idi. Havadan toz iyi gəlirdi. Bu toz iyi Umudun yadına Xalıq saldı. Xalıqın torbalanmış yorğun gözlərini saldı. "Sədr, deyəsən, mənə dədəmin yanında tənbeh eləmək istəyir".

Umudun qulağının dibində bir ağcaqanad zümzümə çaldı. Bu zümzümədən Umudun bedəni uyuşub açıldı. Umud Altayda əsgərlik çəkmişdi. Altay meşələrində bal arısı boyda ağcaqanadlar görmüşdü, amma onlardan bu qədər qorxmamışdı, çünki onların səsi belə zəhmli deyildi, iynələri belə acı, belə ağırlı deyildi. Bu kəndin ağcaqanadları çox həyasız idi, sancıdığı yeri yandırmasa, şişirdib yara eləməsə, adamdan əl çəkmirdi... Bayaqkı zümzümə birdən-birə kəsildi. Amma Umud sevinməyə macal tapmadı; sol əlinin üstünə elə bil iynə ucu boyda köz basdılar. Umud baş barmağının yanındakı xıpxırda, sarımtıl ağcaqanada baxdı. Bu sarımtıl ağcaqanad get-gedə böyüdü, rəngi dəyişdi onun, qarnı qıpqırmızı qızarıb yumrulandı. Umud dişlərini dişlərinə sıxıb əlinin üstündəki göynərtiyə dözdü. "Sor qanımı köpekoglundan malı. Qarnın partlayınca sor". Ancaq ağcaqanad partlamaq bilmirdi. Genə kimi yapışıb qalmışdı. Umudun əlinin üstündə, deyəsən, yükünü qaldırmağa ağca-qılca qanadlarının gücü çatmırdı.

Umud papirosu tullayıb sağ əlinin üstünə şappıltı ilə vurdu. Ağcaqanad xıncım-xıncım oldu və Umudun öz qanı öz əlinə yayıldı.

Umud həyəte girib yan-yörəyə göz gəzdirdi, ancaq atasını görə bilmədi. Tezək qalağının aşağısından süd rəngli qatı tüstü qalxırdı. Yuxarı milləndikcə tüstü seyrəlib saralırdı, sonra tamam göyərirdi. Bu üçrəngli tüstü burulğanının dalından Məcid kişi öskürə-öskürə çıxdı. Özü də ağappaq tuman-köynəkdə idi, heç tüstü sütunundan seçilmirdi.

Kişi artırmanın qabağında mat-məəttəl dayanmış oğluna baxdı.

– Dittilinin dedəsinə od vurmuşam. – dedi. Ayağındakı şap-şupları sürütləyə-sürütləyə gəlib Umudla üzbəüz dayandı.

Məcid kişinin enli alnının tən ortasında bir ağcaqanad oturmuşdu. Deyəsən, tərpenmək fikri yox idi, ömürlük qonmuşdu ora. Umud axşamın toranında atasının çəhrayıya çalan uzunsov sifətinə, çal qaşlarına nəzər saldı. Sonra kişinin alnında qara xala oxşayan ağcaqanada baxdı.

– Səncmır səni? – dedi.

– Nə?

– Alnındakı ağcaqanad.

Kişi çal qaşlarını çatdı. Alnındakı qırıqlar dartılıb enləndi. Ağcaqanad tərpenmədi ki, tərpenmədi.

Umudun hövsələsi lap daraldı.

– Qov onu, dedə. Qanını sorur axı.

– Mənim nə qanım var ki, Allahın bu heyvanı da sora.

Təzəyin acı tüstüsü Umudun gözlerini gicişdirirdi, boğazını göynədirdi. Umud artırmaya çıxıb işığı yandırdı. Bu işıqda həyətin tüstüsü dağ dumanına oxşadı.

– Nahaq gözlerini kor eyləyirsən, dedə. Tüstü ağcaqanadın vecinə deyil.

Kişi də artırmaya qalxdı.

– Vecinə oldu, olmadı... Onsuz da həyə-t-bacadakı zir-zibil yanmalıdı.

Umud bilirdi ki, atasının ağcaqanaddan qorxusu yoxdur, atası onunçün əlləşir, gecələr miçətkeni də onunçün qurur.

– Aclığın var?

Umud cavab verməmiş təzədən atasının alnına baxdı. Qara xala oxşayan ağcaqanadı görmədi orda. Deyəsən, ağcaqanadın ağzı boşda qalmışdı. Yetmiş il dünyanın isti-soyuğuna tab getirib köşəyə dönmüş bu qırıqlı alından birçə damcı da qan sora bilməmişdi.

– Qayğanaq bişirimm?

Umud başını buladı:

– Toxam.

– Orda yemisen?

Umud fikirləşdi ki, indi hər şeyi açıb deməyin məqamıdır. Onsuz da bir azdan Xalığın yanına gedəcəklər, Xalıq taxçada-boğçada nə varsa, tökəcək ortalığa.

– Xörək bişirmək arvad işidi, dedə.

Məcid kişi oğlunun nəyə işarə elədiyini anlamadı.

– Əlacımız nədi? Evdə arvad xeylağı olmayanda gərək özümüz...

– Onu demirəm... İşdən çıxmışam... Aspazlıq arvad peşəsid.

Məcid kişi yanını taxta çarpayının qırağına qoydu. Əvvəlcə boynunu qaşdı, sonra köynəyinin ələyini qaldırıb qarnını qaşdı.

– Bə çöldə tər tökmək arvad işidi? – dedi. – Traktor sürmək arvad sənətidi? Bə onlar niyə şikayət eləmirlər?

Umud arxasını sütuna söykəyib tüstüden acışan gözlerini ovxaladı:

– Camaat mənim bişirdiyim xörəkləri bəyənmir.

– Niyə? Duzun, istiotun qədərini bilmirsən, yoxsa...

– Bunlar borş, sup, kotlet yemirlər. Tikə kababdan dəm vururlar. Mən də onların istədiklərini bişirə bilmirəm. Bir yekə qazan borş bişirmişəm, üç gündü qalib elə heylə. Hər gün ocağın üstünə qoyub təzədən qızdırıram. O qədar qaynatmışam, xəşilə dönüb.

– Niyə borşu bəyənmir bu camaat? Qarnına azar dolub bu camaatın?

– Deyirlər, borş şəhər xörəyidir.

Məcid kişi elektrik lampasının həndəvərində fırlanan pervanelərə baxdı.

– Qudurublar, – dedi. Sonra üzünü oğluna tutdu. – Bə əsgərlikdə nə qələt ələyirdin, ə?!

Umud başını aşağı saldı:

– Əsgərlik ayrı, bura ayrı... Orda yekə qazanlar asırdıq, hərəsi çəlek boyda. Kələmi, kartofu doldururduq içinə.

Məcid kişi çat-çat olmuş əlini ağzına qoyub əsnədi:

– Anaları ölmesin əsgərlərin. İki il sənin bişirdiyin zəqqutunu ye-yiblər.

Kişi yenə nəse demək istədi. Elə bu heyndə “QAZ-69”-un tırıltısı eşidildi. Faraların işığı artırmanın əhəngli divarını yalayıb ötdü. Yolum sapsarı tozu həyətin ağappaq tüstüsünə qarışdı. Maşının səsi kəsildən sonra Məcid kişi öz-özünə danışmış kimi dedi:

– Xalıq işdən nə tez qayıdıb, balam? – Tərs-tərs oğluna baxdı. Elə bil Xalığın işdən qayıtmağında Umud müqəssir idi. Kişi lampanın dövrəsində fırlanan pervanelərə də tərs-tərs baxdı. Nursuz gözlerini lampaya zilləyib mülayim-mülayim soruşdu: – Bə bir işin qulpundan yapışmayacaqsan?

Umud çiyinini çəkdi:

– Görək də... Xalq dayı çağırıb məni.

– Neynir?

– Yəqin danlayacaq... Səni də çağırıb.

– Məni niyə? Mən borş bişirmirəm ki. – Məcid kişi çarpayının başındakı mütəkkəni qoltuğunun altına çəkib dirsekləndi. – Heç hara gedən deyiləm. – Qərarının qəti olduğunu Umuda bildirmək üçün kəlləsini mütəkkəyə atıb, gözlərini yumdu.

Umud həyəətə düşdü. Hasarın üstündən Xalıqgilin işıqlı eyvanına baxdı. O tərəfdən səs-səmir gəlmirdi. Səs-səmir eləyəsi adam da yox idi o evdə. Xalığın oğlu Tofiq Bakıda, qızı Solmaz da Ağdamda idi. Tofiq universitetdə oxuyurdu, Solmaz tibb texnikumunda. Xalığın arvadı Əslini dindirməsən dinməzdi, çimdikləməsən səsi çıxmazdı. Anası Məmməd qarı bir test xəmir kimi idi, hara qoysan, orda dururdu. Bu evin yır-yığışına, biş-düşünə baxan qonşu Güləndam əldən yaman zirək idi, amma o da yerə baxan idi, su kimi lal axan idi. Bu yurdda hərdən şofer Pirinin dalğalı, yoğun səsi eşidilirdi. Şofer Pirinin boğazını ələ bil iskanə ilə deşmişdilər, asta danışmaqla arası yox idi.

Piri eyvanda əyilib qalxdı. Pirinin qıvrım başının kölgəsi divara on qat böyüdü. Bu kölgə titrədi, səyridi və tavana qədər uzandı. Sonra Pirinin dalğalı, gur səsi eşidildi:

– Axşamın xeyrindənə, sabahın şəri yaxşıdır, Əslə bacı.

Umud dönüb tövləyə tərəf getdi. Fikirləşdi ki, Pirinin sözləri səfeh sözlərdir, cəfəng sözlərdir. Çünki adam ələ axşam da xeyir tapa bilər, lap gecənin yarısı da xeyir tapa bilər. Umud sonra da fikirləşdi ki, bu sözlər Pirinin sözləri deyil, bunlar atalar sözüdür, atalar məsələdir. Atalara qurban olum, görünür, onların da içində tənbeli olub. Bu sözləri, yəqin axşamın işini sabaha qoyan ərincək atalar düzəldiblər. Ərincək olmasaydılar belə deməzdilər. Çünki onların fərasətli, diribaş tay-tuşları bunun tərsini deyiblər: “Bu günün işini sabaha qoyma”.

Ağcaqanadlar yaman qol-qanad açmışdılar. Gah Umudun qulağına soxulurdular, gah burnuna dürtülürdülər, gah da gözlərinin qabağında zümzümə çalıb ona meydan oxuyurdular. Umud boynunu şəppəldatdı, çənəsini qaşdı, sinəsini cırmaqladı, axırda yoruldu, tənə gəldi. “Qoy sancsınlar. Qoy məni diri-diri yesinlər. Tərpənsəm, kişi deyiləm”.

Kamrangil burda olanda Umudun başı qarışırdı, heç ağcaqanadları vecinə almırdı. İndi bu həyəət, bu ev suyu sovuşmuş dəyirman oxşayırdı. Kamran arvad-uşağı yığışdırıb dağa aparmışdı. Mal-qaranı da

yaylağa göndərmişdi. Qoca atasını bu yurda keşikçi qoymuşdu, Umudu da ona həyan. Umuddan nə həyan, Umuddan nə kömək? Day da atasına yük olub, kişinin dincliyinə haram qatıb. Görsən, Kamran bilmir bunları?... Eh, Kamranda nə günah var? Çobanın işi belədir. Çoban köçəri quş kimidir: yayda dağa, qışda arana...

Umud artırmanın qabağında dayandı. Məcid kişi, deyərsən, gerçək-ləmişdi. Deyərsən, şirin-şirin yatırdı burda.

– Dədə, ay dədə! Sədr, yəqin bizi gözləyir.

Məcid kişi ələ bil bu səsə bənd idi, dikəlib ayaqlarını çarpayından sallatdı.

– Borşu xəşilə döndərən sən, məzəmmət yeyən mən? – Əllərini dizlərinə qoyub yalın ayaqlarına baxdı. Sədrin yanına alt tuman-köy-nəkdə getmək yaramazdı.

Məcid kişi nimsə şalvarını arxayın-arxayın geydi. Sətin pencəyi çiyinə salıb artırmadan düşdü.

– Gəl, a bəfərin balası, gəl. Sən anadan olan gecə yanan çırağın nöyütünə hayıfım gəlir.

Məcid kişinin qaramtıl dodaqları təbəssümlə dartılanda Umud da istər-istəməz gülümsədi...

Uzun stolun bir başında Xalq oturmuşdu, bir başında Piri. Məcidi görəndə Xalq çəngəli boşqaba qoyub təəccüblə baxdı və onun baxışından Məcid də çaşdı, Umud da. Xalq ələ baxırdı, ələ bil bu adamları ömür-billah görməmişdi, ələ bil bunlar bu işıqlı eyvana indicə tavandan düşmüşdülər.

Süfrə üstünə çıxmağı Məcidi heç açmadı. Stoldan xeyli aralıda dayanıb mızıldandı:

– Gədə dedi ki, bizi çağırırsan.

Hə, deyərsən. Xalığın yadına düşdü. Qaşlarını çatıb başını silkələdi:

– Zəhmət vermişəm sizə... Əyləşin, Məcid dayı. Lap vaxtında gəlmisiniz. – Arvadı yanında müntəzir dayana-dayana üzünü eyvanın o başına tutdu. – A Güləndam, yemək gətir.

Umud Pirinin sağ yanında oturdu. Baxıb gördü ki, toyuğun budunu dişlərinə çəkib çeynədikcə Pirinin qulağı tərpənir. Alnının, üzünün dərisi rezin kimi dartılıb yumulur. Umud özü də hiss etmədən zəndlə Piriyə baxdı. Pirinin sifəti koppuş idi, yanaqları görünmürdü. Daha doğrusu, yanaqları yerli-dibli yox idi, çünki gözlərinin altınacan tük bitmişdi. Qulağının içində də uzun-uzun, qara-qara tükler dikəlmişdi.

Umud nəzərlərini Piri-dən yayındırdı. “Haqqına buna Porsuq Piri deyirlər. Porsuğa oxşayır yazıq”.

Güləndam Məcidlə Umuda yemək getirdi. Sonra sual dolu nəzərlərini Əslinin üzünə dikdi.

Əsli stolun üstünə baxdı, gördü ki, süfrədə hər şey yerli-yerindədir, daha Güləndama ehtiyac yoxdur. Astadan dedi:

– A Güləndam, tay get balalarının yanına. Obaşdan burda ol, iş-güc çoxdu.

Güləndam eyvanın o başındakı düyünçəni götürüb pillekəni asta-asta düşdü. Güləndam hər axşam bu evdən gedəndə qoltuğunda bir şey aparardı. Bu axşam da əliboş getmədi.

Əsli erinin yanında dimdik dayanmışdı. Xalıq çəngəl tutan əlini hara aparırdısa, Əsli də ora baxırdı.

Umud Əsliyə diqqət yetirməyə utanırdı. Neçə il idi bu evdə olmamışdı, neçə il idi Solmazın anasını ağıllı-başlı görməmişdi. Umud tikəni ağzına aparanda Əsliyə öteri nəzər saldı. Əslinin saçları sığallı idi, həm də qırmızımtıl idi. Deyəsən, başına həna qoymuşdu. Lampanın gur işığında bənizi solğun görünürdü. Boğazının altına nazik qırıqlar düşmüşdü, ancaq Əsliyə qoca demək insafdan deyildi. Əslinin vur-tut 44-45 yaşı ancaq olardı.

Xalıq ağzındakı tikəni həvəssiz çeynəyirdi, əlini boşqaba həvəssiz aparırdı. Əsli yavaşcadan, amma məzəmmətlə dedi:

– Xalıq... Xörəyi soyutma... Ye...

Xalıq gülümsəyib başını buladı:

– Görürsən də, Məcid dayı. Calalın qızı boynumun ardını soldat kimi kəsdirib. Boşqabın dibini yalatdırmasa əl çəkmir məndən.

Məcid kişi baş barmağının ucu ilə bığının altını sildi.

– Halal olsun anasının südü ona. Anası rəhmətlik də yaman ər istəyən idi. Calalı yağ içində böyrək kimi saxlayırdı.

Əsli utanıb üzünü yana çevirdi:

– Neynəyim, – dedi. – Xalıq uşaqlardan da betərdir, zor eləməsən boğazından tikə ötmür... Yazıq səherdən axşamacan ayaq üstədi.

Əsli son sözləri az qala ağlamsına-ağlamsına dedi. Onun qayğılı səsindəki titrəyişdən, deyəsən, Xalıq da kövrəldi. Çəngəli boşqabın qırağına dirəyib köks ötürdü:

– Vallah, Məcid dayı, əlacım olsa, günü sabah sədrlik stulundan durub, yapışaram, sizin Kamranın çomağından. Deyərəm, qardaş, gəl

yerimizi dəyişək, sən sədr ol, mən çoban... Mənim günüm it günüdür. Kolxozun hər işinə cavabdehəm. Heyf deyil çobanlıq!

Umud sədrin bəbəklerinde bir işartı gördü, torbalanmış gözlərinin yanında xəfif qızartı gördü. Anladı ki, Xalıq yalan danışır, Xalıq heç vaxt əlinə çomaq alıb sürü dalına düşməz. Anladı ki, Xalıq öz vəzifəsini pisləyə-pisləyə tərifləyir.

Əsli erinin çiyinə ehməlcə toxundu.

– Xörəyin buza döndü... Qatıq getirimmi? Camış qatıq idi. Güləndam səhər çalıb.

Xalıq çəngəli təzədən götürdü:

– Qatığı yatanda verərsən, – dedi.

Umud daha yeyə bilmirdi. Xalığın səbri onu hövsələdən çıxarırdı. “Bizi bura niyə çağırıb? Mətləbi niyə uzadır?”. Onsuz da Umud sədrin nə deyəcəyini əvvəlcədən bilirdi və cavabını da əvvəlcədən hazırlamışdı.

Piri bud sümüyünü boşqaba tullayıb yağlı barmaqlarını marçılı ilə yaladı. Stolun arxasında oturanlara bir-bir nəzər salıb gülümsədi və bununla da məlum oldu ki, Piri nəse bir söz deyəcək. Piri boğazındakı burum-burum damarlar şişdi, səsi gur-gur guruldadı:

– Mən bir şeyə məhəttəl qalmışam. Adam ki, sulu xörəyi isti-isti yeyir, ha, ağzı pörşələnəndə niyə başını qaldırıb yuxarı baxır? Nə qəder ağzı yanan görmüşəmsə, hamısı heylə eləyir.

Əsli pısqıldamaq istədi, ancaq Xalığı qaşqabaqlı görüb dodaqlarını yumdu.

Məcid kişi qarşısındakı boşqabı kənara itələdi:

– Ağzı yanan adam öz xoşuynan başını yuxarı qaldırmır, a bala. Allah-teala onun qulağından yapışib başını döndərir özünə tərəf. Deyir, gözlərimin içinə düz bax, ey səbirsiz bəndəm. İsti xörəyi qaşıqlayanda üfürməmiş udma hər işdə səbirli ol.

Hamı süfrədən əlini çəkmişdi. Xalıq dördqatdalı, ütülü dəsmal işıldayan dodaqlarına ehməlcə toxundurub, başı ilə arvadına işarə elədi.

– Yiğışdır buranı. Çay getir. – Üzünü Məcid kişiye tutdu. – Bilirsən sənə niyə zəhmət vermişəm? Gərək bir quyu qazasan bizə.

– Nə? – Məcid kişinin ağzı açıla qaldı.

– Quyu. Su quyusu... Qabaqlar qazırdın ha.

– A sədr, mən iyirmi ildə quyu qazmıram. İndi qollarımda heylə güc də qalmayıb.

– Kaş sənin təpərin məndə olaydı, Məcid dayı. Həvəsin olsa, gündə bir quyu qazarsan. Küllü-Qarabağda sən kimi kənkən olmayıb. Sənin əlin xeyirlidi. Qazdığın quyunun suyu mət kimi şipşirin olur. Həm də dupduru... göz yaşı kimi... Çünki torpağın damarını tanıyırsan.

Məcid kişi çaşbaş qalmışdı. Anlaya bilmirdi ki, sədr gerçək danışır, yoxsa zarafat eləyir.

– Bu zamanada quyu kimin nəyinə lazımды, a Xalıq?

– Lazımdı, Məcid dayı. – Xalıq başı ilə ara qapıya işarə elədi. – Minnət qarıya lazımды... Görürsən ki, havalar necə isti keçir. Yer-göy od tutub yanır. Soyuducuya qoyduğumuz şeylərdən Minnət qarıya verən kimi yazığın ya qarını pozulur, ya boğazı gəlir. Anadı da, hay-hayı gedib, vay-vayı qalıb. Gərək qulluğunda dayanam.

Məcid kişi ara qapıya nəzər saldı. Bildi ki, Minnət qarı o qapının dalındadır. O otaqdakı çarpayının üstündədir və dünyanın bütün dərdsərlərindən uzaq öz yarıışıq-yarıqaranlıq, yarıyuxulu-yarıyayq aləmindədir.

– Yoxsa qarını quyuya sallamaq fikrin var?

Məcid kişinin bu sözlərinə Piri güldü. Xalıq da gülümsədi.

– Yox, əşi, – dedi. – Quyuya cürdək, qarpız-yemiş sallayırıq. Göy-göyerti filan... Qarı da sərin-sərin yeyib-içər... Nə deyirsən, Məcid dayı? Gəl, bu işə boyun ol. Pulu pul, minnəti də minnət.

Məcid kişi nələc qalıb çiyinini çəkdi:

– Vallah, nə deyim... Qorxuram səni yanıtmayam.

Xalıq ona ürək-dirək verdi:

– Yarıdarsan. Maşallah, yanında pəhləvan kimi oğlun var.

Günortadan bəri başqa söhbət gözləyən Umudun sivri çənəsi tərpəndi, amma Xalıq ona ağzını açmağa macal vermədi.

– Xəbərdaram, – dedi. – İşdən əkilmişən. Lap əlinin içindən gəlib.

– Başını bulayıb öz-özünü məzəmmət elədi. – Günah mənədi. Nahaq açırdım oranı. Bu kəndin nəyinə lazımды yeməxana? Müsəlmana yaxşılıq yoxdu. Deyirdim, üç-dörd adam külfətinə ruzi qazanar ordan. Sonra gördüm yox, orda işləyənlər əliyəridi, ora yığılanlar da dələduz. Oturub mənim qeybətimi qırırlar... Çoxdan qapısına qıl vurmaq istəyirdim. Umud çıxdı böyürdən. Dedim, gene qurban olsunlar Umuda, qoy Umud bekar qalmasın... İstəyirsən səni göndərim şoferliyə... Kol-xozun hesabına...

Umud atasının üzünə baxdı. Məcid kişi çal qaşlarını çatdı.

– Lətifəsi Pirdən uzaq olsun, – dedi, – bu zamanada itə ağac atırsan, gedib şofərə dəyir.

Xalıq Əslinin armudu stəkanda gətirdiyi “xoruzquyruğu” çaydan bir qurtum içdi. Umuda elə gəldi ki, sədrin ağzı pörşələndi və bayaq Pirinin dediyi kimi, sədr indicə başını qaldırıb tavana baxacaq.

Xalıq çaydan bir qurtum da alıb stəkani nəlbəkiyə qoydu.

– Yoxsa instituta getmək niyyətindəsən?

Umudun əvəzinə atası cavab verdi:

– Nəynən? Başında bir qara qəpiklik elm var ki, gedib dalını da oxusun? Bildikləri də əsgərlikdə yadından çıxıb.

Xalıq gözlərini qıyıb fikrə getdi. O, fikrə gedəndə Piri narahat-narahat Umudla Məcidə baxdı. Umuda elə gəldi ki, Piri bu dəqiqə şəhadət barmağını qalın dodaqlarına yapışdırıb “ıcc” eləyəcək, yəni ki, susun, sədr çox vacib bir məsələ barəsində düşünür, allah eləməmiş, birdən cıncırını çıxardarsınız, sədrin fikri dağlar. Piri gördü ki, Məcid daş kimi səssizdir. Umud ondan da betərdir. İnandı ki, bunları dürtmələməsən hay verən deyillər, ondan sonra Xalıq sayaqı Pirinin də gözləri yol çəkdi. Pirinin gözləri yol çəkəndə Umudla Məcid başa düşdülər ki, sədr doğrudan da, çox vacib bir məsələni beynində götür-qoy eləyir.

Xalıq nəyisə xatırlayıbmış kimi şəhadət barmağını Umuda tuşlayıb sevincək dedi:

– Dayan, dayan. Gəlsənə sentyabrda səni göndərim mexanizatorluq məktəbinə? Qızlardan nəyin əskikdi, ə, sən? Keçən il Xeyransanın qızı Tubuya orden vermişəm. Bir az işləyərsən, sənə də orden təşkil eləyərim. Elə Tubunu da alarsan. Yumurta kimi qızdı. Bir evdə iki mexanizatorumuz olar.

Umud başını aşağı salıb uzun süfrənin saçaqlarını didişdirirdi. Xalıq anlaya bilmədi ki, Umud nədən incidi; mexanizator söhbətindən, yoxsa Tubunu almaq məsələsindən?

Sədr, Məcid kişiye göz vurub gülümsədi:

– Gədən yaman dəyməduşərdi ha... Bir iş fikirleşərim onunçün. Qoymaram bekar qala...

Evə dinməz-söyləməz qayıtdılar.

Məcid kişi yenə çöldə miçətkən qurmaq istədi. Umud razı olmadı.

– İçəridə yatacam, – dedi.

– İstidən bişərsən.

– Qoy bişim.

Umud yaylı çarpayıda uzanıb gözlərini qaranlıq tavana zillədi. Yadına düşdü ki, Xalıqgildə birçə dənə də ağcaqanad yox idi. Birçə

dəfə də ağcaqanadın zəhlətökən zümzüməsi eşidilmədi. Xalqgilin eyvanı işıqlı idi. Xalqgilin eyvanında adamın gözləri qamaşırdı. “Ağcaqanadlar işıqdan qorxurlar”.

Umud cəld durub otağın işığını yandırdı.

2

Piri qatılma bıçağın tiyəsi ilə tut ağacının altında iri bir dairə çizdi.
– Burdan qazın, – dedi.

Məcid kişi qollu-budaqlı tut ağacının təpəsinə baxdı, yoğun gövdəsinə baxdı.

– Olmaz, – dedi. – Ağacın barı töküləcək quyunun içinə.

Məcid ağacın tuşundan başlayıb günçixana tərəf iyirmi addım ölçdü.

– Quyunun yeri buradı, – dedi. – Quyu gerek açıqlıqda olsun.

– Nə deyirəm, əşi. – Piri cibindən bir göy iyirmibeşlik çıxarıb Məcid kişinin ovcuna basdı. – Xeyirli olsun. Bunu sədr göndərüb. Siftədi...

– A bala, qaytar bu pulu sədrə. Nə siftəbazlıqdı?

– Elimizin adətidi, Məcid dayı. Bir işə başlayanda ev yiyəsi ustaya gerek xeyirlik versin.

Məcid kişi başını bulaya-bulaya pulu cibinə qoydu.

– Düzəlmişdi hər yarağım, qalmışdı saqqal darağım. Elin hansı adətini saxlamışsıq ki, bunu da saxlayaq... Bəs sədr özü hardadı?

– Sədrin günü-diriliyi var? Tülküdurmazdan çölə aparmışam onu.

– Piri evin kəlləsində qab-qacaq yuyan Güləndama nəzər saldı. – Bəlkə sədr günorta yeməyinə də gəlmədi.

Bayaqdan beri tut ağacının dibində səssiz-səmirsiz dayanmış Umud təzəcə qızaran üfucə baxdı.

– Dədə, gün çıxır ha, isti düşəcək.

– Səbr elə, halva bişər, ey qora səndən. – Məcid kişi ovcuna tüpürüb belin sapından yapışdı.

Belin ağzı saralmış çayırıları xırıltı ilə kəsə-kəsə yekə bir dairə çizdi. Elə bil dairəni kağızın üstündə pərgarlar cızmışdılar. Umud atasının quyu qazdığını heç vaxt görməmişdi. Ona hərdən “kənkan Məcidin oğlu” deyirdilər və Umud düşünürdü ki, kənkanlıq peşə deyil, kim əlinə bel götürsə, quyu qaza bilər. İndi Məcidin bel tutmağından, dairə boyu gəzişə-gəzişə belini eyni xəttə tez-tez vurmağından Umud başa düşdü ki, kənkanlıq hər adamın xəbəri deyil.

Məcid kişi xırda gözlərini qıyıb tər-təmiz səmaya baxdı.

– Allah, Məhəmməd, ya Əli, – deyib birinci təpkeşi qazmağa başladı.

Belin ağzı torpağa yeridikcə Məcid kişinin çəhrayıya çalan boyundakı yoğun damarlar qabarırdı. Bu göyümtül damarlara baxanda Umud dünən gecə sədrin dediyi sözləri xatırladı: “...torpağın damarını tanıyırsan”. Umud fikirləşdi ki, atası qaza-qaza yerin altındakı damarı tapacaq. Torpağın damarını partladacaq və bu damar quyunu mət kişi şipşirin, gözyaşı kimi dupduru su ilə dolduracaq.

Piri eyvana qalxmışdı, sinəsini məhəccərə söykəyib Məcid kişiye tamaşa eləyirdi. Əsli səhərdən görünmürdü, deyəsən, hələ yuxudan durmamışdı. Həyətdə səs-səmir yox idi. Təkcə Güləndamın qab-qacaqları dinqıldayırdı.

Qara tula marığa yatmış kimi qarnı üstə uzanıb çənəsini yerə dirəmişdi. Pıçalıqlı ölgün gözlərini döyə-döyə mürşü vururdu. Tula keçəlləşmişdi: adda-budda yerlərdə belinin tükü tökülmüşdü. Qapqara ağzı-burnu qaloş üzünü kimi ısıldayırdı. Sallaq qulaqlarına qonan yaşıl milçəkləri qovmağa heç kəsle, heç nəylə işi yox idi.

Tulanı Xalığa on il əvvəl bir tənəkəçi usta bağışlamışdı. Xalığ evin damına dəmir vurdurmaq üçün Yevlaxdan usta gətirmişdi. Ustanın adı Turab idi. Amma bu kəndin camaatı daldada onun adına doqquzbarmaq deyirdi, çünki Turabın sağ əlinə baş barmağı yox idi. Turab bu barmağını müharibədə qoymuşdumu, dəzgah-bıçağın ağzına vermişdimi, bilən yox idi. Ancaq məlum məsələ idi ki, Turab da bütün bəni-insanlar kimi anadan onbarmaq doğulmuşdu. Deyilənə görə, Qarabağda onun kimi taxtapuş düzəldən yox imiş. Turab yanınca Patron adlı bir tula da gətirmişdi.

Umud Turabı görmüşdü, saatlarla dayanıb onun işinə tamaşa eləmişdi. İndi qoca tulaya baxanda nəfəsi çiyindən çıxan o arıq, cılız kişini xatırladı. Turab tək işləyirdi. Titrəyəndə göy gurultusu qoparan ağ dəmir laylarından doqquzbarmaq yapışmış dama tək qaldırırdı. Tənəkələri taxtalara tək mıxlıyırdı. Səhərdən axşamacan heç kimlə kəlmə kəsmezdi. Çoxlu su içərdi, çoxlu siqaret çəkərdi. Xalığ yeşik-yeşik mineral su alıb qoyardı dama. Turab bir dəmir vurandan sonra bir butulkanın ağzını qurumuş dodaqlarına dirəyib boşaldardı. Gün təpəsinə döysə də, qırıq-qırıq, seyrək tüklü, sarımtıl üzündə bir damcı da tər görünməzdi.

Solmaz tulaya yaman mehr salmışdı. İş-peşəsi səhərdən-axşamacan Patronla oynamaq idi. Solmaz Patronun boğazına qırmızı lent bağlayardı. İri dişli dəmir daraqla tez-tez onun başını, belini darayardı. Yaxşı deyiblər ki, “uşaq məhəbbətə, it əppəyə gəlir”. Solmaz küncüddən tutmuş qarpız tumuna qədər əlinə nə düşsə, Patrona yedizdirirdi. Patron da bu xeyirxah, səxavətli qızcağazın dizlərindən uzağa getməzdi.

Turab işini qurtardı. Haqq-hesabını üzüb Yevlaxa qayıtmaq istəyəndə Solmaz tulanın boynunu qucaqlayıb ağladı.

– Vermərəm, – dedi. – Mənimkidi.

kimi təkdi, kimsəsizdi”. Sonra Turab bu yerlərdə görünmədi. Xalq dedi ki, Turab Yevlaxda kiminsə damından yıxılıb ölüb. Yazıq Turab dünyadan vaxtında köçüb. Patronun bu gününü görsəydi ürəyi partlardı.

Xalq Turabı dilə tutdu:

– Uşaq yaman öyrəşib bu itə, usta. Neçə deyirsən verim, aparma bu iti.

Turab qaşqabağını tökdü:

– Yox... Satmıram... – Sonra Solmazın yanaqlarına süzülən yaşa baxdı, tulanın göyümtül, şəfəqli gözlərinə baxdı. – İndi ki, mehrini ona salıb, qoy havayı götürsün, – dedi. Əllərini yelləyib heyətdən çıxdı. Birçə dəfə də dönüb geriye, canından çox istədiyi Patrona baxmadı.

– Dədə, bu tulanın cavanlığı yadımdadı?

Məcid kişi oğlunun səsinə əl saxladı. Pıçalaqlı gözləri ilə mürgü

Piri qaça-qaça gəldi. Tut ağacının altına köhnə kilim saldı, kilimin üstünə qalın döşəkə tulladı, mütəkkə qoydu, yenə qaça-qaça evə getdi. Bir azdan Piri döşəkağına bükülmüş bir şeyi qucağında bərk-bərk tutub, hıqqına-hıqqına pillələri düşdü. Elo bil döşəkağının arasına bir şaqqa quyruqlu ət qoymuşdular və Piri yeridikcə bu ət tir-tir titrəyirdi. Piri qucağındakını çılmalca döşəkənin üstünə qoyub döşəkağını götürdü. Dumağ bir baş göründü. Hərəsi zoğal boyda bir cüt qıpqırmızı, kirpiksiz göz göründü. Umud anladı ki, döşəkənin üstündə yumaq kimi bükülmüş bu kundesifət məxluq Minnot qarıdır.

Piri döşəkağını qarının çiyinə alıb tıncıxa-tıncıxa dedi:

– Bunun bir ağmaya vaxtı vardı ki... Dünya gözəli idi Minnet. – Ağzını qarının büzüşmüş qulağına tutdu. – Səninçün ararla dağın nə fərqi var, a bəxtəvər?! İstəyirsən çeşmə suyu iç, istəyirsən quyu suyu, təfəvütü yoxdu!.. Yəqin Allah-təalanın yadından çıxmısan, yoxsa səni bu vaxtaca boğazlamışdı.

Qarı onun dediklərini eşitməyə də, zoğal gözlərini səmaya tuşlayıb, titrək dodaqlarının arasından civiltiyə bənzər bir səs çıxartdı.

Məcidi kişi ayağa qalxdı.

– Qurban olum ilahinin məsləhətinə. Gündə neçə cavanı qara yerə quylayır.

Kişi elə bərkdən danışdı ki, eyvanda dayanmış Əsli də onun sözlərini eşitdi. Əsli əllərini qoynundan çıxarıb təzədən məhəccərə dir-səkləndi.

Məcidi kişi quyunun yanına qayıdanda nəzərləri tulaya sataşdı. Qazdığı torpaqdan bir ovuc götürüb Patrona tərəf atdı.

– İtil burdan!

Tula diksinib gözlərini açdı, ancaq yerindən tərpənmədi. Məcidi kişi təzədən aşağı əyildi.

– Sənnən döyüləm?!

Patron gümüşü saçlı, pəhləvan cüssəli, çalqas qocaya mürgülü gözləri ilə baxıb tənbel-tənbel qalxdı. Yavaş-yavaş samanlığa tərəf getdi.

Eyvanda Əslinin səsi eşidildi:

– Kül onun it başına! Bu qapıya gələnə birçə kərə də hümməyib! Səsinə həsrət qalmış! Amma beş adamın payını tıxır!

Məcidi kişi bellə quyunun divarını hamarlaya-hamarlaya oğluna baxıb qımışdı.

– Bu da heyvanların müftəxorudur, – dedi.

Əsli Məcidi sözlərini eşitmədi. Gözlərini hündür daş hasarın üstündən uzaqlara zilləyib Patronun qarısına deyindi:

– Çər dəymişi bir azdırın da yoxdu. Xalığa ha deyirəm, bu qulağından alıb, o qulağına verir.

Tula gedib samanlığın qabağında sərələndi. Umud o tərəfə baxdı. Yoğun pasnaya söykədilmiş motosikli bayaqdan bəri görmədiyinə təəccüb elədi. Motosiklin üstünə cır-cında atmışdılar, təkə təkərlərinin yansı açıq qalmışdı. Onu Tofiq sürərdi. Umud da gəndə dayanıb Tofiqə həsədlə baxırdı. İkitəkərli bu maşını kəndin tozlu küçələrində heç olmasa, birçə dəfə sürmək Umuda qismət olardı. Tofiq onu lazımsız bir şey kimi atıb getmişdi. İndi yəqin köhnəlib.

Umud özünü saxlaya bilmədi, yaxınlaşıb motosiklin üstündəki cındırın bir ucunu qaldırdı. Avtomobil müfəttişlərinin motosikli eynən bu rəngdə olur, kəhrəbə rəngində... Umud istər-istəməz əlini yəhərə çəkdi. Yəhərin üstündə bir barmaq qalınlığında toz vardı. Motor da tozlu idi.

– A gədə, gəl bu torpağı kürə burdan. – Məcidi kişi çəkilib tut ağacının kölgəsində, Minnet qarından bir az aralıda oturdu.

Quyu üç bel ağzı qazılmışdı. Dərinliyi dızəcən olardı.

Umud torpağı kürəyəndə elə bil qəlbinə işıq doldu. Düşündü ki, göz yaşı kimi dupduru bu suda Solmaz əl-üzünü yuyacaq. Bayaqdan bəri qızı xatırlamadığına heyrətləndi... Eh, niyə də xatırlasın? Xatırlamağın nə xeyri? Solmaz hara, Umud hara? Nə olsun ki, hərdən gecələr Solmazı yuxusunda görür? Əsgərlikdə də Solmaz onun yuxusuna girirdi. Gören, Umud da Solmazın yuxusuna girməyi? Bax, məsələnin düyün yeri buradır. Yox, Umud, bir daş altıdan, bir daş üstədən!

– Dədə, qazımmı?

– Korlayarsan. Quyu gərək düppədüz olsun, divarları şüşə kimi hamar olsun. Bir balaca əyildimi, onda o, quyu deyil, lağımdı.

– Qoy özümü sınayım.

– Belə dur görüm. – Məcidi kişi beli oğlundan aldı. – Ta sənlik iş yoxdu burda. Get, kənd-kəsəyde veyillən, axşamüstü gələrsən.

Umud getməyə bir bəhanə axtarırdı, ancaq hara gedəcəyini də bilmirdi. Hara olur olsun. Heç olmasa atasının gözündən iraq arın-axayın papiros çəkər. Bir az tut ağacının altında dayanıb Minnet qariya baxdı. Minnet qarı başını mütəkkeyə qoyub büzüşmüşdü. Zoğalı gözlərinin qızartısı da görünmürdü. Qarının üstündəki kraxmallı, ağappaq döşəkağı asta-asta enib qalxırdı.

Umud samanlığın kölgəsində mürgü vuran Patronun yanından ötdü, motosiklin böyründən keçəndə kiçik uşaqlar kimi əlini yəhərə çırpdı.

Umud Xalıqgilin həyətidən çıxanda gün günorta olmuşdu.

Kəndin küçələrində adam görünmürdü. Yollardan toz qalxmırdı, elə bil maşınlar da kölgəyə təpilməmişdi. İtlər də susurdu. Qarğı çəpərlərdə, kol hasarlarda cırcıramaların biahəng, yeknəsək cırıltısı eşidilirdi.

Papiros Umuda ləzzət vermirdi. Umudun ağzında ocaq tüstüsünün təmi vardı. Papirosu atdı. Kölgədən çıxmağına peşman olmuşdu, ancaq bu tezliklə geri qayıtmağa da utanırdı. Tozlu yolda ayaqlarını ehmallica ata-ata gədirdi. Cırcıramaların mürgü gətirən səsi Umudun qulaqlarında bitməz-tükənməz uğultuya dönmüşdü. Gün təpəsini oyurdu və bu

istidə Umud heç nə fikirləşə bilmirdi, elə bil beyni yerli-dibli yox idi, buxarlanıb uçmuşdu.

Umud qəfləten başını qaldıranda bir anlığa özünü itirdi. Yeməxana binasının çat-çat olmuş divarına çaşqın-çaşqın baxdı. “Lənət şeytana! Bura niyə gəldim?” İçeridən səs-küy eşidilmirdi, mətbəxin hisli-qurumlu bacasından tüstü qalxmırdı. Həmişə qapının ağzında dayanıb, sümsük gözlərini girib-çıxanların əlindən çəkməyən, canavara oxşayan boz köpək mətbəxdən azacıq aralıda, qıvrım çayırıların arasında uzanmışdı. Hər dəfə qulaqlarını şappıldatmasaydı, deyərdin bəs ölüb. Umud yavaş-yavaş uzunsov binanın qarşısına keçdi. İkilyalı hündür qapıda qapqara iri qıfıl görəndə Umudun ürəyindən bir səs qopdu: “Yaşasın Xalıq dayı!”.

Yan-yörədə hələ kartof, pomidor qabıqları gözə çarpırdı, ancaq bu həndəvərdən daha ət iyi, soğan iyi gəlmirdi. Yeməxananın qarşısındakı dayaz çalanı, nədənsə, torpaqlamamışdılar. Bu çalanın içindəki sür-sümüyə yepyekə, yamyaşıl milçəklər darışmışdı. Milçəklər o qədər çox, o qədər yaşıl idilər ki, elə bilirdin sür-sümüyün üstünə bir yaşıl pərdə çəkiblər və bu pərdəni yel vurub yellədir.

Umud kəndin aşağısından keçən qobuya tərəf getdi.

İndi qıvrıq yeriyirdi. Sağ olsun Xalıq dayı. Avaraların ayağını kəsdi burdan. Qoy gedib fərli bir işin qulpundan yapışsınlar. Qızlar, gəlinlər səhərdən axşamacan günün qızmarında bellərini əyib əlaq vururlar, amma bıqıburma cavanlar əllərini stola döyüb, Umuddan əmlik kababı istəyirlər. Bunlar da adlarını kişi qoyublar. Avaralar!.. “Bəs mən? Bəs özüm?”. Umud ürək-ürəkə yan-yörəsinə baxdı. Guya çöldə əlaq vuran qızlar kənarda dayanıb ona göz qoyurdular və bu qızlar onun beynindən keçən sualdan xəbərdar idilər. Yaxşı ki, ətrafda heç kim yox idi.

Umud addımlarını yeyinlətdi. Yerdən od qalxırdı, göydən od ələ-nirdi. Umud bu iki kürənin arası ilə gedə-gedə fikirləşdi: “Mənə ürəyimcə iş versinlər, meydan versinlər, onda görələr ki, analar necə oğullar doğub”.

Umud qobuya çatan kimi köynəyini soyunub böyürtkən kolunun üstünə tulladı. Şalvarını çıxara-çıxara düşündü ki, o, bu işıqlı dünyaya kartof-soğan doğramaq, bors bişirmək üçün gəlməyib. Onu daha böyük, nəcib işlər gözləyir.

Umud nəyə güvəndiyini hələ anlamırdı, ancaq inanırdı ki, gözlədiyi gün uzaqda deyil. Bu inamla da Umud özünü suya tulladı.

Su ilıq idi. Umud başını sudan çıxarıb dikələndə ayaqları palçığa dirəndi. Yadına düşdü ki, bir vaxtlar bu ensiz qobunun dibi taxta kimi

hamar idi. Onda kəndin bütün ətcəmətən uşaqlarını harda itirseydin, burda tapardın. Deyəsən, Umud əsgərliyə gedəndən bəri bura ayaq dəymir. Qobunun enişində kol-kos, sarıtkan bitib. Bura su çiləyərdilər, burdan qarnı üstə sürüşüb tısbağa kimi qobuya girərdilər.

Umud suya cumub çıxdı. Baş sahildə, kökü suda olan yulğun ağaclarının dibində zirehli, qaramtıl, balaca tısbağalar dayanıb səksəkə içində Umuda baxırdılar. Qobunun kölgə tutan, nəm divarına yapışmış yaşılbel, dombagöz qurbağaların boğazı tənqimmiş ürək kimi çırpınırdı. Təyyarəvarı, uzunqıç cücülər suyun üstündə nazik iz qoya-qoya sürətlə o tərəf bu tərəfə qaçırdılar.

Umud qırağa çıxmaq üçün ayağını qoymağa yer tapmadı. Sapsarı çayirlardan yapışb yuxarı dırmadı. Başını kandaləş kolunun altına soxub kürəyini günə verdi. Beli qızdıqca canında hərarət, xoş bir sütlük duydu. Sonra şappıltı eşitdi. Dikəlib baxdı. Bəndin aşağısında, çayın dayaz yerində üç-dörd camış uzanmışdı. Camışlar qapqara lıq içində idilər. Hər dəfə tərənib ağnayır, ağırlaşmış yaş quyruqlarını ışıldayan bellərinə çırpırdılar.

Qobunun o tayındakı geniş sahədə pambıq kolları iki qarışacan boy atmışdı. Cərgələrin arasıyla tırıldaya-tırıldaya traktor gedirdi. Dörd-beş qız bir-birindən aralıda çömbəlmişdi. Qızlar hər dəfə dikəlib öyilə-öyilə irəliləyirdilər. Elə bil bu torpaqda, nəse, qiymətli bir şey salıb itirmişdilər, həmin qiymətli şeyi axtarırdılar. Qızların hamısı başına qıyqac bağlamışdı. Umud onlardakı dözümə, təpərə məəttəl qaldı. “Görəydim isti kar eləmir bunlara? Gün yazıqları qovurgaya döndərib”.

Umudun bədəni çoxdan qurumuşdu. Başının ortasına elə bil dağ basırdılar. Canında heysizlik vardı. Suyu girmək istəyirdi, amma yerindən qalxmağa həvəsi yox idi. Təzədən başını gəndələş kolunun altına soxdu.

Tofiq onu burda vurmuşdu. Bu qobunun qırağında.

Tofiq ondan bir yaş böyük idi, ondan bir sinif yuxarıda oxuyurdu. Uşaqlar çiçək üstünə toplaşan arı kimi Tofiqin başına yığırdılar. Hamı onun karına gəlməyə can atırdı, hamı onun işinə yaramağa tələsirdi. Təkcə Umuddan başqa. Umud Tofiqi çox istəyirdi, çünki Tofiq Solmazın qardaşı idi, qaşları da onun qaşlarına oxşayırdı: nazik, uzun.

Bu qobuya çimməyə gələn uşaqların hamısının tumanı dizlərinə düşürdü. Çoxu da qobuda lüt anadangəlmə çimirdi. Tofiqin tumanı göyümtül idi. Qırağında ağ haşiyəsi, üstündə də bapbalaca cibi vardı. Özünü də elə bil əyninə biçilmişdi.

...Tofiq həmin göyümtül tumanda dizlərini qucaqlayıb oturmuşdu. Umud sudan çıxıb bir ayağı üstündə silkinəndə Tofiq onu çağırırdı: "Bura gəl, çəyirtkə!" Tofiqi dövrələyən tay-tuşları uğundular. Umud arıq idi, uzun idi, dayananda belini bir az əyri tuturdu, doğrudan da, çəyirtkəyə oxşayırdı. Gülməkdən uşaqların gözləri yaşarmışdı. Tofiqə bax ha, gör bu ayama ağına necə gəlib. "Çıxart görüm o məktubu". Umudun nitqi qurudu: "Nə məktub?" Tofiq ayağa qalxdı: "Mənim bacıma yazdığın məktub". Bu məsələdən Umudun iki yoldaşı xəbərdar idi, indi ikisi də Tofiqin yanında dayanmışdı. Umudun ürəyindən bir sızıltı keçdi. "Görəsən, hansı satıb mən?" Bilmədi bu xəbəri Tofiqə hansı çatdırıb. Onda da soruşmadı, ondan sonra da. Tofiq yeriyib Umudla üzbeüz dayandı. "Tez ol, ə!" Umud çiyinini çəkdi: "Məndə məktub-zad yoxdu. Mən heç kimə məktub yazmamışam". Umud bu sözlərdən xəcalət çəkdi. Düşündü ki, bu məsələdən xəbərdar olan dostlarının gözündə acizləşdi, xırdalaşdı, qorxacaq bir dovşan oldu.

Umud məktubda Solmazın adını yazmamışdı. Məktubu Tofiqə verə bilərdi: nə eybi var, qoy oxusun. Ancaq bu məktub Solmaz üçün yazılmışdı. Di gəl ki, oradakı sözlərdən Solmazın heç xəbəri olmaya-cıqdı, çünki məktubu Solmaza verməyə Umudun cəsarəti çatmazdı. Umud elə-belə, ürəyini kağıza boşaldıb yüngülləşmişdi. Fərli bir söz də yazmamışdı. Tofiq oxusaydı, güləcəkdə.

"Mən həmişə sənə baxıram, ancaq bilmirsən ki, qəlbimdə nələr var, ay insafsız. Qəlbimdə sən varsan. Səni görməyəndə darıxıb ölürəm. Mən səni unutmaram. Unutsam, qara torpaqlara qismət olum.

"Stolun üstündə üzüm,
Sənə qurban iki gözüm,
Məndən yaman gen gəzirsən,
Ayrıliğa necə dözüüm?"

"Kənkən Məcidin oğlu yeni belə qudurub?". Şillənin zərbindən Umudun başı çiyinə əyildi. Umudun sol yanağı od tutub yandı. Umud keyikmiş uşaqlara baxdı. Sonra Tofiqin alacalanmış gözlərinə baxdı. Bu gözlərin lap dəriliyində sevinc gördü, qürre gördü, üstünlük, qələbə gördü. Umud Tofiqdən boylu-buxunlu idi, özünü ondan güclü sanırdı. İnanırdı ki, Tofiqi burmalayıb ayaqlarının altına basa bilər. Ancaq əllərini tərپətmədi, çünki Tofiq Solmazın qardaşı idi, qaşları da onun qaşlarına oxşayırdı: nazik, uzun.

Umudun boğazına acı qəhər tıxanmışdı. Bu qəhər iri yumruq kimi idi. Nə irəli gedirdi, nə geri. Umud bükmələyib yulğun topasının dibinə

atdığı dizləri domba, nimdaş şalvarını götürdü. Dil-dodağını çeynəyə-çeynəyə cibindən dördqatlı bir kağız çıxarıb Tofiqə verdi: "Oxu". Bu birçə kəlmə də, elə bil ağzından çıxmadı, boğazındakı qəhərə toxunub içinə düşdü.

Tofiq məktubu tikə-tikə cırıb suya atdı. "Anqır, tayını tap" dedi.

Umud tək-tənha kəndə tərəf üz tutub gedəndə arxadan Tofiqin qürreli səsini eşitdi: "Qara çəyirtkəmiz eskikdi elə". Bu dəfə "çəyirtkə" sözünə gülən olmadı. Sanki qurbağa gölünə daş atmışdılar.

...Umud başını kəndalaş kolunun altından çıxarıb qobunun o tayındakı pambıq sahəsinə baxdı. Traktor susub dayanmışdı, qızlar da görünmürdü. Yaxınlıqda qurbağalar hürküşüb şappaşuqla suya atıldılar. Umud üzünü o tərəfə döndərdi və heyrətdən ağzı açıla qaldı. Azacıq aralıda bir qız paltarını soyunub böyürtkən kolunun üstünə sərmışdi. Uzun, şəvə saçlarını boynunun ardında düylənliyirdi. Qızın tunc bədənini günün altında parpar parıldayırdı. Yupyumru döşlərinin rəngi bədəninin rəngindən azacıq açıq idi, ağırmtıl idi. Görünür, günəş oranı çox döyəcəyə bilməmişdi. Çiyinləri özələli, sinəsi qabarıq idi. Ancaq bu "özələ" məsələsi Umudu heç açmadı. Çünki özələ qızı qızlıqdan çıxarırdı. Onu bir az kişiləşdirirdi, oğlanlaşdırırdı. Umuda elə gəlirdi ki, əsl qız Solmaz kimi olmalıdır. Sifəti ağ, yanaqları al, qaşları nazik, uzun, bədənini də pambıq kimi yumşaq. Solmazın bədəninin bərk-boşluğundan Umudun xəbəri yox idi, amma təpədən dırnağa Solmaza baxanda, nədənsə yadına bir topa çiyidsiz pambıq düşürdü.

Qız saçlarını boynunun ardında düylənliyib qurtardı. Əlini gözlərinə kölgəlik edib göyə baxdı. Qız başını yuxarı qaldıranda onun dəyirmanı sifəti apaydın göründü. Umud qızı tanıdı: Tubu! Xeyransanın qızı Tubu! Umud dünən gecə Xalığın dediyi sözləri xatırladı: "Elə Tubunu da alarsan. Yumurtə kimi qızdı". Umud ha baxdı, ha baxdı, bədənini təzə-tər badımcən rəngində olan Tubunu yumurtaya heç cür oxşada bilmədi.

Tubu ehməllicə suya girdi və elə bil orada batdı. Umud nəfəsini içinə çəkib qulaq kəsildi, ancaq hənirti-filan eşitmədi. Dizləri üstə dikəlib irəli boylandı. Tubu qobunun tən ortasında üzü Umuda tərəf dayanmışdı. Çiyinini, boynunu sıgallayırdı. Su Tubunun qoltuğunun altınacan idi, yumru döşləri görünmürdü. Umud qorxdı ki, Tubu başını qaldırıb onu görər. Dirşəkləndi, hiss etdi ki, qolu tir-tir titrəyir, bədənini güclə saxlayır. Qıçları da boşalmışdı, elə bil özününkü deyildi. Birnəfəsə dağa çıxıb yorulmuş adam kimi ürəyi bərk-bərk çırpınırdı. Gicgahlarında, qarnının altında qəfil ağrı qopdu. Sonra elə bil onun damarlarını kəsib qanını buraxdılar. Canını xoş bir süslük bürüdü. Bu

süslük Umudun sinəsinin ortasından başlayıb bütün bədəninə yayıldı. İstədi təzədən dikəlib Tubuya baxsın. "Lənət kor şeytana" deyib arxası üstə uzandı.

Nə yaman böyüyüb canıyanmış. Ətə-qana gəlib. Tubu bapbalaca, çəlimsiz, qarabəniz bir qız idi. Özü də Solmazla bir sinifdə oxuyurdu. Adamayovuşmazlığının ucbatından heç kim onu dindirib danışdırmazdı. Tubunun üç yaşı olanda atası Fərzəli bir gecə səhərə qədər qusub-qusub ölmüşdü. Tubunun bu dünyada anası Xeyransadan başqa, heç kimi yox idi. Oğlanlar məktəbdə danışdırlar ki, Tubunun atası yoxdu deyə həmişə qasqabağı açılmaz və Tubunun atalı uşaqlardan zəhləsi gedir. Deyirdilər ki, Tubu yaraşıqsızdı, böyüyəndə ona elçi düşən olmayacaq, yazıq qız Xeyransanın daxmasında qarıyacaq. Gəl Tubuya indi bax. Gör necə qız olub. Mexanizator! Özü də ordenli!

Umud fikirləşdi ki, əsgərlikdə olanda kəndin bütün adamlarını xatırlayıb, amma Tubu onun yadına birçə dəfə də düşməyib. Umud iməkləyə-iməkləyə kəndəlaş kolunun dalına keçdi. Sarılmaqda olan yarpaqların arasından qobunun o tayına baxdı. Gözlərini iri böyürtkən topasının üstündəki pal-paltara zillədi.

Tubu asta-asta qobudan çıxıb, arxası Umuda tərəf dayandı. İslanmış saçlarını burub sıxdı, təzədən boynunun ardında topladı. Tubu qollarını tərpətdikcə, əyilib-qalxdıqca bayaqkı çırpıntı az qalırdı Umudun ürəyini saplağından qırsın.

Bir azdan Tubunun tunc bədəni bozumlu kombinezonunun altında görünməz oldu.

Tubu sahənin ortasındakı traktora tərəf üz tutdu. Uzaqdan oğlana oxşayırdı. Yerişi də oğlan yerişi idi. Gedəndə qollarını yana atırdı.

Umuda elə gəldi ki, Tubu adlı bir tuncbədən qız qobunun gömgöy suyundan çıxandan sonra Tubu adlı bir oğlana dönüb getdi...

Umud kəndə qayıdanda gün günorta yerindən xeyli adlamışdı. İstidən Umudun ayaqlarının altı bişməcə olmuşdu, dərinə nəfəs almağa qorxurdu, havanı ciyərlərinə çəkəndə elə bilirdi təndirin dəmini udur. Umud yeyin-yeyin gedirdi. Xalqgilin həyətinəki tut ağacının kölgəsi üçün burnunun ucu göynəyirdi.

Pirinin tozlu maşını hündür darvazanın qarşısında dayanmışdı.

Umud həyətə girdi. Eyvanda gözüne adam dəymədi. Güləndam samanlığın kölgəsində bardaşqurma oturub yun çırpırdı. Minnət qarı bayaq döşəkcəyə necə düşmüşdü, eləcə də qalmışdı. Patron da əvvəlki yerində idi. Məcid kişi kürəyini tut ağacının yoğun gövdəsinə söykəyib, dizəcən çırmalı qıçlarını yana uzatmışdı. Qabağındakı ağ

süfrənin üstündə göy-göyerti, pendir, çörək, pomidor, bir kasa da qatıq vardı.

Umud çatan kimi quyuya baxdı.

– Niyə belə az, dədə?

Məcid kişi başını yuxarı qaldırıb yorğun gözlərini ağacın budaqlarında gəzdirdi.

– Havanı görmürsən? – Göy soğandan bir dişdəm aldı. – Quyu qazmağı yadırgamışam, bala. Həm də ki, güc o güc döyül. Canımda təpər qalmayıb. Ac döyülsən?

Umud süfrənin qırağında əyləşdi. Məcid kişi kasanı götürüb onun qabağına qoydu.

– Qatıq yağı söndürən şeydi.

Umud kasadakı qatığı tez-tez qaşıqladı. Pomidora, pendirə də əl atdı. Məcid kişi iki barmağı ilə çal bığını sıgallayıb köks ötürdü.

– Havayı işdi bu.

– Nə, dədə?

– Mən bu quyunu əmələ gətirincə Minnət qarı bezin qırağın çəkə-cək. – Başı ilə Minnət qarıya işarə elədi. – Quyu qurtarana qalmaz bu.

Umud Minnət qarının tükələri ağappaq, dərisi qıpqırmızı yumru başına baxdı. Daha yeməyə həvəsi olmadı. Gözlərini eyvanda gəzdirdi. Kaş Solmaz bu dəqiqə o eyvanda olaydı. Bayaq Əslinin durduğu kimi, dirşəklərini məhəccərə qoyub Umuda baxaydı. Umud onda pələngə, aslana dönərdi. Bu günün istisində canına heyfi gəlməzdi. Beli əlindən yerə qoymazdı. Quyunu Minnət qarı üçün yox, Solmaz üçün qazardı. Suyu mət kimi şipşirin, göz yaşı kimi dupduru quyu... Umud quyusu...

Umud düşündü ki, Əsli onun ürəyindən keçənləri bilsə, bu dəqiqə eyvana çıxıb qansız dodaqlarını büzər və elə qışqırar ki, bütün kənd onun səsinə eşidər: "Xalqa it hürər, bizə də çaqqal! Qudurasan səni! Solmazı qapımdakı tulaya verərəm, amma kənkan Məcidin oğluna vermərəm!" Sonra Əsli ağappaq yumruğunu hənalı başının üstündə silkələyib, eynən oğlu Tofiqin nəçə il bundan qabaq dediyi kimi deyər: "Anqır, tayını tap!"

Umud Əslinin yumruğunu görürmüş kimi gözlərini eyvandan çəkdi. Ağ daşdan hörülmüş hündür bariyə baxdı. Umud balaca olanda bu bariyə də alçaq idi. Onda Xalıq kolxoz sədri deyildi. Umud böyüdükcə bariyə də kərpic-kərpic qalxdı. Sonra Xalıq kolxoz sədrinin yumşaq stulunda oturdu və bariyə qəflətən boy atıb iki Umud hündürülüyündə oldu. Küçədən keçən adam yalnız bu həyətdəki ağacların tənəsini, bir də ikimortəbəli evin taxtapuşunu görə bilirdi. Yaşlılar bu evin hələ də

pas atmayan dəmir damına baxanda usta Turabı xatırlayıb köks ötürərdilər: "Allah sənə rəhmət eləsin, doqquzbarmaq!"

Məcidi kişi deyirdi ki, Xalığın tikdirdiyi bəri Əlinə qalasına oxşayır. Umud Əlinə qalası barədə az-çox eşitmişdi. Bilirdi ki, bu qala onun ata yurdu Qarabağdan çox-çox uzaqda, Azərbaycanın o biri başındadır və bu qalanı indiki naxçıvanlıların əcdadlarının əcdadları tikiblər. Umud onu bilirdi ki, bu qalanın qənşərində neçə-neçə düşmən ordusunun beli sınıb, neçə-neçə yağının əməli tamam olub...

Məcidi kişi elə bərkden öskürdü ki, Umud birçə anda Əlinə qalasından Xalığın qalasına düşdü.

– Əndamı yarmış Güləndam bura niyə bir içim su qoymadı? Ciyərim pörşələnir. – Məcidi kişi başını tənbel-tənbel döndərüb samanlıqın kölgəsində yun çırpın Güləndamı səslədi. – Güləndam! Ay Güləndam!

Güləndam ağız-burnunu cuna qıyqacla bərk-bərk sarımsıdı. Əlini qaldırıb-əndirdikcə nazik yun çubuğundan kəsik-kəsik vıyılı qopurdu.

Məcidi kişi Güləndamın qarısına deyindi:

– Qulağının dibində top atsan da qumıldanmaz. Zalımın qızı adam döyül, qarışqadı. Gün çıxandan gün batanacan Xalığın qapısında əlləşməkdən savayı, fikri-zikri yoxdu. Görəydin Cəfərqulu, heç olmasa, gecələr bunun səsini eşidirmi?

Cəfərqulu Güləndamın əri idi. Xalq sədr olandan bəri gecələr kolxoz idarəsində qarovul çəkir, gündüzlər isə Xalığın buyruğuna baxırdı. Xalq sədr olandan bəri Güləndam da ev-eşik üzünü görmürdü. Xalq ona əməkünü yazırdı. Əsli də hərdən görüm-baxım ələyirdi. Güləndamla Cəfərqulu bu işıqlı dünyaya yeddi qaraca uşaq gətirmişdi. Onların da ruzusunu, Cəfərqulu demişkən: "Göyden Allah, yerden Xalq yetirirdi".

– A gedə, Güləndamın boğazına diri ilan salsan da isini varmayır

Umud əvvəlcə aşağı mərtəbədə, artırmadakı qab-qacaqlara baxdı. Gözünə su qabı dəymədi. Nəəlac qalıb ikinci mərtəbəyə qalxdı. Eyvanda heç kim yox idi. İstədi Əslini səsləsin. Ürək eləmədi. "Birdən yatmış olar". Pəncələri üstə yavaş-yavaş gedib qarşısına çıxan birinci qapını itələdi. İlk gözünə dəyən enli çarpayının üstündə Pirinin qılı küreyi oldu. Piri qapının cırıltısına qıvrım başını kütük boynu üstündə geri döndərdi və Umudu görəndə dəyirmi gözləri hədəqəsindən çıxdı. Həmin andaca Pirinin tüklü sinəsinin altında Əslinin hənalı başı tərənəb yastığın qırağına düşdü.

Piri çarpayından cəld sıçrayıb üzünü divara çevirdi. Əsli heyrdəndən içini çəkib nazik adyali tələm-tələsik hənalı başına dartdı.

Umud ilanvurmuş kimi taxta pillələri hoppa-hoppa düşəndə, qulaqlarında dünən gecə Əslinin ərinə dediyi sözlər guruldayırdı: "Xalq... Xöreyi soyutma... Ye!.. Ye!..Ye!..".

3

Umud səhərcən işığı yanıq qoymuşdu. Atası iki-üç dəfə haylayan sonra gözlerini açdı. Dikəlib yerinin içində oturdu. Yumruqlarını sinəsinə vurub gəməşdi:

– Mənsiz getsən olmaz?

– Elə bilirsən sən qara qaş-gözünə aşiq olmuşam? Quyunun pəstahası bundan sonradı. Dur ayağa, dur! – Məcidi kişi tavandan sallanan elektrik lampasına baxdı. – Bunu göz qırpmaya qoymursan. Ayın axırında bunun haqqı kimin kisəsindən çıxacaq? – Qapının küncündəki düyməni çıqqıldadıb işığı söndürdü.

Atası gedəndən sonra Umud əlini ağzına tutub əsnədi. Həvəssiz-həvəssiz paltarını geyinməyə başladı. Yadına düşəndə ki, yenə o həvəvə gedəcək, uzaqdan da ələ Əslinin hənalı başını görəcək təzədən

yəcək. Dözümü ilə kölgəni də, günəşi də heyrətdə qoyacaq. Sonra günəş ayaqlarının altındakı dünyanı şəfəqli, odlu gözləri ilə süzüb gizlənəcək və Məcid kişinin birmərtəbəli daxması daş barının qır-saqqız kölgə-

nəzərində köydələne düşdü: "Bura quş gəlsə, qanad salar, qatır gəlsə dırnaq".

Umud dizlərini təzəcə atılmış sarımtıl torpağın üstünə qoyub udquna-udquna dedi:

– Yox, – dedi.

– İstəyirsən bunu...

– İstəmirəm! – Umud cıdırı motosiklin üstünə çəkib durdu. Utana-utana, gözlerini tez-tez qırpa-qırpa tut ağacının təpəsinə baxdı.

Piri motosiklin açıq təkərlərinə nəzər saldı. Şəhadət barmağı ilə tüklü üzünü qaşdı.

– İndi qayıdıram, – dedi. Bala qapıdan çıxmağı ilə maşının işə düşməyi bir oldu.

Umud quyunun yanına qayıtdı. Atasının yaxalıqsız ağ köynəyi tərdən ıslanıb kürəyinə yapışmışdı. Sümüklü boynunun kösöv kimi derisinə elə bil şəh düşmüşdü.

– Dədə, ver bir az qazım.

– Fas-farağat otur yerində. Sənin də nobatın çatacaq. Bu quyunun lilini, palçığını sən çəkəcəksən.

Cəfərzadə qayayırdı, təndir ağına...

Umud ayağını yəhərin üstündən nə vaxt aşırıldığını özü də bilmədi.

Piri hündür darvazanın bir tərəfini itələyib açdı...

İsti külək Umudun saçlarını dalğalandırır, üz-gözünü yalayır, köynəyinin yaxasından girib ətəyini torbalandırır. Təkərlər çala-çuxura düşdükcə, Umudun ətə silkələnirdi. Ona elə gəlirdi ki, dabanlarından başlamış peysərinə qədər yüz əl onu qıdıqlayır. Umudun gül-məyi tuturdu.

Motosikl divarları yarıyacaq hörülmüş hamam tikilisinin yanından ötdü. Sonra kol hasarlı bir bağın böyründən keçdi. Yarpaqları tozdan bozarmış ağaclar motosiklin gürultusunu sürətlə bir-birinə ötürdü. Artezian quyusu da arxada qaldı, qapısı qara qıfıllı yeməxananın uzunsov binası da.

Umud hərdən başını geri döndərüb, təkərlərin altından fəvvarə kimi çıxan toza baxırdı. Uçmaq istəyirdi! Lap uzaqlara! Bax, göyün...

– Sənə də qızıl diş yaraşır.

Tubu əlini yellətdi:

– Heyf deyil adamın öz dişi. Texniki peşə məktəbində təcrübə keçirdik, traktordan yıxıldım, dişim sındı.

– Maşallah, yaman dilli-dilavər olmusan.

– İclaslarda danışmaqdan çənəmin çüyü çıxıb. İndi elə bir yığıncaq olmur ki, orda mənə söz verməsinlər. Tez-tez də Bakıya çağırırlar. Radio, televiziya, komsomol aktivi. Nə bilim nə... Əsgərlikdən qayıdanı Solmazı görmüsən?

Tubunun söhbətin səmtini birdən dəyişdirməyi Umudu çaşırdı. Umud mat-mat qızın üzünə baxıb soruşdu:

– Necə yeni?

– Qonşunuzu da... Elə-belə xəbər alıram.

– Bir dəfə görmüşəm.

– Mədsəstra olacaq. İnstitutu girmək istəmir. Texnikuma da zorla göndərdilər. Hamımız sözü bir yere qoymuşduq ki, mexanizator olaq. Xalıq dayı az qalırdı Solmazı şişə çəksin.. – Qız yolun kənarındakı motosiklə baxdı. – Səninkidi?

Umud özünü eşitməməzliyə vurdu.

– Ordenin də mübarəkdi, – dedi.

Tubu:

– Sağ ol, – deyib utancaq-utancaq gülümsədi. Nazik dodaqlarının cəvcaəsi qırışdı.

Umud onun işıqlı, qaynar gözlərinə heyran-heyran baxdı. Qız Umudun sirayətədiçi nəzərlərindən sıxılıb üzünü yana döndərdi:

– Çənəm söhbətə qızıqıb, – dedi və traktora tərəf yönəldi.

– Bu kombinezonu geyinməsən olmaz? – Umud istədi desin ki, bu paltarda oğlana oxşayırsan, amma sözünün dalını gətirmədi, çünki bu dəm Xalığın səsi qulaqlarında cingildədi: “Yumurta kimi qızdı”.

– Belə yaxşıdı. – Tubu bir sıçrayışla sükanın arxasında oturdu.

Umud traktora niyə dırmadığını özü də anlamadı. Ha fikirləşdi bu “niyə”nin cavabını tapa bilmədi. “Lənət kor şeytana. Birdən Tubu elə bilər ki, mən sırtığın biriym”. Umud istədi yerə hoppansın, ancaq yadına bir atalar sözü düşdü: “Eşşəyə minmək bir ayıb, düşmək iki ayıb”. Umud əzəl binadan zarafat eləməyi bacarmırdı, indi nələc qalıb zarafata keçdi:

– Sür “İsa bulağına”.

Bu sözləri deyəndə ağız-burnunun, gözlərinin nə kökə düşməyindən Umudun xəbəri yox idi, amma Tubunun ona diqqətlə baxıb qınışma-

ğından hiss etdi ki, sir-sifəti xəmir kimi sıyrılıb. Umud dodaqlarını bir-birinə sıxıb dişlərinin üstünü örtüdü. Bu məcburi zarafatı yarımçıq qoymaq olmazdı. “Çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu”.

– Ordan da sürərsən “Turşsu” yaylağına.

Tubu traktoru tərpətdi:

– Bəxtəverlikdən dəm vurursan, saldat.

Maşın cərgələrin arası ilə silkələnə-silkələnə irəlilədi. Tubunun qolları, kombinezonunun yaxasını dikəltmiş döşləri titrəyirdi. Umud oğrun-oğrun qızın sinəsinə baxdı. Ovcunun içi kimi bilirdi ki, bunun bu titrəyən döşləri yupyumrudur, həm də bədəninə nisbətən ağımtıldır. Umud istədi ki, Tubunu xəyalən kombinezondan çıxartsın, onu dünən Qobuda gördüyü təkin görsün. Ancaq qorxdı ki, təsəvvürünə güc versə, dünən Qobunun qırağında olduğu kimi birdən yenə onu əsməcə tutar. Umud fikrini yayındırmaq üçün bayaqkı söhbətin üstünə qayıtdı. Ağzını qızın qulağına yaxınlaşdırıb, maşının gurultusunu üstələməyə çalışdı:

– Yaylağa getmək yeni heylə bəxtəverlikdi?!

Tubu gözlərini cərgələrdən çəkmədən qışqırdı:

– Mənim yaylağım burdadı! Səhər sübhədən təşər qarışanacan gün vannası qəbul eləyirəm!

Umud yenə ağzını qızın yaraşlıq, balaca qulağına dirədi:

– Ona görə də canın polad kimidi!

Qız sifətinə dəyən isti nəfəsdən səksənib başını yana elədi və deyəsən, gülməmək üçün alt dodağını bərk-bərk dişlədi.

Traktorun gurultusundan az qalırdı Umudun qulaqları tutulsun. Bu gurultu onun fikirləşməyinə, söz axtarmağına mane olurdu. Umud danışmaq istədi, Tubunu söhbətə çəkmək istədi, ancaq düşündü ki, nə desə qışqıra-qışqıra, boğazını yırtı-yırtı deməli olacaq. Tubu da ona qışqıra-qışqıra cavab verəcək. Umudun qışqırmaqdan zəhləsi gedirdi, ona görə də daha qışqırmadı. Xəyalına gətirdi ki, guya traktorun motoru bir anlığa susub, guya traktor işləmir. Umud bayaqkı səslərin arasından traktorun gurultusunu çıxarıb atdı. Bu ucsuz-bucaqsız çölə dərin bir sükut çökdü, bu sükutu içində təkə Umudla Tubunun sual-cavabı qaldı. Umud gördü ki, onlar yan-yana dayanıb elə qışqırırlar ki, səsləri sahənin o başında eşidilir. Bu mənzərə Umuda çox gülməli göründü, ancaq Umud gülməyə macal tapmadı, çünki Tubu ilə özünün qışqırığına nəçə il bundan qabaq eşitdiyi bir qışqırıq da qarışmışdı. “Anqır, tayını tap!” Tofiq göyümtül tumanda gəlib durdu Umudun gözlərinin qabağında.

Umud fikirləşdi ki, görəsən, bu çölün düzündə “ay mənim tayım, hardasan?” deyib qışqırsa, onun harayına hay verən tapılsın? Tubunun başını sıgallayıb, “elə sən sən mənim tayım” desə, Tubu neyner? Yəqin qaramtıl, güclü barmaqları ilə Umudun qulağını dartıb yerindən çıxardar. Umud traktorun çetirindən bərk-bərk yapışıb, Tubunun nazik barmaqlarına baxdı və hiss elədi ki, qız tərəfdəki qulağı gicişir.

Traktor dövrə vurub qayıtdı. Umud xeyli aralıda işləyən qızları indi gördü. Uzaqdan-uzağa qızları tanıya bilmədi. Düzü, onların kimliyi də Umudu maraqlandırmırdı. Umud susmamaq üçün elə-belə soruşdu:

– Bunlar kimdi?

Tubu gözlerini cərgədən çəkib üzünü Umuda tutdu:

– Mənim briqadamin qızlarıdır, – dedi, – hamısını tanıyırsan. Bizim məktəbi qurtarıblar.

Umud atasını xatırladı. “Yəqin kişi nigarandır”.

– Salamət qal, Tubu! – Umud traktordan yerə tullandı. O dəqiqə traktor dayandı.

– Qal, biz nə nəhər elə, saldat! Odu ey, qızlar da gəlirlər!

Səhərdən bəri Umudun dilinin altından bir damcı su da keçməmişdi. Amma:

– Toxam, – dedi. – Xirtdəyəcən yemişəm.

Umud yolun qırağındakı motosiklə tərəf qaça-qaça yenə Xalığın sözlərini xatırladı: “Tubunu da alarsan, yumurta kimi qızdır”.

Umud motosikli işə salıb yəhərə oturdur və özü də anlamadı ki, birdən-birə niyə xəcalət çəkdi. Elə bildi ki, o, motosikli yox, motosikl onu minib...

Motosikl gurultu ilə həyətə girəndə quyunun başında dayananlar dönüb baxdılar. Xalığ əllərini belinə vurub motosiklə tamaşa eləyirdi, sanki bunu harda gördüyünü yadına salmaq istəyirdi. Onun duruşundan Umud xoflandı. Güman elədi ki, bu dəqiqə Xalığ onun gözələrini ovub ovcuna tökəcək və ağzı köpüklənə-köpüklənə deyəcək: “Ə, qoduq, sənə kim icazə verib bunu götürmüşən?!”

Umud motosikli pasnaya söykəyib, imdad diləyən nəzərlərlə Piriyə baxdı. Piri çox sakit görünürdü, hətta, deyəsən, irişirdi də.

Xalığ başı ilə motosiklə işarə elədi:

– Eşitdim Əsli bacım bunu sənə bağışlayıb... Yaxşı eləyib. Onsuz da toz-torpağın içində çürüyürdü. – Əllərini belindən götürüb üzünü bağçaya tutdu. – Ay Güləndam, bir az tez olsana!

Güləndam bir vedrə su gətirdi, iri mis dolça gətirdi, bir qolub də sabun.

Xalığ hələ də yuxuda olan Minnət qarını döşəkağılı-zadlı qucaqlayıb götürdü. Qarı bapbalaca qırmızı gözələrini açıb səmaya baxdı. Ağzına girmiş dodaqlarını tərptədi və çağa kimi birçə dəfə qılgıladı.

Xalığ Minnət qarını bağcadakı təştin içinə ehmalca qoyub nəfəsini dərdi.

– Ayaqlarının tozu olum, ay ana, – dedi.

Xalığ köynəyinin qollarını dirşəyəcən çırmalayıb çöməldi. Əlini vedrəyə salıb suyun isti-soyuqluğunu yoxladı. Yumurta sarısına oxşayan sabunu Minnət qarının ağappaq başına sürtdü.

– Güləndam, su tök!

Su başından süzülüb bürüş-bürüş bədəninə töküldükcə Minnət qarın kirpiksiz gözələrini tez-tez yumub açırdı. Qarı yekə təştin içində uşağa bənzəyirdi.

Xalığ onun sallaq döşlərini sabunladı.

– Sənə qurban olum, ay ana, – dedi. – Mənə bu döşlərdən süd vermisen. Südünü mənə halal elə.

Məcid kişi quyunun başındakı torpağın üstündə oturub palçıqlı əllərini ovxalaya-ovxalaya Xalığa baxırdı. Deyəsən, kişi kövrəlmişdi. Onun qalın dodaqları hərdən səyriyirdi və Umuda elə gəlirdi ki, atası bu dəqiqə ağlayacaq.

Kişinin bu halını Piri də gördü. Sədrin əvəzinə özü qürreləndi.

– Anasını bu qədər istəyən adam görməmişəm, – dedi. – Hər həftə özü çimizdirir qarını... Düz on ildir...

Piri bu sözləri Məcid kişiye deyib cavab gözlədi. Ancaq Məcid kişi onun dediklərini qulaqardına vurdu. Yavaş-yavaş qalxdı, yoğun, uzun kəndirin bir ucunu ağzı əyri vedrənin qulpuna bağladı, o biri ucunu Umuda verdi.

– Bir yanını qaçacaq qoymusan. Ortadan partdasan da qoymaram əkiləsən.

– Ta okilmərəm, dedə.

– Quyu dərinləşib, torpağı çölə ata bilmirəm. – Kişi ehmal-ehmal quyuya düşdü. – Vedrəni ver bəri görüm.

Umud vedrəni quyuya salladı. Başını döndərüb yenə Xalığa baxdı. Xalığ Minnət qarını ağappaq məhrəbə ilə qurulaırdı.

Piri yaxınlaşıb quyuya baxdı... Umud hiss elədi ki, quyuya baxmaq bəhanədi, Piri onunla danışmaq istəyir.

Piri dəyirmi gözələrini Məcid kişinin peysərinə zilləyib Umuddan soruşdu:

– Necə gedir?

- Nə?
- Motosiklet.
- Pis deyil.

Məcidi kişi ipi tərptədi:

– Ə, nə key-key durmusan? Çək görüm!.. Boynun qırılsın, oğul yiyəsi!

Umud kəndiri əllərinə dolaya-dolaya vedrəni yuxarı dartıb nəm torpağı kənara boşaltdı.

Piri mızıltı ilə soruşdu:

- Xoşuna gəlir?
- Nə?
- Motosiklet.

Məcidi kişi yenə qışqırdı:

– Ə, nooldun?! Əllərini pişik yeyib?! – Başını quyudan çıxardıb Piriyə təpəndi. – Əl-ayağa dolaşma burda, sən maşın sürəndə biz qıraqdan qəmiş olmuruq ki?!

Piri gülümseyib dala çəkildi:

– Gedirəm, Məcidi dayı, gedirəm, – dedi. Əlini Umudun küreyinə vurub pıçıldadı. – Sür də, kefini çək, cavan oğlansan.

Xalıq qarını döşəkağına büküb həmin yerinə qoydu.

– Yat, ana – dedi. – Yuxun şirin olsun!

Xalıqla Piri tut ağacından aralanan kimi Məcidi kişi başını quyudan çıxartdı. Əllərini quyunun kənarına qoyub zəndlə Minnet qarıya baxdı.

– Bununçun quyu yox ey, qəbir qazmaq lazımdı, – dedi. Aşağı əyilib vedrəni yaş torpaqla doldurmağa başladı.

Yarımcı saatdan sonra Umudun küreyi zoqquldadı, ovcu gör-gör göynədi. Kəndir dəmir kimi idi, Umudun uzun barmaqlarında zol-zol iz qoymuşdu.

- Dədə, hələ çox qazacağıq?
- Qazacağıq deyəndə bir az yekə çıxır. Guya sən də qazırsan?
- Dartıram ki.
- Dartmaqnan qazmağın zəmin-asıman təfəvütü var.
- İstidə kefin qalxıb, dədə, zarafat eləməyə vaxt tapmısan.
- Bir qazan bozbaşdan sonra nənəm də zarafat eləyər. Oğul ona deyərəm ki, işi bərkə düşəndə zarafat eləsin...Hə, necədi? Borş bişirmək yaxşıdı, yoxsa Minnet qarı üçün quyu qazmaq?

-- İki də bir zibildi... – Umud ipi əlində dəstələyə-dəstələyə dolu vedrəni qaldırdı. Ona elə gəldi ki, vedrə get-gedə ağırlaşır.

Umud tut ağacının kölgəsinə həsrət-həsrət baxdı. Qınayan olmasaydı, Minnet qarının yanında başını mütəkkəyə atıb ölü kimi yatardı. Umud ağrıdan keyimiş çiyini ovxaladı. Qulaqlarının dibinə süzülən təri köynəyinin qolu ilə sildi. Tubunun gülümseməyi və qabaqda parıldayan qızıl dişləri yadına düşdü. Yəqin Tubu indi qobunun qırağında dayanıb şəvə saçlarını boynunun ardında düynələyir. Sonra Tubu asta-asta suya girecək. Əzələli qollarını ehməl-ehməl tumarlayacaq. Kaş Umud gözələrini yumub-açınca özünü qobunun kənarında görəydi. Gəndalaş kolunun dalında gizlənib Tubunun tunc bədənində oğrun-oğrun baxaydı.

Piri eyvandan qışqırdı:

– Məcidi dayı, yuxarı qalxın!

Bu gur səsi eşidəndə elə bil Umudun başına bir vedrə sərin su tökdülər.

Yemək vaxtı Piri Umudla üzbəüz oturmuşdu. Piri yaman narahat idi, daha dünənki təkin acgözlüklə yemirdi. Nəzərlərini Umuddan çəkmirdi, elə bil onun, ağzından söz qaçıracığından qorxurdu. Xalıq hər dəfə tikəsini çeynəyib udandan sonra köks ötürürdü:

Məcidi kişi dözə bilməyib soruşdu:

– A, sədr qanın qaradı, deyəsən. Yoxsa işlər əyilib?

Xalıq lap derindən köks ötürdü.

– İşlər nə vaxt düz gedib ki, Məcidi dayı? Başımı cəncələ salmısam. Alimlik mənim harama yaraşırdı axı? Elmi işim tökülüb qalıb. Əlimə qələm ala bilmirəm. Rəhbərim də Kirovabaddan xəbər göndərüb ki, durma, gəl. Aləğnin qızğın vaxtında kənddən çıxıb bilərəm mən yazıq? Gərək raykom katibini birtəhər aldadıb sabah özümü verəm Kirovabada. Ayı əlacım yoxdu.

Xalıq Kənd Təsərrüfatı İnstitutunu qiyabi qurtarmışdı. Sonra da alim olmaq xəyalına düşmüşdü. Amma ara-bərədə pıçıldayırdılar ki, onun elmi işini institutun müəllimi yazır. Bir dəfə Kamran da hirsələnib Umudun yanında sədrin qarısına danışmışdı: “Xalıq fermada qoyun qoymadı qalsın. Ayda ikisinin derisini boğazından çıxarıb apardı Kirovabada. İnstitutu Xalıq yox, qoyunlar qurtardı. İndi də qoyunlar onu alim eliyəcək”.

Xalıq vur-tut ikicə kələm dolması yeyib boşqabını kənara itələdi. Güləndamın qrafində gətirdiyi ayrandan bir stəkan içib dodaqlarını marçıldatdı.

– Mənə fikir verməyin, – dedi. – Siz yeyin. Bu gün Cəlalın qızı başımın üstünü kəsdirməyib, asudəyəm.

Məcidi kişi yeyə-yeyə yan-yörəyə göz gəzdirdi:

– Dünəndən bəri Əsli gözüme dəymir. Allah eləməmiş...

Xalıq başını tərpətdi:

– Naxoşlayıb Əsli. Davlenisi qalxanda halı özündə olmur.

Pirinin rəngi dəyişdi, enli burnu az qaldı qarşısındakı boşqaba dey-sin. Gözünün quyruğu ilə Umuda baxıb, tez də nəzərlərini yayındırdı. Pirinin səksəkəli, xoflu baxışından Umudun boğazı tıxandı, tikəsini zorla udub fikirləşdi ki, yəqin indi Pirinin ürəyi yel vurmuş yarpaq tə-kin titrəyir. İndi Umuddan qorxduğu kimi heç kimdən qorxmur. Qorxu pis şeydi. Allah göstərməsin, adam qorxudan sağalmaz azara da düşə bilər. Əgər Umud xəlvətə salıb Xalığın qulağına pıçıldasa ki, ay sədr, bir sirt mənim ürəyimi dağıdır, istəmirəm ki, cavan yaşımda ürəyim partlasın, ona görə də bu sirri sənə açmalıyam. Bu sirt də ibarət olsun ondan ki, dünən günün günortaçağı porsuq Piri sənə şəxsi evində, şəxsi arvadınla... o söz. Umud inanırdı ki, Xalıq bu əhvalatı eşitsə, porsuq Pirini də, Əslini də Kamranın Kirovabada göndərilən dilsiz-ağızsız qoyunlarına döndərər.

Xalıq sözünə davam elədi:

– Əsli neyləsin? Ər dərdi, uşaq dərdi, ev-eşik dərdi. Neçə ildə ku-rort üzünü görmür. Allahın Naftalanına da göndərə bilmirəm onu, çünki camaatımız sözbazdı. Göndərsəm, deyəcəklər, sədrin arvadı kefdədi, amma biz burda kirpiyimizdən od götürürük. – Xalıq fikirli-fikirli başını sinəsinə endirdi. Ağ buxağı qat-qat olub çənəsinin altından çıxdı.

Öz işçisindən rüşvət alanda yaxalayıblar. Cəmi-cümletani otuz manatın üstündə getdi güdazə.

Pirinin qırışığı indicə açılırdı. Gödək barmaqlarını qatlayıb şaqqıldatdı.

– Az alanları yaman tez tuturlar, – dedi. – Çox alanlara heç ilişmirlər.

Xalıq tərs-tərs ona baxdı və bu anda Umudun Xalıqə yazığı gəldi. Umud gördü ki, Xalığın da bənizi Əslinin bənizi kimi solğundur. Gördü ki, Xalığın saçları ağarıb, seyrəlib. Xalıq vaxtından tez qocalır. Umud Əslinin hənalı başını, Pirinin tükli kürəyini xatırladı və durub Pirinin kürəyinə təkik ilişdirməkdən özünü güclə saxladı.

Umud qalxdı:

– Gedək, dedə!

Onlar eyvandan çıxanda Xalıq arxadan dedi:

– Məcidi dayı, istidə özünüzü üzməyin. Səhər gün çıxmamış, bir də axşam sərinində işləsəniz bəddi.

Məcidi kişi pilləkənin aşağısında dayandı:

– A sədr, – dedi. – Quyu yavaş-yavaş palçıqə çıxır. Ayaqyalın qaza bilmirəm. Bəlkə evdə rezin çəkmədən-zaddan ola?!

– Var, Məcidi dayı, var. Özü də təzəsi. Ov çəkmələrimi Piri aşağı otaqdan götürüb verər sənə.

Umud kəndiri əlində sürüşdürə-sürüşdürə vedrəni quyuya salladı. Sonra ikiqat olub ağzını quyuya tutdu:

– Dedə, sən dünyagörmüş adamsan. Bu dünyada qeyrətli adam çox olar, yoxsa biqeyrət?

Quyu xeyli dərinləşmişdi, daha Məcid kişi ayaq üstə duranda başı quyudan çölə çıxmırdı.

Quyuda nəse şəppildadı. Məcid kişinin hirsli səsi eşidildi:

– Ə, şikəst döyülsən ha!

Vedredən Məcid kişinin başına bir ləmbə palçıq düşmüşdü. Kişi deyinə-deyinə başının palçığını sildi, amma palçıq yapışqan kimi idi, gümüşü tüklerin dibinə ilişib qalmışdı.

Umud vedrəni yavaş-yavaş quyuya salladı.

– Ağzınacan doldurma, dedə, – dedi.

– Məni öyrətmə! – Kişi aşağı əyilmişdi, səsinin yarısını quyu udurdu.

– Ehm!-ehmal dart!

Umud yuxudan doymamışdı, dünənki ağrı Umudun canından tamam çıxmamışdı. Tərpendikcə qolları, sinəsi sızıldayırdı. Zəhrimar vedrə bu gün yaman ağır idi. Kəndir də islanıb sürüşkən olmuşdu, əldə-ovucda dayanmırdı.

Umud vedrəni qaldırıb başı üstünə çevirdi. Qaramtıl lığ sarı çayır-ların arası ilə axıb getdi. Umudun şalvar-köynəyində palçıq quruyub bozarmışdı. Əlləri də palçıqdan bomboz idi. Umuda elə gəlirdi ki, Məcid kişi ömrü boyu qazsa da, axtardığı damarı tapa bilməyəcək və Umud yerin yeddi qatındakı palçığı vedrə-vedrə dartıb çölə tökməli olacaq.

Məcid kişi başını yuxarı qaldırdı. Umud ha baxdı, atasını tanıya bilmədi. Kişinin bir yerində sağ-istəhat qalmamışdı, sir-sifəti qapqara palçıq içində idi, təkə xırda gözləri işıldayırdı.

– Ta torpaq horraya dönür. Suya az qalıb.

– Bəs deyirdin bu quyu dərin olacaq?

– Mənim dediklərimin hamısı doğru olsaydı, nə dərdim vardı. Torpaq üstüörtülü bir xəzinədi, nə bilirsən ki, xəzinə onun hansı qatındadı. Torpağın sirrindən Allah da baş açmaz. On yeddi yaşından quyu qazıram, hələ də torpaq möcüzədi mənimçün.

– Bu vaxtacan neçə quyu qazmısan, dedə?

– Sənin başının tükü sanı. – Kişi mala çəkirmiş kimi palçıqlı əlini quyunun divarına sürtdü. – İndi quyu heç kimə lazım deyil, – dedi. – Qazdıqlarımın da hamısı batıb gedib. Elə quyu qazmışam, dərinliyi 40 ərsin... Dünyada sudan qiymətli nemət yoxdu.

Umud dizlərini yaş torpağın üstünə qoyub, atasına qulaq asırdı. Birdən ona elə gəldi ki, bayaq atasının gözlərində görünən parıltı qəflətən sönməyə getdi. Umud atasının batıq səsinə bir kədər, bir təəssüf duydu.

– Yəqin bu mənim axırıncı quyumdu. Kim bilir, bəlkə Minnət qarından tez ölüb getdim. Bu quyu məndən yadigar qalar. Dedən yadına düşəndə, gəlib baxarsan. Balalarına da göstərsən. Deyərsən, bu quyunu babanız qazıb.

Umud burnunu çəkdi.

– Kövrəltmə bizi, əşi.

– Sən kövrələn həşərat döyülsən... Çək görüm!

Umud hıqqana-hıqqana vedrəni dartıb quyudan çıxartdı.

İsti düşmüşdü. Güləndamla Cəfərqulu harasa çəkilməmişdi. Tut ağacının dibində Minnət qarının yeri boş qalmışdı. Patron da, deyəsən, haradasa kölgələnirdi.

Umud bayaqdan eyvana baxırdı. Heç olmasa uzaqdan-uzağa Əslini görmək istəyirdi, onun səsinə eşitmək istəyirdi. Amma Əslilə göz-gözü gəlməyi arzulamırdı. Əslidən utanırdı.

Məcid kişi aşağıdan soruşdu:

– Yorulmusan?

– Gün başımı deşir.

– Quyunun içi buzxanadı elə bil.

– Qoy qalsın, dedə, axşam sərinə gələrik. Xalq dayı özü dedi ki...

– Könlünə avaralanmaq düşüb?

– Düşüb.

– Get avaralan, amma, tez qayıt.

Umudun dərdi-azarı motosikl sürmək idi. Özünü həyəətə çatdıran kimi əsgəri götürüb kəhrəbə rəngli motosiklin tozunu tər-təmiz sildi. Özü də yaxşıca yuyundu, paltarını dəyişdi. Keçib bağçadan bir az ərik, bir az gilənar dərdi...

Qızlar bir yere toplaşmışdılar. Motosiklin səsinə hamı dönüb baxdı. Umud yaxına getməyə ürək eləmədi. Bura gəlməyinə birdən-birə peşman oldu.

Tubu onu səslədi:

– Utanma, gəl!.. Bəlkə qızları qovum burdan?! Yəqin məni təklikdə görmək istəyirsən!

Qızlar gülüşdülər.

Umud Tubudan belə atmaca gözləmədi. Qızlara baxa-baxa fikirləşdi: “Sözü bir yere qoyublar ki, məni pərt eləsinlər”. İstədi geri qayıtsın, amma Tubu dillənən kimi qərarından döndü.

– Zənbildəki nədi, saldat?

Umud meşin zənbili götürüb qızlara tərəf getdi.

– Sizə ərik, gilənar gətirmişəm.

Tubu zənbili aldı:

– Payın çox olsun, – dedi. – Sovqatsız da gələ bilərdin.

– Nə böyük sovgatdı ki?!

Umud utana-utana qızlara baxdı. Qızlar hələ də gülümseyirdilər. Onlar pısqıldamağa başlayanda Umud düşündü ki, xudahafizləşib getməyin məqamıdır. Birdən qızlar elə bilirlər ki, bura gəlməkdə onun başqa niyyəti-zadı var. Umudun heç bir niyyəti yoxdur. Hava isti, Tubu da qızmar günəşin altında işləyir. Qoy ərkdən, gilənardan yeyib sərinlənsin. Nə niyyətbalıqdır? Tubu bu kəndin ordenli qızıdır, ona hörmət etmək hamının borcudur. Umud da hamının biri. Vessalam!

Umud başa düşdü ki, qızların yanında Tubuyla onun söhbəti tutmayacaq. Bir də axı Tubuyla onun nə söhbəti, nə alveri? Umudun burda nə ölümü var?

– Salamat qalın!

Umud geri dönmək istəyəndə Tubu təəssüflə soruşdu:

– Hara tələsirsən?

Tubunun səsindeki mülayimlik Umudun bayaqkı şübhələrini bir andaca alt-üst elədi: “Yox, Tubu adam dolayana oxşamır. Tubu məni elə salmaz”. Umud utancaq-utancaq gülümsədi, ancaq onu da anladı ki, bu gün Tubudan yox, onun yanındakı qızlardan utanır. Umud geriləyə-geriləyə:

– İşim var, – dedi.

Tubu onun ardınca qışqırdı:

– Sovqat üçün sağ ol! Ağzın şirin olsun!

Umud özünü motosiklə çatdırınca elə bildi ki, bir ildir yol gedir. Hiss edirdi ki, qızlar arxadan ona baxırlar. Umudun ayaqları bir-birinə dolayırdı.

Umudun həyəətə girməyindən, deyəsən, heç kim xəbər tutmadı. Xalq tut ağacının kölgəsində, Minnət qarının qarşısında çöməlmişdi. Piriylə Cəfərqulu da onun böyüründə dayanmışdı. Məcid kişi onlardan kənarda oturub üst-başının palçığını ovxalayır.

Xalq şüşə kasadakı qatıqdan bir çay qaşığı götürüb Minnət qarının ağzına uzatdı:

– Ye, ana, ye... Dərdin mənə gəlsin.

Minnət qarı qırmızı gözlərini oğlunun üzünə dikmişdi, deyəsən, ağzını açmaq fikrində deyildi. Xalq qaşığın ucunu qarının içəri əyilmiş dodaqlarına diredi:

– Ye, ana. Mən çağa olanda sen də məni belə yedizdirmisən.

Minnət qarının çiyinə bitişmiş bürüş-bürüş boğazı birçə dəfə tərpendi.

– Bax, belə ha, – deyib Xalq qaşığı təzədən qatıqla doldurdu.

Piri bu tamaşanı hər gün görsə də, yenə heyran-heyran sədrə baxırdı. Piri üzünü kənarda yorğun-arğın oturmuş Məcid kişiye tutub danışdı və elə danışdı ki, onun dediklərini nəinki Xalq, hətta artıranın qabağında sil-süpür eləyən Güləndam da yəqin eşitdi:

– Hər gün özü yedizdirir anasını... Düz on ildi... Halal olsun!

Məcid kişi onun sözlərinə baş qoşmadı, gözlərini damar-damar, palçıqlı ollarına zilləyib susdu.

Piri Umudu yanladı.

– Kirovabada getmək istəyirsən?

– Nəyə?

– Gözməyə. Axşam qayıdırıq.

Piri Umudun cavabını heç gözləmədi, əyilib Xalqın qulağına nəse pıçıldadı. Xalq əlində qaşığı geri qanqlıb Umuda öləri baxdı. Qaş-qabağını töküb Piriye astadan nəse dedi. Piri də təzədən nəse onun qulağına pıçıldadı. Xalq çiyini çəkdi, sonra ayağa qalxıb Umuda üz tutdu:

– Əsli bacın zakaz verib ki, səni də Kirovabada aparım. Bizim arvad mehrini yaman salıb sənə. – Xalq gülümsədi və gözlərinin altındakı tuluqlar daha da şişdi.

Umud atasına baxdı:

– Bəs quyu?

Məcid kişinin əvəzinə Xalq cavab verdi:

– Cəfərqulu burdadı.

Cəfərqulu Minnət qarının süfrəsindən götürdüyü tikəni ağzına basdı. Cəfərqulun sağ ovurdu şişib parıldadı.

– Sədr... mənim... qırjam var.

– Əy, yeddi uşağı ekib-törədəndə heç demirdin qırjam var!

Cəfərqulu ağzındakı tikəni güclə uddu:

– O ayrı, bu ayrı... Torpaq işi ağırdı.

– Əl yetirərsən Məcid kişiye.

– Sədr, qırja...

Xalq sözünü tamamlamağa ona macal vermədi:

– Dilləşmə mənən, – dedi. – Elmi rəhbərin yanına getdiyim yerə qanımlı qaraltma!..

Maşın çala-çuxura düşüb silkələndikcə arxadakı ot kisəsi yırgalanıb Umudun kürəyinə dəyirdi. Umudun bədənini çimçişirdi: yadına piy iyi

verən mətbəx düşürdü. Hələ üstelik Kamranın dediylə sözlər də yadına düşürdü: "...Qoyunlar onu alim eləyəcək".

Maşın kənddən çıxanacan heç kim dinib-danışmadı. Asfalt yolda Xalq geri qanrıldı. Gücə düşən adam kimi onun solğun bənizinə qı-zartı çökdü.

– Əslə bacın bilirsən səni mənə niyə qoşub? Elə bilir iş-gücümü buraxıb uxajorluq eləyirəm... Qocaldıqca Calalın qızının başı xarab olur. Keçi can hayındadır, qəssab piy axtarır... – Üzünü Piriyə tutdu. – Elmi işi qurtarmağım, deyəsən uzun çəkəcək. Rəhbər zalım balası da həftə səkkiz, mən doqquz zəng vurur ki, durma gəl.

Pirinin tüklü yanağının dartılmağından Umud başa düşdü ki, Piri irişir.

Üzümçülük sovxozuna dönüb bir balaca çəllək konyak götürdülər. Umud fikirləşdi ki, Xalqın elmi rəhbəri yəqin möhkəm içədir...

Yevlaxda bazarlıq elədilər. Mey-meyvə, göy-göyerti, xiyar-pomidor aldılar. Umud indi də fikirləşdi ki, əlbəttə, bu ətin, bu konyakın yanında meyvə, göyerti mütləq olmalıdır.

Sonra bir mağazaya girdilər. Xalq yeddi metr bahalı parça ölçdü. Umud düşündü ki, yəqin bu da elmi rəhbərin ya arvadı, ya da qızı üçündür.

Xalq Pirini qırağa çəkib başladı onunla pıçıldaşmağa. Xalqın bir gözü Umudda idi, Umud anladı ki, söhbət onun barəsindədir. Sədr bir az pərt görünürdü. Piriyə tez-tez nəse deyirdi. Piri də ciyinlərini çəkirdi.

Xalq barmağının işarəsi ilə Umudu yanına çağırırdı.

– Gəlsənə qalib burda gəzəsən? Qayıdanbaş səni götürürük. Cibin-dən pul çıxarıb Umuda uzatdı. – Restorana-zada gedərsən.

Umudun bir qara qəpiyi də yox idi, amma:

– Pulum var, – dedi. – Sağ olun.

Umud nəzərlərini Pirinin üzünə zillədi. Guya son söz, son qərar Pirinin idi. Sədrin təklifi, deyəsən, Pirinin ürəyincə deyildi. Piri Umud tərəfə baxmağa utanırdı, gözlərini Xalqın ağzına dikmişdi və Pirinin gözləri açıq-aşkar yalvarırdı: "Amandır, sədr, daşı ötəyindən tök".

Xalq maşının qapısını açdı. Bir ayağı yerdə, bir ayağı göydə:

– Darıxma, Umud, – dedi. – Tez qayıdacağıq. Vağzalın qabağında bizi gözlə.

Piri qaşqabağını töküüb sükənin arxasına keçdi.

Umud uzaqlaşan maşının ardınca key-key baxdı. Onu niyə yarı-yolda qoydular? Əgər Umudu Kirovabada aparmaq niyyətləri yox idisə, onu niyə yerindən dingildətdilər? Bu nə sirdir, nə müəmmadır belə?

Maşın aralıda dayandı. Piri yerə düşüb sevinə-sevinə Umuda əl elədi:

– Yüyür, ə!

Amma Umud yüyürmədi. Umudun ürəyindən qara qanlar axırdı, Umud pərtliyindən ağlamaq istəyirdi...

Xalq birçə dəfə də dönüb arxaya baxmadı. Xalqın bir gözü Piride idi. Piri onun baxışlarını üzündə hiss edib sıxılırdı.

Umud başa düşürdü ki, bu gün onu Xalqa ilişdirən Porsuq Piri dir. Kəhrəbə rəngli motosikli də Umuda Piri veririb, bax bu maşının arxa oturacağında da onu Piri əyləşdirib. Bütün bu qurğular porsuq Pirinin əməlləridir. Umudun hörmətini, etibarını qazanmaq üçün Piri dəridən-qabıqdan çıxmağa hazırdır.

Maşın Yevlaxdan sağa buruldu. Kürün körpüsündən keçəndə Umud baxıb gördü ki, bu yol Kirovabad yoluna oxşamır. Umud Kirovabada iki dəfə getmişdi, amma o yolda nə Kür görmüşdü, nə də körpü.

Alaqaşında "Mingəçevir" yazılmış şəhərə girəndə Umud maşının pəncərəsindən döyüke-döyüke gah sağa, gah sola baxdı. Burda geniş küçələr gördü, hündür-hündür evlər gördü. Yolun qırağındakı beş-mərtəbəli binaların balkonlarından, pəncərələrindən sarıkekil qızlar, gəlinlər boylanırdılar. Umud gördü ki, bu şəhərin bir suyu elə onun əsgərlikdə olduğu Barnaula oxşayır. Umud fikirləşdi ki, yəqin bu yaraşlıqlı, səliqəli şəhərin içindən keçib Kirovabada gedəcəklər. Kaş yarımca saat burda dayanaydılar, Umud ala-yarımcıq da olsa, bu şəhəri gəzəydi.

Maşın Kür çayının sahilində "finski" deyilən evlərdən birinin qənşərində dayandı. Burda qollu-budaqlı, hündür qovaq ağacları vardı. Bu ağaclar, doğrudan da, Kirovabaddakı ağaclara çox oxşayırdı.

Piri koppuş əlini signal düyməsinin üstünə qoydu. Signalın səsi uzun, boş küçəyə yayıldı, Xalq tərs-tərs Piriyə baxdı.

– Yavaş, – dedi. – Pajardı?

Alçaq hasarlı, sarmaşılıq höyətdəki evin pəncərəsindən ətli-əndamlı bir qadın gülümseyə-gülümseyə baxırdı. Xalq maşından düşdü. Sarmaşılıq hasarın arxasında taxta divarları qızaran "finski" evə girib görünməz oldu.

Umudun yerində başqa adam olsaydı, yəqin barmağını dişləyib deyərdi: "Ay dadı-bidad..." Amma Umud barmağını dişləmədi. Üzünü Kürə tərəf tutub fikirləşdi: "Xalq dayı buna görə mənə başından eləmək istəyirdi?... Qara qızın dərdi varmış".

Porsuq Piri maşındakı şey-şüyləri tövşüyə-tövşüyə evə daşıdı. Sonra golib tövşüyə-tövşüyə sükanın arxasında oturdu. Maşını terpəndəndə Umuda dedi:

– Keç yanıma.

Umud adlayıb qabaq oturacaqda əyləşdi. “QAZ-69”-un şöərdən çıxdığını görüb soruşdu:

– Kirovabada gedirik?

– Buranın Kirovabaddan nəyi əskikdi, ə? Bilirsən burda nə qəşəng qızlar var? Hamısı da kultunu...

Piri maşını gölün qırağındakı kababxananın qabağında saxladı.

Çimərlikdə adam əlindən barmaq basmağa yer yox idi. Qumun üstündə uzanıb özünü günə verən kim, çıxırışa-çıxırışa göldə çimən kim. Xeyli aralıda qayıqla gəzənlər də vardı.

Umud suyu şappıldada-şappıldada üzən qızlara baxıb qobunu xatırladı, Tubunun tunc bədənini xatırladı. Əlini gözlərinə kölgəlik eləyib qızlara zəndlə diqqət yetirdi. Gördü ki, bu qızlardan hər hansının bədənini Tubunun kimi badımcanı deyil. Bunların bəyazı var, sarısı var, hələ günəşin yandıra bilmədiyi ağappağı var. Bu pambıq kimi ağappaq qızların çoxusu bədəndə Solmaza oxşayırdı.

Piri də, Umud kimi əllərini gözlərinə kölgəlik eləyib qızlara baxa-baxa dodaqlarını yaladı:

– Görürsən, camaat nə kefə baxır? Biz də kənddə toz-torpağın içində eşələnirik... Hayıf ki, əynimdə fərqli tumanım yoxdu, yoxsa soyunub çimərdim.

Kecib kababxanada oturdu...

bənzəmirdi. Hər şey, hətta Pirinin tüklü sifəti də Umudun gözlərinə içdiyi çaxırın rəngində görünürdü. Umud Pirinin şişib terpənən ovrudlarına, qulaqlarının sırğalığında dikələn uzun tüklərə baxdı, özü də fərqi varmıdan soruşdu:

– Sənə niyə “Porsuq” deyirlər?

Tikə Pirinin boğazında qaldı. Güclə udqunub gülümsündü, ancaq bu təbəssümdə acıq vardı, hiddət vardı.

– Nə bilim, – dedi. – Kəndimizdə o qədər avara adam var ki, hərəyə bir ləqəb qoyurlar. Mən porsuğa oxşayıram?

– Oxşayırsan.

– Canın sağ olsun. Onsuz da hərə bir şeyə oxşayır.

– Mən də?

– Sən də.

– Nəyə oxşayıram?

– Çəyirtkəyə.

Qobunun qırağındakı lüt uşaqlar gəlib durdu Umudun xumarlanan gözlərinin qabağında. Tofiqin şilləsinin səsinə də eşitdi. Üzü gizildədi. “Yəqin Tofiq deyib buna”.

Piri, deyəsən, Umudun acıqlanacağından qorxub sözünü dəyişdi:

– Zərafət eləyirəm, sən yaxşı oğlansan.

Umud gözleyirdi ki, bu dəqiqə Piri ona yalvaracaq. Ağlamsına-ağlamsına deyəcək ki, “mənim beş balama yazığın gəlsin, Umud. Əslə ilə məni bir yataqda gördüyünü ağzından qaçırsan, qanım getdi. Xalq bu məsələni bilsə, məni də, Əslini də tikə-tikə doğravar”. Piri yəqin bu

gəlib bu? Bunu onun yadına mən salmışam. Fikirleşmişəm ki, Məcid dayı heç harda işləmir, qoy oğul əlinə möhtac olmasın. Haqqını artıqlamasıynan verdirecəm onun... Quyu Minnet qarının nəyinə lazımdı, ə? Hey?

– Lazım döyül.

– Amma Məcid dayıya pul qazanmaq lazımdı. – Piri qaşqabağını töküb susdu. Yan-yörəyə nəzər salıb astadan, dirəne-dirəne dedi: – Di gəl ki, mənim üzümün pis tərəfi də var. Vay o adamın halına ki, bilə-bilə ayağını basdalaya. – Sözlərinə cavab gözləyirmiş kimi xəndə Umuda baxdı.

Umudun gözləri yumulurdu, Piri onun baxışlarından heç nə anlamadı. Piri üzünü yana döndərdi, guya indi deyəcəklərinin Umudə dəxli yox idi, guya biri öz-özünə danışdı:

– Kim mənim jiznimi pozmaq istəsə, baxtından küssün.

Umud sinəsini stolun qırağına söykədi.

– Neynersən o adama?

– Özüm biləm neynərəm.

– Öldürərsən?

Piri stolun üstündəki çörəkdən bir qırıq kəsib, iki barmağı arasında Umudun yarıyuxulu gözlərinin qabağına tutdu.

– Bu bərəkət haqqı öldürürəm, – dedi. – Ta jiznim pozulandan sonra...

Umud ağlının bu dumanlı çağında fikirleşdi ki, porsuq Piri, doğrudan da adam öldürə bilər. Günlərin bir günü Umud başısağa yol getdiyi yerdə Pirinin məşını çıxar onun belinə. Vəssalam! Günah öləndədir!

Umud qalxdı.

– Gədəx.

Piri də qalxdı. Umudun boynunu qucaqlayıb üzündən öpdü.

– Qardaşam sənnən, – dedi. – Öləncən.

Şəhərin bütün küçələrini dolandılar. Elə küçə vardı ki, içindən üç-dörd dəfə keçdilər. Umud bir az özünə gəlmişdi, amma başı, gözlərinin altı ağrıyırdı. Bir kölgəlikdə, döşəkcənin üstündə uzanmaqdan ötrü burnunun ucu göynəyirdi. Eybi yoxdur, döşəkcəsiz də keçinər. Lap quru yer olsun, lap Minnet qarıyla ayaq-baş olsun. Umud yorğun-yorğun

Umudun matı-qutu qurudu.

Piri bir az da uzağa getdi:

– Məktub da yazmısan ona.

Umuda elə gəldi ki, dünyada Piridən gizli sirr yoxdur, Piri yerin altından da xəbərdardır, üstündən də. Umud doğrudan-döğruya Piridən qorxdı. Elə qorxa-qorxa da dedi:

– Qərribə sözlər danışırın.

Piri bu dəfə baltanı lap kökündən vurdu:

– Solmazın üstündə Təfiqnən dalaşmısan.

Piri, deyəsən “dalaşmısan” sözünü qəsdən dedi. Görək “döyülmüşən” deyəydi. Görünür, Umudun şəstinə toxuna biləcəyindən ehtiyat elədi.

– Əsli də bilir bu məsələni.

Umud daha təəccüblənmədi:

– Lap ağ elədin, – dedi.

Piri bir əlini sükandan buraxıb sinəsinə vurdu:

– Bu canım ölsün bilir... Beş balamın canıçün...

Umud az qaldı Solmazı istədiyini etiraf eləsin, Pirinin yanında ürəyini boşaltsın. Özünü güclə saxladı. Təəssüflə:

– Solmaz hara, mən hara?! – dedi.

– Kimin oğlundan əskiksən? İstəyirsən mən bu işə əncam çekim. Əsli qızı sənə verəndən sonra Xalıq nə deyəcək? Evdə Əslinin sözü zakundu.

– Bəs, Solmaz?

– Solmaz bün əppek yəsni, bünini də Allah yadı versin ki, sənin təkin oğlan onu istəyir... Özün də əl-ayaq eləyərsən.

– Necə?

– Qızla görüş, danış... İstəyirsen təşkil eləyim.

– Yox, yox. Sağ ol.

Umud “yox”u cəndərdi dedi, utandığından dedi və ona elə gəldi ki, Solmazı bu deqiqedən etibarən əbədi itirdi. Umud Solmazı yenə qatmaqarışıq, dumanlı yuxularında arayacaq. Qorxa-qorxa onun yumşaq

Maşın qovaq ağaclarının arasındakı "finski" evin qarşısında dayanan kimi Xalıq sarmaşılıq həyətdən səkiyə çıxdı, sanki bayaqdan burda dayanıb gözləyirmiş. Sədr asta-asta gəlib maşına oturdu və o dəqiqə ətir iyi Umudun burnunu qıcıqlandırdı.

Şəhərdən çıxana qədər ətir iyi Umudun burnundan getmədi...

Xalıqın əhvalı yaman yaxşı idi. Umud onu ömründə belə şən, belə gülümsər, belə xoşbəxt görməmişdi. Xalıqın bənizi allanmışdı, gözlərinin altındakı tuluqlar çəkilməmişdi.

Xalıq zümzümə eləməyə başladı. Xeyli keçəndən sonra zümzüməsini kəsib, başını geri çevirdi:

– Umudbala, sən yaxşı oğlana oxşayırsan ha, – dedi. Bir az da qanrılıb gözlərini Umudun üzünə zillədi. – Əsli bacın girəvəyə salıb səni sorğu-suala tutacaq.

Umud az qaldı desin ki, Əsli bacı mənim yanımda cıncırını da çıxarmayacaq, Əsli bacı məndən yeddi ağac uzaq dolanacaq.

– Nə deyəcəksən onda, Umudbala? Əsli bacın xəbər alacaq ki, hara getmişdiniz. Onda nə deyəcəksən? Deyəcəksən hara getmişdik?

– Kirovabada.

– Kimin yanına, Umudbala?

– Sizin elmi rəhbərin.

Piri sıxıla-sıxıla dedi:

– Umud ağzıbütöv uşağıdır. – Pirinin tüklü qulaqları qızardı.

~~Məzəli! Xalıq üzünü qabağa tutub təzadan zümzümə etməyə~~

– Onları da Allah yaradıb. Lazım olmasa, yaratmazdı. İlan pis heyvandı, hələmi? Amma deyirlər, indi hökumət ilanları qırmağa icazə vermir. Çünki ilan nəyəsə lazımdı. Demək, didili də nəyəsə lazımdı. Pis adamları niyə qırırlar? Demək, onlar da nəyəsə lazımdı. Pis olmasa, yaxşının qədrini bilmərik. Onlarsız yaşaya da bilmərik, vallah. Hamı quzu kimi olsa, dünya nəyə gerekdi?

Umud düşündü ki, atası düz demir, atası hirsli olanda həmişə tərs-məzhəb danışır, qaraya ağ deyir, ağa qara. Pis kimin nəyinə lazımdı? Piri olmasa dünya boş görünməz ki! Əgər Piri kimiləri min-min, milyonmilyondursa, onda necə?

– Deyəsən, qanın qaradı, dədə?

– Qanım qara niyə olur? Şükür Allaha, canım sağ, yeməyə də çörəyim var.

Arvadı öləndən bəri Məcid kişi tez-tez darıxırdı. Kamrangil dağa gedəndən sonra kişinin əhvalı lap xarab olurdu. Umud bu yaxınlarda atasının bağçada tək-tənha oturub ağladığını görmüşdü. Kövrələ-kövrələ soruşmuşdu: "Niyə ağlayırsan, ay dədə?" Həmişə dərini hamıdan gizlədən, heç vaxt gileylənməyən Məcid kişi bu dəfə dözə bil-məmişdi: "Humayın rəhmətə getdiyi yeddi ildir. Hələ də inanmıram. Elə bilərəm böyürdən çıxıb deyəcək ki, ay imansız, gör nə kökə düşmüşsən!" O gecə Umudun da eyni açılmamışdı. Şəhərdən axşamacan həyətdə əlləşən arıq, balacaboy anası gözlərinin qabağından getməmişdi. Umud yorğanı başına çəkib sessiz-səmirsiz ağlamışdı.

Patron ac-susuzdur. Umud fikirleşdi ki, Patron bu yaxınlarda öləcek, özü də acından öləcek. Çünki Patron hündür daş hasarı aş a bilmir. Dərdini həmcinslərinə danışa bilmir.

Umud yarıhuşda, yarıyuxuda qərara aldı ki, sabah Patrona yemək aparsın.

5

Umud girevəyə salıb özünü samanlığın qabağına verdi Cibindən çıxartdığı bir parça təndir çörəyini kölgəlikdə sərelənmiş Patronun qabağına atdı. Patron başını qaldırıb laqeyd-laqeyd Umuda baxdı. Umud çörəyi bir az yaxın itələdi:

– Ye, Patron, ye, – dedi.

Patron bir neçə dəfə qulaqlarını tərpətdi, ancaq gözlərinin pıçalığına qonmuş yaşıl milçəkləri qova bilmədi. Sonra qarşısındakı çörəyi iylədi. Çörək boyat olsa da, hələ qupquru qurumamışdı, siir-sümükdən çox-çox yumşaq idi. Patronun dişləri bu çörəyə bata bilərdi, amma nədənsə, Patron dişlərini çörəyə batırmadı. Çənəsini pəncələri üstə qoyub gözlərini yumdu. Yaşıl milçəklər təzədən onun ağız-burnuna daraşdı...

Məcid kişi üst-başından su süzələ-nə-süzələ-nə quyudan çıxdı. Palçıqlı əlini Umudun üzünə sürüüb yavaşcadan dedi:

– Su. – Sonra üzünü eyvana tutub qışqırdı. – Su!.. Su!..

Birinci Piri gəldi, onun dalınca Xalıq.

Məcid kişi quyudan bir vedrə lilli su çıxartdı. Sudan bir ovuc götürüb dili ilə yoxladı.

– Şipşirindi, – dedi.

Piri də çöməlib dilini vedrədəki suya vurdu.

– Əlin var olsun, Məcid dayı, – dedi.

Xalıq tut ağacının kölgəsində mürgüləyən Minnət qarıya yaxınlaşdı.

– Quyun hazırdı, ay ana! Allah sənə bundan sonra yüz il də ömür versin.

Məcid kişi quyudan vedrə-vedrə lilli su çəkib çölə tökdü.

– Hələ bulanıqdı. Axşamacan durulacaq. Göz yaşı kimi olacaq.

Umud gördü ki, Əsli dirsəklərini məhəccərə dirəyib eyvandan baxır. Əsli başını yaşıl qıyqacla bərk-bərk bağlamışdı. Uzaqdan bənizi ağap-paq ağarırdı. Əsli eyvanda çox dayanmadı, otağa girib qapını örtüdü.

Piri gözlərini Umudun palçıqlı üzünə zilləyib gülümsədi:

– Xeyir iş var, – dedi. – Ağdama getməlisən.

– Mənim orda nə azarım?

– Əfəl olma. Bu məsələni təşkil eləyincə min dona girmişəm.

Umuda elə gəldi ki, Piri Xalığa göz vurub kənara çəkildi.

Xalıq Minnət qarının üstünü döşəkağıyla örtüdü. Samanlığın kölgəsində uzanmış Patronu Piriyə göstərib dedi:

– Sən işində ol. Bu çər dəymişi elə yerdə azdır ki, gəlib buranı tapa bilməsin. Lap uzağa apar. Yoldan, rizdən qıraq bir yerdə tulla... Həyətdə qalsa quyunu murdarlayar.

Sonra Xalıq Umudun kürəyindən itələyə-itələyə onu eyvana qaldırdı. Başladı bərkdən danışmağa:

– Sənə işimiz düşüb, kişi qırığı! İyirmi gündü Solmazdan xəbərimiz yoxdu. Əsli özünü didib tökür ki, gerek uşaqdan mənə bir xəbər gətiresiniz. Mən heç, mən ayaqları çataqlı kəhərəm. Piri də mənə bənddi. Bu kənddən tərpənməyə bizim mümkünümüz yoxdu. Əlac qalıb sənə.

Xalıq şəkəli pəncərəyə baxdı. Umud başa düşdü ki, Əsli bu şəkəli pəncərənin arxasındadır. Xalıq sözlərini ona eşitdirir.

Xalıq sesini bir az da qaldırdı:

– Əsli bacın səni göndərir Solmazın yanına.

Umudun qulaqları Xalıqda idi, gözləri Piridə. Piri Patronun boğazına bağladığı gödək ipin ucundan tutub dartırdı. Tula qabaq ayaqlarını yerə bərk dirəmişdi, Piri də ipi ikiəlli bərk-bərk çəkirdi, az qalırdı Patronun başını bədənindən ayırsın. Umud bu dem Patronun hürməyini arzulayırdı, heç olmasa, ömründə birçə dəfə onun səsinə eşitmək istəyirdi.

– Nə deyirsən, Umudbala?

Umud Pirinin bala qapıdan sürüyə-sürüyə çıxardığı Patronun sağa-sola çırpılan lümə quyruğuna baxdı.

– Nə deyim? Mən...

– Ə, Ağdam budu, buradı. İkicə saata gedib gələrsən. İstəyirsən elə motosikletmə get.

Bala qapı örtüldü. Umud çiyini çəkdi.

Xalıq əlini onun kürəyinə vurdu:

– Sənə yaxşı yol, Umudbala...

Yarım saatdan sonra Umud kəhrəbə rəngli motosiklin üstündə asfalt yola çıxdı.

Qara meşin zənbinin içində bir qazan aş vardı. Qazan hələ soyumamışdı. Xalıq Umuda tapşırırmışdı ki, gerek yel kimi gedəsən, gerek bu xəbəri Solmaza isti-isti çatdırasan. Solmazçün xərclik də vermişdi, Umudun cibinə məktub da basmışdı: "Solmaza çatacaq".

Umud elə bilirdi ki, yuxu görür, ancaq bu yuxuda o daha qov kimi yüngül deyildi. Bu yuxunun dumanı, pərdəsi yox idi, bu yuxunun ətri də vardı, rəngi də. Umud qorxurdu ki, birdən bu yuxunun ömrü gödək olar, gözlərini açıb özünü on il bundan qabaq Kamranın puluna alınmış yaylı çarpayıda görər və bu ətirli, rəngli rüyadan onun üreyində tək-cə acı bir həsrət qalar. Külək Umudun saçlarını dağdır, ilıq nəfəsi ilə onun bədəninə xoş vicvəcə salırdı. Umud hiss etdi ki, bütün əzaları yaşayır və gerçək aləmdə olduğuna inandı. "Solmazla nə danışacam? Solmaz mənə necə qarşılayacaq?"

Solmaz onu görəndə sevindi:

– Nə yaxşı, ay Umud? Sən hara, bura hara?

– Məni Xalq dayı göndərdi... Gör qazan soyumayıb ki?..

Solmaz qazana əl vurmadı. Umudun verdiyi məktubu açıb oxumağa başladı. Yarıya çatanda gülümsədi. Alt dodağını dişləyib Umuda baxdı:

– Anama nə olub görəsən. Yazır ki, Umuda yaxşı üz göstər. Mən nə vaxt sənə güldən ağır söz demişəm, ay Umud?

Umud pərt halda dedi:

– Əsli xala niyə heylə yazıb?

Solmaz məktubun ardını oxudu. Umud qızın nazik, uzun qaşlarına heyran-heyran baxdı. Düşünürdü ki, Solmaz böyüyüb arvad olanda onun da bənizi anasının bənizi kimi solğun olacaq. Yəqin qızlığında Əslinin də yanaqları bax beləcə, qıpqırmızı olub, saçlarının rəngi beləcə şabalıdı olub. Amma Solmaz bədənə anasına oxşamayacaq. Solmaz kökələcək. İndidən buxağı yavaş-yavaş dikəlir, indidən qolları, sinəsi ətlenir.

Onlar yataqxananın qarşısında dayanmışdılar. Solmaz nədənsə, Umudu içəri dəvət eləmirdi. Umud bunu arzulamırdı da. Çünki girib-çıxan qızlardan utanırdı.

Solmaz məktubu qatlayıb ovcunda tutdu.

– Sağ ol, Umud, zəhmət çəkmisən, – dedi. Binanın tininə söykətilmiş motosiklə baxdı, amma, deyərsən, tanımadı.

Qız Umudun başı üstündən gözlərini səmaya dikib gülümsədi. Ancaq Umuda elə gəldi ki, qız zorla gülümseyir, anasının Umud barədə vazdux sözlərinə görə gülümseyir. Umudun bu təbəssümündən nəsi qal-

– Yox, dil cavabı çatdırarsan.

Solmazın bir gözü yataqxananın qırmızı qapısında idi. Qız bir yanını qaçacaq qoymuşdu, amma yenə bayaqkı kimi gülümsəyirdi.

Umud düşünürdü ki, bu təbəssüm Solmazın özününkü deyil. Solmaz bu təbəssümü Əslinin məktubundan götürüb yapışdırıb sifətinə, Umud onun belə gülümsəməyini istəmirdi.

– Piri Patronu apardı azdırmağa... Daha Patron geri qayıda bilməz.

Solmaz yenə gülümsəyə-gülümsəyə Umuda baxdı və Umud qızın iri gözlərində səma boşluğu gördü.

– Hə, qayıda bilməz.

Umuda elə gəldi ki, Solmaz tələsik dedi ki, bu sözlərlə darıxdığını bürüzə verdi. Qəribədir ki, bu an Umud da darıxdı və darıxmağına zərər qədər də təəccüblənmədi.

– Mən gedim, – dedi.

Solmaz çiyini çəkdi:

– Bizimkilərə salam-dua söylərsən.

Kəhrəba motosikl yolu yarı eləmişdi. Kəndə yaxınlaşdıqca Umudun kefi durulurdu. Bayaq az qala itirdiyi ümid təzədən qəlbində dirçəlirdi. Son söz Əslinindir. Əsli Solmazı ona verəcək. Əsli Xalğı da yola gətirəcək. Bəs Solmaz? Piri deyir ki, Solmaz anasına ağ olmaz, anasının sözündən çıxmaz.

Umudun üreyi şirin-şirin döyünməyə başladı. Umud xəyalında bir mağar qurdu. Işıqlı, uzun bir mağar. Kəndin bütün camaatını yığdı bu mağara. Kamranı da otuzdurdu lap baş tərəfdə, çalğıçıların yanında. "Yox, qoy orda dedəm otursun, ağsaqqaldı". Bu uzun, işıqlı mağarda bir vur-çatlasın başladı ki, gəl görəsən. Musiqi səsi ərsə qalxdı. Toybəyi adamları dartdı oynamağa. Camaat qol-qola verib yallı getdi. Bütün kənd səhərəcən dinclik bilmədi. Ortağa çıxan ortağda oynadı, yerində oturan yerində dingildədi. Sühə yaxın kimse qışqırdı ki, "bə-lam, ta bəsdi, qoyun indi də bəy özü oynasın, deyirlər, bəy öz toyunda oynayanda ucuzluq olur. Kim ucuzluq olmağını istəyirsə, əlini qaldırsın". Mağardakıların hamısı hər iki əlini qaldırdı. Umud yaman utanırdı, heç oynamaq istəmirdi. Çünki oynamağı bacarmırdı, oynayanda yaman gülməli görünürdü, qollarını terpəndə cəynən çəyirtkəyə oxsa-

bu, arvad havasıdır, mən kişi ola-ola zenən havasına necə oynayım? Çalğıçılar pıçıladaşdılar, məsləhətləşdilər, təzə bir hava çaldılar. Umud gördü ki, bu hava sümüyünə yaman düşür, qol götürüb başladı oynamağa. Mağarda bir dövrə vurdu, iki dövrə vurdu, süzə-süzə gəldi qavalçalın oğlanın yanına. Elə süzə-süzə də ağzını oğlanın qulağına dirəyib dedi: “Qardaş, bu havanı mən birinci dəfədir eşidirəm. Sən canın, de görüm, bu havanın adı nədir?” Oğlan da qavalı çala-çala ağzını Umudun qulağına dirəyib dedi ki, vallah, bu havanın doğru-dürüst adını mən də bilmirəm, amma el içində buna deyirlər: “Özgə atna mənən tez düşər”. Umud fikirləşdi ki, bu hava yaxşı havadır, ürəyə yataandır, hayıf ki, adı sarsaq addır. Umud qohumlarını bir-bir qaldırdı. “Əhd eləmişəm, gerekə toyumda cəmi qohum-əqrabaynan oynayam”. Əvvəlcə atasıyla oynadı, sonra Kamranla. Kamranın balalarını da çəkdi ortalığa. Axırda baxıb gördü ki, ta mağarda qohum-filan qalmayıb. Ürəyindən keçdi ki, Solmaznan da oynasın, amma Solmaznan oynaya bilməzdi, çünki Solmaz bu dəqiqə gərdeyin daldında idi, ürəyi döyünə-döyünə Umudun yolunu gözləyirdi. Eh, bu kəndin də qərribə adəti var: gəlini adam içinə çıxmağa qoymurlar. Umud gördü ki, Porsuq Piri mağarın aşağı tərəfindən süzə-süzə onun üstünə gəlir. Umud dedi: “Mən qohumlarımla oynamağa əhd eləmişəm. Sən niyə düşmüşən ortalığa?” Piri də cavab verdi ki, bu havanı mən düzəlmişəm, mən təşkil eləmişəm, indi sən mənim havanı oynayırsan. Cin vurdu Umudun başına: “Çıx, rədd ol burdan!” dedi. Bir ayrı cin də Pirinin başına vurdu. Piri mağarın ortasında dayanıb əllərini qaldırdı. Elə sakitlik oldu ki, “qu” desəydin, qulaq batardı. Pirinin səsi mağarda guruldadı: “Ay camaat, bu aşpazı mən kişi eləmişəm! İndi bu məni bəyənmir!”

Umudun xəyalındakı işıqlı, uzun mağar qəflətən qeyb oldu. Pirinin səsi onun qulaqlarında motosiklin gurultusuna döndü. Umud gördü ki, faranın sarımtıl işığı yolu güclə işıqlandırır. Motosikl bu çala-çuxur

gətirib onun evinə köçürə bilər. Ancaq belə asan məhəbbət Umudun nəyinə gerəkdir? Belə səadət buğlana-buğlana məcməyidə adamın qabağına gətirilmiş xəyala bənzəməzmi?

Qurtardı! Hər şey qurtardı! Neçə ildən bəri Umudun ürəyini titrədən xoşqılıq hissələr də qurtardı! Umud indi içi boş, gövdəsi çürük bir ağacdır... Bütün günahlar Porsuq Piridədir! “Tutalım ki, Əsli mənim qayınanam oldu, Xalq da qayınatam. Bəs onda Piri mənim nəyim olur?.. Solmazı alsam, Pirinin üzünə necə baxaram? Axı, Piri mənim...” Umud elə bil neçə günün qatmaqarışq rəyasından indicə ayıldı. İndicə başa düşdü ki, Porsuq Piri onun da şərəfini ayaqları altına salıb. “Atam düz demir. Dünyanın pis adamlara ehtiyacı yoxdur. Pislər düzləri də əyə bilərlər. Hər şeyi əyə bilərlər. Hətta, Yer kürəsini də”.

Umudun üzü islanmışdı. Umud ağlayırdı, ancaq Umuda elə gəlirdi ki, onun gözlərini yaşardan sərin küləkdir. “Əgər o quyu olmasaydı. Dədəm o quyunu qazmasaydı... Quyunu doldurmaq lazımdır!.. Elə bu gecə... Bu saat...” Atasının sözlərini xatırlayanda Umud qərarından əl çəkdi. “Bu quyu məndən yadigar qalar. Dədəm yadıma düşəndə gəlib baxarsan. Balalarına da göstərsən. Deyərsən, bu quyunu babanız qazıb”.

Motosiklin sürətindən Umudun xəbəri yox idi. Umud yol-rizi görmürdü. Gözlərinin qabağında Xalqla Piri yan-yanə dayanmışdı. Motosikl irəlilədikcə onlar da uzaqlaşdılar. Umud onlara çatmağa tələsirdi. “Çox də məndən böyüksünüz! Çox də məndən güclüsünüz! Mən sizə göstərəm! Göstərəm! Göstərəm!”

Faranın işığı hündür daş hasarın diş-diş divarına toxunub yayıldı. Divarın qəflətən ucaldığını, yaxınlaşdığını görəndə Umudun gözləri böyüdü. Motosiklə divarın arasında üçcə addım yol vardı. Umud əllərini sükandan buraxıb özünü yerə atdı. Divardan gurultu qopdu. Dəmir danqıldadı, şüşə cingildədi, aləm qaranlıq qər q oldu.

Umud canındakı şiddətli ağrıdan huşunu itirəndə bir səs eşitdi:

DƏDƏ PALID

Kürün sağ yaxasında yaşıl zolaq kimi uzanıb gedən meşədə Bağır düz iyirmi il idi ki, gözetçi işləyirdi. Ən uca, ən qoca palıdın otuz-qırx addımlığında balaca bir koma qaralamışdı və Bağır bu komada olanda ən uca, ən qoca palıdın həmirini eşidirdi. Hərdən Bağıra elə gəlirdi ki, bu meşədə qoca palıddan savayı acac yoxdur və Bağır iyirmi ildir ki, yalnız bu ağacın keşiyini çəkir.

Bağır bu palıdı hər gün görürdü; səhərdən axşamacan onun yanından belkə yüz dəfə ötürdü. Onun kölgəsində süfrə açırdı, dincəlirdi. Bürkülü gecələrdə bezən elə buradaca – palıdın çətiri altındakı taxta çarpayıda yatırdı. Bu palıd Bağırın dünyanın özü qədər qədim idi, əbədi idi. Bağır bu palıdın bozuntul, çat-çat gövdəsinə küreyini belkə min dəfə, milyon dəfə söykəmişdi, ancaq elə bil palıdın təpəsinə baxmamışdı, fikir verməmişdi. Yəqin ki, baxmışdı, amma Bağır bu gün, bu yay səhərində gördüyünü əvvəllər görməmişdi.

Bu səhər də o biri səhərlərə oxşayırdı – yenə Günəş yavaş-yavaş dikəlirdi, yenə bürkünün nəfəsi duyulurdu və Bağır dirikdə xiyar, pomidor dəridi. Bağır balaca taxta yeşikləri doldurandan sonra yenə həmişəki kimi əllərini belinə vurub, nəfəsini dərdi. Mavi göyə baxdı, qıpqırmızı Günəşə baxdı və yenə ona elə gəldi ki, Günəş meşənin ayağındakı ağacların dibindən qalxır. Sonra Bağırın nəzərləri qoca palıdın təpəsinə ilişdi və Bağır əlləri elə belindəcə donub qaldı. “Bu nə vaxtdan başlayıb qurumağa?” Bağır zəndlə baxdı və gördü ki, budaq sınmayıb, öyilməyib, budaq dümdüz dayanıb, sapsarı yarpaqlar da üstündə. Altı unlu kimi görünən yaşıl yarpaqların arasında bir süpürgə boyu sünbütlü budaq dayanmışdı, elə bil özgə ağacın budağı idi, sonradan bənd eləmişdilər bura. Bağır Günəşin şəfəqindən qızıliya çalan yarpaqlara baxdı, baxdı və hiss elədi ki, ürəvi hərəkətində içini

şalvar-köynəyə salınmış şalban ili, basdırılmışdı sahilə. Nuncabbarın başı da köynəyi rəngində – ağımtıl idi və ağımtıl köynəklə ağımtıl baş arasında onun kəsöbə dönmüş boynu qaralırdı. Bağır bilirdi ki, bu dəqiqə Nuncabbardan haray gözləmək, Nuncabbarla kəlmə kəsmək müşkül məsələdir, çünki Kürle üzbeüz dayananda Nuncabbarın ağıluşu özündə olmur, balaca, qırıq gözləri Kürün boz-bulanıq, lal-dinməz suyundan başqa heç nə görmür.

Bağır təzədən dönüb palıdın təpəsində saralan yarpaqlara baxdı, ancaq yarpaqlar barədə fikirləşmədi, Nuncabbar barədə fikirləşdi: “Bu kişini niyə belə xəlf eləmişən, fəlek? Yaşı altmışı addıyıb, di gəl ki, ağıluşu ağıldı. Nuncabbar o suda nə görür, o suya nə deyir? Nə var axı orada? Suyu da axır. Nuncabbar bu dünyaya gəlməmişdən də Kür beləcə axırdı. Nuncabbar bu dünyadan köçəndən sonra da beləcə axacaq. Adam suya nə qədər tamaşa eləyər?”

Üç ildən çox idi ki, Nuncabbar bu meşədə işə düzəlmişdi, Bağır kimi gözetçi idi (hərçənd iki gözetçiyə ehtiyac yox idi burda).

Bura ayaq basandan bəri elə gün olmazdı ki, Nuncabbar Kürün qırağında dayanıb fikrə getməsin. Əvvəllər ancaq şər qarışanda gedirdi çayın sahilinə, Piti Namaz bu meşədəki balaca dirriyə dadanan gündən Nuncabbar səhərlər də gedirdi Kürə baxmağa. Səhər təzədən Piti Namazın fərqlənən “Moskviç”i dirriyin böyründə dayanan kimi Nuncabbar yollanırdı Kürə tərəf və Bağır başa düşürdü ki, Nuncabbar Piti Namazla üz-üzə gəlmək istəmir, Nuncabbarın Piti Namazdan zəndeyi-zəhləsi gedir. Bunu, deyəsən, Piti Namaz da başa düşürdü, ancaq özünü o yere qoymurdu.

Bağır gözlərini sapsarı yarpaqlardan çəkib yana baxdı. Gördü ki, Piti Namaz xiyar-pomidor yeşiklərini səliqə-sahmanla yığır məşinin banına. Bağır elə-belə baxırdı Namaza, fikri quru budağın yanında idi və deyəsən, Namaza çox baxmışdı, zəndlə baxmışdı, çünki özünə gələndə gördü ki, Namaz da ona zəndlə baxır. Namazın sifəti, boyun-başının tor icində idi, qaslarında kirmiklərində də tor isıldayırdı və tor

bayaq ürəyinə dolmuş xofu yüngülləşdirsin. Namaz daş deyil, ağac deyil, adamdı, ürəyi var, gözləri var, qulaqları var, heç olmasa, başını birçə dəfə qaldırıb Dədə palıdın qurumuş budağına baxar, yalandan da olsa, vaysınar. Bağır ağzını doldurdu ki, desin: “Namaz bala, Dədə palıd köçür dünyadan”, amma demədi, deyə bilmədi. Namazın işıldağ gözlərindəki təbəssümdən birdən-birə ele qorxdı ki, söz boğazına balıq sümüyü təkin tıxanıb qaldı. Bu baxış, bu təbəssüm Bağıra tanış idi. Keçən ilin yayında da Namaz eynən belə zəndlə baxmışdı Bağıra, eynən belə bic-bic gülümsemişdi və bic-bic gülümseyən gözlərinin altı eynən belə qırışmışdı. “Bağır dayı, gəlsənə məhləni satasan mənə, – demişdi. – Ev-eşik nəyinə lazımdı, onsuz da meşədən çıxmırsan”. Və onda Bağır Namazın sözlərindən yox, bic-bic gülümseyən gözlərindən xoflanmışdı. Bağıra ele gəlmişdi ki, bic təbəssümdən az qala partlayan bu işıldağ gözlər onu eridə bilər, yandıra bilər, ovsunlaya bilər və Bağır özüne gələndə görür ki, ata-baba məhləsi əldən gedib. Bağır qurdundan qiyamətə qalmayacaq ha, vaxt yetişəndə o da öləcək. Bəs onda yurdsuz Bağırın cənazəsini hardan götürəcəklər, camaat hara yığılacaq? Bağırın cənazəsini hardan götürəcəklər, camaat hara yığılacaq? Bağırın dalınca hansı damın altında ağı deyib ağlayacaqlar? Bağır niyə meşədə ölsün axı, fil deyil, ayı deyil, canavar deyil, adamdı. Bir də ki, Bağır kimsiz-kimsəsizdi, bəyem? Bakıda qızı var, nəvəsi var, kürəkəni var. Bağır evi, məhləni necə sata bilər?

Onda Bağır heç nə deməmişdi Piti Namaza, elə beləcə, çarəsiz gülümsemişdi, ancaq necə gülümsədiyindən xəbəri olmamışdı. Əgər Bağır gəndən özünə baxa bilsəydi, görərdi ki, gülümseyəndən çox, ağlamsı-nana oxşayır, görərdi ki, yanaqları iflic vurmuş adamın yanaqları təkin səyriyir, dodaqları dartılır. Amma, deyəsən, “məhlə” söhbətinə xitam vermək üçün kişinin yanaqlarının səyriməyi, dodaqlarının dartılmağı kifayət eləmişdi, çünki Bağırın yanaqları səyriyəndən sonra Namaz heyvətli bir şeyə baxmış kimi donuxub qalmışdı, daha sözün ucundan tutub ucuzluğa getməmişdi.

Bəs Namaza indi nə olub görəsən? Niyə gözlərini çəkmir Bağır-dan? Namazın içində nə var ki, bəbəkəri belə parıldayır?.. Palıd da, budaq da yadından çıxdı Bağırın. Bədəni gerilib ağaca döndü, qulaqları şeşələndi və Bağır fikirləşdi ki, bu dəqiqə Namazın səsinə eşidəcək: “Bağır dayı, gəlsənə məhləni satasan mənə?” Bağırın qulaqları gözələdi, gəzələdi, gərginlikdən uğuldadı və Bağır hiss elədi ki, day qulaqları söz

eşidəcək halda deyil, lap yanında top atsalar da xeyri yoxdu. Namaz insafsız da nə dinirdi, nə gözlərini çəkirdi, elə boyun-boğazının tərini iri yaylıqla silə-silə Bağıra baxıb gülümseyirdi, sanki Bağırın səbrini, dözümlünü yoxlayırdı.

Axırı ki, Namaz nəzərlərini kişidən yayındırdı; gülümseyə-gülümseyə yaylıq şalvar cibinə basdı, gülümseyə-gülümseyə əyilib pomidor yeşiyini qaldırdı, gücə düşüb boyun-boğazının damarları şişəndə də gülümseməyindən qalmadı.

Bağırın içini bürümüş xof çəkilib getdi, o xofun yerini adamı bizləyən, nəstərləyən bir nigarançılıq tutdu. Bağır inanırdı ki, Namaz boş-boşuna gülümseyən deyil, Namazın yaqın niyyəti var. Bəs niyə dillənmir görəsən? “Məhləni sat”, desəydi, min pay bundan yaxşı idi, vallah, billah yaxşı idi, heç olmasa adam bilərdi ki, Namazın ürəyində dolaşan nəymiş, gözlərini parıldadan nəymiş. İndi gəl, baş aç bundan.

Bağır nigarançılıqdan üzülə-üzülə komaya tərəf getdi. Gedə-gedə Kürün qırağına nəzər saldı. Odey, bəxtəvər Nurbabbar sancılıb qalıb orda, səhər-səhər Namazın nə üzünü görür, nə də bic-bic gülümseyən gözlərini. Bir də ki, Nurbabbarın Piti Namazla nə alıb-verəcəyi? Piti Namaz Nurbabbarın məhləsinə tamah salmayıb ha. Heç tamah salmazdı da, çünki Nurbabbarın evi Namazın evindən çox uzaqda idi. Ev də nə ev? Nurbabbarın çiy kərpicdən tikilmiş bir daxması vardı, aylarla kandarına ayaq basmazdı, çal-çəpərsiz həyəti vardı; çayırın, sarıtkanın, şax-şəvəlin əlindən həyətdə bir qarış da torpaq görünmürdü. Daxmasının içində fəqli bir şeyi də yox idi bağırın. Nurbabbarın koması, çayırılı-tikanlı məhləsi Piti Namazın nəyinə lazım idi? Nurbabbar o yurdu havayı ver-səydi də, Namaz ona yaxın durmazdı. Amma Bağırın qırmızı kərpicdən tikilmiş kürsülü evində də, səliqə-səhmanlı, bağ-bağçalı həyətinə də Namazın gözü vardı. Qapıbir qonşu idilər, aralarından ensizcə barı keçirdi. Bağırın həyətinəki tut ağacının bir yoğun budağı Namazın həyətinə sallanmışdı, budaqdakı tutun dəymişi də, kalı da Namazgil tərəfə tökülürdü. Namaz da həyətin hansı bucağında manqal qoyub kabab bişirseydi, ağımtıl tüstü burula-burula, sallana-sallana düz Bağırın evinə gəlirdi, qapı-pencərədən içeri dolurdu və otaqdakı mitil-şitilə, bütün əşyalara kabab iyi hopurdu. Bağır evdə az-az olurdu; həftədə-ayda bir dəfə gəlirdi və qapını açıb otağa giren kimi burnuna kabab iyi dəyirdi. Onda Bağır çıxıb artırmada dayanırdı. Namazın şüşəbəndli, şiferli evinə, gen-bol həyətinə acıqlı-acıqlı baxırdı. Sonra

aradan keçən ensizcə bariyə baxırdı və qorxurdu ki, günlərin bir günündə Namaz bu barını sinəsiylə itələyib uçuqda bilər, çünki Namazın özündən kiçik, evlənməli qardaşı vardı, bu qardaşa həyət-baca lazım idi, ev-eşik lazım idi. Yaxşı qardaşı Namaz özündən niyə uzağa buraxsın? Yaxşı qardaş dar gündə adama dayaqdı, həyandı, arxadı. Kiçik qardaş, Namazın kababxanasında işləyirdi, gəlir-çıxarları bir idi, bəs dər-d-sərləri niyə bir olmasın? Onun həniri, kölgəsi buna lazım idi, bunun həniri, kölgəsi ona. Bağır bu “hənir-kölgənin” ona yetirəcəyi sədəmədən qorxurdu, günlərin bir günündə Namazın barını sinəsiylə uçuqda biləcəyindən qorxurdu, ən çox da Namazın bic-bic gülümseyən gözlərindəki ovsundan qorxurdu.

Komanın qabağındakı iri, dəyirmi kötüyün üstündə oturan kimi Bağırın yadından Piti Namaz da çıxdı, Piti Namazın qardaşı da. Cəhənnəm olsun hamısı! Dədə palıdın üreyinə xal düşüb, Dədə palıd göz görə-görə quruyur burda – dər-d budı, müsibət budı. Bağır bu meşədə ağacların qurumağını çox görmüşdü, nə qədər quru ağac kəsmişdi, doğramışdı, ancaq Dədə palıdın nə vaxtsa quruyacağını indiyəcən ağına da gətirməmişdi. Bağır Dədə palıdın bu meşənin ulu əcdadı hesab eləyirdi, fikirləşirdi ki, bu meşənin bütün ağacları Dədə palıdın törəmələri – balaları, nəvələri, nəticələri, kötükcələri. İndi bu törəmələr lal-dinməz dayanıb Dədə palıdın qurumağına arın-arxayın necə baxırlar? Niyə saçlarını yolumurlar, niyə haray-həşir qopartmırlar? Bəs Nurbabbar niyə dayanıb Kürün qırağında? Dədə palıdın dərindən niyə xəbərsizdi? Bu palıda “Dədə” adını o qoyub axı? Onda Nurbabbarın sözləri də, hərəkəti də Bağıra qərribə gəlmişdi, gülməli gəlmişdi. Nurbabbar meşəyə qədəm basdığı gün qoca palıdın dibində çöküb, üzünü onun gövdəsinə sürtəndə Bağır elə bilmişdi ki, kişi havalanıb, ancaq havalı adam belə eləyə bilər, havalı adam belə sözlər deyə bilər: “Ululardan ulusan, dədə! Bəlkə də dünyayla yaşıdsan. Bu obadakı ağacların başı sənəin əllərinin altındadı. Böyüksən, ağsaqqalsan, səxavətlisən! Həm zəhmli, həm mehribansan! Mən, Nurbabbar bu gündən sənəin adını “Dədə” qoyuram. Yaşa, Dədə palıd, yaşa! Kölgəni üstümüzdən əskik eləmə!” Görəsən, Nurbabbar bilirmi ki, yarım ildən, bir ildən sonra Dədə palıdın kölgəsi olmayacaq?

Palıdın tepəsindəki sapsarı yarpaqlara baxa-baxa Bağır özünü inandırmağa çalışdı ki, nahaq yere qorxuya düşüb. Dədə palıd ölme-

lap yarısı olmasa da yaşayar Dədə palıd. Dədə palıdın canı onun gövdəsindədi, kökündədi... Bağır gözlerini Dədə palıdın cadar-cadar gövdəsinə zilləyib rahat nəfəs aldı. “Yaşa, Dədə palıd, yaşa! Kölgəni üstümüzdən əskik eləmə!”

Dədə palıd ölsə, bütün meşə yetim qalacaq, ağaclar bu dər-də, bu xiffətə dözməyəcəklər. Bağır belə fikirləşdi və özü də başa düşdü ki, bu fikri gülməli fikirdi. Bağırın ömrü bu meşədə keçib, amma Bağır bir-birinin “dərindən” ölən ağac görməyib. Ağacların öldürüldüyünü görüb, çox görüb. Bu meşədə nə qədər ağac vardı, fələk? Bu meşə nə boydaydı? Ağaclar o qədər sıx idi ki, bura gün işığı düşmürdü. Burda palıd da vardı, qovaq da vardı, qarağac da vardı, çəkil də...

Bagır lap cavanlıqdan bu meşəyə bələd idi. Bura ova gəlirdi. Meşənin ayağındakı taladan qırqovul vurardı, turac vurardı. Onda Bağır pambıq məntəqəsində fəhlə işləyirdi. Bir gün hiss elədi ki, pambıq tayasının üstündə darıxır, hiss elədi ki, meşənin sərinliyi, sakitliyi üçün burnunun ucu göynəyir. Bağır yaba götürüb pambıq tayalayır, ancaq fikri bu ağ tayadan çox uzaqda idi; gözlərinin qabağında Kürün yaxasına sinmiş yamyaşıl meşə dayanırdı, qulaqlarına quşların səsi, yarpaqların xışıltısı gəlirdi. Həmin gecə Bağır meşəni yuxuda gördü. Gördü ki, Kür ahəstə-ahəstə şırıldayıb meşəyə layla çalır, quşlar lal-dinməz dayanıb Kürün zümzüməsinə qulaq asır, özü də Bağırdan qetiyyən hürkmürlər, qaçmırlar. Bağır küreyini çətirli bir palıdın yoğun gövdəsinə söykəyib durmuşdu, tüfəngi də uzatmışdı quşlarının arasına. Bağır gördü ki, zümrüd quyruğu yerlə sürünən kəkili bir qırqovul dayanıb onun yanında. Qırqovul əvvəlcə tüfəngin qundağını dimdiklədi, sonra alabəzək sinəsini Bağırın qıçına sürtdü, sonra da başını Bağırın dizinə qoyub, yarpaqların xışıltısına qulaq asa-asa yuxuya getdi. Bağır qırqovulun ipək qanadlarını tumarlaya-tumarlaya: “yat, bala”, – dedi, üzünü yuxarı – palıdın çətirinə tutdu, o dəqiqə də burnuna qızılgül iyi deydi. Bağır gözlerini yumub, dərin-dərin nəfəs aldı, qızılgül ətirli yumşaq, sərin mehi ciyərlərinə çəkdi. Sonra dizinin üstündə yuxulayan zümrüd quyruqlu qırqovula nəzər saldı, gördü ki, qırqovul deyil bu, özünün dünyadan köçmüş ilk övladı – beşyaşlı Nazlıdı, di gəl, Nazlının nəfəsi yoxdu, Nazlı ölüb. Bağırın dodaqları titrədi, ancaq Bağır ağlaya bilmədi, çünki bir vaxtlar Nazlının dalmıca o ki var ağlamışdı, indi Bağırın göz-

getmədi, Kürün zümzüməsi, yarpaqların xışiltısı qulaqlarında bitməz-tükənməz uğultuya döndü. Çetirli palıdın altında bapbalaca qəbir dikəldi. Bağır ilk övladını ikinci dəfə yuxuda basdırdı. Sonra gördü ki, burda iri bir qəbir də var, bu iri qəbir arvadı Qələmin qəbridi. Bağır qəbirlərin arasında oturub fikrə getdi və Bağırın kədərinə qızılgül ətri qarışdı, Kürün, meşənin həzin nəğməsi qarışdı.

Səhərişi gün pambıq tayasının üstündə də qızılgül ətri Bağırın burnundan getmədi. Bağır başa düşdü ki, daha pambıq məntəqəsində dözüş gətirə bilməyəcək...

Bağır meşə gözətçisi oldu. Səhərdən axşamacan meşəni dolaşıb, evə yorğun-arğın dönürdü. Bir aydan sonra Bağır hər gün evə qayıtmaqdan bezikdi. Fikirləşdi ki, meşənin nəyi pisdir evdən? Burda da yaşamaq olar. Evə həftədə, ayda bir dəfə baş çəkə, bədsi. Nə var axı, kənddə-kəsəkdə?.. Və Bağır kənddən-kəsəkdən ayağını kəsdi. Qollubudaqlı palıdın qənsərində bir koma tikdi. Bu həmin palıd idi ki, Bağır onu yuxuda görmüşdü, yuxuda arvadının da, qızının da qəbrini bu palıdın dibinə köçürmüşdü. Bu, həmin palıd idi ki, sonralar Nurecabbar ona ad qoymuşdu: "Dədə".

Bağır bu meşənin bəxtəvər günlərini görmüşdü. Burda adam itiyini də tapa bilməzdi. Burda ağaclar vardı, arxasında beş enlikürək oğlan gizlənərdi. Burda quşlar vardı, hərəsi bir meşənin yarasığı. İndi hamı o ağaclar, hamı o quşlar?

Bağır bir vaxt gözlərini açıb gördü ki, Kürün sahilində ensiz bir meşə zolağı qalıb, gördü ki, meşənin səsi azalıb, daha burda quşlar oxumur, təkam seyrək ağaclar daha əvvəlki kimi pıçıldaşmır. Meşə nəfəsini udmuşdu, daha meşədən qızılgül ətri gəlmirdi. İndi Kür də səngimişdi, daha dalğalı diliylə sahili yalamırdı. Kür susmuşdu. Kür küsmüşdü. Kür bu yerlərdən asta-asta, oğrun-oğrun keçirdi, çünki Kürün hənirini səse göndərən, avaza döndərən ağaclar yox idi.

Sonra rayondan azacıq aralıda təzə meşə zolağı saldılar. Körpə-körpə ağaclar əkdilər orda. Bağır iki ayağını bir başmağa dirəyib yerindən tərpənmədi, təzə meşəyə köçmədi. "Qoyun burda qalın – qoyun burda ölüm", – dedi...

Bağır fikrini dədə palıddan yayındıra bilmədi. Bağırın nəzərləri ilişib qaldı sapsarı yarpaqlarda. Bağır baxdı, baxdı və birdən Dədə palıd ona tənədən-dırnağa sapsarı göründü. Bu sarılıqdan Bağırın gözləri qamaşdı. Bağır gözlərini yumub:

– Lənət şeytana, – dedi.

O dəqiqə də xırıltılı bir səs eşitdi:

– Şeytanda nə günah var, əşi?

Bağır bu səsdən diksinib gözlərini açdı. Nurecabbarın özündən əvvəl uzun, nazik kölgəsini gördü. Kölgə tərpəndi, soluxmuş otların üstü ilə süründü, sonra yaxınlıqdakı ağacın gövdəsinə dirəndi.

Nurecabbar Bağır ilə üzbəüz quru yerdə oturub, paya kimi dikələn dizlərini qucaqladı. Uzun-uzadı sorğu-suala başlayacaqmış təkin yerini rahatladı, balaca başını irəli uzatdı, xırda gözlərini Bağırın üzünə zillədi:

– Şeytana niyə lənət oxuyursan? – dedi.

Sarı pərdə Bağırın gözlərindən hələ tamamilə çəkilməmişdi, ona elə gəlirdi ki, içini də, çölünü də sarılıq bürüyüb və onun sapsarı saraldığını yəqin ki, Nurecabbar görür. Bağır gözlərini tez-tez qırpırdı və bu dəfə meşəni də, Nurecabbarı da öz rəngində gördü. Yenə Nurecabbarın xırıltılı səsinə eşitdi:

– Şeytanda nə günah var? Şeytan sənə neyləyib?

Bağır başını bulaya-bulaya:

– Heç, – dedi, – Dədə palıd quruyur.

Bağır gözəliydirdi ki, Nurecabbar bu xəbərdən diksinəcək, heyvətlənəcək, amma Nurecabbarın tükü də tərpənmədi. Nurecabbar Dədə palıda gözünün ucuyla da baxmadı. Nurecabbarın tükü də tərpənmədi, Nurecabbarın biganəliyindən Bağır baş açma bilmədi, onun uzun, kəsəv boyuna, almacıq sümükkləri dikəlmiş tunc üzünə baxdı. Bağırın ürəyinin dərinliyində sarı bir sim incik-incik titrədi: "Qərībā adamdı Nurecabbar. Qanadıqırıq sərcə görəndə ağılsınır, amma Dədə palıdın şikəstliyi vecinə döyül. Bəs Dədə Palıdın qabağında diz çökən bu döyüldümü? "Uludan ulusan" – deyən bu döyüldümü? Nooldu bəs? Özü də adını yazan qoyub. Bir sandığı cızma-qaraynan doldurub. Yoox, bunun yazdıqları bir qara qəpiyə dəyməz. Yazan adamın ürəyi köyrək olmalıdı". Bağır elə gəldi ki, bayaq dediklərini Nurecabbar eşitməyib. Səsinə bir az qaldırdı:

– Dədə palıd quruyur, – dedi.

Nurecabbar uzun qollarıyla paya qıclarını qucaqlayıb bədənini yırgaladırdı. Dinmirdi, danışmırdı, elə bil Bağır intizar içində üzmək istəyirdi. Bağır incik-incik soruşdu:

– Karsan?

Nurecabbar bədənini yırgalaya-yırgalaya başını qaldırıb göyə baxdı, seyrək tükü, sivri çənəsini tərpətdi, dodaqlarının arasında nəse pıçıldaı,

sonra xırda gözlərini Bağırın üzünə zilləyib gülümsədi, bədənini yırğalaya-yırğalaya:

– Özün şeytan ola-ola, şeytana lənət oxuyursan? – dedi.

Bağırın qalın, qıvrıq qaşları dartıldı, alnındakı dərin qırışlar tər-pəşdi. Bağır matı-qutu qurumuş halda:

– Şeytan niyə oluram? – dedi və ağzı açılı qaldı, sanki dili pörşə-lənmişdi, dilini havaya verirdi.

Nurcabbar qıçlarını uzadıb dirsəkləndi, köynəyinin altında çiyninin sümüyü dombalıb yumruq kimi dayandı. Qulağının dibindən boynun-kökünəcən göyümtül bir damar buğum-buğum qabardı. Bağra elə gəldi ki, Nurcabbar beşcə dəqiqə bu vəziyyətdə dirsəklənib qalsa, boynun göyümtül damarı partlayacaq. Fikirleşdi ki, Nurcabbarın canında bircə qram da ət yoxdu, zalımın balası başdan-ayağa sümüküdü, damardı. Qıçları paya, qolları quru ağac, sinəsi taxta, boynu dəvə boynu... Belə də adam olar, belə də can-cəsəd olar? Pərvərdigara bunu nə deyib yaradıb? Qurban olduğum ətini-qanını niyə əsirgəyib bundan? Barmaq-larına bax bunun, qarğıya oxşayır.

Bağırın heç ağlına da gəlməzdi ki, bu dəqiqə Nurcabbar da onun yan-yöndəminə fikir verir. Nurcabbar fikirleşirdi ki, görəsən qolları niyə gödəkdə bunun. Bir belə işləməyin qabağında gerek Bağırın qolları uzanıb dizlərinə çataydı. Bu adam səhərdən axşamacan dinclik bilmir, yanını yerə qoymur. Dirriyə də bu baxır, inək-camışa da, qoyunlara da, peteklərə də. Özü də arıya oxşayır – bal arısına. Bəlkə işləməkdən bu kökə düşüb Bağır? Qıçları bedahət əyirdi fəğırın – elə bil iki orağı üz-üzə qoyublar. Qıçlarını birləşdirəndə arasından dovşan keçə bilər, lap tülkü də keçə bilər. Amma canı buz baltasıdır elə bil. Azar-bezar tanımır. Buna bax, yanaqlarından qan damır zalımın. Qarnı-filanı da möhkəmdi. Bir oturuma dörd adamın payını yeyir. Mədəsinə çinqıl da atsan, ərider. Nurcabbar Bağırın açılı qalmış ağzına baxa-baxa belə fikirleşirdi. Bağır da Nurcabbarın yuxa qulağının dibindən boynunun kökünəcən uzanan buğum-buğum damara baxa-baxa fikirleşirdi ki, görəsən Nurcabbar mənə niyə şeytana oxşadır.

İndi Bağırın ürəyini nigarançılıqdan çox, adamı tənətdən bir maraq bürümüşdü.

– Deyirsən, şeytanam da mən?

Nurcabbar üzünü göyə tutub, kəlmələri çeynəyə-çeynəyə:

– Şeytan olmasan da, şeytan kimi bir şeydən, – dedi.

Bağır tələsik soruşdu:

– Niyə axı?

Nurcabbar dirsəkləndiyi yerdən dikəldi, elə qəfil, elə tələsik dikəldi ki, bədəninin harasındasa sümük zərbə düşüb şaqqıldadı və bu şaqqılının dalıycan Nurcabbarın acıqlı-gileyli səsi eşidildi.

– Sən burda dirrik əkməsəydin, Namaz qoduq bu meşəyə dadan-mazdı. Namazın ayağı dəyən yer qurumalıdı, küllü-küf olmalıdı... Dirriyin qırağındakı “Moskviç”ə başıyla işarə elədi. – Səfasın o görür, cəfasın sən çəkirsən.

Nurcabbarın bu tənbehindən Bağır çaş-baş qaldı. Məgər Nurcabbar bilmir ki, Bağır bu dirriyi öz xoşuyla salmayıb? Bu qəder pomidor, xiyar, göy-göyörti Bağırın nəyinə lazımdı? Məgər Nurcabbar bilmir ki, bu meşənin böyüyü var, bu dirriyin yiyəsi var? Bağır nəçidi, nəkərədi ki, onun sözündən çıxsın? Bağırın borcu İdrisovun dediyinə əməl etməkdə, çünki bu meşənin pisinə də, yaxşısına da cavabdeh İdrisovdur. İdrisov istəsə burda bostan əkdirər, istəsə ağac kəsdirər, istəsə Kürün ağzını bura döndərər, istəsə Bağır da, Nurcabbar da bir günün içində işdən çıxardar. Yeni Nurcabbar bilmir bunu? Lap yaxşı bilir. Bilir ki, bu meşədə səhərdən axşamacan kövşək vuran on səkkiz qoyunun dördü Bağırındı, on dördü İdrisovun. Üç inəyin biri Bağırındı, ikisi İdrisovun. Bu meşədə bircə camış var, o da İdrisovundu, Bağırın camışı yoxdu. On iki bal yeşiyinin ikisi Bağırındı, onu İdrisovun. Dirrik də onundu a kişilər. Nurcabbar bunu bilə-bilə günahı niyə Bağırın boynuna qoyur? Elə bu dirrik söhbəti Nurcabbarın öz gözünün qabağında olmalıdı? Nurcabbarın qulağı eşidə-eşidə İdrisov dedi ki, bu talada dirrik əkin, hökumətdən icazə almışam. Dedi, əkin, siz də yeyin, mən də yeyim, dirriyin bizə nə ziyanı var. Bir kilo pomidordan ötrü bazara niyə gedək, – dedi. Toxumu da, şitilləri də İdrisov özü getirdi. Pis adam döyül bu İdrisov, əşi, vallah pis adam döyül. Meşəyə də can yandırır, bizə də. Üzüyumsaq müdirdi, adam onun üzünün yumşaqlığından keçə bilmir, “öl” desə, məcbursan yıxılıb qabağında ölən. Day biz hardan biləydik ki, Piti Namaz bu meşəyə ayaq açacaq, hər səhər dirriyin xırını seçib-seçməliyib aparacaq öz kabaxanasına. İdrisov bu dirriyin xiyar-pomidorunu Piti Namaza satır, satsın də. Bizə nə var, öz payını satır. Bəs İdrisov neynosin? Axı, atalar deyib ki, “bal tutan barmağını yalayar”.

Yadına Barmaq düşəndə Bağır Nurcabbara hiss elətdirmədən, nə-dənsə öz barmaqlarına baxdı. Barmaqları gödək idi, çat-çat idi, bar-

maqları düz dayanmırdı, yumulmağa bənd idi. Əllərinin içində ağ-cəhrayı düşünlər vardı, əllərinin içi aşılarmış gönə oxşayırdı. Birdən-birə bu düşünlər geyişdi, göynədi və Bağır başladı sağ ovucunu qaşımağa, ancaq dırmaqları elə bil daşı cırmaqlayırdı, ağacı cırmaqlayırdı, – elə bil bu ovuc Bağırın özününkü deyildi, onun bədənindən, ezalarından ayrı bir şey idi. Bağıra elə gəldi ki, bu dəqiqə yekə bir közü götürüb ovucuna qoysa, ovcu yanmaz, ağrımaz. Bağır indicə anladı ki, talada dirrik salana qədər əlləri belə deyildi. Gör nə qədər torpağı Bağır tekbaşına tərtdi? Belin sürüşkən sapı əllərinin içini yandırır, zoqquldayırdı. Ləkləri hazırlayıb qurtaranda, Bağırın əllərinin içi suluq atmışdı, amma bu ağrıya, bu göynərliyə məhəl qoymamışdı Bağır. Bağır indi əlləri zoqquldaya-zoqqulaya fikirləşirdi ki, bu Nurcabbar nə təhər adamdı, nə təhər yoldaşdı? O vaxt birçə dəfə də köməyə gəlmədi, bir belin ağzı qədər torpaq çevirmədi, yerə birçə şitil də basdırmadı. Səherdən axşamacan Dədə palıdın kölgəsində oturub kağız-kuğuz qaraladı. A kişilər, bunun yazdıqları kimə lazımdı, kimdən ötrü yazır bu? Vallah, billah, bundan şair olmaz, alim olmaz. Şairin meşədə nə iti azıb? Avaranın biridi bu Nurcabbar. İdrisov olmasaydı, kim bilir, indi harda veyllənirdi. Qurban olsun İdrisova, bunu meşəyə gözetçi qoyub, bağladı mənim çıxtma. Görək Nurcabbar başa düşsün ki, meşə də İdrisovundu, meşənin içindəkilər də. Onun sözünün qabağına çöp salmağa bizim haqqımız yoxdu.

– Dirriyi İdrisov əkdirib, – dedi.

Nurcabbar elə bilirdi ki, “dirrik” söhbətinə son qoyulub, elə bilirdi tənbehi Bağırın ağlına batdığı üçün Bağır susur. Nurcabbar da bayaqkı sözlərini unudub sakitləşmişdi, ancaq Bağırın handan-hana cavab verməyi Nurcabbarı təzədən qızıdırırdı.

– Bura bax, ə, – dedi. – İdrisov ömr eləsə ki, özünü Küre at, atarsan?

– Əgər lazımdırsa, niyə atmıram? – dedi və gördü ki, Nurcabbar yenə hirsli-hirsli nəse demək istəyir, Nurcabbara ağzını açmağa macal vermədi. – Bəs bu dirriyin xiyar-pomidorundan özün niyə yeyirsən? – dedi. – Heylə ki, xoşuna gəlmir, yemə də.

– Sənin payından yeyirəm, – dedi. – Sənin kimi ayının qazandığını yemək həlaldir.

Bağır başını bulayıb gülümsədi.

– Bilmirəm böyün saa nolub? – dedi. – Adımı gah şeytan qoyursan, gah ayı qoyursan. Axı səndən iki yaş böyüyəm, ay şair.

Bağır ömründə birinci dəfəydiki, Nurcabbara “şair” deyirdi və güman eləyirdi ki, bu söz Nurcabbarın ürəyinə sarı yağ kimi yayılmalıdı, ancaq, deyərsən, “şair” sözü Nurcabbarın xoşuna gəlmədi. Nurcabbar üz-gözünü turşutdu.

– Mən şair döyüləm, – dedi. – Şeir yazana şair deyillər.

– Bəs sən nə yazırsan?

– Dastan yazıram, nağıl yazıram.

Bağır köks ötürdü.

– Nə bilim, əşi, hansınıza nə deyillər.

Nurcabbar da köks ötürdü.

– Hardan biləsən, – dedi. – Ömründə birçə kitab varaqlamamusan.

– Nə təhər varaqlayım? Adımı gücnən yazıram. Bir də, ay pır olmuş, bu meşədə yazıb-oxumaq mənim nəyimə gərəkdi? Meşəyə ki, girdin, öldün bax, – yaxınlıqdakı palıdı göstərdi, – bu ağacın tayı.

Nurcabbar təzədən ayaqlarını uzadıb dirşəkləndi.

– Qoçaq adamsan, Bağır, buna sözüm yoxdu, – dedi. – Amma sənə yazığım gəlir.

...İndi də yazıq oldum?

Nurcabbar, deyərsən, Bağırın sualını eşitmedi. Nurcabbar üzünü göyə tutub, gözələrini yummuşdu, elə bil uzaqdan gələn və Bağırın eşidə bilməyəcəyi bir səsi dinləyirdi. Elə bil üzünü, boynunu sarımtıl rəngə boyayan günəşin zərrelərini canına hopdurmaq, süd kimi əmmək istəyirdi. Dəpdəyirmi günəş komanın üstündə asılıb qalmışdı, özü də Nurcabbarla üz-üzə dayanmışdı, sanki Nurcabbarın sümüklərini qızdırmaqdan, onu narıncı şefəqində çimizdirməkdən həzz alıb, bəxtəvər-bəxtəvər gülümsəyirdi.

Nurcabbar yuxulu səslə dedi:

– Sənə yazığım gəlir, Bağır... Sən meşədə təkə ağacları görürsən... Bilmirsən ki, meşənin də nəfəsi, hənəri var. Bilmirsən ki, ağacların da canı var, ürəyi var, dili var.

Bağır elə bildi Nurcabbar onu elə salır.

– Əşi, qoy oturmşuq, – dedi və fikirləşdi ki, Nurcabbar get-gedə lap ağ eləyir, yaxşısı budur ki, Nurcabbarı danışdırmayasan.

Amma Nurcabbar özü danışdı. Bayaqqı yuxulu səslə:

– Ağaclar da adamlar kimidi, – dedi. – Ağlayan vaxtları da olur, gülən vaxtları da. Mahnı da oxuyurlar, bir-birilərinə dərclərini də danışır.

Bağır Nurcabbarın yumulu gözlərinə baxa-baxa başını buladı. Bu Nurcabbar yaman mezəli adamdı. Bekarçılıqdan ağına qərribə-qərribə fikirlər gəlir bunun. Əşi, meşənin nə canı, nə dili? Ağac da gülərmə?

– Bura bax, Nurcabbar, mən iyirmi ildə ki, bu meşədə ağac təkən bitmişəm. Hər ağaca belədam burda. Yalan olmasın, ağacların üstündəki budaqların, yarpaqların sayını da bilirəm. Sən cəmi-cümlətəni üç ildə burdasan. Bəs nə təhər olur ki, ay Nurcabbar, sən bu meşənin ürəyini görürsən, mən görmürəm?

Nurcabbar hələ gözlerini açmamışdı, hələ günün altında taxta sinəsini qızdırırdı.

– Meşə hər yetənə ürəyini göstərmir, Bağır. Meşəni duymaq üçün gerek adamın gönü cığara kağızından da nazik olsun.

Bağır üzdə olan iri gözlerini pərt-pərt döydü. Elə bil bayaqdan bəri içində mürgüləyən bir acıq, güclə ovunan bir giley qalxıb dilçəyinə dirəndi. Yox, bu Nurcabbar, doğrudan da, ağ eləyir bu gün. Ağzını qoyub Allah yoluna, ağına nə gəldi, danışır, hər kəlməbaşı Bağırın tikanlayır. Yoox, həvədi-bəsdi, buna dözmək olmaz. Lap cızığından çıxır Nurcabbar. Gerek beləsinin cavabını verib, oturdasan yerində, yoxsa çox baş aparar.

Bağır, küseyən uşaq təkən, qaşqabağını salladı, incikliyi bürüzə vermək üçün səsinə bir az sərtlilik qatıb dedi:

– Tutaq ki, mən gönüqalın adamam, heç nə görmürəm, heç nə qanmıram. Bəs sən nədən? Əgər gönün belə yuxadırsa, bəs Dədə palıdın qurumağını indiyəcən niyə görməmişən? Hay, de də, niyə görməmişən?

Nurcabbar gözlerini açıb, dirşeyini yerdən qaldırdı.

– Birinci yarpağı quruyanda görmüşəm, – dedi, – amma sən indi görürsən... O boyda budağı kor da görər.

Nurcabbar, nədənsə, dönüb Dədə palıda tərəf baxmırdı, elə bil ora baxmaqdan qorxurdu, ürpenirdi. Gözlerini Bağırın başının üstündən harasa zilleyib donuxmuşdu. Bağır Nurcabbarın hara nəzər dikdiyini bilmirdi, ancaq onun nöqtə bəbəkələrindəki donuqluğu görüb, başa düşürdü ki, bu dəqiqə Nurcabbarın gözələrinin qabağında başqa dünya, başqa aləm dayanıb. Nurcabbar indi göyə baxsa da, yəqin ki, göyü görmür. Bəlkə Kürün la[l]-dinməz. bulana suvarı görür. bəlkə...

nəsi tərpendi, çənəsindəki seyrək, ağ tükler biz-biz dayandı, qırıqlı, tunc sifətinə sanki kölgə çökdü. Nurcabbarın donqar burnunun pərələri titrəyəndə Bağıra elə gəldi ki, Nurcabbar bu dəqiqə hönkürüb ağlayacaq. Bağırın Nurcabbarı yazığı gəldi. Bağır bayaqkı incikliyi də, pərtliyi də unutdu. Fikirleşdi ki, Nurcabbar onun qəlbinə dəymək niyyətində olmayıb, olmaz da – axı Bağırın Nurcabbarı nə pisliyi keçib? Yəqin bu gün Nurcabbarın qanı qaradı – niyə qaradı, özü bilər – adamın qanı qara olanda dünya gözələrinə findıq boyda görünür və bu findıq boyda dünyada adam ürəyini boşaltmaq üçün dilini tikana döndərüb yan-yöresindəkilərə batırır. Yoox, Nurcabbar insafıldı. Nurcabbar qəsdən, bilə-bilə Bağırın incitmək fikrinə düşməz. Nurcabbar pis adam döyül, vallah. Bu gün görəsən nə olub ona? Yoxsa Nurcabbar hələm-hələm yava danışmaz, qəlb sındırmaz. Özü də kimin qəlbini – Bağırın? O Bağırın ki, Nurcabbarı “ayağın yandı, geri dur” demir, çox vaxt Nurcabbarın işini də o görür.

Nurcabbar gözələrinə açıb, Bağırın başının üstündən yenə bayaqkı səmtə baxdı və:

– Dədə palıd öləcək, – dedi.

Nurcabbar yumruq düyüb, baş barmağını çiyni üstündən arxaya – Dədə palıda tərəf tuşladı.

– Bir gün onun da ürəyi dayanacaq, – dedi.

İkisi də susdu, ikisi də fikrə getdi. Bağır Dədə palıdın halına yarırdı və inanırdı ki, indi Nurcabbar da Dədə palıd barədə fikirleşir, ancaq Nurcabbarın yadına komadakı köhnə sandıq düşmüşdü, sandığın içindəki dəftərlər düşmüşdü və Nurcabbar heyfşilənirdi ki, bu səhər bircə sətir də yaza bilməyib. Nurcabbar üzünü Bağıra tutub:

– Dünən bir nağıl başlamışam yazmağa, – dedi. – Kürə Dədə palıdın nağılıdı. İstəyirsən bir az oxuyum sənə.

Bağır istədi desin ki, oxuma, səhər-səhər nə nağılbazlıqdı, nağılı gecələr danışarlar. İstədi desin ki, lazım deyil, işlərim tökülüb qalıb, amma deməyə macal tapmadı, çünki Nurcabbar artıq ayaq üstə idi. Nurcabbar yavaş-yavaş komaya tərəf gedirdi. Nurcabbarın Dədə palıd barədə dedikləri Bağırın ağına gah batırdı, gah batmırdı. Bağır Dədə palıdın öləcəyinə gah inanırdı, gah inanmırdı. Yox, Dədə palıd indi ölməsin, nə qədər ki. Bağır sağdı Dədə palıd Bağırın sözlərinin cəhəbində tac

Nurcabbar qayıdıb Bağırın böyüründə oturdu. Açılib örtülməkdən saxı getmiş şagird dəftərini vərəqləməyə başladı. Onun xəttinin yaxşı, ya pis olmağından Bağırın başı çıxmırdı, ancaq Bağır görürdü ki, hərflər çox xırdadı, – həresi bir küncüd boyda – həm də hərflər bir-birinin qamına girib, sıx yazılıb, vərəqdə bir dırnaq boyda da ağ yer yoxdu. Bağır inanmadı ki, Nurcabbar öz yazdığını özü oxuya bilər.

Nurcabbar dörd-beş vərəq ötürüb dayandı.

– Ortadan oxuyuram, – dedi, – hələ yarımcıqdı. – Və səsine həzinlik verib, başladı oxumağa: “Bala palıd sahile gəldi, gördü ki, Kür şırıl-şırıl axır. Bala palıd dizə düşüb, əllərini sinəsinə qoydu. Dedi: ay Kürüm, ana Kürüm, Dədəm palıd gedir əldən. Suyunumu əsirgədin onnan, südünümü əsirgədin onnan? Dədəm palıd ölsə əgər, göy guruldayar, şimşək çaxar, göyden yere gürşad yağar”.

Nurcabbar gözlərini döndərüb baxdı ki, görsün oxuduqları Bağırın xoşuna gəlir, ya yox. Bağırın üzünə muma dönmüşdü, dəyirmi gözlərindən işıqlı təbəssüm tökülürdü. Bağır indiyəcən Nurcabbarın bu səsə, bu avazla danışdığını eşitməmişdi. Onun səsindəki titrəyişin, həzinliyin adamı kövrəldə biləcəyini ağına da getirməmişdi. Nurcabbarın yazdıqları Bağırın ürəyindən xəbər verirdi, vallah Bağır da bu dərdi çəkir, amma neyləsin ki, içindəkiləri Nurcabbar kimi deyə bilmir. Bağıra elə gəldi ki, Nurcabbar onun ürəyini dəftər kimi qabağına qoyub, setirbəsətir oxuyur. Bağır özünü məzəmmətledirdi ki, Nurcabbarın yazdıqlarından bu vaxtaca xəbərsizdi, onun yazmağına məhəl qoymayıb. Bağıra elə gəlirdi ki, Nurcabbar sinəsinə saz tutub Dədə palıdın dərdini avazla oxuyur və istəyirdi Nurcabbar yenə oxusun, çox oxusun.

Nurcabbar başladı ardını oxumağa: “...Kür nəfəs çəkib, köks ötürüb, dedi: ay oğlum, əziz oğlum, eşit və agah ol ki, dikəlməyə təqətim qalmayıb, nə aşırım, nə daşırım. Üstümdə bənd qurublar, hirsim-havam alınıb, boynum kəməndə salınıb. Ayaqlarım cıdarlı, qollarım bağlı. Dodaqlarım Dədə palıdın kökünə çatmır, Dədə palıdın yanğısını söndürə bilmirəm. Quruyacaq Dədə palıd, ayaq üstə can verəcək... Kür bunu deyib başladı şırıl-şırıl axmağa. Bala palıd da başladı gözlərindən bıldıır-bıldıır yaş tökməyə”.

Nurcabbar bu yere çatanda dirriyin yanındakı maşın işə düşdü. Nurcabbar diksinən kimi oldu və dəftəri yumub, qaşqabağını salladı.

Bağırın muma dönmüş üzündəki işıqlı təbəssüm hələ silinib getməmişdi, hələ ruhu Nurcabbarın avazında quş kimi qanadlanıb uçurdu. Bağır bihuş olmuşdu, yan-yörədə səs-filan eşitmirdi.

Dəftəri gizlətməyə, deyəsən, yer axtarırdı Nurcabbar. Əvvəlcə qoynuna soxmaq istədi, sonra nə fikirləşdisə bürmələyib əlində saxladı. Başını dilxor-dilxor buladı. Arxasında dişdən çəpər olmayan dodaqları içəri əyilib, təzədən düzəldi.

– Dəyyusun biri, dəyyus! Niyə rədd olub getmir bu? – dedi. – Pul qazanmaqdan savayı dərdi yoxdu. Puldan ötrü anasının əmcəyini də kəsər... Elə bilirəm o kababxanada mənim ətimi şişə çəkib, verir camaata.

Bağır sanki yuxudan ayıldı. Nurcabbarın deyilməyini tamam-kamal dərk etməsə də, üzündəki işıqlı təbəssüm silinib getdi. Motorun səsində başını döndərəndə lap yaxınlığında furqon “Moskviç”i gördü.

Piti Namaz başını maşının pəncərəsindən çıxarıb Bağıra baxırdı. Baxırdı və Bağırın amanını qıran bic təbəssümlə gülümseyirdi. Bəd xəbər eşidəcəyindən qorxurmuş kimi Bağır nəfəsini udub, qulaq kəsildi. Bağırın bütün vücudu yekə bir qulağa döndü. Amma Piti Namaz ona heç nə demədi, Dədə palıdın təpəsinə nəzər salıb gülümseyə-gülümseyə:

– Quruyur ha, – dedi. – Nə kömürü çıxar bunun. Düz bir il bəs elə-yer mənə.

Elə bil Bağırın ürəyi qopub ayaqlarının altına düşdü. Nitqi qurudu, ha fikirləşdi, Piti Namaza deməyə tutarlı bir söz tapa bilmədi.

Namaz, Nurcabbara gözünün ucuyla da baxmırdı, elə bil burada “Nurcabbar” adlı adam yox idi. Yenə nəzərlərini iynə kimi sancmışdı Bağırın üzünə, yenə bic-bic gülümseyirdi. Namaz motorun səsini üstələmək istəyirmiş kimi bərkdən qışqırdı.

– Bağır dayı, mustuluğumu ver, qızın gəlib!

Bayaq Bağırın özü boyda qulağa dönmüş vücudu gerilib açıldı. Bağır dirənə-dirənə, ürəyi döyünə-döyünə:

– Nə təhər gəlib, ə? – dedi. – Tək?

– Yox uşaqnan!.. Gedirsən, aparım!

Bağır başını buladı.

“Moskviç” nəriləyib tərpendi. Yükün ağırlığından maşının arxası az qalardı yerə deysin. Maşın qabağına gələn ot-ələfi yastılaya-yastılaya, ütüləyə-ütüləyə çıxıb getdi.

Bağır bir xeyli lal-dinməz oturub, “Moskviç”in getdiyi səmtə key-key baxdı. Sonra həmin key nəzərlərlə Nurcabbara baxdı. Nurcabbar göy dəftəri əlində bürmələyib, gözlərini zilləmişdi Dədə palıdın gövdəsinə.

Bağır asta-asta qalıxdı.

– Gec gəlsəm, heyvanları rahatlayarsan, – dedi və məşənin ayağına
– ürge atı cıdarladığı yərə tərəf getdi.

Həmişə rayonun girəcəyində Bağır atın yüyənini bir balaca
qırıq at uşağını uşaqlıqda. Bağır da uşaqla əfəndini uşaqlar

kərpicləri də gülürdü. Nazlı aynabənddə dolaşanda aynabəndin işığı
artırdı, aynabəndin işığı göz qamaşdırırdı, adamlar bu işığı yeddi ağac-
lıqdan görürdülər və bilirdilər ki, Bağırın qızı Nazlı Bakıdan gəlib. Bəs
hanı o işıq, hanı o hərarət? Bura elə Bağırın qoyub getdiyi kimidi – tut-
qun, incik, soyuq...

Bağır kimisə hürküdəsində qorxumunə təbiə nilləbani əhməl-

bil Nazlı ağlamaq istəyirdi, elə bil qəhərini güclə boğurdu. Əvvəllər də Nazlı rayona gələndə ev-əşiyi bu kökdə görürdü, onda kövrəlməzdi, atasının boynunu qucaqlayıb zarafatla deyirdi: “evlən, ay dedə, hələ cavansan”.

Nazlının iri gözlərinə diqqətlə baxanda Bağır başa düşdü ki, məsələ ev-əşikdə deyil, Nazlını kövrəldən, ağrıdan başqa şeydi, başqa sirdi. Nazlının gözlərində bir kədər kölgəsi dolanırdı və bu kölgənin rüşəsi, deyəsən, çox dərinə idi.

Nazlı baxışlarını atasından gizlətmək üçün yaş əskini götürüb, təzədən döşəməni silməyə başladı.

Bağır qapının ağzında dayanıb, qızının tərpendikcə sümükləri dikələn çiyinə, şəhərli əllərinə oxşamayan çat-çat, qırmızımtıl əllərinə baxa-baxa soruşdu:

– Bəs balaca hanı?

Nazlı başını qaldırmadan, döşəməni silə-silə:

– İçəridə yatıb, – dedi. – Cəccə vaxtında yuxusu qaçmışdı yazığın.

– Yəqin acsan.

Nazlı əskini vedrəyə tulladı, yaş əlini saçına çəkib gülümsədi və gülümseyəndə yumruq boyda üzünə yenə nazik qırışlar düşdü.

– Dişimizin altına qoymağa evdə heç nə tapmadıq, – dedi. – Tünzələ də ac yatıb.

Bağır dönüb pilləkəni cənə-ənə:

– Tünüdə nə can var, – dedi. – Tünü açlığa necə tab gətirsin?

İşlənməkdən sürtülüb didilmiş qırmızımtıl xurcunu atın belindən götürəndə Bağırın yadına düşdü ki, kürəkənindən hal-əhval tutmayıb. Müzəffər barədə heç Nazlı özü də bir söz demədi. “Müzəffərin başında bir iş olsaydı, Nazlı açıb deyirdi. Bəlkə dalaşblar, bəlkə küsüşüblər?..”

Bağır xurcunu çiyinə atdı, pilləkəni qalxa-qalxa bu qərara gəldi ki, Nazlıdan Müzəffərin əhvalını soruşsun və nədənsə, onu da fikirləşdi ki, Müzəffərin adını çəkən kimi Nazlı hönkürüb ağlayacaq.

Bağır xurcunu aynabəndin girecəyinə qoyub, üzünü Nazlıya tutdu, ağzını doldurdu ki, Müzəffəri soruşsun, amma soruşa bilmədi, çünki qızının şabalıdı saçında bir çəngə ağ tük gördü və bu ağ tük kişinin dilini qıfılladı. Bir barmaq enində ağ zolaq idi. Nazlının ahından başlayıb cığası boyu gedirdi. “Burun qocalan vaxtıdır, fələk? Nazlının vur-tut iyirmi beş yaşı var. On ildən sonra bunun halı necə olacaq?” Bağır xurcunun yanında çöməldi, özü də bilmədi niyə çöməldi. Səsi-

nin tutulacağından, xırıldayacağından ehtiyat elədiyi üçün yumruğunu ağzına dirəyib öskürdü.

– Burda pendir də var, çörək də var – dedi.

Nazlı atasıyla üzbəüz çöməlib xurcunun ağzını tələm-tələsik açdı. Böyük mis kasa çıxartdı ordan.

– Pendiri özün tutmusan? – dedi.

Bağır yenə öskürdü.

– Özüm tutmuşam.

Nazlı xurcundan beş-altı yumşaq yuxa çıxartdı.

– Ay dedə, qurban olum sənə, bundan ötrü ölüərəm. Gör neçə ildi yuxa yemirəm.

Bağır altdan-altıdan qızının saçındakı ağ zolağa baxdı.

– Səccə özüm salmışam, – dedi.

Nazlı xurcundan ağzı bağlı bir banka da çıxartdı.

– Bal da gətirmisən ki, dedə.

– Bu da öz yeşiyimdəndi... Keçən ay bunnan sizə də göndərmişdim.

– Hamısını Tünzələyə yedizdirdik.

Bağır otağın örtülü qapısına baxıb soruşdu:

– Tünü əmələ gəlibmi?

Nazlı xurcunu eşələyə-çələyə başını buladı, köks ötürdü.

– Tünü elə boya verir, – dedi. – Bir əlimiz ağzındadı, genə öti-qanı yoxdu.

Bu dəqiqə nəvəsini görmək, onu yuxudan oyatmaq həvəsi Bağırın ayağa qaldırdı. Pəncərələri üstə otağa tərəf gedə-gedə:

– Pomidor-xiyarı boşalt bir qaba. Bunları da özüm becərmişəm, – dedi və o andaca fikirləşdi ki, görəsən bunu Nazlıya demək vacib idi?

Nazlı pəncərələrin pərdələrini endirmişdi, içəri aləqaranlıq idi, ancaq bu aləqaranlıqda da otağın səliqə-sahmanı görünürdü. Törtəmiz yuyulmuş döşəmədən yaş taxta iyi gəlirdi. Yağ rəngli divarların tozu, çirki silinmişdi, divarlar işıldayırdı. Tavanın hisi-pası, qurumu alınmışdı. Ortaqdakı iri dördkünc stolun üstünə saçaqlı süfrə salınmışdı. Otaq sahibsizliyin daşını atmışdı, adamın üzünə gülürdü. Nə vaxtdan bəri yadırgadığı bu səliqə-sahman Bağıra qərribə gəldi. Amma ən qərribəsi bu idi ki, hər dəfə ayağını qapıdan içəri qoyanda Bağırın burnunu qıdıqlayan kabab iyi çəkilib getmişdi burdan. Bağırın yadına düşdü ki, bayaq aynabənddə də onu kabab iyi vurmadı. İllərdən bəri ağırmtıl tüstüyə qarışaraq Piti Namazın həyatindən burula-burula, qıvrıla-qıvrı-

rıla, yağlı diliylə ensiz barını yalaya-yalaya addayıb, qırmızı evin canına hopmuş kabab iyi Nazlının gəlişiyə yoxa çıxmışdı.

Uşaq arxası üstə yatmışdı, balaca əllərini qoşalaşdırıb sinəsinə qoymuşdu. Bənizi anasının bənizi təkin solğun idi. Boğazı uzun, həm də – yalan olmasın – Bağırın biləyi yoğunluğunda idi. Birdən Bağıra elə gəldi ki, Tünzalə başını yelli tərpetmə, boğazı meyve saplağı kimi üzülə bilər. Bağır əyilib, Tünzalənin tərli alnından ehmalca öpdü və pəncələri üstə otaqdan çıxdı...

Bağır tut ağacının yanında bənd aldı. Həyətdə işi-gücü yox idi, ancaq başa düşürdü ki, Nazlı ilə təkbətək qalanda canını bir narahatlıq, səbəbini özünün də anlamadığı bir nigarançılıq bürüyür. Nazlının şabalıdı saçındakı ağ zolaq da, Tünzalənin bilək yoğunluğunda boğazı da Bağırın ürəyini xoşagəlməz bir əhvalatın, acılı-ağrılı bir sirtin qorxusu-ürküsü ilə doldururdu. Bağır bu qorxu-ürküdən, bu nigarançılıqdan qurtarmağın yolunu bilirdi. Nazlıdan birçə dəfə soruş ki, niyə gəlmisən, nə əhvalat baş verib? Vəssalam! Bunu soruşmağa nə var? Amma Bağır özünə yaxşı bələd idi, bilirdi ki, nəyi soruşsa da, bunu soruşa bilməyəcək. Doğma yuvasına, ata ocağına qayıdan övladdan gəlişinin səbəbini necə soruşasan? Bu həyətdə, bu evdə Nazlımıydı. Bağır bir gün öləcək və bu dünyada Bağırın ixtiyarı, haqqı çatan nə varsa, Nazlının olacaq. İndi Nazlı öz evinə gəlib. Xoş gəlib, səfa gətirib! Bəs Nazlının saçındakı o ağ zolaq nədi elə? Bəs niyə gözləri qüssəlidi, niyə bənizi solğundu? Bağıra elə gəldi ki, qızı da, nəvəsi də böyük şəhərdən deyil, illərlə bir yanı üstə yatdıqları böyük xəstəxanadan gəliblər. Bağır çox fikirləşdi, erköyün Nazlının, haylı-haraylı Nazlının indiki süslüyünü, sakitliyini birçə yerə yozdu: illər ötür, yaş artır, uşaqlıq havası Nazlının başından gedir. Nazlının xasiyyəti dəyişib, ağırlaşib. İndi Nazlı anadı, özünü ana kimi aparır. Ananın saçları da ağarar, dişləri də tökülər, beli də bükülər. Qara-qura fikirləri başından qov, Bağır. Nazlı səni görməyə gəlib, bu yurddan anasının iyini almağa gəlib.

Bağırın öz yozumundan, öz təsəllisindən xoşu gəldi. Bağır rahat oldu. Kürəyini tut ağacına söykəyib fikirləşdi ki, bu dünyada onun Nazlıdan əziz heç kimi yoxdu. Qoy Nazlının ayağına dəyəsi daş, Bağırın başına dəysin. Nazlı, Bağırın özündən sonra qoyub gedəcəyi yeganə yadigar, yeganə nişanodur. Bağıra oğul qismət olmadı. Çox övlad arzulamışdı, birçöcüyini tapdı. Qələm vur-tut iki qız doğdu onunçün.

Birincini beş yaşında itirdilər.

Bağır beş yaşlı Nazlını torpağa tapşıranda elə bilirdi gözlərinin yaşı heç vaxt qurumayacaq, elə bilirdi dərdin əlində qəddi əyiləcək, çünki Nazlı Bağırın ilk nübarı, ilk övladı idi. “Nazlı” Bağırın mərhum anasının adı idi və Bağır qızı Nazlını anası Nazlı qədər istəyirdi. Bağır gecə yarısı yuxudan oyanıb yerinin içində ah çəkəndə arvadı Qələm gözlərinin qorasını tökərdi. Hər dəfə də sakitləşib yorğanı başına çəkəndə Qələm eyni sözləri deyərdi: “Uşağa ananın adını qoymasaydıq, ölməzdi. Anan rəhmətlik yəqin adını heç kəsə vermək istəmir”.

Vaxt ötdükcə, Bağırın dərdi qaysaqlandı, gözlərinin yaşı qurudu, qəddi də əyilmədi. Bağır elə əvvəlki kimi qaldı – sağlam, qıvrıq, işlək. İkinci qızı dünyaya gələndə Bağır onun da adını “Nazlı” qoydu. Onda Qələmin ürəyi qırılıb düşdü ayaqlarının altına, dodaqları səyirə-səyirə: “Bu da öləcək, – dedi, – ananın adını nəhaq qoydun buna”. Qələm səksəkəylə yaşadı, qızının öləcəyindən qorxa-qorxa yaşadı və Nazlının üç yaşı tamam olanda Qələm özü öldü. Qələm xəstələnmədi, bir yerindən şikayətlənmədi, gecə şad-şalyan yatağına girdi, səhər silkələdilər oyanmadı. Qələmin necə, gecenin nə vədəsində ölməyindən Bağır xəbər tutmadı. Bağırın əli yerdən-göydən üzüldü. Bu necə işdi, bu necə dünyadı? Bu necə Allahdı ki, gün görməmiş, dövrən sürməmiş bir adamın ömrünə qıydı? Bağır naçar qoydu, Nazlını yetim? Yəni Allah bu dünyada canından bezmiş bir bəndə tapmırdı ki, onun canını alsın? Bəs deyirlər, adıldı bu, qadırdı bu? Qərribə-qərribə işləri var bu allahın. Özü çaşır, camaatı da çaş-baş eləyir...

At qabaq ayağını qaldırıb yerə çırpdı, elə bil Bağırın fikirdən ayırmaqçün belə eləyirdi, elə bil çağırırdı sahibini. Bağır küreyini tut ağacından aralayıb, tappıltı gələn tərəfə baxdı. At mürgülü gözlərini Bağıra dikib, qabaq ayağını yerə bir də vurdu. Ürgə açmışdı, yem istəyirdi, ancaq ona vermək üçün bu həyətdə nə ot-ələf vardı, nə əlaq. Bağırın həyəti, bağçası təmiz idi, ələcsiz idi, çünki hər dəfə bura yolu düşəndə Bağır həyətdə bağçaya əl gəzdirirdi, qapı-bacanı səliqə-sahmana salırdı. Gah həyəti süpürürdü, gah ağacların dibini belləyirdi. Bağır işsiz qalanda darıxdığı üçün belə eləyirdi, həm də ona görə belə eləyirdi ki, bu yurdun sahibsiz olduğu bilinməsin, bu yurd xarabaya oxşamasın. Nurecabbarın baxımsız, küskün, viranə yurduna bənzəməsin. Nurecabbarın həyətinə (“həyətdə” deməyə adamın dili də gəlmir) kölgələnmək üçün birçə dənə də ağac yoxdu, amma bura bax – ağaclar vər-vər, hamısı da barlı-bohrəli, alma, armud, heyva, gavalı, gilənar, erik... ha-

sarın dibiylə iki sıra nar kolları uzanıb gedir, bar götürəndə altdan dayaq verməsən, budaqlar əyilib burnunu yerə döyür. Mələs nar, gülöysə nar... Özü də necə nar? Yetişib ətə-qana gələndə həresi bir uşaq başı boyda olur. Heyf ki, bu qədər, mör-meyvə zay olub gedir. Yerə töküləni tökülür, çürüyəni çürüyür, çoxunu Bağır Bakıya – Nazlıgile göndərir, qalanını da İdrisovun evinə daşıyır, qonum-qonşulara paylayır. Bağır özü nə qədər yeyəcək? Bir qarnı var də Bağırın. Bu bağça olmayaydı Bağırın, olaydı Piti Namazın vallah, kalını da dəymiş əvəzinə bazara çıxardıb satardı. Bazara niyə – elə kitabxanadaca xırd eləyər. Bəs belə həyəətə Namaz göz dikməsin, neyləsin?

Odey, adını çək, qulağını bur. Maşının tırlıtısı gəlir. Zalımın bir ayağı elə evdədi. Nə getirir, nə aparır bu? Yoxsa həmişə Bağırı güdür? Bağır evə qayıdan kimi Namaz da böyükdən çıxır. Məşədə hər gün Bağırın gözələrini döyənək elədiyi bəs deyilmiş, burada da əl çəkmir ondan. İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlir bitir yuvasının ağzında.

Elə bil Piti Namazın ürəyinə dammışdı ki, Bağır tut ağacının yanında dayanıb onun barəsində fikirləşir. Barının üstündə əvvəlcə Namazın əlləri göründü, sonra başı. Deyəsən, Namaz ayaqlarının altına nəşə qoyub qalmışdı. Piti Namaz gah Bağıra baxdı, gah quyruğunu yambızına çırpıb milçəyini qovan ata baxdı, gülümsədi.

– Adam var ki, vofunu buraxsan samalyot alar, – dedi. – Sən hələ bu əyripaçadan əl çəkməmişən. Kimdi, əksi, indi at minən?

Doğrudan da, bu boyda rayonda at minən təkə Bağır idi – atlar çoxdan yoxa çıxmışdı. Amma Bağır atsız güzeranını ağlına sığışdırmırdı. At Bağırın həm minik idi, həm dost idi.

– Bağır dayı, heç olmasa, motosiklet al, rədd elə getsin bu ürğəni.

Bagır Piti Namazın harasa dirənmiş enli sinəsinə baxdı, ancaq heç nə demədi Piti Namaza. Fikirləşdi ki, Namazın başı xarabdı, vallah xarabdı. Heç ağlına vurmur ki, at motosikletdən min kərə yaxşıdı. Motosiklet yol görmür, rız görmür, səs eşitmir. Demirdi də, demirə nə etibar? At qabağına arx çıxanda özü dayanır, palçığa-lığa girmir, yolu özü seçir. Benzin işlətmir, yağ işlətmir. Yediyi ot-ələfdir, o da ki, çöldə, düzdə, məşədə nə qədər desən, özü də mütəəlləzzin. Həm də at girən yerə motosiklet girməz axı? Məşədə nə motosiklet? Bu Namazın başı xarabdı. Başı xarab olmasaydı, qanardı ki, Bağır motosiklet sürə bilməz, motosikletin üstündə otura bilməz. Piti Namaz ömründə at minməyib ha, nə bilir atın qədrini?

– Bağır dayı, istəyirsən pul verim, özünə maşın al.

Bagır bayaqdan bəri qonşusunun atmacalarını vecinə almırdı, amma Piti Namazın indi dedikləri kişinin kürkünə birə saldı. Bağır başını döndərərək, Piti Namazın ilk-əvvəl gözələrinə baxdı. Ona elə gəldi ki, Piti Namaz səhərdən bəri birçə dəfə də kirpik çalmayıb, yoxsa bu səhər gözələrində dolanan bir təbəssüm çoxdan silinib gedərdi. Elə bil Piti Namaz bu təbəssümü gözələrinə həkk eləyib maska kimi gəzdirirdi və bu maskanı Bağıra göstərməkdən həzz alırdı. Bağır isə bu maskaya baxmaqdan qorxurdu. Bu maskaya baxanda Bağırın ürəyinə qara-qura fikirlər gəlirdi.

– Qulağını aç, Namaz, yaxşı-yaxşı eşit. Həyəti satmayacam. Əlini birdəfəlik üz bu sövdadan.

Piti Namaz özünü təəccüblənən kimi göstərdi.

– Nə həyəət əşi? – dedi. – Mən həyəət adı çəkdim burda? Bir sözüydü, bir dəfə demişdim, düzəlmədi, mən də bir daş altdan qoydum, bir daş üstədən. Havaxtdı?.. Yadımdan da çıxıb.

Bagır, Piti Namazın barının başından üzü bəri qabaran sinəsinə baxdı. Baxdı ki, görsün günlərin bir günü Piti Namaz bu enli sinəsiylə bu ensiz barını uçura bilər, ya yox? Namazın sinəsi, deyəsən, möhkəm idi, polad kimi idi. Bağır inandı ki, Piti Namaz bu barını sinəsiylə uçura bilər.

– Sənin bu həyəət-bacada gözün var – dedi. – Başa düşürəm, Namaz, gözün var.

Görəsən bu Namaz niyə gülümseyir belə? Yoxsa kişinin gerçək sözünü zarafat hesab eləyir? Yoxsa Bağırın yanıb-yaxılmağı, acıqlı-acıqlı danışmağı Namazın eyninə deyil?

Bagır təbdən çıxdı. Bayaqqı sözlərini açıq-aşkar qəzəblə təkrar elədi:

– Sənin bu həyətdə gözün var, Namaz! Gözün var!

Piti Namazın tükü də tərpənmedi. Həmin ki bir təbəssümlə gülümseyə-gülümseyə:

– Bu həyətdə gözü olanın gözzəri pırtıdasın, – dedi. – Ev-əşik qəhətliyidir, əşi? Allahın yeri-yurdu o qədərdir – itinə tök. Heç yalvarsan da, almaram buranı, dədomin goru haqqı!

Piti Namazın andına Bağır zərər qədər də inanmadı.

Öz sözlərinə Namaz özü də inanmırdı. Başqa vaxt, bəlkə də, Bağır dilə tutardı, amma kişinin indiki qurumundan ağır bir şey kəsmədi. Hiss

elədi ki, Bağır dilxordu. “Yəqin bir əhvalat olub. Yəqin qızın gəlməyi xeyirliyə döyül”. Namaz başa düşdü ki, bu dəqiqə Bağır dindirib-dənşdirməyə ona ziyandan başqa heç nə getirməz. Bağırğilin eyvanına baxa-baxa, nəzərləriylə nəyisə axtara-axtara astadan:

– Almaram, Bağır dayı, – dedi.

Namazın başı barının arxasında görünməz oldu. Əlləri də barının üstündən sürüşüb düşəndə Bağır yavaşca:

– Kəllən haqqı, almazsan – dedi.

Bağır qərara gəldi ki, day sabahdan dirrikdə Namaza kömək etməsin. Namazın dedəsinin hambalı döyül ha. Niyə cəfanı Bağır çəksin, səfanı özgələr görsün? Əgər İdrisovun Namaza ürəyi yanırsa, qoy özü gəlsin, zəhmət çəkib, bircə-bircə pomidor-xiyar dənəsin onunçün. Yeni Piti Namaz belə qudurub ki, Bağır – atası yaşda kişinin uşaq yerinə qoyub, dirrikdə işlədir?

Piti Namaz əvvəllər belə deyildi. Lap cavan olanda, yeni o vaxtlar ki, adının qabağına hələ “Piti” sözü qoyulmamışdı – onda Namaz arıqca bir oğlan idi, həm də başısağa, üzüyola oğlan idi. Kim hara buyururdu hoppa-hoppa gedirdi. Namaz ya altıncı sinifdən qayıtmışdı, ya yeddinci sinifdən, çünki atası rəhmətə gedəndən sonra Namazın oxumağa həvəsi-filanı qalmamışdı. Bir anası idi, bir də özündən kiçik qardaşı. Bir evdə cəmi-cümlətəni üç ağız vardı, di gəl ki, bu üç ağız işləyən, çörək gətirən yox idi. Namaz başladı toylarda, yaslarda aşpaza, çayçıya kömək eləyib qəpik-quruş qazanmağa. Hansı kababxanasına, rəhmətli böyüyü Namazı çəkdi yanına. Dedi, aşpaza kömək elə, ruzunu çıxardarsan burdan. Namaz mətbəxdə kartof soydu, soğan soydu, ət doğradı, manqal odladı və günlərin bir günü özü dönüb oldu aşpaz. Kababxanaya gələn müştərilər birdən duyuq düşdülər ki, a kişilər, bu Namaz elə piti bişirir, yeməknən doymaq olmur, adam az qalır barmaqlarının beşini də yalasın. Səs yayıldı rayona: “Namazın pitisindən olmaz”, “Azərbaycanda Namaz kimi piti qoyan yoxdu”, “Namazın qoyduğu pitini ölü yəsə dirilər” və Namazın adı qaldı “Piti Namaz”. Namaz mətbəxdə boy atdı, ətə-qana gəldi, yarrı-yarışıqlı bir oğlan oldu. Özü bişirdiyi pitidən yedikcə sinəsi başladı ennənməyə. Namaz hiss elədi ki, kişiləşir. Kişinin gerek biği olsun – Namaz da qalın biğ saxladı. Bir gün mətbəxdə biğini tumarlaya-tumarlaya fikirləşdi ki, səhərdən axşamacan sobanın yanında dayanmaq onun nə boyuna yaraşır, nə biğına.

Camaat bir də gözünü açıb gördü ki, Namaz təzə meşənin girecəyində təzə kababxana tikdirib, day özü bişirmir, pitini başqasına bişitdirir. Namaz dönüb oldu özü boyda od parçası. Rayonun bu başından vurub, o başından çıxdı, yeməli-icməli şeylərdən tapıb gətirdi kababxanaya. Hansı müştərinin ürəyi nə istədisə, Piti Namaz bir göz qırpmında çıxardıb qoydu ortalığa. Təzə meşənin üstünə pərdə kimi yayılan ağ tüstünün iyi gedib çıxdı lap uzaqlara. Tüstü camaatı boğazlayıb dartdı Piti Namazın kababxanasına. Sonra bu tüstü geniş eyvanlı, üstü şiferli, ikimərtəbəli ev oldu, daş, qaraj oldu, təptəzə məşin oldu. Bu tüstü Piti Namazı qucağına alıb qaldırdı göyün yeddinci qatına. Göyün yeddinci qatında əli Allahın əlinə dəyən kimi “Mən Allahın bacısı oğluyam” – dedi və yetim Namaz başladı hamını yetim gözündə görməyə...

Bağırın burnuna kabab iyi dəydi, elə o dəqiqə də Nazlının səsinə eşitdi.

– Dədə, niyə orda durmusan?! Qalx yuxarı!

Eyvanda süfrə açmışdı Nazlı. Bağırın gətirdiyi balı, pendiri boşqablara töküüb, düzmüşdü stolun üstünə. Yumşaq yuxaları qatlayıb iri nimçəyə yığmışdı. Dilim-dilim kəsilmiş xiyar bir qabda, fal-fal kəsilmiş pomidor bir qabda... Ağappaq təmiz süfrə, duzla dolu duzqabı... Balaca samovar stolun üstündə dızıldayırdı. Süfrəyə gün işığı düşmüşdü, süfrə göz qamaşdırırdı, ancaq Bağır elə gəlirdi ki, süfrəni bəyaz səfəqə boyayan Nazlının əllərinin işığıdır. Qadın əllərinin səliqə-sahməni, hərəti Bağırın ürəyinin lap dərinliyində illərdən bəri uyuyan, susub qalan kövrək bir simə toxundu. Bu simin həzin səsinə təkcə Bağır eşitdi və içindəki bu həzin sos birdən qəhərə dönüb, Bağırın boğazına tıxandı. Bağır qəhərlənə-qəhərlənə ömründə birinci dəfə bu fikrə gəldi ki, Nuncabbarla onun arasında qətiyyət fərq yoxdur. Nuncabbar kimsəsizdi, Bağır da övladı ola-ola tək qalıb. Nuncabbarın da komasında ocaq yanmır, çıraq yanmır, Bağırın da komasında. Bir evdə ki, ocaq yanmaya, bir evdə ki, işıq gəlməyə – o ev kimə lazımdı? Bir evdə ki, gündə süfrə açılmaya... Eh, gör nə vaxtdı Bağır belə süfrə arxasında oturmur. Necə gəldi, harda gəldi – yeyir. Bağır stol arxasında, süfrə başında əyləşməyi yadırgamışdı və indi əlini süfrəyə uzatmağa qorxurdu. Qorxurdu ki, stolun üstündəki nemətləri təhərində yeyə bilməz, süfrədən yadırgadığını Nazlının yanında bürüzə verər.

Nazlı atasının süfrəyə baxdığını görüb dedi.

– Başla, dədə. Sən yeməsən, boğazımdan loğma keçməz.

Bağır başladı yeməyə. Yuxudan tikəni balaca kəsirdi, xiyar dilimindən balaca dişdəm alırdı, pomidorun nazik falını ağzına bir-bir qoyurdu və Bağıra elə gəlirdi ki, heç nə yemir.

Nazlı əlini süfrəyə uzadanda Bağırın içində küt ağrı təkin səngiyib qalmış dumanlı-pərdəli xatirələr birdən-birə dirçəldi. Uzaqda qalmış illər Bağıra bir an, bir gün, lap dünən kimi göründü. Hər axşam ata-bala bir süfrə arxasında bax, beləcə üz-üzə oturardılar. Onda Nazlı bir əlcə uşaq ili, xalasının yanında qalırdı və deyəsən, anasının yoxluğunu hiss etməirdi, çünki birçə dəfə də onun adını çəkmirdi, onu soruşmurdu. Yəqin ki, Bəyim xalanın qayğısı, məhəbbəti anasız olduğunu unutturmuşdu Nazlıya. Bəyim xala sonsuz idi. Əri davada itkin düşmüşdü, Bəyim də saçının birini ağ, birini qara hörüb tək-tənha oturmuşdu ərinin yurdunda, yolunu gözləyirdi onun (ölənəcən gözlədi, nəfəsi ağzından çıxanacan gözləri qapıda qaldı). Bəyim xalası erköyün böyüdüdü Nazlını, elə bil bu dünyaya ancaq Nazlının qulluğunda durmaq üçün gəlmişdi.

Bağır axşamdan-axşama görürdü Nazlını. İşdən çıxıb gəlirdi Bəyimgilə və Nazlını özü yedizdirirdi...

Nazlı kitabxanaçılıq texnikumunun ikinci kursunda olanda Bəyim öldü.

Nazlı texnikumun üçüncü kursunda olanda atasına bir məktub göndərdi və Bağır bu məktubu oxuyandan sonra qızını erköyün, sərbəst böyütdüyü üçün ömründə birinci dəfə peşman oldu. Nazlı yazmışdı: "Dədə, burda bir oğlan var, adı Müzəffərdir, mənə çox istəyir. Bakıda kinomexanik kursunu qurtarıb, indi burda yekə bir zavodun klubunda kino verir. Əsli-nəslə Masallıdandı, orda təkçə anası var, bir də özündən balaca bacısı var, day heç kimi yoxdu.

Dədə, Müzəffərə ərə gedəcəm, çünki mən də onu çox istəyirəm. Sakit, qanacaqlı oğlandı. İnanıram ki, sən də xoşuna gələcək... Elçi-filan olmayacaq, dədə, oğlanın fərli adamları yoxdu, anası da neçə ildi ayaqüstü xəstədi, o boyda yolu basa-basa sənə yanına gələ bilməz. Öpürəm səni. Qurban olum sənə, dədə".

Kişi əvvəlcə dilxor oldu, çünki Nazlının bu sayaq ərə getməyi köhnə bazara təzə nırx qoymaq kimi bir şey idi. Necə yeni elçi-filan olmayacaq? Nazlı kimsiz-kimsəsizdi bəyem? Onu böyüdən var, boyabaşa çatdıran var, bir gəlib deməzlər ki, ay kişi, razılıq ver, xeyir-dua ver, zəhmətini, çörəyini halal elə, allahın əmrinə, peyğəmbərin şə-

riyyətinə sənə qızını oğlumuza alırıq? Necə yeni oğlanın fərli adamları yoxdur? Fərli adamları olmayan kürekən gərək elə mənə ürcəmə çıxaydı? Elimizin adəti var, qayda-qanunu var – bunu necə pozum mən? Vallah, adamı məsxərəyə qoyub gülürlər. Bu qız nə hoqqa çıxardır özündən?

Bağır Nazlının məktubunu elçilik kimi qəbul eləyib toy gününü gözlədi. Hər ehtimala qarşı altdan-altdan hazırlıq gördü. "Birdən qəfil gələrler".

Bağırın gözləri yolda qaldı, qulağı səsdə, ancaq toydan xəbər-əter çıxmırdı. Bağır bu məsələni unudhaunudda Nazlıdan məktub aldı. "Dədə, mən də yataqxanadan çıxmışam, Müzəffər də. Balaca bir otaq kirayələmişik. Düzdür, hələlik şey-şüyümüz yoxdu, amma babat dolanırıq. Müzəffərin maaşı yemək-icməyimizə çatır.

Mən də məktəbi qurtarıb işləyəcəm, ondan sonra vəziyyətimiz yaxşı olacaq. Öz evimiz olanda, inşallah, hər şey alacağımız, mebel-filan, nə lazımdırsa, düzələcək. Məndən nəyrən qalma. Öpürəm səni. Qurban olum sənə, dədə..."

– Çirkli pal-paltarını yığışdır, gətir, yuyum, – Nazlı samovardan çay süzüb atasının qabağına qoydu. – Evdə sabun var?

– Sabun alaram.

Bağır bayaqdan bəri süfrədən çəkilmişdi. Nazlı hələ yeyirdi, ancaq könülsüz-könülsüz yeyirdi. Hərdən gözləri yol çəkirdi və ağzındakı tikəni çeynəməyi elə bil yadından çıxarırdı. Bir tərəfdən Nazlının tutqunluğu, bir tərəfdən də eyvandakı istilik Bağırın tənitişmişdi. Bunların hamısından bəteri eyvana dolan kabab iyi idi. Bağır iri dəsmalla üzünün, boynunun tərəni silə-silə fikirləşirdi ki, onun canını yandıran günəşin istisi deyil, Namazın həyətdəki manqalın odudur. Bağırın yadına meşə düşdü, Dədə palıd düşdü. Yəqin indi Nurcabbar baba Dədə palıdın qapqara kölgəliyində uzanıb mürəgü döyür, ya da nəşə yazır. Dədə palıd da çətir olub onun başının üstündə, günəşin odunu zərre-zərre udur və öz yaşıl yarpaqlarının şəhər səriniyini ələyir yerə... Dədə palıdın sərini kölgəliyindən ötrü Bağırın burnunun ucu göynədi. Bağır qeyri-iradi burnunu çəkdi, kababın iyi boğazına dilçəyinə, ciyərlərinə yayıldı.

Deyəsən, kababın iyi Nazlını da tutmuşdu. Elə bil kababın iyi indi yediklərini Nazlının gözündən salmışdı.

Bağır, qızının bir nöqtəyə zillənmiş gözlərinin içinə baxdı, bu gözlərdə dalğınlıq gördü və başa düşdü ki, Nazlını keyləşdirən kabab iyi

deyil. Nazlı içini didib-dağıdan hansı dolaşq fikirlərinse əlində naçar qalıb. Bu vaxtacan qızını belə halsız, belə qüssəli görməmişdi Bağır. Nazlı ən ağır anlarında da deyib-gülmək üçün bəhanə tapırdı və həmişə Bağıra elə gəlirdi ki, Nazlı bu dünyada dörd-kədərin varlığından bixəbərdi. Bəs indi Nazlıya nə olub? Bu nə qəmdə bürüyüb onu?

– Nazlı bəji! Ay Nazlı bəji!

Nazlı yerindən tərpənmədi, başını qaldırıb eyvanın açıq qapısından hasara tərəf baxdı.

Bağır da qanrılıb səs gələn səmtə nəzor saldı, Namazın qıvrımsaq, kiçik qızı barının üstündən boylanırdı. Həmişə bu qızın kəlkələri üzünə tökülüb gözlərinin üstünü örtərdi. Qıvrıncıq telləri indi də üzünə səpələnmişdi, sol gözü tamam görünmürdü. Uşaq barının üstünə qoyduğu mis ləyəni iki əllə bərk-bərk tutmuşdu. Qız birçə gözüylə Bağırı da görürdü, Nazlını da – aynabəndlə barının arası dörd-beş addımdan artıq olmazdı – ancaq çox bərkdən çağırırdı, guya yeddi ağaclıqdakı adamı haylayırdı.

– Nazlı bəji! Ay Nazlı bəji!

Nazlı qalxıb aynabənddən çıxdı.

Bağır üzünü bu yana göndərmişdi, amma qulağı çöldə idi, uşağın dediklərini açıq-aydın eşidirdi.

– Bunu qağam göndərib, Nazlı bəji. Kababdı. Qağam deyir, issi-issi yesin. Deyir, Nazlı bəji yol gəlib, yəqin öydə heç nə hazırramayıb.

Bağır elə bildi ki, Nazlı qonşu payını geri qaytaracaq, amma Nazlı mis ləyənlə qayıtdı, özü də gülə-gülə, sevinə-sevinə:

– Bir-iki tikə də sən ye, dədə – dedi.

Bağır başını buladı:

– Mədəm belə şeyləri ərətmir, – dedi və fikirləşdi ki, Nazlı nəhaq götürdü bu payı. Bu kababın hesabına Piti Namazın dili açılacaq, Piti Namaz nə vaxtsa, məhlə söhbətini yenə şalaçaq ortalığa və “verdiyim

Nazlı atasıyla üzbəüz oturub, gözlərini onun başının üstündən aynabəndin qapısına dikdi.

– Təngə gəlmişəm, – dedi. – Adam evsiz-eşiksiz, onun-bunun küncündə nə qədər yaşayar? Neçə ildi mənzil ala bilmir. Day canım boğazıma yığılıb. Bıyolluq ayrıldıq. Geri qayıdan döyüləm. Vəssəlam!

Nazlı kirpiklərini qırpa-qırpa atasının dillənməyini gözləyirdi. Bağır da qızının saçındakı ağ zolağa baxa-baxa cavab axtarırdı, di gəl ki, yadına birçə kəlmə də söz düşmürdü.

Otaqdan Tünzalənin səsi gələndə elə bil Bağırın çiyindən dağ yülkü götürüldü.

– Deyosən, Tünü oyandı. Gedim, görüşüm, – dedi və qalxıb, tələsik addımlarla Tünzalə yatan otağa tərəf yeridi.

Bağır həmişə Nurecabbardan tez oyanardı, amma bu səhər gözlərini açanda Nurecabbarı yerində görmədi.

Nurecabbar çöldə də deymedi Bağırın gözlərinə Bağır ağılın salxaq, taxta qapısını açdı. Heyvanlar bir-birlərinə sürtünə-sürtünə ağılın dar qapısından çıxıb, dəstəylə üz qoydular meşənin ayağındakı talaya tərəf. Bu ağıllı Bağır qarağac çubuqlarından düzəltdirmişdi. Mal-qaranı gecələr bura salırdı – açıqda saxlamaqdan qorxurdu – çünki bunların çoxu əmanət idi. Canavar nə bilir əmanət nədi?

Bağır atı meşəyə buraxandan sonra komanın qabağındakı taxta çəlləkdən su götürüb, əl-üzünü yumağa başladı. Yuyuna-yuyuna fikirləşdi ki, Nazlı ata ocağına qayıtmaqda yaxşı iş görüb. Öləndə Bağırın day nisgili qalmaz. Bağırın evi yadlara qismət olmayacaq, satışa qoyulmayacaq. Bağırın yurdunda Nazlı çırağ yandıracaq. Düzdür, Tünzalənin atasız qalması Bağırın üreyincə deyildi, bu da Bağıra bir dərd olmuşdu, ancaq dünyada bundan da bətor dərdlər var. Axı, Nazlı kimin qızından əskikdi? Nazlı niyə ömrü bovu kiravədə oalsın? İt itdi. a ki-

Vallah, adam özü-özünə təsəlli verməyə çox yaşaya bilməz. Adama sakitləşdirən, arxayınlaşdırən təsəlli də, bəlkə yalan da var, ancaq bu yalan yaraya məlhəmdir, dərdə dərmandırsa – qoy olsun.

Təsəllisinin yalan, ya gerək olduğunu Bağır bilmirdi. Təkcə onu bilirdi ki, Nazlının qayıtmağıyla onun evinə bərəkət qayıdıb, duz-çörək qayıdıb, səliqə-sahman qayıdıb və nəhayət, Nazlının qayıtmağıyla Bağırın evinə Qələmin nəfəsi qayıdıb. Nazlının gəlişi Bağırın ürəyindəki əbədi qorxunu – bir damın altında kimsəsiz can vermək qorxusunu qovub çıxardıb...

Bağır yuyunub qurtarandan sonra Dədə palıdın təpəsinə baxdı. Nəzərləriylə quru budağı ha axtardı, ha axtardı, tapa bilmədi. Quru budaqdan, sapsarı yarpaqlardan əsər-ələmət qalmamışdı. Bu nə möcüzədi, fələk? Qurumuş, ölmüş budaq da dirilərmidi?

Maşın tırlıtısı eşidəndə Bağır Dədə palıddan nəzərlərini çəkdi. “Moskviç”in burnu ağacların arasından çıxanda Bağır üz qoydu Kürə tərəf.

Kim bilir, Nurcabbar nə vaxtdan dayanmışdı burda. Bircə nöqtəyə baxırdı – təzəcə çırtlamış günəşin narıncı haləsi səyriyirdi orda. Bulanıq su qırçınlana-qırçınlana axırdı, qırçınlar halənin şəfəqində narıncı rəngə boyanıb ötürdü və adama elə gəlirdi ki, su bu halənin altından qaynayıb çıxır.

Nurcabbar, deyəsən, ürəyində danışdı. Hərdən onun batıq dodaqları tərpenirdi, qaramtıl üzündəki qırıqlar nazılıb-enlənirdi.

Bağır cıqırımı çıxartmağa, Nurcabbarın fikrini dağıtmağa cəsarət eləməirdi.

Handan-hana Nurcabbar özü dilləndi:

– Sən burda nə gəzirsən? – dedi. – Sən ki, suyun dilini başa düşmürsən.

Başqa vaxt olsaydı Bağır deyərdi, suyun dili yoxdu, qardaş, özündən hoqqa çıxartma. İndi Nurcabbarın sualını qulaqardına vurdu, səsi tutula-tutula:

– Möcüzə görmüşəm, – dedi. – Dədə palıdın quru budağı...

Nurcabbar Bağırın sözünü ağzında qoydu – o budağı mən kəsmişəm, – dedi və təzədən gözlerini suyun üzündəki narıncı haləyə zillədi.

Bağır çəşqin-çəşqin gülümsədi. Bayağından da bir az batıq səsle soruşdu:

– Necə yeni... kəsmişəm?

Bu sualdan xoşu gəlmirmiş təkin Nurcabbar qas-qabağını salladı.

– Sən yuxuda olanda balaca mişarı götürüb, dırmaşdım Dədə palıdın kəlləsinə. Quru budağı dibindən kəsdim. Elə kəsmişəm ki, nişanəsi də qalmayıb, gənnən yüz göz baxsa da görməz.

Bu Nurcabbarın qarnının sirrindən fələk də baş açma bilməz. Nə hoqqa desən, çıxardar özündən. Budağı kəsmək kimin ağlına gələrdi? İndi də deyir suyun dili var.

Bağır da Nurcabbarın baxdığı səmtə baxdı: gözlerini suyun üzündəki haləyə zilləyib qulaq verdi. Kür səssiz-səmirsiz axırdı, heç nə demirdi Bağıra.

Arxadan səs eşidəndə Bağırın kürəyi gizildədi...

– Sabahınız xeyir... Su üstəsis, aydınlığa çıxasız.

Piti Namaz idi. Meşədən bura gəlib çatanacan pörtmüşdü. Qalın qaşlarının üstündə şəhə oxşayan tər damcılarını iri yaylıqla silə-silə:

– Bağır dayı, bura niyə qaçmısən? – dedi. – Elə bilirdin genə səni işlədəcəm? Ürəyimə dammışdı ki, bütən yaxanı ələ verməyəcəksən. Özümən iki nəçə getirmişəm, dirikdə doldururlar maşını... mənən qaçma, Bağır dayı. Qorxma. Niyə qorxursan?

Nurcabbar suya baxa-baxa Bağırın əvəzinə cavab verdi:

– Sənnən qorxan-zad yoxdu. Əzrayıl döyülsən ha.

Piti Namaz eynini də pozmadı. Yaylıqı bürmələyib alında gəzdirə-gəzdirə:

– Bilirəm, əşi, – dedi, zəhlən gedir mənən, bilirəm. Təkcə onu bilmirəm ki, nə pisliyəm keçib sənə?

Sanki Nurcabbar bu suala bənd imiş və Namazla deyişməyə, ürəyini boşaltmağa məqam gəzirmiş. Üzünü Piti Namaza tutub:

– Sən mənə pislik eləyə bilməzsən! – dedi. Bunu elə acıqlı dedi ki, uzun boğazının gömgöy damarları burum-burum şişib çeçələ barmaq yoğunluğunda oldu. – Neyləyəcəksən mənə?! Sənin o zibilli kababxanana da getmirəm ki, üç tikə et verib, pulumu əlimdən alasan! Deyəsən, Namaz hirsələndi.

– Əkşi, mən camaatın cibinə girmirəm! – dedi. – Heç kimin pulunu əlimdən zəman almıram! Camaatın yaxasından tutub kababxanaya dartmıram mən. Gəlirlər, qarınlarını doyuzdururam. Yamanlıq eləyirəm? İstəmirlər, gəlməsinlər! – Cərə gəlsinlər, cəhənnəmə gəlsinlər. – Danışığına ara verib, enli, qabarıq sinəsi az qala çənəsinə dəyə-dəyə nəfəsini dərdi. Sonra elə bil birdən-birə yazıqlaşdı, iri, qara gözlerini,

pörtmüş üzünü məsum bir ifadə bürüdü. Səsini aşağı salıb: – Əkşi, ay Nurcabbar, – dedi, – bilsən ki, o pulu nə zülümünə qazanıram, qanımı it qanına döndərməzsən. Qəpeyi qəpeyin üstünə qoyanacan dəridən-qabıqdan çıxıram. Gəndən baxana hasand gəlir. Kababxananın min dərdi, min əngəli var. Birçə saat işləyə bilməzsən orda, əkşi. İnandığımız haqqı, qara fəhləlik onnan min pay yaxşıdı. Dolanmağın çətisini salmışam boğazıma, dözüərəm.

Nurcabbar dinmədi. İndi suya da baxmırdı. Kürtün o tayındakı yulğun kollarına baxırdı. Daha əvvəlki təkin qəzəbli, fikirli görünmürdü. Xırda gözlərində, qaramtıl sifətində, batıq dodaqlarının yanlarında güclə seziləcək istehzal bir təbəssüm dolanırdı. Bu təbəssüm Piti Namazın nəzərindən yayınmadı. Piti Namaz da başladı istehzayla gülüm-səməyə:

– Bilirəm, niyə mənən zəhlən gedir, – dedi. – Mənim pulum

vaxtında yetməyəcək, Bağır dayı, nə zəhmətin olsa, bu qonşun çəkəcək. – Yumruğunu sinəsinə vurdu. – Mən namərd adam döyüləm.

Namaz köks ötürüb susdu. Bağır gözlədi ki, bu dəqiqə Piti Namaz deyəcək: Dünən verdim kabab burnunun iki deşiyindən gəlsin”, amma Namaz yaylığı tərli boynuna basıb, ayaqlarını sürüyə-sürüyə uzaqlaşdı və nədənsə, Bağır inandı ki, Namaz ağlaya-ağlaya gedir.

Piti Namazın sözlərini, şübhəsiz, Nurcabbar da eşitmişdi. Nurcabbar Bağır ilə yanaşı dayanmışdı, ola bilməzi ki, Piti Namazın kövrələ-kövrələ dediklərini eşitməsin. Bağır gözləyə-gözləyə qaldı ki, görsün Nurcabbar bu barədə nə fikir söyləyəcək. Nurcabbar heç qımıldanmadı da. Nurcabbar bu aləmdən, deyəsən, çox uzaqda idi, deyəsən, Piti Namazın kəlamlarını qulağı çalmamışdı. Nurcabbarın qulaqlarında ancaq özünün eşidə biləcəyi səs vardı. Ürəyində ancaq özünün duya biləcəyi hisslər, beynində ancaq özünün dərk edə biləcəyi fikirlər dolanırdı. Bu

qəzəbli, əkşi, bəzən də, dəyərdə, xırda, uşaqdan çıxartmışdı.

Sonra Piti Namazın sözlərini xatırladı Bağır, bilmədi hirsələnsin, ya kövrəlsin. “Mənim meyidimi yerdən Namaz niyə götürməli? Nazlı gəlib, özü də həmişəlik gəlib. Nazlı olan yerdə Namaz kimdi? Nazlımı yüz oğula dəyişmərim. Sözüne bax bunun “gör qonşusuyuq, bir-birimizə lazımıq”. Yox, Namaz, gözün var mənim ev-əşiyimdə, nəyə desən and içərim, gözün var. Mənim ölməyimə bənd sən. Bəlkə sən məndən tez öldün, ay düdəm! Fələyin gərdisini nə bilmək olar. Qırx yaşın ola-olmaya, amma on addım yol gedən təkin tər basır səni. Yəqin üreyin piy bağlayıb sənin, Namaz, bala, piyli üreyə etibar yoxdur. Heç piysizə də etibar yoxdu, vallah. Dayandı, dayandı də, neynəmək olar?.. İpi əlimizdə döyül ki, tutub çəkək”.

Bağır Kürün qırağında nə qədər dayandığını deyə bilməzdi, ancaq qıçlarının ağrımağından başa düşdü ki, çox dayanıb burda. Uzaqdakı yulğunluğa baxmaqdan gözlərinin toşu getmişdi. Küre nəzər saldı, su gözlərinə yulğun rəngində göründü. Kürü qara-qırmızıya çalır, şımtısız-gurultusuz axırdı, Bağırın baxışlarını da, kəməndinə salıb, ahəstə-ahəstə axıdırdı. Bağırın gözlərindəki ala-toran pərdə bir azdan yavaş-yavaş çəkildi və Bağır Kürü öz donunda gördü. Bulanır, narın ləpələr bir-birini itələyə-itələyə, bir-birində əriyə-əriyə gedirdi. Bu endə, bu uzunluqda çay səsinə içinə salmışdı, təkcə nəfəsi, hənəri duyulurdu çayın. Kür boyunu da qısmışdı. Sahilin qat-qat, dilim-dilim, oyuq-oyuq sarımtıl divarından bilmək olurdu ki, Kür vaxtilə sahille dodaqbadodaq axıb, bir yerdə qərar tutmayan soyuq diliylə yalayıb, yaralayıb sahili... O tayda – Kürün lap qırağında böyürtkən kolları, tikanlıq, yulğunluq görünürdü. Bu tayda da Kürün sahili eynən elə idi. Və çox baxanda bu eynilik adamı darıxdırırdı, yorurdu, adama qüسسə gətirirdi.

Bağır hiss elədi ki, boynunu, kürəyini gün yandırır. Bayaقدan burda dayanmağına pəşman olubmuş kimi başını buladı.

– Yoldaş İdrisovun düyəsi yelinləyib, – dedi. – Birdən doğar, xəbər tutmaram.

Bağır tələsə-tələsə meşəyə doğru getdi, Nurbabbar da cıgırı ölçürmüş təkin ləng, ancaq iri addımlar ata-ata onun dalmca düşdü...

İdrisov gələndə Dədə palıdın kölgəsi enlənib, uzanıb komanı altına almışdı. Şoferi ola-ola “QAZ-69”u müdir çox vaxt özü sürərdi, indi də tək gəlmişdi. İdrisov Kürün qırağındakı meşəyə iki-üç gündən bir – axşamüstülər – baş çəkərdi, maşının yük yerini şey-şüylə doldurub

qayıdardı. Bağır günün qızmar vədəsində İdrisovun bura ayaq basdığını, görməmişdi, indi görəndə məəttəl qaldı: “Görəsən, nə olub?”

İdrisov kabinet adamı deyildi, vaxtının çoxunu təzə meşədə keçirirdi. Bütün fikrini-zikrini təzə meşəyə verirdi, “təzə meşənin gələcəyi var”, – deyirdi.

Müdir maşından düşdü, salam-kalam eləməmiş aralıdan üzünü Bağıra tutub soruşdu:

– Düyenin halı nə təhərdi?

Müdirin meşəyə tənlik gəlməyinin səbəbi Bağıra indi çatdı. Bağır:

– Hələ doğmayıb, – dedi, – amma bu gecədən ötürməz.

– Gözdə-qulaqda ol ha, tələf olar.

İdrisov bu sözləri deyəndən sonra arxayınlaşıb, maşından aralandı, yarımqol köynəyinin yaxasını aç-aça Dədə palıdın altındakı çarpayının yanına gəldi. Bağır çarpayıdan düşüb, dik dayandı, Nurbabbar necə oturmuşdusa, eləcə də qaldı.

Müdir əyləşməyə tərəddüd eləyirmiş kimi çarpayının üstündən mütəkkəyə, köhnə palaza diqqətlə baxdı (bu uzun, enli taxta çarpayını Bağır neçə il idi ki, gətirib qoymuşdu Dədə palıdın altına, qışda da götürmüşdü onu burdan).

Bağır mütəkkəni müdirə tərəf itələdi.

– Dirsəklən, – dedi.

İdrisov yanını çarpayının qırağına qoydu, özü də elə ehtiyatla qoydu ki, elə bir çarpayının sınacağından qorxurdu.

– Bağır qardaş, suyun varmı? – dedi.

Bağır, Dədə palıdın dibindəki cürdəyi götürdü. İdrisov oturduğu yerdə əllərini paçasının arasında qoşalaşdırdı. Bağırın cürdəkdən tökdüyü suyla ovcunu doldurub üzünü, boyun-boğazını yudu, yaş barmaqlarıyla kürən saçlarını daraqlaya-daraqlaya soruşdu:

– Nə var, nə yox? – Sualına cavab almamış, üzünü Nurbabbara tutdu.

– Sən nə təhərsən? – dedi.

Nurbabbar əvvəlcə başını qaldırıb Dədə palıdın çətininə baxdı, sonra çəyirtkə dizləri kimi dikəlmiş dizlərini tərpedə-tərpedə cavab verdi.

– Dünyadan şikayətim yoxdu.

Müdir, ovurdunu havayla doldurub, açıq sinəsinə üfürdü.

– Burda yaxşıca sərin, – dedi. – Rayondan xəbəriniz yoxdu, istidən qırılıq orda. Belə yay görməmişəm. Hələ iyun ayı qurtarmayıb, göydən od tökülür. Bunun iyulu, avqustu necə olacaq?

İdrisov cavan idi. Amma bu cavan adamın beş qızı vardı. Deyilənə görə, qızlarının hamısı üçün indidən cehiz tədarük eləmişdi, lap balacasının – yeddi yaşlı qızının da cehizi guya hazır idi. İdrisovun əslı buralı deyildi, bura hardan gəlib çıxmağını da doğru-dürüst bilən yox idi, ancaq bu yerin camaatıyla elə qaynayıb qarışmışdı ki, heç kim onu gəlmə gözündə görmürdü. Bir toydan, bir yasdən qalmazdı İdrisov. Onun da xeyir-şər işində bu elin camaatı qıraqla dayanmazdı. Hamı familiyasıyla çağırırdı onu, elə bil anadən olandan adını “İdrisov” qoymuşdular. Güleş adam idi, üzündə əbədi bir təbəssüm vardı. Danışana qulaq asanda daima gülümseyirdi, elə bilirdin müsahibinin sözlərindən şübhələndiyi üçün gülümseyir.

Bağır müdirini fərasətli, tədbirli, ağıllı adam hesab eləyirdi. Məşədə mal-qara saxlamaq, pətək qoymaq, dirlik əkmək, əlbəttə, ağıllı adamın ağılına gəlirdi. İdrisov əvvəlcə meşəyə iki qoyun gətirib, əmanət kimi tapşırdı Bağıra. “Qoy otlasınlar burda, – dedi – Xeyirdə-şərdə lazım olar”. Bir aydan sonra iki qoyun da gətirdi. “Qat bunların yanına” – dedi. – Qoyunlar törəyib artıqca İdrisovun da mal-qara saxlamağa həvəsi artdı. Kürün o tayındakı kəndlərin birindən iki inək, bir camış alıb gətirdi, buraxdı meşəyə. “Bizə nə ziyanı var bunların? – dedi. – Ağartı üçün onun-bunun qapısına getmərik”. Sonra İdrisovun könlünə bal düşdü və meşədə pətekler yan-yana düzüldü.

Bağır müdirinin ağartı-filanına şerik olmaq istəmədi. İki qoyun aldı, bir inək aldı, İdrisovun pətəklərindən azacıq aralıda iki pətək qoydu. Gördü ki, mal-qara saxlamaq yaxşı şeymiş: nə bazara möhtac olursan, nə qonum-qonşuya. Həm də heyvanlara qulluq eləməyin o qədər əziyyəti-zadı da yoxdur. Nə qulluq, nə əziyyət? Allahın meşəsidir də, heyvanlar yay-qış otlayırlar burda.

Vallah, İdrisov ağıllı adamdır, a kişilər, tədbirli adamdır. Qoyun-quzusu, inək-camış artıqca artığını bir ucdan satır. Bal da satdırır, süd də, pendir də satdırır. Halal xoşun olsun, öz malında xeyir götürür, özge malında gözü yoxdur...

İdrisov dincini alandan sonra qalxdı.

– Bağır qardaş, bəri dur görüm – dedi. Bağırın qolundan tutub onu dirriyə tərəf çəkdi. – Uşaqların azuqəsi qurtarıb ha.

Bağır:

– Bir yeşik pomidor dərmışəm, – dedi, – bir yeşik də xiyar.

– Qoyarsan baqaja... Pendir mayalamamısan ki?

– Pendir də var, axşam sağdığım süd də durur.

– Onları da qoy maşına.

İdrisov gendə dayanıb, gözlərini zillədi dirriyə.

– Yaxsıdı ha, – dedi.

– Golsin, yaxşı olmasın, ağılın bütün peynini bunun şumuna tökmüşəm.

– Vallah, əjdahasən, Bağır qardaş.

İdrisov özündən böyükələrin adının yanına “qardaş” sözü qoyurdu. Əvvəllər Bağırın xoşuna gəlmirdi bu, Bağır buna yekəxanəliq kimi baxırdı. Sonralar Bağırın qulaqları öyrəşdi, hətta, İdrisov ona “Bağır qardaş” deyəndə Bağır elə bilirdi cavanlaşır, İdrisovla həmyaş olur...

Müdir pətəklərə də gəndən durub baxdı. Həmişəki kimi mal-qaranın vəziyyətini xəbər aldı. Axırda da, həmişəki kimi Bağıra: “Yaşa” – dedi.

İdrisovun “yaşa”sından sonra Bağır başının yük yerinə iki yeşik qoydu, bir vedrə pendir qoydu, bir səmic süd qoydu.

Müdir maşına tərəf gedə-gedə birdən dayanıb, Dədə palıdın kəlsinə baxdı, çaşqın-çaşqın gülümsədi.

– Quru budaq hanı? – dedi. – Kim kəsib bunu?

Nə Bağır dindi, nə Nurbabbar.

İdrisov başını bulaya-bulaya “QAZ-69”a oturdu. Motoru işə saldı.

– Bağır qardaş, düyə əmanətı, – deyib maşını tərpətdi.

Gecə İdrisovun düyəsi ağılda doğurdu. Bağır qollarını çırmalayıb düyənin arxasında çöməlmişdi. Nurbabbar neft çıraqını çənesi bərabərinə qaldırıb, düyənin qabaq tərəfində dayanmışdı və bir əlilə heyvanın qaşqasını tumarlayırdı.

Düyə hərdən başını döndərüb, çuval kimi şişmiş böyrünə baxırdı. İç-içalatı tökülürmüş təkin qırıq-qırıq, ağır-ağır nəfəs alırdı. Dımır-dımır, odlı diliylə bir-iki dəfə Nurbabbarın əlini yaladı, sanki “qurtar məni bu ağrıdan” demək istəyirdi.

Nurbabbar çıraqtı bir az endirib, düyənin əzabdan böyümüş gözlərinə baxdı və ona elə gəldi ki, bu gözlərin haşiyəsində sevinçə, qürura bənzər bir ifadə var. Nurbabbar bunu belə yozdu ki, düyə doğmağına sevinir və düyənin küt, lal hissələri dilə gəlib ona deyir ki, dünyada ən xoş əzab, ən xoş ağrı doğmaq əzabı, doğmaq ağrısıdır. Nurbabbar barmaqlarını düyənin qaşqasında gəzdirdi.

– Döz, ay bəxtəvər, döz – dedi...

Bağır yumurtadan təzəcə çıxmış cücə təkin titrəyən, gözləri yumulu buzovu yerə qoyanda Nurcabbar soruşdu:

– Erkekdi, dişi?

Bağır buzovun ağımtıl, nazik maye pərdəyə bələnmiş yaş belini sığallaya-sığallaya:

– Dişidi, – dedi.

Nurcabbar çırağı başının üstünə qaldırdı.

– Həe, – dedi, – İdrisov yoldaşın külfətində bir qız da artdı.

Düə gah quyruğunun altını yalayır, gah da başını uzadıb, diliylə buzovun üzünə, yumulu gözlərinə sığal çəkirdi. Bu an Nurcabbarın ürəyini mərhəmət hissi bürüdü. Fikirləşdi ki, dünyaya bir varlıq gəlib. Ağılı, dili olmasa da, canlıdır. Zərrədən, damcıdan yaranıb. Dünyanın heyreti, xoşbəxtliyi, əbədiyyəti ondadır ki, canlılar da doğur, cansızlar da. Torpaq yarandığı gündən hamilədir. Bətnində toxumu mayalandırır, cücədir, sonra zeh yerə qoyub, körpəsini dünyaya gətirir, onu əmizdirir, yedizdirir, ona can verir. Torpağa “ana torpaq” ona görə demirlər ki, onun üstündə ömür sürürlər, sevib-sevirlilər, küsüb-barışırlar və axır – aqibətdə gözlərini əbədi yumub torpağa qarışırlar? Yox, qardaş, yox! Torpağa ona görə “ana torpaq” deyirlər ki, o da ana kimi hamilə olur, ağrı çəkir, doğur, o da ana məhəbbətli, ana səxavətli, övlad-canlıdır. Küləyin əsməyi möcüzə deyil, qarın, yağışın yağmağı möcüzə deyil, yer kürəsinin fırlanmağı da möcüzə deyil. Əsl möcüzə – doğuşdur, törənişdir. Görəsən bu nə gücdü, nə sirdi, nə qüdrətdi təbiətdə? Ağac-lar da doğur, balalayır. Bu Dədə pəlidin gör nə qədər törəməsi var? Bunlar da dünyaya gəlirlər, böyüyürlər, nəyəsə yarıya-yarıya yaşayırlar, qocalırlar və ölürlər. Gözə görünən hər şeyin özəli var, ortası var, axırı var, təkcə dünyanın axırı yoxdu. Kim deyir ki, dünya əbədi deyil? Nə qədər ki, torpaq doğur, doğuzdurur, o qədər də dünyanın ömrü uzana-caq... Bos bu dünyanın ömrünü, heç olmasa, birçə saniyə uzatmaq üçün Nurcabbar neynəyib?

Fikri bu yerə atanda Nurcabbar qəddini düzəldib, köks ötürdü. Daxilində bir boşluq duydu. Sonra bu boşluğu ümitsizlikdən, ələcsizlikdən doğan qüسسə dalğası bürüdü. Bu, Nurcabbarın yaxşı tanıdığı, illərlə ürəyində gəzdirdiyi, hərdən çıxıb, hərdən batın, lakin ağrısız, göynərtisiz bir qüسسə idi. Dişsiz, zəhərsiz ilan kimi ydi – çalmırdı könül bulan-dırırdı.

Bağır buzovu emizdirdi, mayalandırdı, sonra aparıb komaya qoydu...

Onlar Dədə pəlidin altındakı çarpayıda oturub çörək yeyəndə gecə yarı olmağa az qalmışdı. Ay meşənin üstünə ağappaq şəfəq salmışdı. Koma da apaydın görünürdü, ağıl da, ağıldakı heyvanlar da. Meh əsmirdi, bir yarpaq da tərpenmirdi, elə bil burda təbiət nəfəsini içinə çəkib susmuşdu.

Bağırın da, Nurcabbarın da qulaqları bu sükuta alışmışdı, onu pozmağa hələm-hələm səy də ələmirdilər, çünki bu sükutdan darıxmırdılar, bezikmirdilər. Meşəyə, meşənin iliklərə dinclik gətirən səssizliyinə elə öyrəşmişdilər ki, daha tünliyə, qələbəliyə uyuşa bilmirdilər.

Bağır çörəyi iştahla yeyirdi, amma Nurcabbarın yediyi canına yatmırdı, çünki könül bulandırın, dişsiz, mənasız qüسسə hələ içindən tamam çəkilib getməmişdi. Pomidoru bir ovurdandan o biri ovurdana ötürüb damağı ilə əzəndə, əmzik soran körpə kimi ağızından marçıltı qopurdu... Yemək də, marçıltı da Nurcabbarı tənə gətirdi. Nurcabbar “Avrora” yandırır mütəkkəyə dirşəkləndi, istədi ürəkaçan bir şey barədə fikirləşib, içindəki qüسسəni qovsun, ağcaqanadlar macal vermədi. Nurcabbar ağcaqanadın sancmağından qorxmırdı, səsinə qorxurdu. Bu balaca zəhər tuluğunun zəhlətökən vızıltısını boynunun ardında eşidəndə bütün bədənini gərilirdi. Ağcaqanadların adda-budda hücumuna gündüz birtəhər dözmək olurdu, elə bil ki, axşam düşürdü, elə bil dünyanın bütün ağcaqanadlarını yığb tökürdülər bura və ağcaqanadlar adamı yandırır tökən, iynəli xortumlarını işə salırdılar. Bunun dördindən Nurcabbar gecələr komada yatırırdı, orda ağcaqanad çöldəkinə nisbətən az olurdu, adamın gözlərinə, burnunun deşiklərinə soxulmurdu.

Nurcabbar əlini atıb boynunu şappıldatdı, alnını şappıldatdı, çənə-sini qanı çıxanacan qaşdı, sonra keçdi ayağının altını qaşımağa, nə qədər qaşdısa da buranın gicişməsinə kəsə bilmədi. Ayağın altı bədənə ön qalın yeridi, ha qaşı, xeyri yoxdu, elə bil ağacı, daşı qaşıyrsan. Nurcabbar yavaş-yavaş bütün ayağına yayılan bu göynərtini, yanğını unutmaz üçün fikrini dağıtmağa çalışdı. Üzünü Bağıra tutub kefi durulmuş adam səsiylə soruşdu:

Sən bilən bu meşə necə əmələ gəlib?

Bağır axırıncı tikəsini boğazından ötürüb udqundu. İndiyəcən ona belə sual verən olmamışdı. Heç Bağır özü də bu meşənin necə əmələ gəlməyi barədə indiyəcən düşünməmişdi. Əvvəlcə istədi desin: “Allah yaradıb bu meşəni”, ancaq fikirləşdi ki, səfeh cavabdı, bu, belə desə, Nurcabbar onu lağa qoyub gülər.

Bağır bir az götür-qoy eləyib, ağlı kəsən cavabı verdi:

– Meşəni burda Kür salıb, – dedi. – Kür lap qədimdən var, amma meşə sonralar düşüb. Kür daşıb, tökülüb buralara, suyun da içində ağac toxumu-filandı. Yaş torpaq ola, toxum ola – cücərer, cücərməz?

Nurcabbar siqaretini sümürdü. Siqaretin odu kişinin donqar burnunun ucunu, xırda gözlərini zəif, qırmızımtıl şəfəqə boyayıb söndü. Və Bağır onun bir anlığa işıqlanmış gözlərində razılıq ifadəsi görüb sevindi.

Bağırın cavabı Nurcabbarın yadına Kürün kükrəyib – çağlayan vədələrini saldı. Əvvəllər yaman daşardı Kür. Yaz gələndə öhd eləmək olmurdu onnan. Dəliliyi necə tuturdusa, ürcahına çıxanı döşləyib aparırdı. Budey, gözümüzün qabağındakı bu Yastıyol kəndini Kür neçə dəfə dağıdıb? Kürün qabağını almaqçün rayondan əli bel tutanları yığıb tökdülər bura. Hamı mitil-şitilini də gətirərdi. Neçə gün gecə-gündüz ollesərdilər, Kürə bənd atardılar. Kür indi səngiyib, indi dilini qoyub qarnına. Mingəçevir tikiləndən sonra köptü alınıb Kürün. Əvvəllər dəlivurğun vurmuşun biriydi bu. Yetdiyinə yetirdi, yetmədiyinə bir daş atırdı.

Nurcabbar siqareti çarpayının qırağına basıb, əzdi, üzünü Bağıra tutub:

– Nağlın dalını oxuyummu? – dedi.

Bağır günahkar adam təkin mat-mat Nurcabbara baxdı. Necə olub ki, nağlın yarımçıq qaldığı yadından çıxıb? Bağır:

– Di başla, sən Allah, – dedi. – Nigaran qalmışam, görüm bunun axırı hara gedib çıxacaq.

Nurcabbar sevincini bürüzə vermək istəməyən adamsayağı, sosi boğula-boğula soruşdu:

– Bağır...doğrudan...xoşuna gəlib?

Bağır əlini sinəsinə qoydu:

– Bircə balamın başı haqqı xoşuma gəlib?

Nurcabbar ayağa qalxanda nədənsə Bağıra çox uzun göründü. Ona elə gəldi ki, bu vaxtadan Nurcabbarın yarısı yerdə imiş, indi üzə çıxıb...

Ayın işığı komanın balaca pəncərəsindən süzülüb, içərinə ağ-sarımtıl rəngə boyamışdı. Hələ gözləri dünyaya açılmamış buzov bir küncdə – Bağırın köhnə sırtqlısının üstündə yumağa dönmüşdü, o biri küncdə Nurcabbarın dəmir qapaqlı sandıqçası parıldayırdı.

Nurcabbar dizləri üstə çökdü. Həmişə sandıqçasını açanda “bismillah” deyirdi, indi də yadından çıxarmadı, müqəddəs bir şeyə toxunmuş kimi dodaqlarının altında:

...Bismillah, – deyib qapağı ehmalca qaldırdı.

Nurcabbarın dünyada bu sandıqçadan qiymətli heç neyi yox idi. Yanlarına, üstünə gül naxışları vurulmuş bu qədim sandıqça ona anasından qalmışdı. Sandıqçanın içində dəftərlər çin-çin yığılmışdı. Qalını vardı, nazıyı vardı, köhnəsi vardı, təzəsi vardı. Hamısının da vərəqləri Nurcabbarın muncuq xəttiylə dolmuşdu.

Nurcabbarın əsl adı Cabbar idi. O gün ki, əlinə qələm alıb ilk nağlını yazmağa başladı, bax onda atası Nurelinin adının yarısını öz adının qabağına qoyub, oldu Nurcabbar. Kimi bunu əllaməlik, səfehlik hesab elədi, kimi buna üreyində, kimi aşkarda güldü, amma heç kim bu təzə adın üstündən qələm çəkmədi. Hamı başladı Cabbara “Nurcabbar” deməyə.

Nurcabbarın cəmi bir neçə sinif savadı vardı, di gəl ki, qalın-qalın kitablar əlindən düşməzdi, lap cavanlığından kitab aşığı idi. Uzun qış gecələrində yatağına uzanıb səhərcən kitab oxuyardı. Belə gecələrin birində Nurcabbar hiss elədi ki, özü də yazmaq istəyir, həm də nağıl yazmaq istəyir. Nurcabbarın üreyi dolu idi və üreyini boşaltmaq üçün qələmə sarılmaqdan savayı əncam görmürdü... “Bismillah” deyib ilk nağlını yazmağa başladı və bu yazan düz davaya gedənəcən sərəsər yazdı. Əsgər gedənlər evlərinə məktub yazardılar. Nurcabbar kağızın qıt vaxtında saralmış, cırılmış vərəqlərə hərdən nağıl yazardı, həm də hərfləri xıpxırda yazardı ki, nağıl çox yer tutmasın. Elə o vaxtdan Nurcabbarın xətti xırdalaşdı. Nurcabbar davada bircə nağılı da başa çatdırı bilmədi. Nağıl yazmaq vədəsi deyildi axı, nağıl yazmağa vaxt, imkan nə gəzirdi? Mühəribəyə gəlmişdin – görək düşmənlə vuruşaydın, Nurcabbar da kişi kimi vuruşurdu.

Əsgərlikdən qayıdandan sonra Nurcabbar davada başladığı nağılı yazıb qurtardı. Nağlın üstünə iki səhifəlik bir məktub qoyub, poçtla göndərdi Bakıda çıxan ən “yekə” jurnala”.

Nurcabbarın nağlını çap eləmədilər. Dəlbədal iki təzə nağıl göndərdi, onları da bəyənmədilər. Daha Nurcabbar redaksiyaya heç nə göndərmədi, yazdıqlarını çin-çin yığdı sandıqçaya.

Anası Nurcabbarı çox istəyirdi. Çünki bu dünyada onun Nurcabardan savayı heç kim yox idi. Arvadın arzusu bu idi ki, oğlu fərli bir işin qulpundan yapışsın, evlənsin, ata olsun. “Yazma, ay oğul, – deyirdi. – Vallah, gecələr yuxusuz qalmaqdan gözün-başın xarab olacaq. Davada nə qədər müsibət çəkmisən, bəs indi niyə canına qəsd eləyirsən?”.

Nurcabbar da anasını çox istəyirdi, çünki onun da bu dünyada anasından savayı heç kimi yox idi. Nurcabbar anasını inandırmağa çalışırdı ki, çəkdiyi əziyyət hədə getməyəcək, inşallah elə bir gün gələcək ki, onun adı dodaqlarda, dillərdə gəzəcək. “Yazmaya bilmərəm ana, – deyirdi. – Yazmasam, ölərəm”.

Nurcabbar barama qəbulu məntəqəsində bir ilə qədər qapançı işlədi. Sonra nə illah elədiklər ayaq basmadı ora. “Açıqlar var burda, – dedi. – Nəfisi qılınc kimi iti olanlar var. Onlarla mənimki tutmaz”. Nurcabbar bir az bekar gəzdi, sonra gedib pendir zavodunda dümələndi. Bir il tamamilə orada oradan da çıxdı. “Bunlarla mənimki tutmaz, – dedi. – Açıqlar var burda, əllərinə nə gəlir, çırpışdırırlar”. Nurcabbar bazarda tərəziyəbənzər oldu. Beş ay keçməmiş oradan da qaçdı. “Alver olan yerdə mənim şəltəm işləməz, – dedi. – Bazarda nəmiz adamlar var. Kimə tərəzi verirsən, cibinə pul basır, kimə hörmət ələyirsən, əvəzini puldan çıxmaq istəyir”. Nurcabbar taxta-şalban anbarında da duruş gətirə bilmədi. “Hökumətin taxta-şalbanını dedə malı təkin satırlar, – dedi. – Açıqlar var burda”. Nurcabbar başladı ürəyinə yatan işi axtarmağa. Bu axtarmaqla bir neçə il axtardı. Axırda başa düşdü ki, heç bir işdə tikiş tutub dayana bilməyəcək və ürəyinin dərinliyində etiraf etdi ki, yazmaq həvəsi onun əl-qolunu bütün başqa işlərdən soyudub.

Nurcabbar gecə-gündüz nağıl yazı-yaza yaşa doldu. Nurcabbarın anası: “Evlən, bala, evlən”, deyər-deyər dünyadan nisgilli köçüb getdi. Anası öldəndən sonra Nurcabbar yazmağa lap möhkəm girişdi. “Bunlar xalqa lazımdı, – dedi. – Mən öldəndən sonra tapıb oxuyarlar, onda qədri bilirlər. Mənim qələməmdən çıxan sözlər yaşayacaq, dünya durduqca yaşayacaq”.

Bu əminlik Nurcabbarın xəyalını qaldıraraq apardı göyün yeddinci qatına. Nurcabbar öz ölümündən sonra onun nağıllarını oxuyub heyrlənən, ağlayan, vaysınan adamları təsəvvürünə gətirdi. O adamlar çox uzaq gələcəyin adamları idilər və bugünkü adamlara qətiyyətlə oxşamırdılar. Nurcabbar belə bir gələcəyin şirin xəyalilə qidalana-qidalana baxıb gördü ki, heç kimlə söhbəti tutmur, onun sözlərini başa düşmürlər, dediklərini anlamırlar və Nurcabbar başladı adamlardan gəzməyə...

Nə yemək-içməyinə fikir verdi, nə geyim-geciminə, Nurcabbarın ələminə, ali hisslərlə yaşayan adam məişət qayğılarının fəvqində durmalı idi, ehtiyacların, məhrumiyyətlərin əlində qul olmamalı idi.

Nurcabbar var-dövlətə də, varlanmağa ehtirası ilə özünü oda-közə vurana da ikrahla baxırdı. Yaxşı yaşamaqdan söhbət düşəndə müdrik görkəm alıb deyirdi: “Dünyanın malı dünyada qalacaq. Yaşamaq üçün insana bir dəst yorğan-döşək, bir dəst əyin-baş və gündə bir parça çörək lazımdı. İnsanın ləyaqəti onun geyimində, qamında deyil”. Görüşüb-danışdığı adamların əqidəsiylə, Nurcabbarın əqidəsi arasında elə uçurum yarandı ki, Nurcabbar daha onların əhatəsində qalmağa istəmədi, güc-bəla ilə meşədə işə düzəldi. Nurcabbar anasından qalma sandıqçanı götürüb Kürün qırağındakı meşəyə gələndə onun əlli doqquz yaşı vardı, saç-saqqalı ağarmışdı, ağzında vur-tut onca diş qalmışdı.

Nurcabbarın meşədə gözetçi işlədiyi üç il idi, bu üç ildə Bağırın bir dəfə də canı-dildən söhbət etməmişdi. Nurcabbar Bağır özünə iş yoldaşı, süfrə yoldaşı hesab ələyirdi, fikir, əqidə yoldaşı hesab eləməirdi. İndi düşündü ki, deyəsən, bu Bağırın başı pis işləmir, deyəsən, ürəyi var bunun – nağılına qulaq asmaq istəyir.

Nurcabbar üstəki dəftəri götürüb, sandıqçanın qapağını ehmələndirdi...

Bağır çırağı qoydu ortalığa. Nurcabbar çarpayıda yerini rahatlayıb dəftərin bir neçə səhifəsini çevirdi.

– O dəfə harda qaldıq? – dedi.

Bağır çırağa baxa-baxa bir gözünü qırıb:

– O dəfə zadda qaldıq, – dedi. – Nədi... orda... hə, Dədə palıdın balası ağlaya-ağlaya Kürün qırağında dayanıb.

Nurcabbar dəftəri çırağa yaxın tutdu, başını əyib, səsinə uzaq-uzaq oxudu:

– “Bala palıd göz yaşları tökə-tökə çıxıb getdi. Bilmedi hara yollansın, dərini kimə desin, Dədə palıdın mərzinə harda əncam axtarsın. Dədə palıd uzaqdan gördü ki, bala palıdın gözlərindən yaş sel təkin axır. Dədə palıd silkələndi, qol-budağını tərptədi. Dedi, bu nə haldı, niyə göz yaşlarına qəltan olmusan? Bala palıd bir az da kövrəldi. Dedi, ay babam, ulu babam, hələ dizlərim bərkiməyib, hələ qollarıma güc gəlməyib, acizəm, gücsüzəm – sən dərdinə əlac tapa bilmirəm, bağışla məni. Dədə palıd gülümsədi, qəm yemə, dedi, mən günümü görüb, dövrümü sürmüşəm, mənə yas saxlama. Bala palıd nə illah elədi, hiçqurtısını saxlaya bilmədi. Dedi, gözlərim görə-görə öləcəksən, babam mənim. Yaşıl gözlərinin yumulduğunu görəcəyəmsə, gözlərimə mil girsən, qollarının sınmağını görəcəyəmsə, qollarım qırılıb yanı-

ma düşsün, üreyinin dayandığını görəcəyəmsə, üreyim oxlansın. Niyə bizi başsız qoyub gedirsən, ağıllı babam, camallı babam, sənsiz bizim halımız necə olacaq? Bilmirsənmi küləklər saçımızı yolacaq, yağışlar donumuzu əynimizdən çıxaracaq, tufanlar qəddimizi əyəcək. Bilmirsənmi pənahımız sən idin, heyanımız sən idin? Dədə palıd yaşıl yarpaqlayır bala palıdın yaşıl gözlərinin yaşını sildi. Dedi: mən öz ölümümdən qorxmuram, körpə, bu ölümə sevinirəm, çünki mənim ölümüm sizin diriliyinizdir. Biləcəklər ki, mən susuzluğun ucbatından getdim, sizə su verəcəklər. Su verəcəklər ki, sizin aqibətiniz mənim aqibətimə oxşamam. Kür böyrünüzdedi, qorxmayın, körpə, Kür heydən düşüb, amma ölməyib, Kür əlini sizə çatdıracaq”.

Yaxınlıqda canavar uladı. Bu uzun, tükürpədən ulartıdan Nurcabbarın bədənini gizlədirdi. Qaş-qabağını sallayıb dəftəri örtüdü.

– İlin bu vaxtında canavar niyə belə ulayır? – dedi.

Bağır nağıla elə aludə olmuşdu ki, bu səsi, deyəsən heç eşitməmişdi.

– Əşi, cəhənnəmə ulasın, – dedi. – Dalını oxu görək.

Nurcabbar başını buladı:

– Yox, – dedi. – Canavar acgöz heyvandı. Acgözlərdən zəhləm gedir.

Bağır məəttəl qaldı,

– Nağılı canavara oxumursan ha, – dedi. – Maa oxuyursan.

Nurcabbar yola gəlmədi.

– Üz vurma. Canavarın adı gələndə ovqatım pozulur, – dedi və başını mütəkkeyə qoyub gözlerini yumdu.

nağıla çox salmışam. Mühəribədən də çox yazmışam. Dava indi də gözlerimin qabağındadı. Hər də yuxuma da girir. Topçuydum mən... Bəs sən davada nə iş görmüsən?

Bağır elə bil utana-utana:

– Mən konnu armiyadaydım, – dedi. – Atlara qulluq eləyirdim.

– Sən kefə baxmısan.

Birdən Bağırın ağlına bir sual gəldi. Bu sual onun özünə mənasız göründü, amma yenə dilini saxlaya bilmədi.

– Nurcabbar, mən ölüm, yadına arvad düşür? – dedi və fikirləşdi ki, nədənsə özünün yadına arvad düşmür.

Nurcabbar çırağa baxa-baxa:

– Yox, – dedi. – Cavanlığında bəlkə on qıza vurulmuşam, amma onların biri də bu dünyada olmayıb, xəyalımda özüm yaradırdım onları. Yaradırdım, sevirdim, vurulurdum, ancaq istəməirdim ki, mənim olsunlar.

Bağır çiyinini çəkib maraqla soruşdu:

– Niyə axı?

– Axı onların biri mənim olsaydı, day o birilərini yarada bilməzdim. Hər şey qurtarardı mənimçün. Onların əzabını çəkməkdən xoşum gəlirdi. Əlim yetmirdi, məhəbbətim nakam qalırdı, mən də ləzzətə dərək çəkirdim. Dünyada ondan şirin dərd yoxdur.

Nurcabbarın sözlərindən Bağır heç nə başa düşmədi.

Yenə həmişəki tanış, ağrısız, göynərtisiz qüssə Nurcabbarın üreyinə vol tandı. Nurcabbar həvəsalasız-həvəsalasız

cülər də susmuşdular – elə bil Kürün qırağındakı meşəni özü boyda dərin bir quyunun dibinə atmışdılar. Bu səssiz gecədə Bağır birdən-birə evi üçün qərubsədi. Nazlı ərindən ayrılıb gələndən bəri Bağır birinci dəfə fikirləşdi ki, qızının bəxti-taleyi yaxşı getirməyib, yoxsa saçına indidən ağ zolaq düşməzdi... “Kaş Nazlı çoxdan qayıdaydı rayona. O vaxt mənim sözümə baxsaydı, belə olmazdı. Onda yaxşıca məsləhət vermişdim ona”.

Amma Bağır onda qızına məsləhət verməkçün getməmişdi Bakıya. Nazlı ərə gedəndən üç-dörd ay sonra Bağırın hirsı soyudu, incikliyi, pərtliyi sovuşub getdi. Dedi, Nazlıya baş çəkmək lazımdı, qoy elə bil-məsinlər ki, kimsəsizdi, həm də görüm kürəkənim necə adamdı, nə şəkildədi, nə cildlədi, görüm nə təhər dolanırlar... Bağır günlərin bir günü paydan-püşdən götürüb, Bakıya yola düşdü.

Nazlıgil İçərişəhərdə bir otaq kirayələmişdilər. Bağır otağı görəndə inana bilmədi ki, Nazlı üç-dörd aydı burda yaşayır.

– Elə siftdən burda olursuz? – dedi.

– Hə, ay dedə, bəs harda qalaq? – Nazlı atasının təəccübünü, pərtliyini dağıtmaq üçün gülümsədi. – Buna da min şükür, – dedi, – indi mənzil kirələmək çətindi.

Otağın eni, uzunluğunu üç-dörd addım güclə olardı. Qapısı elə alçaq idi ki, gerek başını əyib keçəydin. Bircə pəncərəsi vardı, o da dar küçəyə açılırdı. Otağın içinə heç vaxt gün işığı düşmürdü, divarlar nəm idi, divarlardan rütubət yağırı. Otaqda bircə dəmir çarpayı vardı, bir tumbocə, iki dənə də kətil. Bura bundan artıq şey qoymaq mümkün deyildi. Xörək bişirmək üçün gerek ara qapıdan ev sahibinin mətbəxinə keçəydin. Gircəyində su kranı olan bu darısqal həyətdə Nazlıgildən başqa üç-dörd ailə yaşayırdı və Bağır heç cür başa düşə bilmirdi ki, bu adamlar bura necə yerləşirlər... Bağır istədi desin ki, “ay qızım, gerek elə bu zülmənən ərə gedəydin?” amma ayrı söz dedi:

– Allah özü sizə kömək olsun, bala.

Kürəkənin təhər-töhürü Bağırın xoşuna gəldi. Qarabəniz, arıq, uzun oğlan idi, deyəsən, arıq olduğu üçün də, gözləri çox iri görünürdü. Xasiyyəti də, Nazlı necə yazmışdı, elə idi: qanacaqlı, başaşağı. Dindirməsən, dinmirdi, danışanda da adamın üzünə baxmağa utanırdı. Bağırın fikrincə, Müzəffərin bircə pis adəti vardı: tez-tez qabaq tərəfdən qıvrım saçının bir cəngə tükünü şəhadət barmağına dolayıb bururdu.

Bağır Bakıya gəlmişdi ki, qızının yanında beş-altı gün qalsın, amma bircə gün qaldı. Gecə Bağıra çarpayıda yer saldılar. Kətiləri tumbocə-

kanın üstünə qoydular ki, Müzəffər döşəmədə yata bilsin. Bağır, qayınatayla kürəkənin bir otaqda yatmağını ayıb, qəbahət hesab edəndə, eləcsiz qalıb, ədəb-ərkan gözləməkdən vaz keçdi. Nazlı yerləri salandan sonra harasa yoxa çıxdı, deyəsən, ev sahibinin otağında yatacaqdı.

O gecə Bağır çimirləyərək bilmədi. Otaq dörd tərəfdən sıxırdı onu. Bağırın havası çatmırdı, başına tavandan rütubət yağırı. Bağır elə bilirdi qəbirdə uzanıb və bu qəbir qorxusu şəhərcənin onun gözlərini açıq qoydu.

Obaşdan dar küçəyə açılan pəncərənin lap qabağında cingiltili, avazlı bir səs Bağırın qulaqlarını dəldi.

– Matsoon! Matsoon!.. Yumurta var, yumurta!

Bağır dikəlib yerinin içində oturdu.

– Adam burda dəli olar, ə – dedi və əlaqədarlıq otaqda döşəməyə tərəf zəndlə baxıb gördü ki, Müzəffərin də gözləri açıqdı...

Kürəkəni işə gedəndən sonra Bağır Nazlını yanladı:

– Gəl qayıt yerimizə-yurdumuza, – dedi.

Nazlı utancaq-utancaq gülümsədi:

– Bəs Müzəffər necə olsun, dedə?

– Demirəm ha, Müzəffər burda qalsın. Müzəffər də gəlsin sənən.

O boyda evimiz var, içində at min, çap. Niyə gəlib bu dəşiyə dürtül-müsünüz?

– Yox, ay dedə, şəhər yaxşıdı, nə var rayonda?

– Axı bu nə güzərandı, nə dolanışacaqdı belə?

– Müvəqqəti çətinlikdi, dedə, həmişə belə qalmayacaq ha.

– Mən bu axşam yola düşürəm, bala. Sən də otur, mənim sözlərimi yaxşı-yaxşı götür-qoy elə... məsləhətimə qulaq asın, yığışın gəlin rayona, ziyan çəkməzsiz...

Heyf ki, Nazlı onda atasının məsləhətinə qulaq asmadı. Yoxsa indi saçlarına ağ zolaq düşməzdi. Ərindən ayrılmazdı. Heyf! Qələm sağ ol-saydı, yaqın ki, Nazlının dərini salardı üreyinə, bircə ayın içində çərləyər. Görəsən, Nazlı anasını xatırlayırmı? Görəsən, rayona gələndən bəri Qələmin qəbrinin üstünə gedibmi, adını daşıyıb üzünü görmədiyi bacısının qəbrini ziyarət eləyibmi?

Bağır istədi dikəlib Dedə palıdın altına baxsın, görsün bir cüt qəbir gözlərinə deyəcəkmi orda – qalxmağa tənbellik elədi. Qəbirlərin burda olmağına Bağır əvvəllər o qədər inanmışdı ki, hər şəhər komadan çıxanda qəbirləri görmək ümidiylə Dedə palıdın altına nəzər salırdı. Kaş

burda olaydı o iki qəbir. Dədə palıd o qəbirlərin üstünə yayın qızmarında sərinliyini səpərdi, qışın şaxtasında hərətini...

Nurcabbar ahəstə-ahəstə xoruldayırdı. Bağır bir müddət onun xorultusuna qulaq asdı və Bağırın göz qapaqları yavaş-yavaş ağırlaşdı. Bağır huşa gethagetdə meşenin ayağında canavar ulartısı eşitdi. Canavar bir də uzun-uzadı ulayanda Nurcabbarın xorultusu kəsildi. Nurcabbar sinəsinin altındakı mütəkkəni bərk-bərk qucaqlayıb qışqırdı.

Bağır diksinib, əlini Nurcabbarın çiyinə atdı.

– Nurcabbar! Nurcabbar! Oyan görək, əşi! Noolub sənə?

Nurcabbar hövlnək dikəlib oturdu. Harda olduğunu əvvəlcə kəsdirə bilmədi. Haqsızlıqdan boğulmuş kimi tövşüyə-tövşüyə yan-yörəsinə baxdı, sonra qarşısında kölgə təkin görünən Bağıra baxdı. Başını sil-kələyib:

– Ürəyim partlamışdı, – dedi.

– Noolub? Pis yuxu görürdün?

– Görürdüm davadayıq, özü də canavarlarman vuruşuruq.

Nurcabbar hələ özünə gəlməmişdi, hələ təngnəfəs olmuş kimi tövşüyə-tövşüyə yan-yörəsinə baxdı, sonra göyə baxa-baxa çarpayıdan düşüb, üz tutdu Kürə tərəf. Bağır arxadan çağırırdı onu:

– Nurcabbar! Gecə vaxtı hara gedirsən, ə?

Kür sanki donmuşdu, sanki Nurcabbarın gündüzlər gördüyü bozulanıq su deyildi bu. Elə bil Kürə gümüş əridib tökmüşdülər və gümüşün şəfəqindən çayın hər iki sahili bəyaz rəngə boyanmışdı. Göyün sinəsindən asılmış dəpdəyirmi ay Kürün üstünə ağappaq halə atmışdı. Nurcabbar gözlerini bu haləyə zilləyib təngiyə-təngiyə pıçıldadı:

– Mən gederiyəm, sən əbədi. Mən acizəm, sən güclü. Qoru bu dünyanı acgözlərdən. Onların gətirdikləri beladan, yamanlıqdan hifz elə bizi. Qorxuram acgözlərdən, Kürüm, qorxuram. – Nurcabbarın səsi də titrədi, dodaqları da. – Yadında saxla ki, yer üzünə mənim kimi qorxaqlar hələ çox gələcək. Qurban olum sənə, Kür, yadında saxla. Xırda-xırda damcılar Nurcabbarın yanaqlarından süzülüb, çənəsinə axırdı və bu xırda damcılar aydın gümüşü işığında mirvari dənələrinə oxşayırdı.

Bağır aynabəndə girəndə gözüne birinci dəyən Müzəffər oldu. Kişi qapının ağzında quruyub qaldı – bilmədi irəli getsin. Yoxsa geri qayıtsın.

Müzəffər qabağa gəlib, utana-utana Bağıra əl uzatdı.

– Salam ata, – dedi.

Bağır da key-key:

– Salam, – dedi. Gözlərini dolandırıb Nazlıya baxdı, görəndə ki, Nazlı razılıqla gülümseyir, kürəkənin əlini ürəkli-ürəkli sıxdı. – Xoş gəlmisən, – dedi.

Bağır gətirdiyi azuqəni aynabəndin bir küncünə qoydu. Keçib stolun arxasında kürəkəniylə üzboz oturdu. İstədi hal-əhval tutsun, bir söz deyə bilmədi. Çünki nəgüman idi. “Nəyə gəlib görəsən?”

Kürəkən də susurdu – susmaq onun xasiyyəti idi. Müzəffərin təhərtöhürü dəyişmişdi – elə bil üz-gözü tūlmışdı, dərisi yanmışdı, başını vaxtilə par-par parıldayan qıvrım, qara tükələri qarşılmış kimi görünürdü, saçı alın tərəfdən seyrəlmişdi, amma Müzəffər adətini tərgitməmişdi. İndi də birçeyini şəhadət barmağına dolayıb bururdu. Onun bu adətindən Bağırın o qədər zəhləsi gedirdi ki, az qalırdı qışqırsın: “Farağat dur, ə!”.

Müzəffərin iri gözlərindən, qaramtil çöhrəsindən arxayınçılıq yağırı, işıldayan nazik dodaqlarında mənasını Bağırın anlaya bilmədiyi bir təbəssüm dolanırdı. Bağır çaş-baş qaldı: “Bunlar ayrılana oxşamırlar heç. Əgər kəbin-talaqlarını doğrudan da, geri oxutdurublarsa, onda bu Müzəffərin burda nə iti azıb? Müzəffər gərək birdəfəlik əl çəksin Nazlıdan. Bir kişi ki, arvad-uşağına gün-güzəran düzəldə bilməyə, onun nəyi kişidir? Hünəri var, ağzını açıb giley-güzar eləsin. Vallah, dişimin dibindən çıxanı deyəcəm ona. Mən qızımı çöldən tapmamışam ha”.

Müzəffərin dillənməyini Bağır nahaq gözləyirdi.

Müzəffər əvvəlcə, elə bildi ki, Bağır kiməsə, qıvrım tükələrini yavaş-yavaş vururdu. Bu dəm Bağır qızıgilin İçərişəhərdə kirayələdiyi dənşqal, alaqaaranlıq, rütubətli otağı xatırladı və Bağırın birdən-birə Müzəffərə yazığı gəldi.

– Şəhərdə nə var, nə yox? – dedi. Elə-belə, danışmaq xətrinə dedi.

Müzəffər əvvəlcə elə bildi ki, Bağır kiməsə, başqa adama müraciət eləyir. Qulaqlarına inanmış kimi, çaş-çaş kişinin üzünə baxdı. Bağırın ondan cavab gözlədiyini görəndə tələsə-tələsə:

– Salamatlıqdır, – dedi. – Salamatlıqdır. Salamatlıqdır.

Sanki Nazlı bu kiçik sual-cavaba bənd imiş. Nazlı hərəkətə gəldi, başladı stolun üstünü yığışdırmağa.

– Dədə, çay içirsənmi? – dedi.

Susuzluqdan Bağırın ciyəri yansa da:

– İçmirəm, – dedi və belə deməyinə də tez peşman oldu.

Yaxşı ki, Nazlı əl götürmədi ondan:

– Samovarı indicə dəmləmişəm, dedə. Yol gəlib yorulmusan. – Samovarın lüleyini burub çapma stəkana çay süzə-süzə: – Xeyir ola, ay dedə, – dedi, – bu istidə özünə niyə əziyyət vermisen?

Bağır aynabəndin künc-bucağına göz gəzdirdi.

– Dedim, yaqın ayın-oyununuz qurtarıb.

Nazlı stəkanı atasının qabağına qoydu.

– Müzəffər bu səhər bazarlıq eləyib – dedi. – Hər şeyimiz var. – Atasının təəccüblə baxdığını görüb, əlavə elədi: – keçən gecə gəlib Müzəffər.

Öz qızından baş açə bilmirdi Bağır: Nazlı Müzəffərin adını elə şirin-şirin çəkirdi ki, guya “həmişəlik ayrılmış” deyən bu deyildi. Bir an Bağıra elə gəldi ki, qızı da, kürəkəni də onu elə salırlar, onunla nəsə qərribə bir oyun oynayırlar.

Nazlı atasının qolundan yapışdı.

– Dur, dedə, get, əl-üzünü yu, tozun-tərin içindəsən.

Bağır aynabənddən çıxanda Namazgilin həyətinə nəzər saldı. Tünzələ ordaydı, Namazın kiçik qızıyla oynayırdı. Bağır Tünzələyə baxa-baxa bu qərara gəldi ki, “ayrılmaq” məsələsini Müzəffərin üzünə vurmasın, ona güldən ağır söz deməsin. “Özləri bilərlər – küsərlər, barışarlar – öz işləridir. Hansı evdə dava-dalaş olmur?”.

Nazlı əlüzuyunu sürtüb ağartmışdı. Əlüzuyunun yanına bir qəlib ətirli sabun qoymuşdu. Sütuna vurduğu mıxdan tiftikli, təmiz məhrəbə asmışdı.

İlq sudan xoşhallandı Bağır. Yadına düşdü ki, çoxdandı çimmir, çoxdandı alt paltarını dəyişdirmir. Özünə söz verdi ki, bu həftə, heç olmasa, Kürdə çimsin – Kür böyüründədi... Nimsəş kepkasını çıxardıb yaş əlini başının dazına çəkəndə Bağırın canına bir serinlik yayıldı. Bağır tepəsindən dırnağınacan yayılmış serinlikdən həzz ala-ala fikirləşdi ki, bəlkə Müzəffər həmişəlik gəlib? Bəlkə arvad-uşağının ayrılığına, həsrətinə dözə bilməyib, tüpürüb şəhərə də, şəhərdəki işinə də, güzəranına da. Təki elə olsun, təki Tünzələ atasız böyüməsin – atasız uşağın üreyində yağ olmaz.

Nazlı həyəte düşdü.

– Dedə, çayın soyuyur, – dedi və gəlib durdu atasının yanında. Məhrəbanı götürüb, onun boynunu, başını quruladı.

Bağır bu kiçik qayğıdan uşaq təkin kövrəldi. Titrəyən dodaqlarını gəmirə-gəmirə astadan soruşdu:

– Onu sən çağırırdımsan. Yoxsa...

Nazlı başını aşağı dikdi:

– Özü gəlib, – dedi.

– Xeyridimi?

Nazlı atasına baxıb çiynini çəkdi.

– Bilmirəm, – dedi.

Nazlı məhrəbanı mıxdan asıb, biganə görkəm aldı, guya Müzəffərin gəldiyinin ona heç bir dəxli yox idi. Amma Bağır hiss eləyirdi ki, qızının biganəliyi zahiridi.

Nazlı sözünün qətiliyinə inanan adam kimi:

– Biz ayrılmış, – dedi.

– Bəs onda bu niyə gəlib?

– Əl çəkmir bizdən. Deyir, sızsiz ölərəm... Tünzələdən ayrı qala bilmir. Tünzələ də onu görməyəndə kürlük eləyir. Atasını təhərsiz istəyir Tünzələ.

Bağır aynabəndə tərəf baxdı, gördü ki, Müzəffər bayaq necə olmuşdusa, eləcə də oturub, yenə gicgahının tüklerinin barmağına dolayıb yavaş-yavaş burur.

– Vallah adamın buna da yazığı gəlir, – dedi. Sonra soruşdu: – Tamam-kamal gəlib bu?

– Yoox... Öldürsən də, şəhərdən çıxmaz o.

– Bəs bu işin axırı nə təhər olacaq?

– Ev olmasa burdan torpənən döyüləm... Bu da ki acizin biridi, ev ala bilmir. Əvvəl-axır alacaq, amma, allah bilir, havaxt.

Bağır yenə bayaqkı sualını verdi:

– Bəs bu işin axırı necə nə təhər olacaq?

– Bilmirəm, dedə, bilmirəm. Bakıya qayıtmayacam.

– Nazlı gülümsədi. – Qayıdası olsam, səni də aparacam... Həmişəlik.

– Bağır da gülümsədi:

– Özünüz başınızı soxmağa hin tapmırsınız, – dedi. – Mən harda qalacam? Küçədə?

– Küçədə niyə qalırsan? Ev düzəltmək mümkündür. Başqa yolnan.

– Hansı yolnan?

– Kooperativə yazılıb mənzil almaq olar.

– O nə olan şeydi, a bala?

– Nəğd pulnan ev tikirlər... – Nazlı gördü ki, atası dinmir, əlini onun sinəsinə qoyub, günahkar adam kimi tutula-tutula, dirənə-dirənə danışdı.

– Sənə qurban olum ay dedə, indi ki, söz tuş gətirib qoy elə üreyim-dəkini deyim. Əgər pis desəm, deynən pis deyirsən. Amma ayaqlarının altında ölüm, üreyinə başqa şey gəlməsin.

– De görüm, nə deyirsən.

– Dədə gəl bu evi sataq.

Bağır bu sözlərdən heç nə anlamadığı üçün cavab vermədi.

Nazlı o biri əlini də atasının sinəsinə qoydu.

– Bu evi satsaq, bunun puluna kooperativ mənzil alırıq, – dedi. – Özü də üç otaqlı... Sən də gələrsən yanıma... Day nə qədər işləyəcəksən? İndi sən dincələn vədəndi. Gəl otur şəhərdə, əli-ayağı təmiz. Yoxsa mən orda, sen burda. Vallah, gecə-gündüz üreyimin içini yeyirəm. Deyirəm, ay allah, görəsən dedəmin halı necədi? Yemək-icməyinə, əyin-başına kim baxır onun? Lap gəlib burda yaşasan da, təm-tək neynəyəcəksən, ay dedə? Bura sənə nəyinə lazımdı?

Bağır bayaqdan istəyirdi qızının sözünü kəssin, di gəl ki, nitqi qurmuşdu, dili ağzında ağırlaşmış daşa dönmüşdü. Yaxşı ki, Nazlı özü susdu. Susub, atasının gözələrinin içinə zəndlə baxdı, amma onun gözələrinə ifadədən heç nə başa düşmədiyi üçün ehtiyatla soruşdu:

– Nə deyirsən, dedə?

Bağır özünü güclə ələ aldı.

– Deyirsən, bu evi sataq?

– Hə, dedə, müştərisi də başının üstündədi, uzağa getmək lazım deyil. Namaz bu dəqiqə haqqını saymağa hazır. Nə qədər desən, verəcək.

Bağır elə gəldi ki, qarşısında məlul-məhzun dayanıb əllərini onun körüyə dönmüş sinəsinə qoyan bu qonur göz qız Nazlı deyil, Piti Namazdır, intəhası, Nazlının cildində gəlib bura.

Bağır qızının əllərini sinəsindən qopardı.

– Deyirsən babamızdan qalan bu yurdu Piti Namaza sataq də?

– Burda ayıb nə var ki, ay dedə? Həm sənə işin düzələr, həm bizim.

Bağırın qulaqları guruldadı, gicgahlarından kəskin bir ağrı qopdu. Sonra bu ağrı onun başına, boynuna yayılıb, keyləşdirdi onu. Bağır qulaqlarındakı uğultunu dinləyə-dinləyə soruşdu:

– Bəs mən harda olacağam, bala?

Nazlının dodaqları büzüldü. Kövrələ-kövrələ:

– Allah eləməsin, – dedi. – Sənə düşmənlər olsun. Tək qalmayacaqsan ha, dedə, aparacayıq sənə, qurban olum sənə.

– Bəs siz ev alanacan mən harda qalacağam?

– Həminki yerində... Məşədə... Uzaq başı bir ilə mənzil alacağımız. Deyəsən Bağırın nəfəsi tükəndi, bir azdan boğulacaqdı Bağır, səsi xırıltılıcaqdı onun.

– Müzəffərin ağlına gəlib bu, yoxsa...

– Tünzələnin ölmüşünə xəbəri yoxdu onun. Öz fikrimdi.

Bağırın nəfəsi tükənmədi, amma içində hər şey bir-birinə qarışdı, alt-üst oldu. Bağır bilmədi ki, içində qaynayan nədir: qəzəbdirmi, ağrıdır, peşmanlıqdır, təəssüfdür mü? Bəlkə də bu, indiyə qədər Bağırın duymadığı, keçirmədiyi, adını bilmədiyi bir hissə idi, bürümüşdü onun qəlbinə? “Övlad necə amansız olarmış fəlakət?”

Bağır soruşdu:

– Əgər razı olmasam...

Nazlı köks ötürdü.

– Onda ailəmiz dağılacaq, – dedi. – Tünzələ yetim qalacaq.

Belindən qoparılan ağrı az qaldı Bağırın qəddini əysin. Bağır dərin-dərin nəfəs aldı, gözələrini göyə zilləyib, güclə danışdı.

– Bir də belə söz desən... hesab elə ki... mən adda atan yoxdu.

Bağır daha aynabəndə qalxmadı. Gedib ürge atı tut ağacından açdı...

Şəhər çoxdan açılmışdı. Piti Namaz “nərçələrlə” çoxdan gəlib getmişdi. Nurecabbarla Bağır yan-yanı dayanıb Dədə palıdın tepəsinə baxırdılar. Lap məəttəl qalmalı iş idi: indi Dədə palıdın başqa budağı saralırdı.

Nurecabbar dincməzco dönüb komaya girdi, göy cildli dəftərini sandıqçadan götürdü, gəlib Dədə palıddan aralıdakı kötüyün üstündə oturdu, dodaqlarını tərpedə-tərpedə başladı yazmağa.

Bağır komanın qabağında dayanıb, gəndən Nurecabbara tamaşa elədi. Nurecabbarın nağıl yazdığı Bağırın, doğrudan da, bir tamaşa idi, çünki Nurecabbar yazanda qəribə oyunlar çıxarırdı və onda Bağırın gülmək tuturdu. Nurecabbar gah şıdırdığı yazdığı yerdə əlini saxlayıb, qələmi alına vura-vura nəse pıçıldayırdı, gah üzünü göyə tutub, barmağını silkələyə-silkələyə kimisə hədələyirdi. Gah gözələrini bir nöqtəyə zilləyib, oturduğu yerdə yırğalanırdı. Gah başını dizlərinin arasına soxub, alını yumruqlayırdı. Vallah, müsibət idi bu kişinin işi – nağıl yazanda da neynəmirdi, nə oyundan çıxmırdı?

Bağır qalxıb Dədə palıdın yanına gəldi, əlini onun qabar-qabar, çat-çat gövdəsinə sürtdü. Hələ Dədə palıdın canında su vardı, şirə

vardı. Nurcabbar düz deyir, Dədə palıd bundan sonra hələ min il ömür sürəcək, bu meşəyə böyüklük, ağsaqqallıq eləyəcək.

Törəmələri Dədə palıd dövreləmə hasara almışdılar, onun yanında məsum, aciz görünürdülər, elə bil təbiətin kəsməkəşlərindən qorxduqları üçün Dədə palıdın kölgəsinə, nəfəsinə pənah getirmişdilər. Bunlar nə vaxt böyüyəcəklər? Bunlar nə vaxt “dədə” olub yaşıl əlləriylə meşənin başına sıral çəkəcəklər? Yəqin elə bir dövr gələcək, amma, səd heyif, Bağır o günləri görməyəcək. Bağır yox ha, heç Bağırın nəvəsi də o günləri görməyəcək. Onda Bağırın nəvəsinin nəvəsi də, nəvəsinin nəticəsi də bu dünyada olmayacaq. Nə eybi, onda Kürün sahilində, indi Bağırın dayandığı bu yerdə Bağıra oxşayan başqa nəvələr dayanacaqlar və onlar da öz palıd dedələrinin vüqarına, əzəmətinə heyran qalacaqlar, onu qurumağa, zavalala gəlməyə qoymayacaqlar.

Dədə palıdın gövdəsindən iki-üç addımlıqda – günbatan tərəfdə Bağırın gözlərinə iki qəbir görünüb tez də yox oldu. Bağırın ovqatı yenə korlandı. Yenə içində küt bir ağrı dolaşdı. Qızıyla söhbəti Bağıra yuxu kimi gəlirdi və Bağır bu pis yuxunu xatırlamağa, yozmağa qorxurdu. Bağır iki gün idi ki, evə getmirdi – incimışdı, küsmüşdü Nazlıdan – amma yenə ayrılığa ürəyi tab gətirmirdi. Nigarançılıq üzürdü Bağır: “Görəsən, qayıtdılar Bakıya, yoxsa hələ burdadılar? Görəsən Nazlı mənim qəlbimə deydiyini başa düşübümü, peşman olubmu? Axı o nə söz idi dedi mənə? Yeni məni diri-diri qəbərə qoymaq istəyir?” Bağır bütün günahları Piti Namazda görürdü, Piti Namazın gözlərindəki bircə təbəssümdə – adamı əridən, huşdan çıxardan təbəssümdə görürdü. Nazlıda nə təqsir var? Piti Namaz deyib, Nazlının da beyninə batıb. Nazlı uşaqdı hələ, dünyanın əlləm-qəlləm işlərindən xəbərsizdi... Boyunun dalını görər Namaz, qulağının dibini görər. Yalnız Bağırın meyiti o həyətdən çıxandan sonra Piti Namaz dişlərini ora qıcırdı bilər.

Bagırın içindəki ağrı yavaş-yavaş çəkilib getdi, bir az yüngülləşdi Bağır. Elə bu dəm Nurcabbarın səsinə eşitdi:

– Ay Bağır, bəsdə ağaca dirənib durdun. Bəri gəl, görüm!

Bagır yaxınlaşıb Nurcabbarla qabaq-qənşər dayandı, ha baxdı, Nurcabbarın əhvalının necəliyini onun gözlərindən başa düşə bilmədi – Nurcabbarın gözlərində bulanıq bir ifadə dolanırdı.

Nurcabbar nəzərlərini zilləmişdi Bağırın üzünə adamı deşib keçən bir baxışla onun gözlərinə baxırdı. Baxdı, baxdı və birdən gülümseyib:

– Bunlar qonurdu ə, – dedi. – Sənin gözlərin qonurmuş. Mən də bu günəcən elə bilmişəm qaradı.

Bagır da eynilə Nurcabbar kimi gülümsədi:

– Belə yoldaşsan da, – dedi. – Üç ildi bir yerdəyik, bu üç ildə mənim gözlərimin içinə birco dəfə də zəndən baxmamısan. Ondan qabaq da, nə qədər görüşmüşük, rastlaşmışıq bir rayonluyuq, çoxdan tanışıq... Bu vaxtacan... Ay səni, Nurcabbar...

Nurcabbar öləndəki qələmin ucuyla başını qaşıya-qaşıya:

– İncimə – dedi. – Heç öz gözlərimin də rəngini dürüst bilmirəm. Mənim yadımda rəng qalmır. – Dizinin üstündəki dəftərə çənəsiylə işarə elədi. – Səni nağıla salmaq istəyirəm – dedi. – Səni yaşadacam Bağır... Yüz il, beş yüz il, min il... bəlkə də çox... hamı ölüb gedəcək; İdrisov da öləcək, Piti Namaz da öləcək, amma sən yaşayacaqsan.

Nurcabbarla söhbət edəndə Bağır həmişə çəş-baş qalırdı. Bilmirdi Nurcabbar nə vaxt zarafat eləyir, nə vaxt ciddi danışır. İndi də çəşqın-çəşqın:

– Ay sağolmuş, min il yaşamaq olar? – dedi.

Nurcabbar başını tərpətdi:

– Olar, Bağır, olar... İntəhası, cismən yox... mən səni o qədər diri saxlaya bilmərəm. Cismən öləcəksən, buna heç şəkk-şübhən olmasın. Amma adın yaşayacaq... Nağılda... – Qələmin ucunu dəftərə bərk-bərk dirədi. – Burda səndən də yazacam. Gələcəkdə adamlar bu nağılı oxuyacaqlar, biləcəklər ki, bəli, qədim dövrlərdə bir Bağır varmış. Bu Bağır günlərin bir günündə, boz serçənin dünbülündə gəlir çıxır Kürün qırağındakı meşəyə. Görür ki, meşə nə meşə? Allahın mürvətsiz bəndələri meşənin çoxunu həzm-rəbədən keçiriblər, heç nişanə də saxlamayıblar. Bağır az oturur, çox fikirləşir, çox oturur az fikirləşir, deyir, ey dili qafil, yarı canı getmiş bu meşənin dərini çəkmək sənə qalmayıb ki? Yaxşısı budu, burda ona-buna inək saxla, qoyun saxla, arı bəslə, bostan ək, əvezində hörmət qazan. Bəli, Bağır başlayır bu dediklərini eləməyə. Səhər tülküdən tez durur, gecə bayquşdan gec yatır, işlə ki, işləyəsən. Bağır əkir, özgələr sökülür. Bağır bəssiyir, özgələr məzziyir, Bağıra da qırıq-qırıq qalır. Bağır burda işləməkdə olsun, indi də sizə kimdən deyim, yeri-göyü xəlp eləyən Allah-taaladan. Allah dünyanın yüyənini əlində tutub oturubmuş taxtında, hərdən də gözünün ucuyan yərə baxırmış. Görür bunun binəva bəndəsi Bağır gecə-gündüz yığır, toplayır, acgözlər də onun yığdığını dartıb aparırlar. Allah-taala qəzəblənir, nə qəzəblənir. Tutur Bağırın qulağından, deyir: ey quşbeyin insan, mən sənə iki əli, iki ayağı, iki gözü, bir başı nədən ötrü vermişəm? Yoxsa yadımdan çıxıb, sənin qafana ağıl qoymamışam mən? Deyir,

imanıma and olsun ki, səni döndərib eləyəyəm inək. Səni elə südlü, elə yelinli inək eləyəyəm ki, gündə səndən dörd sərinc süd sağarlar, əməklerini yara eləməsələr, əl çəkmezlər səndən...

Nurcabbar bu yerə çatanda Bağır daha dözə bilmədi, incik-incik dedi:

– Hələ yazmamışdan özberləmişən ki, bunu... Dalı necə olacaq bunun?

Nurcabbar dəftəri dizinin üstündən götürdü.

– Bilmirəm, – dedi, – amma yazacam. Axırı özüne gələcək.

Bağır bu yarımçıq nağıldan həm pərt olmuşdu, həm də bir az qorxmışdu. Bilmirdi Nurcabbar bu nağılı yazacaq, ya yox.

– Yazma, – dedi – Bağır.

Nurcabbar başını buladı:

– İncimə, – dedi, – yazacam. Çatdasan da yazacam.

Bağır yalvarmağa bənzəyən bir səsle soruşdu:

– Mən ildən sonra dünyaya gələn adamların nəyinə lazımdı bu? Neynirsən bunu yazıb?

Nurcabbar dəftəri qoltuğuna vurdu:

– Onunçün yazıram ki, onlar bunu oxuyandan sonra day özgələrə havayı bostan əkməsinlər...

Bağır daha danışmadı. Onsuz da Nurcabbarın yazdığı nağıllar min il ömür sürməyəcək. Heç min gün də yaşamayacaq bu nağıllar. Onda Piti Namaz necə demişdi buna? “Heç kim Nizamini, Füzulini qoyub, sənin cizma-qaranı oxumayacaq, onnan xatircəm ol, əksi”.

Bağır birdəfəlik inandı ki, Nurcabbar avara adamdı, başının çıxacağı bilməyendi, vecsizdi və Nurcabbarın vecsiz olduğunu fikirləşəndə Bağırın ona yazığı gəldi. Yəqin ki, qələmə uymasaydı, Nurcabbarın həyat-bacası o kökə düşməzdi, evinin divarı quzulayıb tökülməzdi. Özü də belə vaxtsız-vədəsiz qocalmazdı, səfil-sərgərdan qalmazdı. Vallah yazmasaydı, bu da beş kişinin biri olardı, toylarda, yaşlarda baş tərəfə keçirərdilər bunu.

Nurcabbar altdan-altdan Bağıra baxdı. Bağır gözlerini boşluğa dikib, məlul-məlul dayanmışdı. Bağırın məlul-məhzun dayandığını görəndə Nurcabbarın ona yazığı gəldi. Görəsən niyə belə avam yaranıb bu? Görəsən, dünyaya nə üçün gəldiyini fikirləşirmi? İnsan nə qədər işləyər axı? Ya öküz, ya Bağır – fərqi yoxdu. Öküz işləyir, otlayır, işləyə-işləyə, otlaya-otlaya qocalır və ölür. Bağır da elə... Kim bunun qədər işləsəydi, evinin direyi qızıldan olardı, amma buna bax – bu nə əyin-başdı, bu nə yör-yöndəmdi? Tərdən-tozdan köynəyinin rəngi də bilinmir.

Bu köynəyi itə atsan, it qaçar. Gör şalvar necə yerdən sökülüb? Çustlarına bax – altı rezin, üstü brezent – indi kimdi belə çust geyən? – Nahaq buna yazığımı gəlir mənim. Beləsinə görə tikanlayasan, bizləyəsən ki, heç olmasa, birçə dəfə gözlerini açıb dünyaya baxa.

– Bu çustları necə ildi geyirsən, Bağır?

– İki yaydı geyirəm. – Bağır başını sinəsinə əyib, çustlarına baxdı.

– Qışda bunları geymirəm, – dedi. – Qışda patava geyirəm... Necə bəyəm?

– Heç... Deyirəm, tez dağıtmısan, mənim belə möhkəm çustlarım olsaydı, azı beş il geyərdim.

Nurcabbarın da ayaqlarında çust vardı. Özü də çustları yalın ayaqlarına keçirtmişdi. Bağır heç olmasa, corab geyirdi. Bağırın çustları dağılmamışdı, əyilməmişdi, amma Nurcabbarın çustlarının üzü didik-didik idi, dabanı əzik-əzik idi.

Bağır başa düşdü ki, Nurcabbar onu elə salır, dedi:

– Kor-kora lağ eləməsə, bağrı çatdar.

Nurcabbar da nəşə demək istədi, amma lap yaxınlıqda eşitdiyi məşin səsi macal vermədi.

İdarənin yük məşini nərildəyə-nərildəyə, addım-addım gəlib durdu komanın qənsərində. İdrisov kabinetdə – sürücünün yanında oturmuşdu, kuzovda da meşəçilik idarəsinin dörd-beş işçisi ayaq üstə dayanmışdı.

İdrisov kabinetdən düşən kimi:

– Bağır qardaş, salamatlıqdırmı? – dedi.

Bağır hər şeyin yaxşı olduğunu arxayın bir görkəm alıb:

– Salamatlıqdı, müdir, salamatlıqdı, – dedi.

İdrisov gəlib Bağırın lap yanında durdu.

– Buzov neynəyir? – dedi.

– Oynaqlayır, otuxub buzov.

Buzovun otuxmaq xəbərindən elə bil İdrisovun kefi duruldu. Gülümseyə-gülümseyə üzünü kuzovdakılara tutdu, əlini birçə dəfə qaldırıb endirdi.

– Başlayın, – dedi.

Meşəçilik idarəsinin işçiləri məşindən düşürtdükləri yekə mişarı götürüb Dədə palıda tərəf gedəndə Bağırın içində sanki nəşə qırıldı.

İdrisov barmaqlarıyla kürən saçlarını daraqlaya-daraqlaya:

– Qocanın əcəli çatıb, – dedi. Sonra üzünü Nurcabbara tutdu: – Azardı bu. O biri palıdlar bundan zavalə gələrlər. Körpə ağaclar xəstəliyə qarşı çox həssas olurlar.

Söz İdrisovun ağzından qurtaran kimi elektrik mişarının tırlıtısı eşidildi. Mişarın iri, dəmir dişləri Dədə palıdın gövdəsinə yeri-yerdə Bağır üzünü yana döndərdi.

Nurcabbar, mişarın çeynəyib tökdüyü ağappaq ovxantiya baxırdı, elo bil ovsunlanmışdı, gözlərini çəkə bilmirdi ordan... Dədə palıd, bıçaq altında boğazının son tilişiyi qalan qurbanlıq qoyun kimi xırıldayanda Nurcabbar komaya tərəf qaçdı.

Bağırın yadına iki qəbir düşdü. Dədə palıdın altına nəzər yetirdi, hər gün gözlərinə görünən qoşa qəbri indi orda görmədi. Onların yerində Dədə palıdın əzalarından, damarlarından üyünüb tökülən ağappaq ovxanti topası yavaş-yavaş dikəlirdi.

– Bağır qardaş, içməyə suyun varmı?

Bağır İdrisovun dediklərini eşitmədi, onun göyümtül, parıltılı gözlərinə baxa-baxa qaldı. Ancaq müdirin dodaqlarının tərpənməyindən, dəyirmilənməyindən başa düşdü ki, müdir, nəsa, bir şey istəyir və bu şey komadadı.

Bağır ayaqlarını sürüyə-sürüyə komaya tərəf getdi, komanın yanında Nurcabbarı görüb dayandı.

Nurcabbar komanın böyründə çömbəltmə oturmuşdu. Dəmir qapaqlı sandıqçanı da qoymuşdu qabağına. Qalın dəftərlər sandıqçadan götürüb bir-birinin oduna yandırırdı. Qaralıb büzüşmüş vərəqlərdən kül topası qalaqlanmışdı. Nağıllar alovlanırdı, tüstülənirdi, “biri varmış, biri yoxmuş” qışqıra-qışqıra külə dönürdü. Amma, qərībā bu idi ki, Nurcabbar ağlamırdı, sızlamırdı. Nurcabbar illərlə axtardığı qiymətli bir şeyi indicə tapmış adam kimi sevinirdi, iki barmağının arasında tutduğu dəftərin aşağısından yalmana-yalmana yuxarı qalxan alova baxıb gülümsəyirdi və gülümsəyə-gülümsəyə deyirdi?

– Eh, Süleymana qalmayan dünya...

Bağırın qulağına Nazlının səsi gəldi: “Tünzələ yetim qalacaq, dədə... Tünzələ yetim qalacaq... Yetim qalacaq...”.

Üçə dəqiqədən sonra Bağır talada ürgənin cod yalını tumarlayırdı, ürgə də bu sığaldan xoşhallana-xoşhallana, quyruğunu yellədə-yellədə qulaqlarını şəkleyib Bağırın dediklərini dinləyirdi.

– Gedək, ürgə... Apar mənə Piti Namazın yanına. Sataq həyat-bacanı ona... Qoy Nazlı şəhərdə özünə ev tikdirsin. Qəm eləmə, biz sənən meşədə də yaşayırıq.

1979

GÜMÜŞGÖL ƏFSANƏSİ

Eldar Quliyeva ithaf

Çalğıçılar restorana bir haray-həşir salmışdılar ki, gəl görəsən. Elə bil bir-birini üstələməkçün bütün alətlər bəhsə girmişdi: heç hansı öz dilində, öz xanasında “danışmırdı”. Sağanağından ağ şunur sallanan elektrik gitarası deyirdin bes odlu silahdı, adamların üstünə partapart güllə yağdırır. Zərb alətindən gah top gurultusu qopur, gah zindan cingiltisi. Təkcə pianonun “nitqi” batmışdı burda. Sarıbənz cavan oğlan barmaqlarının bütün gücü ilə şirmayı dilləri ha döyəcələyirdi, özünü kətilə ha çırpırdı – pianonun səsi eşidilmirdi ki, eşidilmirdi. Orxan bir ara fikirləşdi ki, sarıbənz oğlan heç nə çalmır, yalandan ərəşət eləyir ki, özünü.

Orxan Yavərlə qabaq-qənşər oturmuşdu, onun gülə-gülə dodaq tərpətdiyini görürdü, ancaq sözlərini eşitmirdi. Heç çiyin-çiyinə əyləşdiyi Səfanın da dediklərini eşitmirdi. Qız birçə kəlmə söz soruşmaq üçün ağzını oğlanın qulağına dirəyirdi. Orxan da birçə kəlməyə cavab verməkçün ağzını qızın qulağına dirəməli olurdu... Belə qulaq söhbətindən Orxanın yavaş-yavaş zəhləsi gətməyə başladı. Orxan səsarətan gümüşü qutulara baxdı, sonra mikrofonu az qala ağzına soxub, arıq can-cüssəsinə uyuşmayan yoğun səslə hansı əcnəbi dildəse mahnı oxuyan ağ kostyumlu oğlana baxdı. Ona elə gəldi ki, ağ kostyumlu oğlanın qulaqları partladan avazı, bax, bu gümüşü qutularda alətlərin gurultusu ilə toqquşub, səslərin davasına, mərkəsinə çevrilir və “Azərbaycan” mehmanxanasının on ikinci mərtəbəsində qopan bu hay-küy bütün dünyaya yayılır.

Musiqi birdən kəsildi. Orxan üzünü Yavərə tutub:

– Yer tapdın də, bizi gətirməyə, – dedi və öz sözlərini eşitmədi: hələ qulaqlarında uğultu vardı, elə bil qulaqlarına nazik borularla isti hava vurmuşdular.

Yavər başı ilə ağ kostyumlu müğənniyə işarə eləyib:

– Bu oğlan erməni balasıdır, – dedi. – Əsl adı Robertdi, hamı ona “Alen” deyir, çünki Alen Delona oxşayır... Zalım bizim mahnıları qiyamət oxuyur.

Orxan balaca estradada təkəbbürlə dayanmış müğənniyə baxdı. Bu cavan, yaraşıqlı oğlan səşindən çox, deyəsən, Alen Delona oxşamağı

Sarıbeniz oğlan barmaqlarını pianonun dilləri üstündə xırda-xırda səzdirdi və Orxan həvətindən verində dondu. Sarıbeniz oğlan muğama

Saçı qabaq tərəfdən seyrəlməyə başlamış pianoçu, deyəsən, restoranda olduğunu unutmuşdu: gözlerini yumub şövqlə çalır. Onun bütün görkəmindən sevinc yağır, elə bil ürəyini boşaltmağa məqam tapdığı üçün özünü bu dünyanın ən xoşbəxt adamı sanır. Sən demə, ürəyi doluymuş bu sarıbeniz oğlanın. Sən demə, yanındakı insafsızlar, heyvərələr hay-küyləri ilə əlini, dilini bağlayıblarmış, səsini, harayını batırıblarmış onun.

Mahnı qurtaran kimi Yavər əl çalır. Yan-yörədən ona qoşulanlar da oldu. Müğənni zaldakılara baş əydi. Orxan qan-tər içində gülümsoy-gülümsoy əadamlara nəzər salan, baxışlarından yüngüllük, arxayınlıq, bir az yorğunluq yağan sarıbeniz oğlana əl çalır. Pianoçu onu görmürdü, deyəsən, heç kimi görmürdü, kim bilir, indi onun fikri haralarda dolanırdı.

Musiqiçilər səhnədən düşüb lap yaxınlıqdakı stolun arxasında oturdular. Yavər xörəkpaylayan oğlanı yanına çağırır, musiqiçiləri göstərib:
– Onlara bir butulka konyak, bir şampan, iki plitka şokolad ver, – dedi.

Xörəkpaylayan oğlan gedəndən sonra Yavər üzünü Orxana tutub:

– Bugünkü əhvalın xoşuma gəlmir, – dedi. – Nə fərli yeyirsən, nə içirsən.

Orxan badesini götürdü.

– İçək!

Yavər də badesini götürdü:

– Sağlıq de, içək.

Orxan başını buladı.

– Bilirsən ki, sağlıq deməyi bacarmıram. Genə özün yaxşısan.

Sanki Yavər bu sözə bənd idi; badesini çənəsi bərabərinə qaldırıb:

– Dostlar! – dedi. – İyirmi yeddi, iyirmi səkkiz yaşın içindəyik. Pa-pağımızı fırladanacan otuz gəlib çatacaq. Qocalıq, tələsin... Bizim tay-tuşlarımızın iki-üç uşağı var. Məni gecikdirən səbəblər ayırıdır, mənə fikir verməyin. Bircə ana ümidinə qalmışam. Kənddən yüngülcə yay paltarında gəlmişəm Bakıya. İnstitut, yataqxana, filan... İndi də kirayədə oluram. Nəsə, söhbət məndən getmir. Dəmiri gerek isti-isti dö-yəsən. Gerek məqamı ötürməyəsen. Bir sözlə, mən sizin toy gününüzü səbirsizliklə gözləyirəm, çünki o məclisin tamadası olmaq arzusundayam.

Orxan badesini Yavərin badesinə toxundurub:

– Tamadanın sağlığına! – dedi.

Yavər başını bulaya-bulaya:

– Yox, – dedi, – hələ mənim sağlığıma içmək vaxtı deyil... İcazə ver... Axtı, söz mənimdi.

Orxan yenə:

– Tamadanın sağlığına! – deyib içdi.

Yavər gah Səfaya baxdı, gah əlindəki badəyə baxdı, çiyini çəkib, narazı-narazı içdi.

Səfa badəni dodaqlarına toxundurub süfrəyə qoydu, pərt-pərt Orxana baxdı, gördü ki, Orxan da pərtdir.

Orxan Səfaya bağlılığını heç kimdən gizlətmirdi, ancaq onunla evlənəcəyi barədə də heç kimə bir söz demirdi. Orxan boynuna belə bir borc götürməmişdi, Səfa da Orxanın qarşısında belə tələb qoymamışdı... Səfanın pərtdüyünü görəndə Orxan düşündü ki, Yavərin artıq-əskik danışmağı yəqin onun da xoşuna gəlməyib... Bəlkə də gəlib?.. Bəlkə də sağlıq ürəyindən olduğu üçün Səfanın yanaqları bu təhər allanıb? Orxanı hirs boğdu. Bu gecədən az-çox aldığı zövq-ləzzət zəhər-zəqquma dönüb boğazına tıxandı. “Kimdi, axı, bu Yavər? Nə olsun ki, Səfayla bir yerdə işləyir? Yəni Səfanın həmkarları mənim qəlbimi ələk-vələk eləyib, ürəyimin içinə baxmalıdırlar?” Orxan istədi bir behanəylə Yavəri acılayıb getsin burdan. Səfanı da götürüb bu tüstülü, hay-küylü restorandan uzaqlaşsın. Şəhərin işıqlı, ancaq kimsəsiz guşəsinə getsinlər. Orda bir Səfa olsun, bir Orxan, bir də onların xırdaca sirləri...

Orxanın yadına dağ düşdü, çəmənlər düşdü, suyu diş göynədən bulaq düşdü və bircə anın içində əhvalı duruldu. Yavəri acılamaq fikrindən vaz keçdi, həm də baxıb gördü ki, Yavərin oynaq gözələrində bir ocağın nuru var, üzündə bir dünyanın sevinci var – bu anında onun kefinə soğan doğramaq insafdan, kişilikdən deyil. “Yavər yazıq pis söz demədi ha... Mən niyə belə deyməmişəm, fələk, niyə belə çırtqozam?! Yavər məndən min dəfə yaxşı adamdı, heç olmasa ürəyindəkiləri gizlətmir”.

Rəqs musiqisi çalınanda, Yavər qalxıb Səfanın böyründə dayandı. Rəsmi əda ilə baş endirib, Orxandan soruşdu:

– Bağışlayın, sizin xanımı dəvət etmək olarmı?

Orxan çiyini çəkib:

– Tamadanın xahişini yerə sala bilmərəm, – dedi.

Ləngərli, ağır bir rəqs havası çalınırdı. Oynayanlar yuxulu adamlar kimi ayaqlarını asta-asta, ehtiyatla götürüb qoyurdular. Yavərlə Səfa

rəqs eləyənlərin arasında batıb-çıxırdılar. Hər dəfə Orxan səmtə gələndə, qız üzünü ona tutub gülümsəyirdi, elə bil Orxana anlatmaq istəyirdi ki, “mən səninçün rəqs eləyirəm, ikicə addımlıqda səninçün darıxıram, burda səndən başqa heç kimi görmürəm, hətta belimi bərbək qucaqlayan Yavərin əlinin, nəfəsinin hərərətini hiss eləmirəm, onun mənimlə birgə, bitişik fırlanmağından da xəbərim yoxdu, mən təkcə, təmtəkcə, rəqs eləyirəm, bax!”

İşıqı ölgün bu restoranda Səfanın ala gözlərindəki ifadəni Orxan lap uzaqdan da gördü. Ancaq Yavərin baxışlarını tuta bilmirdi. Onun tez-tez batıb çıxan, gah işığa, gah da kölgəyə bürünən üzünün ağlığını görürdü, nazik qara bığını görürdü, bir də aypara qaşlarını. Orxan da baxdı, ha diqqət verdi – Yavərin sifətini bütöv görə bilmədi və onun üzündəki natamamlıq bir az maraqlı, bir az gülməli gəldi Orxana. Xalçaçılıq muzeyində Yavərlə tanış olduğu günü yadına saldı. “Üzlu adamdı Yavər. Onda da özü yanladı məni”.

Onda Yavər yaxınlaşıb Orxana əl verdi. “Mən Yavərəm”, – dedi. Orxan istədi desin ki, “gözlərimin ikisi də aydın”, amma “xoşdu” dedi. Sonra Yavər: “Cəmi üç gündü ki, Səfa bacıyla bir yerdə işləyirəm”, – dedi və Orxan başa düşdü ki, gözləri qaynayan bu oğlan onun barəsində hardansa, nə işə əsidi. Yavər Orxanı bir az da təəccübləndirdi: “Sizi tanıyıram, – dedi, – xalçaçılıqla məşğulsunuz... Aspirant... Memarlıq və incəsənət institutunda... xalq dekorativ tətbiqi sənətlər şöbəsi...” Orxan qaşlarını çatıb: “Məni hardan tanıyırsınız?” – dedi. Yavər gülümsəyə-gülümsəyə: “Tanıyıram də”, – dedi. Orxan da sual-cavaba girişmədi, qorxdı ki, birdən bu balacaboy oğlan onun Allahdan da gizli qalan sirrələrindən xəbərdar olar və başlayar onları bir-bir sadalamağa.

İkinci dəfə küçədə rastlaşdılar. Orxan axşamüstü Səfanın qoluna girib, Kommunist küçəsiylə üzüyuxarı gəldirdi, gördü ki, budu ha, Yavər özü boyda bir qızla qol-qola üzünəşığı gəlir. Yavər dedi: “Tanış olun, bu qız mənim nişanlımdı, payızda evlənəcəyik”. Qız utancaq qız idi, adamın üzünə baxa bilmirdi, söz soruşanda qıpqırmızı qızarırdı.

Yavərin təklifilə təzə filmə baxdılar... O biri həftə yenə Yavərin təklifilə köhnə “İnturist”-in restoranında oturdular. Sonra bir yay axşamı Orxanın “Jiquli”-sində Buzovna çimərliyinə yollandılar... Daha bir neçə dəfə görüşdülər. Sonra utancaq qız hara işə yoxa çıxdı, deyəsən, ərə getdi. Bu itki Yavəri zərrə qədər də kədərləndirmədi. Yavər başqa bir qızla çıxdı ortalığa. Dedi, “öz yerlimizdi, anam seçib bunu mənimçün,

inşallah, yazda toyumuz olacaq”. Bu qız utancaq deyildi, danışqan idi, həm də yaman qarınqulu idi, restoranda sifariş sifariş dalınca verirdi. Söz-söhbəti qəşəng kişilərdən, oğlanlardan idi. Tamaşalarda, filmlərdə gördüyü cavan aktyorları, qışın günündə yadına gülöyşə nar düşən adam tək, ağzı sulana-sulana tərifləyirdi. Qız, deyəsən, Yavərin balacaboy olmağından utanırdı, küçədə Yavərlə qol-qola, çiyin-çiyinə gələndə bir az sıxılırdı. Bu qızdan nə Orxanın xoşu gəlirdi, nə Səfanın, ancaq Yavərin xatirinə qızın sırtıqlığına dözürdülər.

Günlərin bir günü Yavər gülə-gülə, sevinə-sevinə gəldi ki, bəs qurtardım o qıznan, bu gen dünyada bir o qala, bir mən, genə almaram onu...

Neçə vaxt idi ki, Yavər qızlardan uzaq gəzirdi, daha evlənməkdən söhbət salmırdı, ancaq dünən sevinə-sevinə dedi ki, dostlar, Fidan adlı bir qıznan tanış olmuşam, bu qız qiyamət qızdı, mən ömrümdə belə ağıllı-dərrakəli, gözəl-göyçək qız görməmişəm. Dedi ki, bu qızın böyük qardaşı tarix elmləri namizədidi, universitetdə baş müəllimdi – qohumların, dostların uşaqlarını instituta şappıltıyan düzəldəcəyik; ortancıl qardaşı avtomobil müfəttişidi – daha Orxanın maşınına dəyib-dolaşan olmaz; kiçik qardaşı ərzaq mağazasının müdürüdi – etimiz, yağımız havayı gələcək; anası qənnadı fabrikinə ustadır. Həm də deputatdır, amma dürüst bilmirəm haranın deputatıdır – bir müşkül işimiz olan da salarlıq qabağa; Fidan özü də, gözünüz aydın, uşaq həkimidir – körpələrimiz xəstələndə day təcili yardım-filan çağırmayacağıq. Yavər dedi, dostlar, mən Fidanın dərindən ölürem, Fidan da mənim dərindən ölür, iki dünya bir olsa, genə alacam onu. Sonra da dedi ki, sizin barənizdə Fidan çox danışmışam, sabah axşam saat yeddiddə “İyirmialtılar” metrosunun qabağında üçümüz də Fidanla görüşməliyik, sizi restorana aparacam...

Onlar bu axşam saat yeddiddə “İyirmialtılar” metrosunun qabağında dayanıb gözlədilər, gözlədilər, Fidan gəlib çıxmıdı. Yavər heç cənini də pozmadı, saatına baxıb gülümsəyə-gülümsəyə dedi:

– Yəqin Fidanın vacib işi olub... Eybi yoxdu, bu gecəmizi onsuz keçirərik.

Gəzə-gəzə restorana gələndə də, lifte minib on ikinci mərtəbəyə qalxanda da, Orxan yalnız Yavərlə Fidan barədə düşündü. Düşündü ki, qızla tanışlıq əhvalatını, deyəsən, Yavər özündən uydurub. Fidan yəqin Yavərin yaxşı qız tapmaq arzusundan yaranıb...

İndi Yavərlə Səfa Orxanın lap yaxınlığında rəqs edirdilər. Yavər qızın qulağına nəse pıçıldayırdı, qız da gözlərini Orxana zilləyib

xoşbəxt-xoşbəxt gülümsəyirdi. Yavərin əhvalının duruluğu Orxanın Fidan barədəki şübhəsini bir az da artırdı. "Ola bilməz ki, sevdiyin qız görüşə gəlməyə, sən də qətiyyən vecinə almayasan bunu. Bu Yavər lap mat qalmalı adamdı. Bayaq metronun qabağında elə bil Fidanın gəlməməyinə sevinirdi. İndi də sevinir. Odu ey, zalımın üzündə guya gül bitib". İndi Orxan Yavərin sifətini bütöv görürdü. Yavər elə fərəhlənirdi, deyirdin, bəs dünyanın ən bəxtəvər adamıdı.

Yavərlə Səfa yavaş-yavaş Orxandan uzaqlaşdılar. O biri oynayanların arasına girhagirdə Yavər başını qəflətən irəli uzadıb, tez də çəkdi və Orxana elə göründü ki, Yavər Səfanın boynundan öpdü. Orxanın təpəsindən dabanına qədər bir ağrı zolağı keçdi. Birdən-birə qulaqlarında qopmuş uğultu ətrafdakı bütün səs-küyü batırdı. Elə bil adamlar musiqiyə deyil, onun qulaqlarındakı uğultuya oynayırdılar. Orxan istədi durub elə buradaca Yavəri şillələsin, ayaqlarının altına salıb çiğnasın. Bu dəm Səfagil rəqs edə-edə Orxana yaxınlaşdılar. Orxan baxıb gördü ki, Səfa yenə ala gözlərini ona zilləyib ılıq-məhrəm bir təbəssümlə gülümsəyir. Əllərinin əsməcəsi dayanmasa da, Orxan içində bir sərənlik, arxayınlıq duydu. "Yavər belə qələt eləyə bilməz. Yoxsa, Səfa o dəqiqə dərslərini verərdi onun. Səfaya bələdəm mən. Səfa kişilərin çoxundan qeyrətli idi".

Rəqs qurtardı. Yavər stolun arxasına keçən kimi badələrə konyak süzdü. Onun şüşə tutan əli titrəyirdi. Bunu görəndə Orxanın beyninin qurdu təzədən tərpendi. Yavərin əlinin əsməyi təbdən çıxartdı onu. "Bu nə murdar fikirdi girib mənim beynimə? Bəlkə bayaq məni qara basmışdı, bəlkə kefliyəm mən?" Üç adam bir şüşə konyakı hələ yarı eləməmişdi. Nə keflilik? Orxan nə qədər içir-içsin, ağlı-huşu yerində olur, gözləri də ağ qaradan seçir. Orxan ayıq-sayıq gözlərilə gördü ki, Yavər Səfanın boynundan öpdü. Öpdü, öpdü, öpdü... Orxan Səfanın boynuna baxdı, guya Yavərin dodaqlarının izini görəcəkdi orda. Səfanın boyun-boğazı tərtemiz idi, ağappaq idi. Yanaqlarındakı allıq-qırmızılıq da çəkilib getmişdi. Üzünün dərisi süd rəngində idi. Bu süd rəngi Orxana xoş gəlirdi, illah da gecələr: ay işığında, elektrik işığında elə bil bu ağılıq bir az da artırdı.

Yavər bədəsini götürüb sağlıq demək istəyəndə, Orxan onu sancmaq həvəsinə düşdü.

– Tamadalıq da bir istedadı, – dedi. – Sən, görünür, mahir tamadalarsan.

Yavər Orxanın sözlərindəki lağı başa düşmədi. Gülə-gülə:

– Qoy oturmuşuq, – dedi.

Yavərin səsindən də Orxanın zəhləsi getdi. Yəni kişi səsidi bu? Yer üzündə belə ət tökən səs yoxdu. Eşidəndə adamın bədəni çimçişir. Nə əcəb Orxan bu vaxtaca fikir verməyib buna? Fikir verməyib ki, Yavərin səsi siçan ciyiltisinə oxşayır? İndi Yavərin nazik, qara bığından da, aypara qaşlarından da, azacıq üzde olan dəyirmi gözlərindən də Orxanın zəhləsi getdi. Sən demə, Yavərin üzü körpə qız üzü kimi totuq imiş, dodaqları sallıq, ısıltılı imiş, səliqəylə yana daradığı yumşaq saçlı yağlı, parıltılı imiş. Oğlan xeylağı da bu qədər sığallı-tumarlı olarmı?

Orxan dedi:

– Sənə əməkdar tamada adı versələr, halaldı.

Yavər Orxanın içini didib-dağıdan qəzəbdən xəbərsiz idi, ona görə də onun sözlərindəki acılığı, eyhamı duymadı.

– Zarafatsız, mənə tamadalıq məharəti var, – dedi. – Bu yaxınlarda bir dostumun qardaşının toyu idi. Nazirlər sovetində işləyir o dostum. Məclisə böyük vəzifəli adamlar toplaşmışdı. Heç kim ağsaqqallığı boynuna götürmədi. Axırda mənə verdilər qabağa. Bilirsən necə tamadalıq elədim? Canımçün, hamının ağzı açıla qalmışdı.

Orxan açıq-aşkar istehzayla:

– Yox, əşi, – dedi.

Orxanın səbbini almaq üçün Səfa stolun altında ayağını onun ayağına toxundurdu.

Orxan basılmadı.

– Lap hamının ağzı açıla qalmışdı? – dedi. – Böyük vəzifəli adamların da ağzı açıla qalmışdı?

Yavər Orxanın bu sualından təəccüblənə-təəccüblənə:

– Böyük vəzifəli adamları nə bilmisən? – dedi. – Onların içində elələri var ki, üç cümləni dal-dala qoyub danışa bilmirlər. Tamadalıq savadnan, vəzifəynən deyil, ha.

Səfa bayaqdan başa düşmüşdü ki, Orxan söhbəti qəlizləşdirmək niyyətindədir. Orxanın dizinin kündəsini ustufca sıxdı. Orxan qızın səssiz-sözsüz xahişinə, yalvarışına məhəl qoymadı. Yavərin dəyirmi gözlərinin içinə baxa-baxa soruşdu:

– Sənin ki belə məharətin var, nə əcəb toylarda pulnan tamadalıq eləmirsən?

Yavər dillənmək istədi, ancaq Orxan ağzını açmağa macal vermədi. Dedi:

– Sən alverçisən, Yavər, bilirəm. Aldığın məvacib hara, xərcələdiyin hara? Layka plaş, dublyonka, cins şalvar, importu cır-cındır satırsan.

Yavərin gözlərindəki təbəssüm o saat silinib getdi. Bədəni süfrəyə qoyub çaşqın-çaşqın gah Orxana baxdı, gah Səfaya. Qız Orxanı daha işarə, him-cim eləməirdi; iş-işdən keçmişdi.

Orxan soruşdu:

– Alver eləmirsənsə, bu qədər pul səndə hardandı? Hə?

Yavər acı-acı gülümsədi:

– Heç səndən soruşuram ki, “Jiquli” ni nəynən almısan?

Orxan belə sual gözləməirdi; bir az tutuldu, dirənə-dirənə cavab verdi:

– Məlumdur necə almışam... Hamı bilir... Kömək eləyiblər... Anam otuz beş ildə sahə həkimi işləyir. Bacım, yeznəm xaricdə... Lap tutalım ki, maşını mənimçün alıblar? Nə olsun? Halal puldan alıblar, amma sən...

Səfa, yalvarmış kimi, astadan:

– Orxan, bədi də, – dedi.

Yavərin gözlərinə çökmüş çaşqınlıq tez də çəkilib getdi, dodaqlarında sirli bir təbəssüm dolandı. Onun əhvalındakı bu qəfil dönüş də Orxana xoş gəlmedi. Orxan şəhadət barmağını Yavərə tuşlayıb:

– Sənin xərcələdiyin pul, haram puldu, – dedi.

Yavər gərginliyi sındırmaq üçün bu sözləri zarafata salıb güldü.

– İstəyirsən məni hirsəndirənsən, – dedi, – amma hirsənməyəcəyəm, havayı zəhmət çəkirsən. Sənin danışığın yadıma bir dostumu saldı. Şairdi, özü də yaxşı şairdi. Hər dəfə şəhərdə dərindən cumur rayonlara, kəndlərə. O tərəflərdə onu yaxşı qarşılayırlar. Rayon rəhbərləri süfrə açırlar onun üçün, süfrədə – day nə deyim – can dərmanı, nəz-nəmet... Şair dostum yeyir, içir, sağlıq deyir, onun da sağlığına dönə-dönə bədə qaldırırlar. Axırda, canını yediyim şair keflənir, olur lül-atəş, başlayır ev yiyələrinə dalaşmağa. Deyir, siz juliksiz, oğrusunuz, siz kəndlilərin qanını içirsiniz, bu süfrədəkiləri özünüz qazanmamısınız. Nə başımı ağrıdım, şair qardaş ev yiyələrinin aşının suyunu verir. Ev yiyələri də neyləsinlər – dayanıb baxırlar bir-birilərinin üzünə... Şair dostum yatıb-ayılandan sonra elədikləri yadına düşür, xəcalətdən qaçır ordan. O yerdə ki işləri korlayıb, day ora getməyə ömür-billah üzü gəlmir. Bir dəfə ona dedim, ə, bu nə xasiyyətdi səndə? Vallah, elə elə-

yəcəksən, axırda ayaq basmağa rayon, kənd tapmayacaqsan bu boyda Azərbaycanda. Deyir, elə bilirsən nanəciblikdən belə eləyirəm? Yoox, deyir, içki məni götürəndən sonra dumanlı beynimdə birçə fikir dolanır. Fikirləşirəm ki, əy, belə də iş olar? Bura gəlirəm, bunlar məni qonaq eləyirlər, bunlar Bakıya gəlirlər, orda da yenə bunlar məni qonaq eləyirlər. Öz-özümə deyirəm, əy, ay tifağı dağılmış, bəs sən nə vaxt kişi olacaqsan? Nə vaxt sənin cibin imkan verəcək ki, bunları bir stolun başına yığasan? Baxıram onların süfrəsinə, görürəm yox, qardaş, belə süfrə açmağa mənim heç vaxt qeyrətım çatmayacaq, qarnımın borcunu qaytara bilməyəcəyəm. Bax, onda cin vurur təpəmə, mən də dalayır-ram, sancıram camaatı...

Yavər köks ötürüb susan kimi Orxan dedi:

– Göydən üç alma düşdü.

Yavər kürəyini stulun söykənəcəyinə dirəyib, gülümsəyə-gülüm-səyə:

– Neynek, – dedi, – hesab elə ki, sənə kiçik, müasir bir nağıl danışdım bu gecə.

Səfa Orxanın qolundan yapışib tənlik-tənlik:

– Qalxaq, dedi, – havam çatmır burda.

– Məhmanxananın qarşısında Yavər onlarla xudahafizləşdi.

– Sabah Fidan mütləq gələcək. Yenə həmin vaxt “İyirmialtlar” metrosunun qabağında görüşək. Sabah başqa yere gedərik... “Moskva” restoranına. Gəlin ha, Orxan.

Yavər dönüb uzaqlaşdı. Səfa Orxanın enli sinəsini yumruqlarıyla döyəclədi.

– Kobudun biri kobud... Vəhşi... İnsafsız... Axı, yazıqdı Yavər, niyə qəlbinə dəydin onun?

Orxan qızın yumruqlarını iki əliylə tutub sinəsinə sıxdı.

– Yavər arsızlıq elədi bu gecə.

– Bizə görə özünü şən aparırdı o. İstəmirdi ki, bizim qanımız qaralsın.

– Sənin bu iş yoldaşın sırtığın sırtığıdı. Hələ utanmaz-utanmaz bizi sabah restorana dəvət eləyir.

Səfa az qala ağlamsına-ağlamsına dedi:

– Axı niyə başa düşmürsən ki, bu, restorana dəvət deyildi, söyüş idi, məzəmmət idi, ay...

Orxan Səyanı özünə tərəf çəkib, gözlərindən öpdü. Qız dartınıb, məhmanxananın qabağındakı adamlara ürkək-ürkek baxdı.

– Onlardan utanmırsan? – dedi və Orxanın qoluna girdi.

Asta-asta bulvara doğru addımladılar.

Göydə yepyekə, ağappaq bir ay vardı, hər yan bəyaz işığa qərq olmuşdu. Bu bəyaz işıqda Orxanın gözləri qaranlıq bucaq axtarırdı, çətirli ağacların altında boş skamya axtarırdı. Qız isə qesdən onu adamların gur yerinə çəkirdi.

Xiyabanın nisbətən sakit, seyrək guşəsində Orxan qızla üzbəüz dayanıb, əllərini onun çiyninə qovdu. Hündür dirəkdeki elektrik lam-

– Yəvərin bura nə dəxli? Məni bəyənmişənsə, rədd elə... Ya əl çək məndən, ya da... Bir sözlə, belə yaşamaq mənə sərf eləmir.

Orxan gözlərini vişkanın kəlləsində yanıb-sönən lampalara dikdi. Orda işıq-kəlmələr tez-tez batıb çıxır, bir-birini əvəz edirdi: “vozdux... veter... more... vozdux... veter... more”

Sefa:

– Vaxtım keçir, mən də ana olmaq istəyirəm, – dedi

Orxanın yednə dəğ dişdö caman dişdö sıvı dis pövnədən bulac

– Yox, yox, çıx get, – dedi.

Orxan qapını itələdi, Səfəri irəli buraxdı, özü də onun ardınca içəri

çıxdı.

Fatma həkimin batıq, sönük gözlərində təbəssümə bənzər bir işartı dolandı və Orxan inandı ki, anasının xəstəliyi uzun çəkməyəcək, sağ-
Fəhmə həkim xəstəyə dərmanları verənə qədərki rəhbərliyi

Fatma həkim bürküsü yavaş-yavaş hiss olunan bu yay şəhərində qalın şala bürünüb, oturmuşdu pəncərənin qabağında, dünəndən yoxa çıxıb, indicə peyda olan oğlunu biganə nəzərlərlə süzürdü. Fatma həkim oğlunun şişmiş, qızarmış gözələrinə baxıb məzəmmətlə soruşdu:

– İkinci mikrorayondan gəlirsən?

Orxan anasının sualını qulağının dibindən vıylıqla buraxıb, öz sualını verdi:

– İşə niyə getməmişən?

– Xəstələnmişəm, – deyib Fatma şalın ödəyini dizlərinin üstünə çəkdi. – Elə bilirsen həkim xəstələnir? Bu dəqiqə bədənimdə sızıldamayan yer yoxdu, Simanın canıyçün.

Sima onun ilk övladı, sevimlisi idi. Həmişə söz düşəndə deyirdi ki, Simanın atılan dınağına dəyişməyəm oğlanlarımı. İki oğlunun heç birindən varmamışam. devirdi. Orxan əhli-kefdi. ev-esik dardı cəkən

da, gözələrinin nuru da yerinə qayıdacaq. Birinci dəfə deyil ki! Fatma həkimin belə xəstələnməkləri çox olub. Həmişə də azar-bezar, davadərmanlı, ayaq üstə dözüb.

Oğlunun bayaqkı sualına Fatma həkim indi cavab verdi:

– Simadan xəbər-zad yoxdu. Nə xəbər olacaq? Ər-arvad oturublar orda, pul qazanırlar, mənə də nəvələrimə həsrət qoyublar.

Orxanın başı ağırlaşmışdı, boynu qatıb ağaca dönmüşdü. Fatma həkim oğlunun yorğun, əzgin olduğunu çoxdan duymuşdu.

– Yəqin gecə yatmamısan – dedi. – Get, uzan... Adamın sənə yazığı gəlir. Axırda özünü üzüb avara salacaqsan...

Orxan yan otaqdakı taxta çarpayıda gah o böyrü üstə çevrildi, gah da bu böyrü üstə. Kirpik çalmaqdan qorxurdu, çünki kirpik çalanda elə bilirdi gözələrinə bir topa tikan batır. Orxanın beyni oyaq idi, qulaqları xırdaca çıqqıltını da eşidirdi.

Fatma həkim oğlunun yata bilmədiyini hiss etmişdi, o biri otaqda dilləndi:

adı gələndə daş atıb başını tutur. Deyir, onu özünə arvad eləsən, küçələrə düşüb dilənəcəm, gecələr də vağzalda-zadda yatacam, qoy camaat sənin üzünə tüpürsün. Deyir, atan rəhmətlik adlı-sanlı həkim olub, abırlı adam olub, onun goruna söydürməyə haqqın yoxdu... Eh, ay ana! Dedin, neynək, gəzirsən gəz – kimin uşağı gəzmir ki, – amma sonra bu evə halal süd əmmiş bir qız gətirəsən görək. Dedin, başqalarının artığıdı, bir az oturub-duracaqsan, ürəyini vuracaq... Onda mən də sənin kimi düşünürdüm, ay ana”.

Onda Orxan elmi işlə əlaqədar xalçaçılıq muzeyinə tez-tez gedərdi – evlərinin əlli-altmış addımlığında idi muzey – həmişə də Səfanı burda görərdi. Görərdi ki, alagöz, ağbəniz, şabalıdı saçlı bu arıq qız oturduğu yerdən saatlarla tərpənmir, danışdırmasan, danışmır. Orxan öyrəndi ki, bu qız hələ institutun dördüncü kursunda oxuyanda evlərindən xəbərsiz ərə gedib, amma əri ilə niyəsə çox yaşamayıb. Oğlan mənzili də Səfaya qoyub, yollanıb BAM-a. Orxan onu da öyrəndi ki, Səfanın rayonda dörd qardaşı var, anası var, di gəl ki, onlardan iznsiz iş tutduğu üçün qızı heç hansı danışdırmır. Orxan yavaş-yavaş başladı Səfanın halına acımağa. Hər dəfə rastlaşanda ona iltiq bir söz demək ehtiyacı duydu. Sonra qızın üzünün ağlığı, süd rəngi xoş gəldi ona. Sonra ürək-ürək danışmağı, səsinin mələheti, titrəkliyi... Bir də duyduq düşdü ki, Səfa fikrindən çıxmır, hətta gecələr yuxusuna da girir. Onda Orxan güman elədi ki, məhəbbət deyil bu, sadəcə olaraq gözəl, gənc bir qadınla görüşmək, onunla yaxın olmaq həvəsidir... Və Orxan qır-saq-qıza dönüb yapışdı Səfadan...

Əlaqələri elə pilləyə çatdı ki, Səfa mənzilin açarını Orxana verdi. Orxan hər axşam açıq-aşkar gəldi Səfanın mənzilinə. O qədər gedib-gəldi ki, həmin binada yaşayanlar daha təəccüblənmədilər, Orxanın ardınca pəncərədən boylanmağa, qapının gözlüyündən baxmağa daha həvəs göstərmədilər... Orxan Səfanın keçmiş i ilə maraqlanmamışdı, qızı sorğu-suala tutmamışdı. Tək birçə dəfə əri barədə üstüörtülü söz salmışdı. Onda Səfa demişdi ki, “o mənə atmayıb, mən onu atmışam”. Vəssalam. Orxan Səfanın gələcəyi barədə də düşünməmişdi. Onun zənnincə, Səfa bəxtindən razı qalmalı idi. Orxan kimi subay bir oğlanla yaxınlıq Səfadan ötrü lap göydəndüşmə idi. Görəsən, Səfa taleyindən daha nə uma bilər?... Dünən gecəyə qədər Orxan belə fikirləşirdi və dünən gecə Yavər restoranda sağlıq deyən ana qədər Orxanın ömrü əvvəlki sakit məcrasında axıb gedirdi. Sonra qaranlıq otaqda Səfa

çarpayırıya paltarlı, üzüqoylu uzanıb ağladı. “Sən xudbin adamsan”, – dedi. İnsanın ürəyində nə qədər qubar olarmış, gözlərində nə qədər yaş olarmış...

Orxan yatmaqdan, dincəlməkdən ümidini üzdü, dikəlib çarpayıda oturdu. Anladı ki, sabah da belə olacaq, bir gün də, o biri günlər də – beləcə xiffət çəkəcək, bu xiffətdən yaxasını qurtarmayınca bu gen dünyada rahatlıq tapmayacaq. Bəs bu fikirlərin əlindən baş götürüb hara qaçasan, hara? Adam özündən necə qaça bilər?... Orxanın qulaqlarına bulaq şırıltısına bənzər bir səs gəldi, yenə yadına dağ düşdü, çəmənlər düşdü. “Bir neçə günlüyə şəhərdən çıxmalıyam. Gedib Ağbəyimi taparam, həm özü ilə tanış olaram, həm də işlərlə. Bəlkə təzə bir şey toxuyub...”

Ürəyini sıxan kədərdən xilas olubmuş kimi sevinə-sevinə durub, o biri otağa keçdi.

Fatma həkim şala bürünüb kətilin üstündə mürgüleyirdi. Ayaq səsləri eşidən teki gözələrini açdı.

Orxan danışmaq xatirinə soruşdu:

– Baton hardadı?

Fatma həkim gözələrini təzədən yumdu.

– Harda olacaq? Həmişəki yerində.

Orxan penceyini, üzqırxanını götürüb evdən çıxdı...

İçərişəhərdə, Mirzə Muxtarın evinin qabağında irigövdəli, qollu-şaxəli məşhur bir tut ağacı var. Orxan “Jiquli”ni gecə-gündüz bu ağacın yanında saxlayırdı. Tut ağacının budağı Mirzə Muxtargilin ikinci mərtəbədəki mənzillərinin eyvanına toxunurdu. Binanın sağ yanındakı balaca meydança əvvəllər uşaqla, böyükklə dolu olardı, burda şahmat, nörd, domino oynayırdılar. Sübhədən gecə yarısına qədər səs-küy əskik olmazdı burdan. Sonralar meydançanın yan-yörəsindəki evləri sökdülər, buranın sakinlərini pərən-pərən saldılar: bəzilərini Əhmədliyə, bəzilərini mikrorayonlara, bəzilərini də Yasamala köçürdülər. Burda birçə Mirzə Muxtarın iri daşlardan tikilmiş, qalaya bənzər evi qaldı, bir də budağı eyvana toxunan tut ağacı. Meydançadan səs-küy kəsildi, bura iri-iri zibil yeşikləri düzülər, meydança gündüzlər yaşıl milçəklərin, gecələr ağ pişiklərin güzar yerinə döndü.

Orxan maşının yanına gələndə gördü ki, klarnetçalan Ağazəki çiynini Mirzə Muxtarın evinin tininə söykəyib, qəzet oxuyur. Ağazəki qəzet-kitab oxuyan deyildi, indi də əlindəki qəzetdən çox, gəlib-gedənlərə baxırdı. Orxanı görəndə kimi uzaqdan qışqırdı:

– Professor, QTO nə deməkdir? – Özü də cavab verdi: – Qe... te... o... yeni “qonşunun toyuğunu oğurlama”. – Başladı bərkdən gülməyə, gülə-gülə əlindəki qəzeti bürmələyib, atdı yaxındakı zibil yəşiyinə. – Alə, mən ölüm, – dedi, – adamın başını qatmaqda bu. QTO nədi, alə? Hə, professor?

Yaşı əllini adlarsa da Ağazəki bu vaxtadan evlənmemişdi, elə subay oğlan kimi də qayğısız-filansız yaşayırdı. Onun zarafatlarından İçərişəhərdə heç kim incimirdi. Ağazəki yaxşı adam idi, xeyrə-şərə yarayan idi, dost-taşıların məclisində pulsuz çalırdı, kimsəsiz cavanların toylunda haqq istəmirdi. Klarneti tez-tez xoruz buraxırdı, həm də çaldığı havaları tamam-dəstgah bilmirdi, ona görə də adına “yarımçıq Ağazəki” deyirdilər. Klarnetə güc gələndə iri; qıpqırmızı gözləri yerindən çıxıb dayanırdı burnunun yanlarında və baxanlar fikirləşirdilər ki, bu dəqiqə Ağazəkinin gözləri diyirlənib düşəcək döşəməyə. Alnında, qulaqlarının dibində yoğun-yoğun damarlar qabarırdı, bütün qanı yığılırdı üzünə, boynu şişib kütüyə dönürdü və adamın yazığı gəlirdi ona. Amma Ağazəki İçərişəhərdə klarnet çalmağı ilə yox, qərībə-qərībə suallar verməyi ilə məşhur idi. Heç kim baş açmırdı ki, Ağazəki bu sualları hardan tapır, hansı kitabdan öyrənir. Bir də görürdün ali təhsil almış məhlə cavanlarından birinin nəfəsini daraldıb: “Xalaoğlu, de görüm birinci dünya müharibəsində neçə Qarabağ atı iştirak edib?”, “Teymurləngin topal ayağı sağlam ayağından nə qədər qısa idi?” Ağazəkinin bu təhər “qatıaçılmamış” suallarına heç kim cavab verə bilmirdi, onda Ağazəki qürrelənə-qürrelənə deyirdi: “Savadlı olmaq, institut qurtarmaq nədir. Diplom almağa nə var?”

Ağazəkinin adamlara ləqəb qoymaqdan da xoşu gəlirdi. Elə Orxanın qardaşına da “Baton” ləqəbini o qoymuşdu. Uşağın gül kimi adı vardı: “Qorxmaz”. Bir gün Ağazəki Qorxmaza baxıb-baxıb gülmüşdü, demişdi “alə, mən ölüm, bunun başı baton çörəyə oxşayır”. İçərişəhərin uşaqlarına nə var – ağızlarına bir söz düşdümü, qurtardı – o gündən Qorxmazın adı qaldı “Baton”. Axırda Fatma həkim də özü qoyduğu adı unudub, öz oğlunu “Baton” çağırırdı...

Orxan maşınını işə salanda Ağazəki dedi:

– Professor, səni pivəyə qonaq edəyirəm... noxudnan...

– Çox sağ ol, Ağazəki, – deyib Orxan “Jiqulini” ni tərpətdi...

Orxan “Gənclik” metrosuna düşdü, gəlib-gedən qatarlara göz gəzdirdi. Bilirdi ki, Batonun öz yeri var – Baton həmişə ikinci vaqonda oturur.

Qardaşının dərdi hərdən Orxanın ürəyindən ağır daş kimi asılırdı. Fikirləşirdi ki, Baton heç vaxt sevib-sevilməyəcək, evlənməyəcək, oğul-uşaq sahibi olmayacaq, bu dünyaya nə üçün gəldiyini də anlamayacaq. Fatma həkim gözlərini əbədi yumandan sonra həyat ağır yumruğunu çırpacaq Batonun başına və Baton azacıq ağlıyla yavaş-yavaş qanacaq ki, məşəqqət nə deməkdir. İyirmi üç yaşı olsa da, can-cüssədən uşağa oxşayırdı, uşaqlarla da oturub-dururdu, ancaq son vaxtlar onlara yovuşmurdu. İçərişəhərdə də görünmürdü. İçərişəhərdəki uşaqlar böyük yolu gözləyən idilər, ağsaqqal gələndə yerlərindən qalxırdılar, baş əyib salam verirdilər, tanımadıqları yaşlıların da yanında ədəb-ərkandan qırağa çıxmırdılar. Baton da içərişəhərli idi və böyükklərin hörmətini saxlamağı yaşlıları kimi özünə borc bilirdi, intəhası, ağsaqqallara qulluq göstərməkçün İçərişəhərin meydançalarından, dar küçələrindən daha münasib məkan seçmişdi. Baton dadanmışdı metroya; şəhər tez-dən girirdi ora, bir də axşam düşəndə çıxırdı. Hamıdan qabaq vaqonda yer tuturdu və nəzərləriylə ağsaqqal axtarırdı ki, yerini ona versin. Yerini bir qoca, sinli adama verməyincə ürəyi sakit olmurdu. Hər gün metro ilə gedib-gələnlər Batonu yaxşı tanıyırdılar, ona adət eləmişdilər. Metro işçiləri Batona öz adamları kimi baxırdılar, içəri girməkçün ondan haqq istəmirdilər. Baton bazar günündən savayı hər gün gəlirdi metroya. Qatarları dəyişə-dəyişə on saat “vicdanla işləyirdi”, sonra ac-susuz, yorğun-argın qayıdırdı evə... Orxan da, Fatma həkim də əvvəllər onu danlayırdılar, qorxuzurdular – xeyri olmurdu. Bir dəfə Fatma həkim oxlovla ayağına-ayağına döymüşdü onun; Baton yenə şəhər tez-dən durub axsaya-axsaya metroya getmişdi. Batonla nə Fatma həkim bacara bildi, nə Orxan; sonra öyüd-nəsihət verməkdən təngə gəlib, daha ona baş qoşmadılar.

Orxan “Neftçilər” stansiyasından gələn qatarların birində Batonu tapıb düşürdü.

– Necəsən? – dedi.

Başı ağrıyırmış kimi Baton ensiz alnını ovxalaya-ovxalaya:

– Yaxşıyam, – dedi, sonra da soruşdu: – Nöş gəlmisən, qərdeş?

Orxan qardaşının qara, tər bıığına, üzünün dəngül-düngül uzun tükələrinə, qalın əyri qaşlarına baxdı və gördü ki, Batonun qaşları bir az Yavərin qaşlarına oxşayır. Orxan gülümsəyə-gülümsəyə:

– Səni görməyə gəlmişəm, – dedi və bloknotundan bir vərəq cırıb yazdı:

"Səfa, vacib iş düşdü, rayona gedirəm. İnanıram ki, mən qayıdana

Elə bil dünyanın qurtaracağındaymış bu kənd – get ki, çatacaqsan.

1990-cı illər, Azərbaycan, Bakı

olmadı, deyəsən bu oğlanın gəlişi arvadı bir az qorxuzdu da: Ağbəyim bir yanını qaçaraq qoymuşdu.

Orxan üzünü ilk dəfə gördüyü bu arvaddan ərkyana incidi: bunu görmək həvəsilə Bakıdan bura maşın sürəsən, bu da səni belə soyuq qarşılaya? Orxan səsini qaldırdı:

– Ay xala, mənə Xürrəm müəllim göndərib!

Ağbəyim elə bil daş idi, heç cıqırını da çıxartmadı. Orxan sözü-nün cavabsız qalmaqından pərt oldu. Geri qayıtmaq istəyirmiş kimi qanrılıb gəldiyi yola baxdı, sonra bir-birindən xeyli aralıda yerləşən daxmalara baxdı, çiyini çəkib, öz-özünə:

– Yaman yerdə axşamladım, – dedi.

Arvad Orxandan utanırmış kimi nəzərlərini onun başının üstündən harasa zilləyib, naçar-naçar dedi:

– A qonaq, vallah indi evdə kişi xeylağı yoxdu. Gəl bir loxma çörək ye, yorğunluğunu al. Rza gəlsin, görək dərdin-sərin nədi.

Orxan “Jiquli”ni qabağından tüstü qalxan daxmanın böyrünə sürdü. Maşından düşən kimi özünü verdi ocağın qırağına. Canında bir soyuqluq vardı, şaxtaya düşübmiş tək burnunun ucu, qulaqları, ayaq barmaqları sızıldayırdı. Ocağa yaxın çöməlib fikirləşdi ki, dünya çox qəribə qurulub: kürreyi-ərzin hər guşəsinin bir cürə ab-havası var – burda mənim dişim dişinə deyir, sinəmi istiyə verib qızımıram, amma indi Bakıda bürküdən nəfəs almaq olmur, indi camaat orda bircə udum sərin hava həsrətindədi, adamlar su köşklərinin qabağında növbəyə dayanıblar. İndi yəqin Səfa oturub mənə xatırlayır, mənim şəhərdən qəfil çıxmağıma təəccüblənir.

Səfa yadına düşəndə, Orxan bura gəlməyinə birdən-birə pəşman oldu. Fikirləşdi ki, bəlkə elə sabah qayıtsın Bakıya, taleyinin Səfayla bağlı düşüncünü dağların başında yox, elə orda – Səfanın yanında açsın? Sonra da fikirləşdi ki, onu şəhərdən qaçıran tək Səfanın göz yaşları deyil, bəlkə də şəhərin adamı tez yoran, usandıran qələbəliyi, münasibətlərin qəlizliyidir. Düzünə qalsa, Ağbəyimi görmək niyyəti olmasaydı, Orxan bəlkə də buralara gəlməzdi. Amma Ağbəyim elə ilk dəqiqədən onun niyyətinin üstündən bir qara xətt çəkmişdi. Qəribə arvaddı Ağbəyim; dinib-danışmır, heç Orxanın nə mətləbə gəldiyini də xəbər almır. Qonaq-zad vecinə deyil bunun. Bu balaca, yastı daxmanın içində xalça toxumaq olmaz. Bəs görəsən Ağbəyim dəzgahını harda qurur? Arvadın qırımından Orxan elə qorxmışdu ki, ağzını açıb

söz soruşmağa ürək eləməirdi. “Neynək, qoy Rza gəlsin, Rzanın yanında danışarıq”.

Orxanın üzü, sinəsi istilənmişdi, amma kürəyi qızmamışdı. Ocaqda iri-iri qıpqırmızı közlər vardı, di gəl ki, sacayağının üstündəki ağziörtülü yekə qazandan buğ qalxmırdı, xörək iyi də gəlmirdi. Orxan ac idi, yanları hisli qazana baxa-baxa udqundu və yadına Yavərin dünən gəcəki qonaqlığı düşdü: o süfrədəki xörəklər indi burda olsaydı, hamısını gözüne təpərdi... Saatına baxdı; səkkiz tamam olmuşdu, gün batabatda idi. Yəqin indi Bakıda gün Bayıl dağından o tərəfə adlayıb. Yəqin saat yeddiddə Yavər “İyirmialtıllar” metrosunun qabağında Orxanla Səfanı gözləməkdən yorulub. Kim bilir, Fidan görüşə gəlib, yoxsa yox? O da gəlməyibse, Yavər yəqin indi küçələrdə dılxor-dılxor veyllənir.

Arvad Orxana dürmək gətirib verdi:

– Hələlik, bunu ye, – dedi və ocağa bir-iki odun atıb getdi.

Orxan çöməldiyi yerdən qalxdı. Üzünü Çapıqqayaya tutub, dürməkdən iri dişdəmələr ala-ala başladı yeməyə və yedikcə ona elə gəldi ki, dünyada bu yuxadan, bu pendirdən dadlı, ləzzətli nemət yoxdur. Yeyə-yeyə onu da fikirləşdi ki, bu arvadın “Rza” dediyi adam yəqin bir azdan gələcək – yəqin Rza bu uzun arvadın əridi – arvad ona deyəcək ki, a kişi, bizə Allah qonağı gəlib, Rza da deyəcək ki, Allaha da qurban olum, qonağına da. Orxanı aparacaqlar daxmaya, bu qazanda bişən nədirse, bundan doyunca yedizdirəcəklər ona, sonra yük yerindən yumşaq yorğan-döşək çıxaracaqlar, sonra... Orxan birdən gördü ki, çəhrayı donlu bir qız arxasını qapının tininə söykəyib, diqqətlə ona baxır. Qız on üç-on dörd yaşlı uşağa oxşayırdı. Pırtlaşıq saçları çiyinlərinə tökülmüşdü, özü də bu sazaqlı havada ayaqyalın idi. Gözlərini zilləmişdi Orxanın donbalıb-batan ovurdlarına, dodaqlarını gəmirə-gəmirə gülümseyini güclə saxlayırdı. Orxan tikəsini udub gülümseyəndə, qız cəld daxmaya girib, qapını örtüdü.

Naxır qayıdana qədər qız çölə çıxmadı...

Naxırı fermaya iki oğlan gətirdi. Biri ortaboylu, tökməbədən, o biri uzun, caydaq idi. Naxır gəlib üstünün yarısı dəmir, yarısı şifer olan uzun damın qabağında dayandı. Bayaqdan kimsəsiz kimi görünən fermaya hay-küy düşdü, arvadlar elə bil yerin altından çıxdılar. Kimi sərnəc, kimi vedrə götürüb özünü verdi mal-qaranın yanına. Pırtlaşıq saçları çiyinə tökülən qız daxmadan əli vedrəli çıxıb, gülümseyə-gülümseyə Orxanın yanından keçdi. Orxan gördü ki, uşaq deyil bu, iyirmi-iyirmi iki

yaşlı qarashirin, yapışıqlı bir qızdı. Əldətoxunma yun köynək geymişdi, ayaqlarında şişburun, təzə qaloş vardı. Ağbəyim də daxmadan çıxdı, vedrənin qulpunu qoluna keçirib naxıra getmək istəyəndə, caydaq oğlan çomağını qoltuğunda tutub üzübəri gəldi və Ağbəyim dayanıb onu gözlədi.

Ağbəyim başı ilə Orxanı göstərib:

– Allah qonağıdı, – dedi.

Oğlan Orxanın əlini bərk-bərk sıxıb:

– Allaha da qurban olum, qonağına da, – dedi. – Sonra üzünü arvada tutub soruşdu: – Ay ana, qonaq bir şey yeyibmi?

Arvad naxırın dayandığı tərəfə gedə-gedə:

– Yox, ay Rza, – dedi, – səni gözdüyürdük.

“Demək, Rza bu imiş”. Rza çox cavan idi, yeniyetmə idi, bağı təzə-təzə çıxırdı, üzünün tükü hələ tamam-kamal qaralmamışdı, hələ üzündə sarı tükler vardı. Boğazı uzun, nazik idi, gözləri iri, qapqara idi – bayaqkı qızın gözlərinə oxşayırdı. Ayağında cütburun çarığ vardı, bozumtul, nimdəş şalvar-pencəyi elə bil əldətoxunma parçadan tikilmişdi. Köhnə papağının bəzi yerdən dərisi ağarırdı. Orxanın bu oğlana birdən-birə qanı qaynadı, onun didilmiş papağından da, cütburun çarığından da, toppuzlu çomağından da, kişi-kişi danışmağından da xoşu gəldi.

Bir azdan sağın qurtardı, malları uzun tövləyə saldılar. Arvadlar necə qəfil gəlmişdilərse, eləcə də yoxa çıxdılar.

Çapıqqayaya gecə düşdü, qulaqbatıran sükut çökdü...

Orxan iri-iri çay daşlarından hörülmüş darısqal daxmanın baş tərəfindəki ensiz taxta çarpayıda Rza ilə üzbəüz bardaşqurma oturub, içərini nəzərdən keçirirdi. Daxmanın divarları suvaqsız, kelə-kötür idi, torpaq döşəməsi ayaq altı bərkiyib betona dönmüşdü. Girecek tərəfə şey-şüy yığılmışdı; dolu çuval, təst, tabaq, ələk, səhəng... Balaca pencərənin sürəhisinə qoyulmuş yeddiqəlik çarığ içərini sarımtıl, zəif bir işığa boyamışdı. Daxmadakılar tərəpsədikcə divarlarda onların gah çarpazlaşıb-ayrılan, gah uzanıb-qırılan, gah enlənən, gah nazilən kölgələri səyrişirdi və araya sükut çökəndə Orxana elə gəlirdi ki, alatoran daxmada yalnız titrəşən kölgələr yaşayır. Tavanın hisli tirlərinə baxanda, nədənsə, Orxanın yadına Alen Delona oxşayan ağ kostyumlu, sığallı-tumarlı müğənni düşdü.

Qaragözlü qızın adı Bənövşə idi. İndi Ağbəyimlə Bənövşə döşəmədə köhnə palazın üstündə oturmuşdular: Ağbəyim yanları qara qa-

zandan dərin boşqablara xörək çəkirdi, Bənövşə də stəkan-nəlbəkini silib təmizləyirdi...

Orxan ömründə belə xörək yeməmişdi; quymağa oxşayan duruhal, şirintəhər xörək idi, deyəsən, südün içinə un töküb bişirmişdilər. Orxan quymağa oxşayan xörəyi qaşıqlayıb yedi. Sac çörəyi ilə metal pendirindən də daddı. Sonra Bənövşə balaca sarı samovardan qalın stəkana çay süzüb qoydu onun qabağına. Orxan bir anlığa qızın gözlərinə baxdı. Fikirleşdi ki, bu irilikdə, bu təmizlikdə göz görməyib. Orxan qızın azacıq qalın dodaqlarında güclə seziləcək bir təbəssüm də gördü və şübhələndi. Şübhələndi ki, qız yəqin onun saçının qısalığına gültür – Orxan saçını qısa vurduranda dalaşqan oğlanlara oxşayırdı – ancaq Orxan özünü inandırır ki, Bənövşə onun burda olduğuna sevindiği üçün gülməyir. Bənövşənin gözlərindəki duruluqdan, dodaqlarındakı təbəssümdən Orxanın ürəyinə bir işıq seli axdı. Ürəyi o qədər isindi ki, divarları dış-dış olan daxmanın soyuqluğunu daha hiss etmədi.

Qız, üzünə dağılan telini hərdən başının hərəkəti ilə geri atırdı və həmin anda fürsət tapıb Orxana nəzər salırdı. Orxanla Bənövşənin baxışları rastlaşanda qız ürküb gözlərini tez çəkirdi, ucuqatda uzun kirpiklərini çırpa-çırpa döşəməyə baxırdı, ya da özünü məşğul kimi göstərirdi; çay desmalını götürüb samovarın qulpunu, qapağını silirdi. Bənövşə sevincini, marağını gizlədə bilməyən uşağa bənzəyirdi.

– Mən bir şeyi başa düşmədim, – dedi Rza. – Sən köndləri gəzirsən, evlərdə xəli-gəbələrə baxırsan, nə olsun? Hökumətə bunun nə xeyri?

Orxan bilmədi nə cavab versin.

Bunun xeyri odur ki... – dedi və susdu. Yadına Xürrəm müəllimin sözləri düşdü. “Nənələrin, xalaların barmaqlarında min səhr var, onların fantaziyasına adam mat qalır”. Orxan sözünün dalını dedi: – Bunun mənə xeyri var. Mən bundan çox şey öyrənirəm. Hərə bir cürə toxuyur... hərənin öz desti-xətti...

Rza, deyəsən, Orxanın sözlərindən heç nə başa düşmədi və təzə sual verməkdən vaz keçdi.

Orxan sözünü deməyə indi macal tapdı.

– Hamı maraqlanır ki, Ağbəyimdən niyə xəbər-əətə yoxdu.

Rza soruşdu ki:

– Kim maraqlanır, “hamı” kimə deyirsən?

Orxan cavab verdi ki:

– Bakıda Ağbəyimi tanıyan sənətkarlar məəttəl qalıblar ki, Ağbəyimə nə olub. Ən çox da Xürrəm müəllim narahatdı... Axı, qabaqlar Ağbəyimin şöhrəti...

Rza onun sözünü yarımcıq kəsdi.

Qabaqlar yaxşı toxuyardı, – dedi. – Day tərgizib, toxumur.

Orxan təəccüblə Ağbəyimə baxdı.

– Niyə, axı?

Ağbəyim nəzərlərini döşəməyə zillədi. Bənövşə də başını aşağı saldı. Orxan anladı ki, xalı-gəbə söhbəti Ağbəyimin yaralı yeridi və Ağbəyim istəmir ki, kimse bu yaranın közünü qopartsın.

Anasının əvəzinə Rza cavab verdi:

– Vaxtı yoxdu... day həvəsi də qalmayıb. – Rza başa düşdü ki, Orxan onun yalanına inanmadı. – Dəzgahını da yandırıb, – dedi və əlini daxmanın qaranlıq küncünə uzatdı. – Odey, ordakı fərməşi anam toxuyub... Nəyi vardı, paylayıb qohum-əqrəbaya, xırda-xuruş nişanası qalıb indi.

Orxan çarpayıda düşüb fərməşə baxdı. Köhnə fərməş idi, lap köhnə. Ağbəyim bunu, bəlkə də qızlığında toxumuşdu. Orxan birinci dəfə idi ki, xovlu fərməş görürdü.

Zərif işdi, – dedi və baxıb gördü ki, daxmaya girəndən bəri bir kəlmə də danışmayan Ağbəyimin üzü gülür, qansız dodaqları titrəyir. Ağbəyim yaşlı deyildi, indi çöhrəsini bürümüş yüngül təbəssüm onu bir az da cavanlaşdırırdı. Orxan fərməşi o tərəf-bu tərəfə çevirdi. – Bunun üzünü köçürəcəm, – dedi. – İndi belə şey toxumurlar. Bu mənə lazımdı, üzünü köçürüb, qaytararam.

Rza:

– Peşkeşdi, – dedi, – istəyirsən qaytarma.

Daxmanın qapısı cırıldayıb açıldı. Qapının ağzında tökməbədən, gödərək, qırmızıyanaq bir oğlan dayandı. Orxan tanıdı bu oğlanı: axşamüstü Rzayla birgə naxırı gətirən oğlan idi.

Bənövşə onu görən kimi anasının böyrünə sıxıldı.

Orxan heç özü də bilmədi ki, niyə fərməşi küncə tullayıb, tez-tələsik əvvəlki yerinə qayıtdı.

Oğlan ayaqlarını aralı qoyub, bütün bedeni ilə qapını örtmüşdü, deyəsən içəri adlamaq üçün təklif gözləyirdi.

Rza:

– Gəl, Demir, gəl! – dedi.

Dəmir daxmaya girib aşağı tərəfdə dayandı. Onun əynində qoyun derisindən kürk vardı. Tüklü papağını qalın qaşlarına dirənənəcən basmışdı. Çarığın bağını iplik corabın üstündən bərk-bərk dolayıb bağlamışdı. Oturmağa yer axtarırmış kimi Demir yan-yörəyə göz gəzdirdi, sonra qapının yanında döşəməyə əyləşib, arxasını divara söykədi. Papağını başından götürüb dizinin kündəsinə keçirdi və Orxan gördü ki, Demirin enli, ağappaq alını var, yaqın ki, çoxdan daranmadığından buruq-buruq olmuş sıx saç var. Demir daxmanın baş tərəfində qaralan buxarıya baxdı.

– Ocağı niyə yandırmamısınız? – dedi. – Soyuq döyül sizə?

Rza:

– Qonağa görə dayandırmamışıq, – dedi, – tüstü içəriyə vurur.

Orxanın inciye biləcəyini Demir heç vecinə də almadı, saymazıyana dedi:

– Qonağın gözünün qarası getməyəcək, ha.

Dəmir yenə nəse demək istədi, amma Rza qoymadı.

Rza soruşdu:

– Çörək yeyirsənmi?

Dəmir başını buladı.

Rza soruşdu:

– Çay içirsənmi?

Dəmir yenə başını buladı, sonra:

– Su istəyirəm, – dedi və anasının böyründə büzüüb qalmış Bənövşəyə baxdı.

Ağbəyim əllərini yerə verib qalxmaq istəyəndə Demir hökmlə:

– Sən otur! – dedi. – Bənövşə dura-dura sən niyə zəhmət çəkirsən?

Bənövşə daxmadan çıxdı.

Dəmirle Orxanın nəzərləri rastlaşdı və Orxan inandı ki, Demirin ondan zəhləsi gedir. Demirin parıltılı, xırda gözələrində acıqlı, istehzal bir təbəssüm dolanırdı. Demir sanki baxışı ilə Orxana deyirdi ki, “aşna, ağlım bir şey kəsmir səndən, fırıldaq adama oxşayırsan. Bu dağın başında nə itin azıb, nə sülenirsən burda? Fas-farağat dur ha, sən şəhər bicisənsə, mən də mənəm...”

Bənövşə iri dolçada su getirdi. Demir ciyəri pörşələnirmiş kimi, dolçadakı suyu qurthaqurtla axıracan içdi. Dolçanı qaytarıb, islanmış bığını əlinin dəhləylə sildi, sonra tüklü üzünü qaşıya-qaşıya Rzaya baxdı, Ağbəyimə baxdı, Bənövşəyə baxdı, təzədən gözələrini zillədi Orxanın

üzünə. Orxan da gözlerini onun üzünə zilləyib fikirləşdi ki, “görsən, Dəmir bu adamların nəyidi? Görsən, Dəmindən niyə çəkinirlər bunlar? O gələn Ağbəyim başını yuxarı qaldırmır, Rza susub, Bənövşə də ki...” Orxan hiss eləmişdi ki, Dəmir bu daxmaya girendən bəri Bənövşə gizlənməyə yer axtarır. Dəmir bu daxmaya girendən bəri Bənövşə birçə dəfə də Orxana sarı baxmamışdı.

Dəmir sanki su içməyə, yanğısını söndürməyə gəlmişdi. Papağını başına qoyub qalxdı.

– Gedək, yataq. – Qapıdan çıxhaçıxda: – Yeriniz yoxdursa, qonağı özümən aparım, – dedi.

Rza:

– Qonaq bizimdi, burda qalacaq, – dedi.

Orxan yuxudan oyanan kimi, yerinin içində xumarlana-xumarlana bu qərara gəldi ki, çay-çörəkdən sonra fərməşin üzünü köçürüb, Çapıqqayan getsin. Gezməli, görməli yerlər nə çox. Dost-tanış da həmçinin.

Yuxusu olmasa da, isti yataqdan qalxmağa tənbellik elədi. İçəri soyuq, həm də alaqaaranlıq idi. Balaca pəncərədən çarpayının üstünə ağ işıq zolağı düşməsəydi, deyordin bəs hələ səhər açılmayıb. Gözləri alaqaaranlığa alışandan sonra Orxan baxıb gördü ki, daxmada ondan savayı heç kim yoxdu. Qalxıb üşüyə-üşüyə geyindi...

Çölə çıxanda havanın təmizliyindən Orxanın sinəsinin altı gicişdi. Öskürə-öskürə göyə baxdı; göy şəffaf şüşə rəngində idi. Günəş lap aşağıda, Çapıqqayanın tənində dayanmışdı, sanki bir azdan gedib qayanın haça ucuna ilişəcəkdi. Orxan canının yavaş-yavaş qızmağından xoşhallana-xoşhallana yan-yörəyə nəzər saldı. Daxmalar, alaqlar çal-çəpərsiz idi. Kölgələnmək üçün birçə ağac da, birçə kol-kos da yox idi. Ətrafdakı adda-budda iri daşlar günəşin şəfəqindən buz parçası tək parıldayırdı. İns-cins görünmürdü, “qu” deyirdin, qulaq batır-dı burda.

Daxmanın böyründə hənirti eşidildi. Orxan o tərəfə adladı və gördü ki, Bənövşə yekəpər, tüklü itin qabağında dayanıb astadan nəsə deyir, it də balaca çaladakı ayrıntı uzun, qırmızı dili ilə laqıldada-laqıldada içir. Bənövşə Orxana baxıb yüngülcə gülümsədi və üzünü yana tutdu. Orxan fikirləşdi ki, qızı dindirib-danışdırmaq üçün bundan yaxşı məqam tapmayacaq.

Soruşdu:

– Bu it mənə parçalamaz ki?

Qız başını buladı.

Yallanan itə baxa-baxa Orxan bir-iki addım irəlilədi.

– Mənə qapsa, cavabdeh sənən, – dedi.

Bənövşə gülümsəyə-gülümsəyə:

– Day qapmaz, – dedi, – sənə bu evdə görüb. Bilir ki, qonaqsan.

Orxan qıza bir az da yaxın durdu.

– Qonaq bunun xoşuna gəlməse?..

Bənövşə başını döndərüb Orxana baxdı, amma əvvəlki tək gülüm-səmədi. Qızın gözləri indi Orxana kədərli göründü. Bu qəfil qüssənin səbəbini bilməse də, Orxanın ürəyində rəhmət oxşayan bir duyğu baş qaldırdı və birdən-birə ona elə gəldi ki, Bənövşəni çoxdan, lap çoxdan tanıyır. Camıyananlıqla soruşdu:

– Niyə bikeflədin?

Qız özünü eşitməməzliyə vurdu, əlini dərəaşağı uzadıb:

– Bulaq odey, ordadı, – dedi, – yuyunmaq istəyirsənsə... – Bənövşənin səsi titrəyib qırıldı.

Orxan:

– Yoox, ora uzaqdı, – dedi və daxmanın qabağındakı güyümdən qara aftafaya su töküüb, əl-üzünü yudu.

Bənövşə tiftikli məhrəbə gətirdi.

– Şəhərlilərin hamısı sənə tək tənbel olur?

Qızın cəsarətlənlə sual verməyinə Orxan həm heyvətləndi, həm də sevindi.

– Mən tənbel deyiləm, ərinçəyəm, – dedi və ilk dəfə qıza diqqətlə, zənlə baxmağa başladı.

Bənövşənin dodaqları çiylək rəngində idi. Qaşları qara, uzun idi, nağıllarda belə qaşlara “qələm qaşlar” deyirlər. Balaca burnu, balaca ağzı vardı. Duruşundan, tərpenişindən çevik, əzələli, güclü qıza oxşayırdı. Orxana elə gəldi ki, bu qızın işi-peşəsi dağ keçisi tək qayalara dırmaşmaq, daşdan-daşa hoppanmaqdır. Orxan əl-üzünü qurulaya-qurulaya baxıb gördü ki, Bənövşənin gözlərində bayaqkı qüssədən əsər-əlamət yoxdur. Bənövşə yenə əvvəlki ilıq, nurlu təbəssümlə gülümsəyir. Bu təbəssümü görəndə, Orxan fərməşin üzünü köçürəndən sonra burdan dərhal getmək fikrinin üstündən qalın bir xətt çəkdi; qət elədi ki, işə başlamazdan əvvəl, bu yerləri bir az da gəzib-dolansın...

Tələm-tələsik bir kasa süd doğraması yedi. Fikirleşəndə ki, yad adamların ruzisinə şərikin olub, boğazı tıxandı, süfrədəki camış qatığına, üzli pendirə utandığından əl vurmadı. "Məscidin qapısı açıqdı, itdə də bir həya görək" məsələni yadına salıb qalxdı.

Üz tutdu səmtə, ancaq Çapıqqaya çatma bilmedi: binəylə Çapıqqayanın arasındakı dərədə bir gölə rast gəlib dayandı. Göl dəyirmi idi, amma böyük deyildi, yaxşı üzgüçü bu tərəfdən o tərəfə birnəfəsə üzüb keçə bilərdi. Gölün bir sahili sıldırım idi, al-əlvan qatlardan dikəlmiş

Orxanın yadına Bənövşə düşdü, onun ilıq təbəssümü düşdü və Orxan birdən-birə Bənövşə üçün darıxdı...

Hələ binəyə çatmamış aralıdan baxıb gördü ki, Bənövşə daxmanın böyründə "Jiquli"yə söykəlib dayanıb. Orxan güman elədi ki, qız onun yolunu gözləyir. Bu gümana inandı da. Bənövşənin intizar baxışını xəyalına gətirdi, hətta qızın gözlərinə bürünmüş həsrət kölgəsini də gördü və özü də hiss etmədən addımlarını yeyinlətdi.

Gəlib Bənövşəyə çatanda Orxan öz gümanına ürəyində güldü. Qızın

heç nə anlamaq olmurdu, üzü daş kimi donuq idi. Tərpenişi də dünənki təki ləng idi, yenə səsi çıxmırdı, elə bil ağzını açıb bir kəlmə söz deməyə ərinirdi, elə bil əlini bu dünyadan üzmüşdü. Rzanın isə gözlərindən nur yağdı, sevinc tökülürdü. Üzündə təzəcə-təzəcə qara tükler dikələn bu arıq, şüvərək oğlan özünü ağır aparmaqdan, evdə ağsaqqal kimi görünməkdən yəqin zövq alırdı. Rzanın davranışında, danışığında yaşına uyuşmayan bir ciddilik vardı. Daxmadakı qadınlar da özlərindən kiçik bu uşağı ailənin böyüyü, dayağı, qazanc getirən sayırdılar, onun buyruğuna yarımağa həmişə müntəzir idilər.

Süfrə yığılılandan sonra Rza Orxandan soruşdu:

– Bizim yerlər xoşuna gəldimi? Haraları gəzdin?

Orxan:

– Buranın ab-havası noyov desən deyər, – dedi, – dedi. – Üstəlik göl də var burda. Mən dağ yerində hələm-hələm gölə rast gəlməmişəm. – Rzanın xoşhal olduğunu görüb, Orxan tərifli bir az da artırdı. – Cənətdi buralar. Göl ayrı aləmdi.

Rza dedi:

– Orda çimmək olmaz, mal-heyvan sulamaq olmaz. Günahdı. Bizim göl barədə heç nə eşitməmişən?

Orxan başını buladı.

Rza elə bil göl haqqında danışmağa macal tapdığı üçün sevindi:

– O göl pir kimi, ocaq kimi şeydi, – dedi, – günah-savab tərəzisidi. – Rza döşəkcənin üstündə bardaşqurma oturan anasına baxdı, Ağbəyim onun sözlərini birçə dəfə kirpik çalmaqla təsdiqləyəndə, Rza başladı, ürəkli-ürəkli danışmağa: – Onun adı Gümüşgöldü, – dedi. – Gecələr tamaşa eləsən, görərsən ki, gölün suyu elə parıldaıyır, deyirsən, bəs su döyül bu, doğrudan da gümüşdü, əridib töküblər bura. Bu yer qədimdə belə olmayıb ha. Burda şəhər varmış... Batıb, gedib. Təkcə Gümüşgöl qalıb. Onun da suyu azalıb. – Rza üzünü Ağbəyime tutdu. – Heylə döyül, ana?

Ağbəyim yenə birçə kirpik çaldı. Rza dedi:

Ay ana, o əhvalatı danışsana... Xanla çoban qızının əhvalatını... Nağıl clo, qonaq da eşitsin.

Ağbəyim gözlərini əvvəlcə döşəməyə, sonra Rzanın üzünə dikdi, yeni özün danış. Bənövşə də anasının yanında yerini rahatlayıb, gözlərini zillədi qardaşının ağzına.

Rza başladı danışmağa:

– Nağıl döyül bu, olmuş əhvalatdı. Burda, doğrudan da böyük bir şəhər varmış. Küçələri, qalaları, evləri... Bu elin böyüyü, sahibi Dağlarxan adlı bir igid imiş. Ox atan, qılınc vuran, at oynadan adam olub. Onun qorxusundan bu həndəvərə yağlı ayaq basmazmış. Amma bir dəfə düşmən qoşun yeridir bu yurda. Dağlarxan da öz qoşununu yığır başına, Hüsnişübhəyim adlı arvadını yanına çağırır deyir ki, Hüsnişübhəyim gedirəm davaya, bu el-oba sənə tapşırıram, deyir, sən kişi təki qoçaqsan, qeyrətlisən, yurd-yuvamızdan muğayat ol. Dağlarxan bunu deyib, qoşunu aparır düşmənin üstünə... Dağlarxanın beş-altı arvadı varmış – o vaxtlar hər kişinin ən azı üç arvadı olurmuş, indi birindən artıq qoy-murlar almağa...

Bu yerdə Rza yaşlı adam sayağı başını mənalı tərzdə tərpədir gülümsədi və Orxan onun təbəssümündən bir az da nurlanan çöhrəsinə baxıb fikirləşdi ki, bu arıq, durnaboğaz oğlanın danışığı da dünyagörmüş kişilərin danışığı kimi şirindi, təmkinli idi. Rza dastan söyləyən yeni-yetmə aşığa oxşayırdı, təkcə sədəfli sazı əskik idi.

Rza ona diqqətlə qulaq asan ana-bacısına baxa-baxa:

– Hüsnişübhəyim çox ağıllı, diribaş, tədbirli gəlin imiş, – dedi. – Əri davaya gedəndən sonra mahalın bütün ixtiyarını alır əlinə. Qoymur ki, birçə sünbül də it-bata düşsün, birçə dıdır yoxa çıxsın, birçə buzovun burnu qanasın. Hüsnişübhəyim çoban qızıymış, Dağlarxanın o biri arvadları – dövlətli kişilərin qızları paxılığını çəkirmişlər Hüsnişübhəyimin. Belə də iş olar? Çoban qızı gəlib bizim üstümüzə hökmranlıq eləsin? Bunu nə allah götürər, nə bəndə... Hüsnişübhəyim həm də səxavətli imiş, kasıb-kusuba əl tutarmış, acların qarını doyuzdurarmış. Camaat da çox istəyirmiş onu. Xanın o biri arvadları sözü bir yerə qoyurlar ki, Hüsnişübhəyimin başını əksinlər. Gün o gün olur ki, Dağlarxanın qoşunu düşməni tar-mar eləyir. Dava qurtarır, Dağlarxan qoşun-leşkərin qabağında şəhərə qayıdır. El-oba başlayır bayram eləməyə. Qoyunlar kəsilir, qazanlar asılır. Çalan kim, oynayan kim... Dağlarxan görür ki, buralarda salamathıqdı, dinclikdi, taxıl biçilib, qışın azuqəsi toplanıb, camaatın da kefi kökdü. Görür ki, bu mahal nə təhər qoyub-gedibse, eləcə də var, hələ qoyub getdiyindən bir az da yaxşıdı. Dağlarxan başlayır o biri arvadların yanında çoban qızından razılıq eləməyə. Deyir, sağ ol, Hüsnişübhəyim, mən yaşa, mənim sənə hörmətim yerdən göyəcəm artıdı... Xan belə deyəndə o biri arvadlar paxılıqdan qovurğa təki qovrulurlar. Hərəsi xanı təkbətəkliyə salıb deyir, əşi, sən nə danı-

şırsan, nə qoyub axtarırsan? Sən davada ölümün üz-üzə duranda çoban qızı sənə adını ləkələyib, namusunu yerə vurub, sənə xəyanət eləyib; çoban qızı hər gecə sənə evindən xelvətcə gedirdi, allah bilir, hansı kişiylə görüşüb səhərə yaxın qayıdırdı... Arvadlar o qədər deyirlər, o qədər danışirlər ki, axırda xanın qulağını doldurub, ağlını əlindən alırlar. Xan Hüsniyyəyimi yanına çağırıdır və qəzəblə soruşur ki, çoban qızı, bu mahalda mənə kimə dəyişmişən? Hüsniyyəyim qalır mat-mə-əttəl, deyir, canım sənə sadəgə, xan, bu mahalda sənədən qeyri kişi varmı ki, sənə də ona dəyişəm?... Xanın hirs soyumur, ayağını yerə dirəyir ki, tez ol, bu dəqiqə aşnanın adını de, de görüm kimdi sənə aşnan, ikinizə birçə qəbir qazdıracam ki, həmişəlik bir yerdə olasınız. Hüsniyyəyim cavab verir ki, başına dönüm, xan, ayaqlarının altında ölüm, mənim aşnam-zadəm yoxdu, sən ürəyimdə eşqdən bir qala qurmusan ki, onu fəlek də dağıda bilməz. Hüsniyyəyim nə qədər yalvarır, and-aman eləyir, Dağlarxan yumşalmır ki, yumşalmır, inanmır ona. Belə olanda çoban qızı deyir; indi ki, mənə inanmırsan, onda mənim qalmağımdan ölməyim məsləhətdi – inam olmayan yerdə nə məhəbbət, nə hörmət – əmr elə, boynumu vursunlar. Xan əmr verir ki, Hüsniyyəyim öldürülsün, özü də camaatın gözü üçün qabağında, Gümüşgöldə qərşə olsun... Gecə Hüsniyyəyimi gətirirlər Gümüşgölün qırağına. Ay çıxıb, su par-par parıldayıb adamın gözlərini qamaşdırır, camaat da dayanıb zülüm-zülüm ağlayır. Hüsniyyəyim üzünü göyə tutub deyir; ey bizi heçdən var eləyən xəliq, sənədən savayı pənəh yerim yoxdu. Mən ölümdən qorxmuram, ancaq mənə o dünyaya xəyanətkar kimi, bishərəf kimi göndərme, ya rəbb! Günahsız olduğumu el-obaya da, canımdan çox istədiyim ərimə agah elə... Hüsniyyəyim belə deyib yavaş-yavaş qədəm basır gölə, ha gedir, su heç topuğunacan qalxmır bunun. Camaat görür ki, əy, batmaq nədi, çoban qızı budu ey, suyun üstünən addımlayıb gedir, elə bil şüşə teki yolnan yeriyir. Hüsniyyəyim ehmal-ehmal gedib gölün o biri tərəfində çıxır quruya. Camaatın matı-qutu quruyur. Dağlarxan məəttəl qalır bu işə. Deyir, əgər çoban qızının günahı olsaydı, Allah-taala onu göldə batırdı. Xan sevindiyindən başlayır ağlamağa. Əmr eləyir ki, o biri arvadları çəksinlər ortalığa. Xanın o biri arvadlarını itələyib salırlar gölə, deyirlər, di yeriyin görək nə təhər yeriyirsiniz. Bədbəxtlər çumalanıb giriblər gölə. Su əvvəlcə çıxır dizlərinə, sonra qurşaqlarına, sonra boğazlarına, sonra da boy vermir, boğulub ölürlər... O vaxtdan Gümüşgöl olur adamların günahını ölçən mizan-tərəzi. Bir kəsin təq-

sirkar olub-olmadığını bilmək istəyəndə onu dartıb gətirmişlər Gümüşgölün qırağına. Günahı olan adam qorxusundan girməzmiş gölə. – Rza gülümsəyə-gülümsəyə Orxana baxıb: – İndinin özündə də heç kim Gümüşgölə girmir, – dedi, – heç kim çimmir orda. Hamı ehtiyat eləyir ki, birdən nədəsə günahkar olar, batar göldə.

Rza dərindən nəfəs dərib susdu. Aşaqlıq daxmada sükut uzun çəkdi, sanki cıncırını çıxartmağa heç kim ürək eləmirdi. Ağbəyim damarlı əllərini dizlərinin üstünə qoyub oturmuşdu. Qarşı divara zillənmiş baxışlarından laqeydlilik, tərki dünyalıq yağırdı. Bənövşənin gözləri yol çəkirdi, çiylək rəngində olan dodaqları hərdən səyriyirdi, deyəsən, Bənövşə çoban qızının aylı gecədə Gümüşgölün üzü ilə addımladığını görürdü, ürəyində Hüsniyyəyimə nəse deyirdi. Rzanın üzündə arxayındılıq ifadəsi dolaşdı. Rza, çoban qızını ölməyə qoymayan taleyin hökmündən də, savab-günahları ölçən Gümüşgöldən də razı idi. Orxan gah Rzaya baxırdı, gah da qadınlara. Baxırdı və əldən-ayaqdan uzaq bir dağın başında yaşayan adamların ağlatmaz əfsanəyə inanmaqlarına təəccüblənirdi. Yalan yalandı, istəyirsən adını “əfsanə” qoy, istəyirsən “nağıl”. Belə söyləmələri dərddə adamlar təsəlli üçün düzəldiblər. Bu quraşdırmanı Səfa cənnətlə almazdı, amma Bənövşəyə bax – kim bilir, Hüsniyyəyimin hekayətini neçənci dəfə eşidir – budu ey, gözləri dolub bu avam qızın.

Qapı zərblə açıldı. Dəmir çöldən üzünü Rzaya tutub acıqlı-acıqlı: – Bəri gəl, ə, sənədən işim var! – dedi.

Rza tələm-tələsik daxmadan çıxıb qapını çəkdi.

Ağbəyimlə Bənövşənin nəzərləri örtülü qapıya zillənib qaldı. Dəmir çöldə tez-tez nəse deyirdi, hərdən Rzanın da səsi eşidilirdi, amma başa düşmək olmurdu ki, söhbət nədən gedir. Sonra birdən danışmaq kəsildi. Qadınlar narahat-narahat baxışdılar. Ağbəyim qalxıb balaca pəncərədən çölə nəzər saldı, deyəsən, heç nə görmədi. Qulağını qapıya tərəf tutub dinşədi: səs-səmir yox idi. Arvad pəncərənin qabağında quruyub qaldı, elə bil daxmadan çıxmağa ürək eləmirdi. Bənövşə ayaqlarını altına yığıb oturmuşdu, başını yuxarı qaldırmırdı. Orxan isə çarpayının üstündə mütəkkəyə dirseklənib, gah Ağbəyimə, gah Bənövşəyə baxırdı. Daxmada adamın canını üzən bir sükut vardı. Orxan bilirdi ki, Rza gələncə bu sükut beləcə davam eləyəcək...

Rzanın qayıtmağı azı yarım saat çəkdi. Rza qanıqara qayıtmışdı. Gəlib Orxanla qabaq-qənşər dayandı, utancaq uşaq təkən dirənə-dirənə:

– İncimə, – dedi. – Bu gecə ayrı yerdə qal... Belə məsləhətədi... Yer var... Atlıxan dayıgildə qalacaqsan...

Orxan o dəqiqə Bənövşəyə baxdı, gördü ki, qız başını bir az da aşağı dikib Ağbəyim xəcalətindən içəridə dayana bilməyib çölə çıxdı.

Rza fərməşi küncdən götürdü.

– Bunu da tullayıram maşınma... istəmişdin, – deyib, anasının dalınca getdi.

Orxan üreylində “zatına lənət, Demir” deyib, çarpayıdan düşdü. Hiss elədi ki, pərtlikdən qıçları əsir. Az qaldı qışqırıb desin ki, “bu hayıfı səndə qoymayacam, zırrama oğlu zırrama!” Orxan qəti əmin idi ki, Demirin bütün hoqqası Bənövşəyə görədi. Qıza baxdı. Qız döşəmədə yumağa dönmüşdü, elə bil nəfəsi tükənmişdi. Orxan Bənövşəyə baxdı, baxdı və birdən dəli şeytan dəli bir fikrə saldı onu. Orxan güman elədi ki, dəli şeytanın sözüne baxsa, Demirdən min qat hayıf alar, yandırır yaxar, külə döndərər onu.

Orxan gözlerini açıq qapıya zillədi, dəli şeytanın pıçıldadıqlarını səsi titrəyə-titrəyə astadan Bənövşəyə dedi:

– Gölün qırağında səni gözleyəcəm. Gecəyarıdan keçəndən sonra gəlsən ora. Eşitdin?

Orxana elə gəldi ki, onun bir cə addımlıqdan dediklərini Bənövşə eşitmədi.

Atlıxan çiyini dirəmişdi buxarının qırağına – əynində sıxıqlı da vardı, amma, deyəsən, yenə canı qızdırdı – ocağı maşa ilə hey eşələyirdi. Orxan döşəkçenin üstündə Atlıxanla üzbəüz əyləşmişdi, kişi hər dəfə közü tərpedəndə ocaqdan yaşıl tüstü qalxırdı və Orxanın gözleri gicişib sulanırdı. Güləndam daxmanın aşağı tərəfində bardaşqurma oturub yun didirdi. Heç kim dinib-danışmırdı. Atlıxan da, Güləndam da bikef görünürdü. Orxana elə gəlirdi ki, qocalar bu dəqiqə onun barəsində fikirləşirlər. Fikirləşirlər ki, Demir şəhərdən gəlmiş bu oğlanı Rzağilin evindən iti qovan kimi qovdu.

Bura qədəm basdığı dəqiqədən Orxanın hirsli-hikkəsi sovuşmuşdu. Bənövşəni görüşə çağırdığı üçün peşmançılıq çəkirdi, üreylində dəli şeytanın qırıqdan keçəninə də söyürdü. “Yaxşı deyiblər ki, hirsli başda ağıl olmaz”. Orxan çox düşünüb-daşındı və axırda inandırıldı ki, Bənövşə görüşə gəlməyəcək. Onda rahat-rahət nəfəs alıb, daxmaya birinci dəfə arın-arxayın nəzər saldı. Bu da Rzağilin daxmasına oxşayırdı. Şey-

şüyləri də eyni idi; fərməş, xurcun, dolu çuval, tabaq, divardan asılmış yeddilik çıraqlar... Təkcə çarpayı yox idi burda.

Orxan birdən-birə darıxdı, içəridəki sükutdan tənə gəldi. “Görəsən, bu qocalar dillənəcəklər, ya yox?”

Atlıxan Orxanın qəlbindən keçənləri duyubmuş kimi, ocağa baxa-baxa başını tərpedib, elə bil bayaqdan üreylində götür-qoy elədiklərinə yekun vurdu.

– Hə. Demir belə Demirdi. – dedi.

Orxan anladı ki, Atlıxan daşı onun bostanına atır, gözlerini kişinin tüklü üzünə zillədi; Demirin necə Demir olmağı Orxançün çox maraqlı idi.

Kişi hələ də ocağa baxa-baxa:

– Xoşludu, – dedi. – Yetim olub, gözüqırıq olub. Caynağına keçirt-diyi şeyi cəmi-ələm tökülə də onnan ala bilməz.

Orxan soruşdu:

– Demir onların nəyidi?

Atlıxan maşa ilə ocağı eşələyə-eşələyə:

– Heç nəyi, – dedi.

Güləndam yun diddiyi yerdə əl saxlayıb, söhbətə qarışdı:

– Niyə demirsən ki, Bənövşənin deyiklisidir?

Orxan indicə diqqət yetirib gördü ki, Atlıxanla Güləndam bir-birlərinə yaman oxşayırlar, elə bil ər-arvad yox, qardaş-bacı idilər. İkisnin də burnu yekə idi, sifəti uzunsov, gözleri dəyirmi idi. İkisnin də alnında, üzündə nazik qırıqlar vardı.

Qocalar başladılar Orxanın bilmədiyi məsələlər barəsində mübahisə eləyə-eləyə danışmağa.

Kişi dedi:

– Nə deyiklibazlıqdı? Bənövşənin göbəyini Demirə kəsməyiblər ha.

Arvad dedi:

– Nə olsun? Bu obanın it-pişi də bilir ki, Demir Bənövşəni istəyir.

Kişi dedi:

– Oğlanın istəməyiynən döyül ha, gerek qızda istəsin.

Arvad dedi:

– Qızın lap üreylə də uçur. Bənövşə bir əppək yesin, beşini də allahyolu versin ki, Demir onu alacaq.

Kişi dedi:

– Bənövşə Demirə getse, Demir papağını göyə atsin.

Bu yerdə Güləndam dözə bilməyib, səsini bir az qaldırdı.

–Əşi, sən allah, nainsaf danışma, – dedi. – Dəmirə nə olub? Canavar təkı oğlandı.

Atlıxan didilib köhnəlmiş qulaqlı papağını başından götürüb çırtmalaya-çırtmalaya:

– Dəmir qoçaq oğlandı, – dedi. – Diribaladı, amma... – Papağı başına qoydu... – amma gönüqalındı. Qanacağı olsaydı, Ağbəyimin evində ağalıq eləməzdi. Bənövşənin nişanlısı-zadı döyül hələ.

Ərinin avam-avam danışmağına Güləndam, deyəsən, bir az hirs-ləndi.

– Əşi, əşi, – dedi, – nişanlının buynuzu olur?... Bəs nişanlı nə təhər olur? – Güləndam yun topasını itələdi qırağa, yəqin fikirləşdi ki, dünyanın bir para işlərindən bixəbər Atlıxanı indi bezi mətləblərdən hali eləmək yun didməkdən çox-çox vacibdir.

– Əşi, Dəmirin haqqı var, – dedi. – Haqqı var ki, o öydə böyüklük eləsin. Bəs qazancını onlara yedizdirəndə yaxşıdı? Əlinə keçəni Ağbəyimin daxmasına dartır. Rzanı yanında hərəyir ki, Rzanın da ağzı əppəyə çatsın. Bəs nə bilmişdin, Atlıxan? Bənövşənin ucbatından Dəmir bu dağlarda sərgərdandı. Yoxsa, nə iti azmışdı onun buralarda! Tək oğlandı, gedib ruzulu yerdə bəy balası təkı dolanardı. Ağbəyimin evinə bir həyan lazımdı, Atlıxan, heylə demə. O öyün başpapaqlısı Rzadı, Rza da hələ uşağıdı. Bənövşənin qurumsaq dədəsi kişi olsaydı, qalib külfətinə ağsaqqallıq eləyərdi.

Atlıxanla Güləndamın danışığından Orxan öyrəndi ki, Bənövşənin atası da var. Öyrəndi ki, bura mal binəsidir – malabaxanlar burda yaşayırlar – Çapıqqayanın o tərəfində qoyun binəsi yerləşir. Bənövşənin atası da həmin o qoyun binəsindədir, sağ-salamatdır, canı buz baltası kimidir, özü də orda evlənib, iki oğlu var, üçgözlü evi var, bu yaxınlarda da “Jiquli” almaq niyyətindədir. Orxan onu da öyrəndi ki, Bənövşənin atası bu yanlara ayaq basmır, burdakı uşaqlarına “görüm-baxım” eləmir. Güləndam dedi ki, Ağbəyim aydan arı, sudan duru qadındı, di gəl ki, yazıq cavan yaşıdan ərsiz qaldı, çünki əri namərdin, nankorun, sor-

qabaq – qəzetdə şəkli çıxıb, özü də bir kişiyinə çiyin-çiyinə. Əri deyib ki, Ağbəyim, yaxşı xəlçə toxumağın tifağını dağıtdı sənin, naməhrəm kişilərinə laqqırtı vuran arvad mənə lazım döyül, get, o yad kişilər, o da sən... Ağbəyim deyib, ay camaat, ay həzarat, o şəkildəki kişi xəlçə ustasıdı. Türkmənistandan gəlib, mənə onnan yanaşı qoyub şəklimizi çəkdilər, mənə nə günah var? Əri deyib, yox ki, yox... qurumsağın əməlinə bax, sən allah, qoyun binəsində cavan bir qıza uyubmuş, evdən getməkçün şəkli bəhanə eləyib... Ağbəyim o gündən biri xəlçə toxumağın daşını atandır ki, atıb. Uşaqlarını da götürüb köçüb bura.

Bunu eşidəndə Bənövşənin atasının dalınca Orxan üreyində yağlı bir söyüş söydü. Sonra durub daxmadan çıxdı. Başını qaldırıb, tərtemiz göyde sayrışan ulduzlara baxdı, elə ulduzlara baxa-baxa Bənövşənin atasının dalınca yenə üreyində yağlı bir söyüş söydü. Sonra yaxına, uzağa göz gezdirdi. Hər yan bəmbəyaz idi. Binədəki daxmalar, alaçıqlar apaydın görünürdü. Xeyli aralıda Çapıqqaya yuxuya getmiş nəheng kimi qaralırdı. Səs-səmir eşidilmirdi, elə bil binənin üstünə qarşdakı dağın sükutu çökmüşdü.

Orxan üreyinin tıppılısına qulaq asa-asa Gümüşgölə tərəf yeridi. “Kaş Bənövşə gəlməyəydi... Kaş gəlməyəydi...” Get-gedə qatılşan sükutdan Orxan bir az vahimələndi, özünü dünyanın olçatmaz, ünyetməz guşəsinə atılmış kimi tək-tənha hiss elədi, ancaq hardasa bir it hürdü və Orxanın üreyini bürümüş tənhalıq hissi, vahimə o dəqiqə sovuşdu. Orxan, hətta, görüşə getməyinə və gecənin belə işıqlı, əsrarəngiz olmağına sevindi də. Fikirləşdi ki, oğlanla qız ilk görüşə çıxanda gecə elə belə nurlu olmalıdır, gecənin vücudundan sirt, məhəbbət yağmalıdır. Orxan addımlarını yeyinlətdi: “Kaş Bənövşə gələydi... Kaş gələydi...”

Bənövşə gəlməmişdi. Orxan dayanıb gözlədi. Gölə baxdı, elə bildi güzgüyə baxır: ay da, ulduzlar da sayrışırda orda. Orxan bu rəngdə su görməmişdi: sanki gümüşü əridib yepyekə bir çalaya tökmüşdülər və yergöy işığını bu gümüşdən alırdı. Gölün üstü ilə addımlayan Hüsniyəyim gəlib durdu Orxanın gözlərinin qabağında. Çoban qızı əllərini göyə

Qız yaxınlaşıb Orxandan bir-iki addım aralıda dayandı. Birçə donda gəlmişdi, başı da açıq idi. Soyuqdanmı, qorxudanmı yüngülce titrəyirdi.

Orxan soruşdu:

– Niyə qalın geyinməmişən?

Bənövşə gölün parıldayan səthinə baxa-baxa cavab verdi:

– Qalın geyinseydim, duyuq düşərdilər.

Orxan qıza doğru bir addım atdı, qız da bir addım geri çəkildi:

– Bura nahaq gəlmişik, – dedi. – Görsələr, bizi tikə-tikə doğrayarlar.

Orxan başa düşdü ki, qız “doğrayarlar” deyəndə Dəmiri nəzərdə tutur.

– Qoy görsünlər, – dedi. – Qorxursan?

Bənövşə “bilmirəm” mənasında çiyinlərini çəkib, ayın şəfəqindən daha da işıqlı, nurlu görünən gözlerini Orxanın üzünə zillədi. Dodaqlarına Orxana tanış olan təbəssüm qopdu. Təngiyən nəfəsini nizamlamağa çalışıb, qırıq-qırıq dedi:

– Səni... yuxuda... görmüşdüm.

Orxan:

– Nə vaxt? – dedi və Bənövşənin əlindən tutmaq həvəsinə düşdü, ancaq qızı ürkdəcəyindən qorxub, yerindən tərpənməyə cəsarət eləmədi.

Bənövşə ay işığında Orxanın üzünə zənle baxa-baxa:

– Çoxdan, – dedi. – Sən bu binəyə gəlməmişdən.

Orxan istədi soruşsun ki, “axı, sən məni tanımaya-tanımaya yuxuda necə görə bilərdin”, qız ona ağzını açmağa macal vermədi.

– Səni görməmişdim ha, – dedi. – Yuxuma girən ağsaqqal, nurani bir kişi idi... Xızır peyğəmbər... ürəyimə dammışdı ki, bu qoca kişi Xızır peyğəmbərdir... Mənə dedi ki, sizin binəyə atlı bir oğlan gələcək, həmin oğlan sən qismətidir... Sən geldin, intəhası at əvəzinə məşını sürüb gəldin. Nolar, məşın da minikdi... Mən səni hər gün gözləyirdim. – Bənövşə səsini alçaltdı, az qala pıçıldı ilə: – Sən mənim qismətim-sən, – dedi.

Orxan keyiyib qaldı. Danışmaqçün fərli söz tapa bilmədi. Ürəyində döndə-döndə: “Ay avam, ay avam”, – dedi. Handan-hana əlini qıza uzadıb, dilini ağzında güclə tərpətdi:

– Bənövşə...

Qız başını bulaya-bulaya dala çəkildi və birdən dönüb binəyə tərəf qaçdı.

Orxan sözlərinin yarımçıq qalacağından qorxub, tələsə-tələsə dedi: – Sabah səni burda gözləyəcəm! Elə bu vaxt! Mütələq gəl! Eşitdin?!

Yenə bilmədi ki, Bənövşə onun dediklərini eşitdi, ya yox.

Səhər açıldı, yeri-göyü ağappaq nura qər q eləyən günəş qalxıb durdu binənin üstündə. Orxan darıxa-darıxa fikirləşdi ki, burda günəş çox ləng tərpənir. Bu gedişlə öz mətəsinə çata bilməyəcək o və bu yerlərə qaranlıq düşməyəcək, gecə öz növbəsini gözləyə-gözləyə qalacaq Çapıqqayanın o tərəfində.

Günün ömrünü qısaltmaq üçün nəsə bir işlə məşğul olmaq lazım idi. Orxanın yadına düşdü ki, Rza fərmaşı “Jiquli”nin dal oturacağına tullayıb

Orxan həmişə məşında gözdirdiyi dama-dama dəftərlə karandaşı götürdü, fərmaşı çiyinə atıb, dərədəki meşəliyə getdi... İri vələsin qapqara kölgəsində oturub, fərmaşı yerə sərdi. Xovlu fərmaş bir neçə yerdən didilib-yeyilmişdi, elə bil güvənin ağzından çıxmışdı, amma hələ rəngini itirməmişdi. Üstündə pəncərə şəkəsinə xatırladan bezək vardı, bezəyin də dörd yanında xırda-xırda, sarı, qırmızı dairələr... Bu sarı-qırmızı dairələrin arasında enli, uzun, ağ bir zolaq keçirdi; fərmaşın belinə dolanmış ağ kəməre oxşayırdı, ancaq Orxan bunu, nədənsə, ağ cığıra bənzətdi... Ağbəyimin ömür cığına... Gedib hardasa qırılırdı. Görsən, zalım əri olmasaydı, Ağbəyim bu cığırla hara gedib çıxacaqdı? Gərək etibarsız, üzüdnük ərinə görə bütün dünyadan küsməyeydi Ağbəyim, qollarını yanına salıb durmayaydı, tələyinin ağ cığına düşüb lap ayacan, günəşəcn gedəydi.

Orxan fərmaşı astar üzünə çevirib ilmələri saymağa başladı və birdən ona elə gəldi ki, hər dilinin altında ecəzkar bir səs gizlənən nəhəng pianonun şirmayı dillərini sayır. Bu nəhəng piano onun qulağına nəsə pıçıldadı. “Azərbaycan” mehmanxanasının restoranında sarıbənz oğlanın barmaqlarından süzülen həzin, kövrək bir mahnının avazı Çapıqqayadakı vələs ağacının qapqara kölgəsini işığa qər q elədi. Orxanın ürəyində bir tel titrədi: “Tut ağacı boyunca...” Və daha əli işə yatmadı. Üzünü ha yana tutdusa, Bənövşə dayandı gözələrinin qabağında. Güman elədi ki, şirin yuxu görür – axı, bezən adam yuxuda gördüklərini yuxu olduğunu bilir – bu dünyada nə “Çapıqqaya” deyilən yer var, nə Gülmüşgöl, nə də Bənövşə. Orxan gözələrinə açıb görəcək ki, darısqal bir otaqda dəmir çarpayının üstündədi. Görəcək ki, ara qapı açıqdı və Fatma həkimin o biri otaqda dedikləri açıq-aydın eşidilir: “Sən bu evə

halal süd əmmiş, təmiz bir qız gətirəsen gerek". Ancaq Orxan bilirdi ki, gördükləri gerçəkdi: həqiqətən bu dünyada "Çapıqqaya" deyilən bir yer var, bu yerdə suyu gümüşə çalan göl var, qaragözlü Bənövşə var və onu da bilirdi ki, günün ömrü nə qədər uzun olsa da, gün karvanını sürüb gedəcək, sonra gecə Çapıqqayanın dalından çıxıb öz yerini tutacaq. Bax, onda ay da, ulduzlar da Gümüşgölün şəfəqli suyunda çiməcək və Orxan bu şəfəqli gölə baxa-baxa, ürəyi dadlı bir intizarla döyünə-döyünə Bənövşənin yolunu gözleyəcək. Gələcəkmə Bənövşə?... Gələcək! Qismətinin dalınca gəlməli idi.

"Qismət" sözüne Orxanın gülməyi tutdu. O dəqiqə də yadına Demir düşdü. Nə hirslandı, nə sevindi. Ürəyində Demirə qarşı acıq, kin yox idi. Heç nə yox idi. Heç yazığı da gəlmirdi ona. "Demir yazıq deyil, səfehdi. Tanımadığı adama ilk görüşdən rəqib gözüylə baxmaq səfehlik deyil, nədi bəs? Demir şəkli, qısqancdı, qısqanclığı ilə də gülməlidir. Bənövşə sevməyəcək onu. Bənövşənin könlü-gözü Xızır peyğəmbərin yuxuda ona verdiyi qismətin yanındadır".

Orxan vələs ağacının kölgəsində dirsəklənib fikirləşdi ki, yer üzündə birçə yazıq varsa, o da Bənövşədi; yuxuya da inanır, yalana da. Bu qız niyə belə avamdı, fəlak?... Bənövşə safdı... Qəlbi tərtəmizdi onun. Yox! Səfiq, təmizlik – yazıqlıq deyil, cin-ciyyət. Bənövşə xoşbəxtədir. Bu yuxunun sevincindən ürəyi nurla, inamla dolan adam xoşbəxt deyil, nədir bəs? Görsən, bu inamın ömrü nə qədər olacaq? Şəherdən gəlmiş oğlan nə vaxtsa bu inamı öldürməyəcəkmi? Orxan burdan gedən günü Bənövşənin ürəyindəki işığı əbədi söndürəcək. Onda Bənövşə olacaq bu dünyanın ən yazıq adamlarından biri.

Orxanın gicgahları başladı atmağa. Sonra bu döyüntü qulaqlarına keçdi onun: gupp... gupp... gupp... Orxan dikəlib oturdu. Narahat-narahat yar-yörəyə, aşağı-yuxarıya baxdı. Bu dərədən nə Çapıqqaya görünürdü, nə binə. Təkcə yamyaşıl yarpaqların arasından sapsarı günəş görünürdü göyde, Orxan gözləri qamaşa-qamaşa günəşə baxdı, fikirləşdi ki, bu dəqiqə Bənövşə də gözləri qamaşa-qamaşa sapsarı günəşə baxır və onların baxışları günəşin bir qızılı telində birləşir. "Aparacam onu şəhərə". Orxan özünün bu qəfil qərarına, qətiyyətinə heyrətləndi. Hiss elədi ki, ürəyi cır-cır çırpınır. Qulaqlarındakı guppultunun şiddətindən gözlərini yumub, arxası üstə uzandı. "Bənövşəni aparacam Bakıya – qoy kim mənə gülür gülsün – aparacam və deyəcəm, ay ana, təmiz qız arzulayırdın, buyur, bu da sənincün təmiz qız. Dağ çiçəyi kimi tərdi, təzədi. Gəlinini qəbul elə, Fatma həkim. Noolsun ki, ali təhsili yoxdu.

Savadlı qızların ədalətli danışığından təngə gəlmişəm, vallah. Yer in altına da, üstünə də belə olan qız lazım deyil mənə. Çoxbilmiş qızlardan qorxuram... Amma Bənövşə... İnanıram ki, başdan ayağa məhəbbətədi, itaətədi Bənövşə. Ona yad olan şəhərlilərin içində mənə canından artıq istəyəcək, ürəyinin oduyla mənə isindirəcək. Mənə Bənövşəyə yuxuda Xızır peyğəmbər verib. Mən bu qızın bəxtiyəm, taleyiyəm, qismətiyəm. Bənövşə qismətinin üstündə yarpaq kimi tir-tir əsəcək. Mənə bundan artıq nə lazımdı, ay ana?... Hə, Fatma həkim, gülürsən, işlərin düzəlib, dəyərsən".

Orxan təzədən dikəlib oturdu, kürəyini ağacın gövdəsinə söykəyib gülümsədi. Qərarını daha götür-qoy etməyəcək. Dedi, qurtardı! Bənövşəni aparacaq, vəssalam. Bənövşə onun sevimlisidi, özizidi, gözəl-rinin işığıdı. Bənövşə onun arvadı olacaq.

"Görsən Səfa neynəyəcək onda? Heç nə... Onsuz da məndən ayrılmaq istəyirdi. Bir dul kişi tapıb gedər ərə. Könlünə ər düşüb – kimliyinin dextli yoxdu, təkli ər olsun". Orxan xəyalına gətirdi ki, Səfa başqa bir kişinin yanındadı. Gördü ki, kişi üzünü Səfanın süd rəngli üzünə sürtür, onun şabalıdı saçını tumarlayır, dodaqlarından, ağappaq boğazından öpür. Orxan qısqanclıq hissi keçirmədi, elə bil Səfanı heç tanıyırdı. İndi burda, vələs ağacının dibində oturub, restorandakı gecəni xatırladı. Orxanı qara-zad basmamışdı, ağı başındaydı Orxanın, gözləri də hər şeyi yaxşı seçirdi: görmüşdü, Yavərin binamus hərəkətini açıq-aydın görmüşdü, Yavər Səfanı öpdü, Səfa cıqırımı da çıxartmadı. Yavər sıyıqdı, sırtıqdı, arsızdı, ondan belə alçaqlıq gözləmək olar. Bəs Səfa?... Hə, gidi dünya, belə-belə işlərin varmış sənə? Adam oturub dərin-dərin fikirləşəndə əməllər, hoqqalar çıxır ortalığa, di baş sındır ki, düyününü açacaqsan bunların. O gecə xain-xəyanətəkar Yavərin oğurluq öpüşündən sonra Səfanın birdən-birə dəyişməyi, dönməyi, Orxana olan soyuqluğu, yadlığı düyün deyil, nədir bəs? Düyündü, can-ciyər, düyündü. Bəs onda Orxan Yavəri niyə şillələmədi, niyə tənqidləmədi, niyə qovmadı? Yəqin sevmirmiş Səfanı, yəqin onu Səfaya bağlayan əsl məhəbbət deyilmiş. Hə, can-ciyər, elə bu da bir düyündü. Əgər Yavər Orxanın gözlərinin qabağında Bənövşənin boynundan öpsəydi, neynərdi Orxan? "On ikinci mərtəbədən atardım qurumsağı". Orxan hiss elədi ki, Yavəri, Səfanı xatırladıqca hirsələnir. Cəhənnəmə olsun Yavər də, Səfa da. Yaxşısı budur yadına könüləçən əhvalatlar, adamlar salsın. Bu dağın başında Ağazəkini xatırlamaq Yavəri xatırlamaqdan min kərə yaxşıdır. Ağazəki gül kimi adamdır. İndi yəqin Mirzə

Muxtarın evinin sağındakı balaca meydançada, bir kubik daşın üstündə oturub qabağında da iki-üç butulka pivə. Məhlə uşaqları ona balaca cürçənəklərdə noxud da gətiriblər. Ağazəki pivədən içir, noxuddan ağzına atır və həmişə dəmlənəndə dediyi sözləri deyir: “Alə, mən ölüm, mənəm yaşadığım küçənin adına bax: Duxovski pereulok... Saymışam, uzunluğu qırx səkkiz addımdı. Bu nə küçədi, alə, bu nə addı? Kimə adres verirsən iki gün axtarır, tapa bilmir. Görək deyəsən ki, Qulaməlinin kababxanasının tinindəki küçə. Bir dəqiqəyə tapırlar, mən ölüm... Qulaməli rəhmətlik, iyirmi ildə o dünyadadı, hələ də “Qulaməlinin kababxanası” deyirlər, elə bil Baksovet rəhmətliyin adına qoyub kababxananı... “Şaşlıcnaya imeni Qulaməli...”. Ağazəki pivəni içib qurtarandan sonra bəzilərinin savadsızlığını sübuta yetirmək üçün xoruz səsi eşitməmiş suallar verəcək: “Xaloğlu, de görüm Napolyon rəhmətə gedəndə temperaturası neçə qradus idi onun?” Ağazəkinin sualları üstündə çoxları baş sındırır. “O hansı ölkədi ki, orda atlar adamlardan çoxdu?”, “Adama əmi yaxındı, yoxsa dayı?...”. Ağazəki Orxanı da pərt eləmişdi. Onda Orxan ya ikinci, ya da üçüncü sinifdə oxuyurdu. Ağazəki Orxanın bir çantasına, üz-gözüne baxıb, yanında-kılara demişdi ki, “mən ölüm, Fatma doxtorun oğlu professoru oxşayır. Budu ey, alını ənni, gözləri qara əncir boyda, başı da kruqlı. Allah qoysa, çeşmək də taxacaq, olacaq nastoyaşi professor”. Sonra Ağazəki Orxanın qara əncir boyda gözlərinin içinə baxıb soruşmuşdu: “Professor, de görüm dünyaya toyuq əvvəlcə gəlib, yoxsa yumurta?” İndiyəcən Orxan bu sualın cavabını tapmayıb və Ağazəki də ömründə toyuğun yumurtladığını görməyən məktəb uşaqlarını bu sualı ilə indiyəcən utandırır.

Ağazəkinin İçərişəhərdə hörmət elədiyi, saydığı, sual vermədiyi bir adam vardı, o da Mirzə Muxtar idi. Mirzə Muxtarı görəndə qalxıb baş əyərdi və həmişə onun ardınca qürurla baxa-baxa yanındakılara deyərdi: “Bilirsiz necə kişi olub bu?” Mirzə Muxtarın əvvəllər necə kişi olduğunu nə Ağazəki görmüşdü, nə də onun tay-tuşları. Mirzə Muxtar İçərişəhərdə hamı ehtiram göstərirdi: balaca da, böyük də.

Mirzə Muxtar boylu-buxunlu bir kişi idi. Qoca olsa da gözləri hələ nurdan düşməmişdi. Yad adamlara da köhnə tanış kimi gülümsəyə-gülümsəyə baxırdı. Küçədə, məhlədə az görünərdi. Çox vaxt eyvanda dayanıb, budağı pəncərəyə toxunan tut ağacına saatlarla tamaşa eləyərdi. Deyilənə görə, tut ağacını burda Mirzə Muxtarın atası əkmışdi. İki-mərtəbəli binanı da o tikdirmişdi. Guya ikinci mərtəbədəki otaqların

tavanı hər biri kibrit qutusu boyda bəzəkli, qiymətli mərmərdən idi və guya Mirzə Muxtarın atası bu bəzəkli mərmərin hər birini o vaxtın pulu ilə iki manata Fransadan alıb gətirmişdi və guya tavanı da elə Parisdən gəlmə usta düzəltdirmişdi. Mirzə Muxtarın tərifli otaqlarını İçərişəhərdə çox adam görmək istəyirdi, amma görə bilmirdi, çünki nə Mirzə Muxtar bir kimsənin evinə gedirdi, nə bir kimsə onun qapısını açırdı.

Mirzə Muxtarın gözünün ağı-qarası birçə oğlu davadan qayıtmamışdı. Oğlu öləndən sonra Mirzə Muxtarın arvadı evdən çölə çıxmırdı. Hər dəfə Mirzə Muxtar dükana qənd-çay almağa gedərdi. Həmişə damağında əyri qəlyan olardı, soyuq havada boynu qaragül dərilili uzun paltonu çiyinə salardı. Başına paltosunun boyunluğu rəngində yastı, dəyirmi papaq qoyardı. Təzəcə ayaq açan uşaq tək xırda addımlar atardı. Deyirdilər, Mirzə Muxtar inqilab vaxtı Əzizbəyovun yaxın köməkçisi olubmuş, onun gizli tapşırıqlarını yerinə yetirmiş. Od parçası, ürəkli, ciyərli bir oğlan imiş, ən qorxulu işlərə onu göndərirmişlər. İyirmi altı Bakı komissarı tutulanda Mirzə Muxtar Bakıda olmayıb, yoxsa Ağcaqum çölündə onun da sinəsini qırmızı güllə ilə dəlmə-deşik edəçəkdi.

İçərişəhərlilər Mirzə Muxtarın otaqlarını arvadı öləndə gördülər. Gördülər ki, bəzəkli mərmər-zad yoxdu burda, adicə tavanı, o qədər köhnədir ki, çat-çat olub, rəngi tökülüb.

Arvadının ölümündən bir müddət sonra, Mirzə Muxtar da rəhmətə getdi və eyvanına tut ağacının budağı toxunan evi Tambovdan gəlmiş fəhlə ailəsinə verdilər.

Yuxarıda, dağın döşündə bir at kişnoyib Orxanı fikirdən ayırdı. Orxan başa düşə bilmədi ki, Mirzə Muxtarı nə üçün xatırlayıb. Mirzə Muxtar Ağazəkini onun yaddaşından nə vaxt sıxışdırıb çıxarıb? Bu barədə fikirləşmək istəmədi; həm vələs ağacının kölgəsində üşüyürdü, həm də fərmanın üzünü köçürməliydi hələ.

- Elə bilirdim şəhərlilərin hamısı ağ olur... Amma sən qarasan.
- Qara deyiləm, qarabənizəm.
- Nə təfəvüz var?
- Var, Bənövşə, var. Qarabəniz qaradan bir az yaxşıdır.
- Qarabəniz olsan da... qəşəngsən...

– Məni çox istəyirsən, Bənövşə?
– Bəs adam öz qismətini istəməz? Baxtına sən çıxmısan.
– Əgər Xızır peyğəmbər məni sənə qismət kimi verməsəydi, onda necə?

– Elə şey olmaz. Hərənin öz qisməti var. Alnımıza belə yazılıb.

Gümüşgölün yan-yöresi iri, ağ daşlarla dolu idi. Ay işığında bu daşlar gölün ətrafında səpələnmiş qoyunlara oxşayırdı. Qoyuna oxşayan bu daşların birinin üstündə Bənövşə oturmuşdu, birinin üstündə Orxan. Qabaq-qənşər idilər, amma Orxan heyf-silənirdi ki, əli Bənövşəyə çatmır. Çatsaydı, qolunu qızın belinə dolayıb, başını onun başına söykəyərdi və səhərə qədər beləcə oturub ayılı, ulduzlu Gümüşgölün gümüşü suyuna baxardı. Heyf, heyf ki, Bənövşədən bir az aralıdı. Qızın yanına keçməyə də qorxurdu. Neçə kərə cəhd eləmişdi ki, qalxsın, ancaq hər ayağa duranda Bənövşənin ürkdüyünü görüb təzədən oturmuşdu.

Ətrafda adamı vahiməyə salan bir sükut vardı. Bənövşə bir meh əsəydi, gölün üzü qırçınlanıb səslənəydi. Elə bil göl donmuşdu, daşlaşmışdı, burda bir qurbağa da yaşamırdı. Heç olmasa, gündüz bu gölün üstündə qanad çalan quşların biri indi bircə ağız oxuyaydı.

Bənövşə üzünü göyə tutdu:

– Güləndam nəne demişdi ki, kim doqquz işıqlı ulduz sayıb yatsa, yuxuda öz qismətini görər. Saydım... Yuxum çin çıxdı. – Qız gözlərini göyden çəkib Orxanın üzünə zillədi. – Sən də say, – dedi. – Doqquz ulduz say. Üçü məğribdə, üçü məşriqde, üçü də onların arasında...

Orxan zarafatla dedi:

– Saymağına sayıram, amma qorxuram yuxuda başqa adam görəəm.

Qız başını bulaya-bulaya dedi:

– Dilim-ağzım qurusun, yəni allah neylədiyini bilmir? Əstəğfurulla de. Sənin yuxuna, mən girməliyəm.

Orxan gördü ki, qız az qalır ağlarsına. Gülo-güle:

– Zarafat eləyirəm, – dedi və fikirləşdi ki, gerek bu sözlərdən sonra qızın gözlərindən öpüb, ovundurasan onu. Öpməyin əsl məqamıdır, vallah, amma Bənövşəyə necə yaxınlaşasan? Əl vuracaqsan, dəli ceyran kimi daşların üstü ilə hoppana-hoppana qaçıb gedəcək.

Orxanın gülməyi Bənövşəni arxayınlaşdırdı. Qız başıyla göyə işarə eləyib:

– Say, – dedi, – doqquz ulduz seç. Böyük olsun, işıqlı olsun...

Orxan başladı nəzərləriylə göydə ən işıqlı ulduzları axtarmağa.

– Bir... iki... üç...

– İndi bu tərəfdən, məşriqdən, deyib, Bənövşə əlini göyə tuşladı.

– Budu ey, ayın bu tərəfində.

– Hə... dörd... beş... altı

Ortadan da üçünü... Yeddi... səkkiz... doqquz... Bənövşə rahat-rahət nəfəs alıb:

– Vəssalam, – dedi.

Orxan da eynən onun kimi rahat-rahət nəfəs alıb, dedi:

– Bu gecə səni yuxuda görəcəm. Doyunca danışib ürəyimi boşaldacam... Səni yuxuda qucaqlayacam.

Orxan güman elədi ki, bu sözdən sonra Bənövşə durub qaçacaq, amma qız qaçmadı. Başını aşağı salıb, üşüyürmüş kimi, bir az büzüşmüşdü. Gecə serin olsa da, Bənövşə keçən dəfəki tək yenə yüngül geyinmişdi. Yenə başı açıq idi, donu da nazik. Bənövşənin susduğunu görüb Orxan bir az ürekləndi.

Dedi:

– Bənövşə, yəni yuxuda da məni yaxına buraxmayacaqsan?

Bənövşə elə bil Orxanın sualını eşitmədi, saçını barmaqlarıyla daraqlaya-daraqlaya özü sual verdi ona:

– Bu nə addı qoyublar sənə? “Orxan” nə deməkdi?

Orxan kəkələdi:

– Addı də... Atam rəhmətlik qoyub... Bir şair olub... Orxan... Xoşuna gəlmir?

– Gəlir... Amma mən sonralar səni ayrı adla çağıraram. Razısan?

– Mənə nə ad qoyacaqsan, Bənövşə?

– Dağlarxan.

Orxan atasının qoyduğu adı daha çox xoşlayırdı, amma Bənövşənin qəlbinə dəymək istəmədi; kim bilir, Bənövşə nə vaxtdan bəri bu adı əfsanədən çıxarıb ürəyində əzizləyə-əzizləyə gəzdirir, nə vaxtdan bəri öz cəngavər Dağlarxanın yolunu gözləyir.

Orxan:

– Razıyam, – dedi. – Bir şərtlə: mən də səni “Hüsniyəm” çağıracağam.

Bənövşə elə yanıqlı köks ötürdü ki, Orxan özünü saxlaya bilməyib daşın üstündən durdu, gəlib dayandı Bənövşənin qabağında. Bənövşə də qalxdı, gözlərini Orxanın gözlərinə zilləyib qaldı. Orxan hiss elədi

ki, birdən-birə canına üşütmə gəldi. Baxıb gördü ki, Bənövşə də üşüyür, çiynlərini yığb yüngülcə titrəyir. Orxan qızın dodaqlarının səyridiyini də ay işığında açıq-aydın gördü və Bənövşəni bağrına basıb qızdırmaq, lal gölün buz nəfəsindən qorumaq həsrətilə alışıb-yandı. Əlini qızın saçında ehməlcə gəzdirdi. Bənövşə bir az da büzüşdü, Orxanın nəfəsini üzündə hiss eləyəndə dartınıb geri çəkildi. Kəklik tək səkə-səkə gölün sıldırım sahilinə dırmaşdı. Lap yuxarıda şapqa günlüyünə oxşayan uzun, sal daşın üstündə dayandı. Qız ayağını birçə çərək qabağa qoysaydı, uçacaqdı gölə.

Orxan qorxudan boğazı göynəyə-göynəyə:

– Bənövşə... çəkil, – dedi.

Bənövşədən səs çıxmadı. Bənövşə quruyub qalmışdı şapqa günlüyünə oxşayan sal daşın qırağında, kim bilir, bu dəqiqə hara baxırdı, nə fikirləşirdi.

Bənövşə bərkdən:

– Orxan! – dedi.

Və Orxana elə gəldi ki, Bənövşənin səsi bütün binəyə yayıldı, dalğalana-dalğalana gedib, uzaqda qaralan Çapıqqayaya dirəndi.

– Qalx bura, Orxan!

Orxan fikirləşdi ki, iməkləməsə, gecə vaxtı daşların üstü ilə Bənövşənin yanına dırmana bilməyəcək.

Yenə boğazı göynəyə-göynəyə:

– Sən düş aşağı! – dedi. – Düş, yıxılırsan!

Bənövşə bayaqkı dalğalı səsle:

– Ora bax! – dedi. Gölün o tərəfinə bax!

Orxan baxdı, gölün o tərəfində ağaran qoyun – daşlardan savayı heç nə görmədi.

Bənövşə dedi:

– Hüsnişəyim dayanıb orda! Görürsən?.. Ağpaltar var əynində! Mən həmişə bura çıxanda Hüsnişəyimi görürəm! Sən də qalx bura!

Orxan da heç nə demədi. Yavaş-yavaş daşın üstündə oturdu və hiss elədi ki, istilənib, bayaqkı üşütmədən canında əsər qalmayıb. Siqaret çıxarıb, barmaqları titrəyə-titrəyə yandırdı...

Siqareti çəkib qurtaranacan Orxan dillənmedi, Bənövşə də sal daşın üstündə dayanıb susdu, elə bil Orxanın siqaret çəkməyinə mane olmaqdan qorxurdu... Orxan siqareti atıb, ayaqqabısının burnu ilə özdi. Sonra qalxıb sıldırım sahile tərəf yeridi. Astadan Bənövşəni çağırırdı:

– Bənövşə... Bənövşə... – Gördü ki, qız dinmir, tərənmir. Səsinə bir az qaldırdı. – Hüsnişəyim!.. Hüsnişəyim! Mən Dağlarxanam, sənin ərin! Burda səni gözləyirəm! Gəl yanıma, Hüsnişəyim, gəl!

Bənövşə daşların üstü ilə tullana-tullana gəlib durdu Orxanın çənəsinin altında. İndiyəcən heç belə yaxın dayanmamışdı Orxana. Nədənə, Orxanın üzünə baxmırdı, gözələrini dikmişdi onun sinəsinə. Öz-özülə danışmış kimi pıçılıyla dedi:

– Dağlarxan igid olub... Namuslu olub...

Orxan əlini qızın saçına uzatdı, qız ürkmədi, çəkinmədi.

Bənövşə dedi:

– Dağlarxan Hüsnişəyimi çox sevib, çox.

Orxan Bənövşənin saçını cətiyatla tumarladı.

– Bilirəm, dedi, – bilirəm.

Bənövşə dedi:

– Hüsnişəyim gözəl olub... əri kimi qoçaq olub.

Orxan qızın saçını tumarlaya-tumarlaya:

– Bilirəm, – dedi.

Bənövşə yenə pıçıldadı:

– Hüsnişəyim namuslu olub... Vəfalı olub...

– Bilirəm, Bənövşə, bilirəm.

– Hüsnişəyim ərinə çox sevib, lap çox

– Bilirəm, quzum, bilirəm.

Bənövşə üzünü Orxanın sinəsinə qoydu.

– Ürəyin nə bərk döyünür, – dedi.

Ürəyinin bərk-bərk döyünməyini Orxan özü də hiss eləyirdi. Yüyürüb yorulmuş adam tək nəfəsi tıncıxa-tıncıxa:

– Sən mənimsən, – dedi. – Səni heç kimə vermərəm.

Bənövşə başını Orxanın sinəsindən götürdü.

– Elçilərini dedəmin yanına göndər, dedi. – Qoyun binəsinə...

Yaxşı?

Orxan Bakıdan qoyun binəsinə elçi göndərmək fikrində deyildi, amma razılıqla başını tərpetdi və başını tərpede-tərpede fikirləşdi ki, ən yaxşı elçi elə özüdür. “Özüm gedərəm Bənövşənin atasının yanına, ay əmi, ay dayı, mən sənin qızını sevirəm, sənin qızınla evlənmək istəyirəm, ver onu aparım Bakıya, qurtarım onun canını inək-camışdan, tövlədən, sacayaq üstündə qazan qaynatmaqdan...”. Birdən Orxanın yadına düşdü ki, Bənövşənin atası neçə illərdi arvad-uşağını atıb ge-

dib. Bənövşenin zəhmətinə qatlaşan ananı, qardaşı burda qoyub nanəcib atanın qapısına elçi getmək düz deyil. Gərək Ağbəyimə, Rzaya ağz açıb söz deyəsen. Bənövşenin atası kimdi, nə karadı? Arvadının, uşaqlarının öldü-qaldısından da xəbəri yoxdu. Dəyyusun, qurumsağın biridi o.

Orxan qızın qəlbinə dəyəcəyindən qorxurmuş kimi, ehtiyatla dedi:

– Bənövşə, axı, sənin atan...

Bənövşə macal vermədi ki, Orxan sözünün dalını gətirsin.

– Ata, evin allahıdı, – dedi.

– Düzdür... əgər evdə olsa...

– Lap olmasa da. – Qız Orxandan aralanıb üzünü gölə tərəf çevirdi.

Orxan ata söhbətini açıb-ağartdığı üçün peşman oldu. Yaxınlaşıb Bənövşəylə çiyn-çiynə dayandı.

– Bağışla, – dedi, – bilmirdim ki, atanı bu qədər istəyirsən, bağışla.

– Mən səndən küsməmişəm ha...

– Dedim, bəlkə atana görə...

– Atalarımız olmasaydı, biz bu işıqlı dünyaya gəlməzdik. Bir-birimizi görməzdik. Bax, beləcə, yan-yana dayanmazdıq. Heylədi? Biz onlara borcluyuq... Həmişə... Göydə allah yerdə ata. Bildin?

– Bildim, Bənövşə, bildim, – deyib Orxan təzədən başladı qızın saçını tumarlamağa. Bənövşə gözlerini gölə zilləyib qaldı. Deyəsən, yenə Hüsnübəyimi gördü. Dağlarxanın sesini eşidirdi.

Orxan əlini Bənövşenin saçından çiyinə sürüşdürdü. Barmaqlarını qızın çiyində bir az gəzdirdi. Sonra onun küreyini tumarladı. Sonra Bənövşenin belini bərk-bərk qucaqladı və get-gedə istilənən, səyri-yən dodaqlarını onun soyuq yanağına toxundurdu. Qız səksənib başını yana çəkdi, guya yanağına köz basmışdılar. Orxan onun belini ikiəlli qucaqlayıb qulağına pıçıldadı:

– Axı, mən sən qismətinəm. Məndən niyə ürkürsən? Qorxma məndən, Bənövşə.

Qız Orxanın qolları arasından çıxmağa cəhd etmədi, başını bulaya-bulaya:

– İndi yox, – dedi. – Kəbin kəsildəndən sonra... Mən sənə halal arvadın olandan sonra... Allahın əmrilə...

Orxan az qaldı qızı silkələyib desin ki, “sən hansı əsrdə, hansı gündə yaşayırsan, ay binəva?... Dilindən Allah, peyğəmbər düşmür sənə? Dünyanın səs-sədası yeni gəlib bu dağın başına çatmır? Sənin şəhərdəki yaşlıların Allahın özünü çaya susuz aparıb, susuz gətirərlər,

rastlaşsalar, barmaqlarına dolayarlar onu! Yeni bu Çapıqqayadan bir yana çıxmamısan? Yeni Gümüşgöl əfsanəsindən başqa heç nə eşitməmişən?” Orxan bu sözləri Bənövşəyə demədi, fikirləşdi ki, Bənövşə şəhərdə avamçılığın daşını atacaq, görüb-götürəcək, şəhər Bənövşeni öz qəlbinə salıb düzəldəcək və onda Bənövşə dünyaya başqa gözle baxacaq. İndi də nəse demək, Bənövşeni ayıltmaq lazımdı. Orxan dedi:

– Aya insan ayağı deyib, Bənövşə. Göydə minlərlə peyk fırlanır. Başqa planetdən bizim planetə siqnallar gəlir. İndi min doqquz yüz səksən ikinci ildi:

Bənövşə yenə başını buladı:

– Kəbindən sonra, – dedi.

Orxanı dəli bir gülmək tutdu. Elə güldü ki, daha Bənövşenin belini qolları arasında saxlaya bilmədi. Qız əvvəlcə mat-mat baxdı Orxana, sonra:

– Niyə gülürsən? – deyib özü də qoşuldu ona.

Qəhqəhə səsi gecənin sükutunu parçaladı. Bu səs gölün par-par parıldayan ağappaq sinəsinə töküldü, dalğalana-dalğalana qoyun – daşların üstündən keçib, uzaqda əks-səda verdi. Orxan gülməyini güclə boğa-boğa soruşdu:

– Düzünü de, Çapıqqayadan başqa bir yer görmüşsən heç?

Bənövşə də gülməyini güclə boğa-boğa:

– Niyə görməmişəm, – dedi. – Rayonu görmüşəm.

– Hansı rayonu?

– Öz rayonumuzu... Anamla ayda bir dəfə gedirik rayona. Dükana, bazara dəyirik... Amma qışda yol xarablaşır, qışda biz getmirik, Rza gedir.

İri bir quş qanadlarını şappıldada-şappıldada gölün üstündən dövrə vurdu. Bənövşə də, Orxan da quşun qaqqıltısına qulaq asdılar – bu səs bir az adam səsinə oxşayırdı – elə bil göydə adam uçurdu.

Bənövşə dinməz-söyləməz dayanıb bir xeyli göyə baxdı. Teləsənə bənzəmədi, sanki evə getmək yadına düşmürdü. Ağlına nə gəldisə, Orxanın əlindən bərk-bərk yapışdı:

– Gəl girək suya, – dedi.

Orxan səthi ay işığında gümüş ərintisi kimi şəfəqlənən gölə nəzər saldı və hiss elədi ki, bədənini gizilti bürüyür. Elə bil göl birçə anda buza döndü və adamı qılnc kimi kəsən soyuq nəfəsilə Orxanın damarlarında qanını dondurdu.

Orxan:

– Yox, – dedi və fikirləşdi ki, əgər bu göl, doğrudan da, günahları ölçən “mizan-tərəzi” gölü olsaydı, onun burda gurumbultu ilə batmağı üçün – böyük günahları bir yana – elə xırda günahları da bəs eləyərdi. Təkcə Səfanın qarğıışı daş olub asılardı Orxanın boynundan, təkcə Səfanın ahı onu bu göldə qorq eləyib öldürərdi. Orxan: – Lazım deyil, – dedi.

Bənövşə:

– Qorxma, – dedi. – Burda bütün günahlar ölçülmür. Burda ər-arvad sədaqəti ölçülür... Bir də xəyanət... Nəyə olur-olsun... Lap yadlara da...

– İstəyirsən sətəlcəm olub yorğan-döşəyə düşək? Axı, Rza dedi ki, bura heç kim girmir.

– Hə, Hüsniyəyimdən sonra bu gölə girən olmayıb. Amma burda çimmək olar. Bilirəm, olar. Hamı qorxur bura girməkdən. Gərək ürəyində niyyət-zad tutmayasan. Günah ölçməyəsən. Elə belə çiməsən. Çimmək olar. Yəqin Hüsniyəyimdən qabaq çimənlər olub burda. Səncə olub, olmayıb?

Orxan istədi desin, “olub”, ancaq bu bir-cə kəlməni deyə bilmədi: xırda daşları ayaqlarının altında şaqqıldada-şaqqıldada iki qaraltı onlara tərəf qaçırdı. Orxan o dəqiqə başa düşdü ki, təngnəfəs yürürənlərin biri Rzadı, biri də Dəmir – Dəmirin dəri kürkü uzaqdan ağarırdı. Qərribə idi ki, Orxan zərre qədər də qorxu hiss etmədi, sanki bu görüşü çoxdan gözləyirdi. Vuruşa hazır olmaq üçün əlini qızın əlindən qoparmaq istədi, ancaq Bənövşə Orxanın əlini buraxmadı, barmaqlarını elə qatladi ki, dırnaqları onun ovcuna batdı.

Dəmir çatan kimi Orxanın boynunun kökünə bir yumruq ilişdirdi. Orxana elə gəldi ki, Dəmir onu yumruqla yox, daşla vurdu. Eynən belə bir zərbədən Orxanın sinəsi yandı. Orxan bütün gücünü bir qoluna yığıb, yumruğunu Dəmirin altına çırpdı. Dəmir dalı-dalı səndələyib arxası üstə uçanda Orxan macal tapıb nəzərləriylə Bənövşəni axtardı. Rza: “a qaragün” deyə-deyə bacısını silleləyirdi, bacı da üzünü əllərilə örtüb dayanmışdı, heç cıncırını da çıxartmırdı. Orxan qızın imdadına yetişə bilmədi: Dəmir qollarını qaraquş qanadları kimi açıb, Orxanın qabağını kəsdi, sözləri dişlərinin arasında sıxa-sıxa qəzəblə dedi:

– Köpəyoğlu, öldürürəm səni!

Orxan gözlerini zillədi Dəmirin geniş açılmış qollarına, amma Dəmir qollarını işə salmadı, qəflətən Orxanın qarnına bir tepik ilişdirdi:

– Şəhər tulası! – dedi.

Orxan ikiqat oldu, ağrıdan dişlərini bir-birinə sıxıb, altıdan-yuxarı Dəmirin çənəsinə yumruq atdı, amma yumruğu boşa keçdi. Sonra qarnını qucaqlayıb qaldı. Orxanın başına, boynuna, kürəyinə zərbələr dəydi.

– Sümsük köpəyoğlu! Binamus! Oğraş!

Hər zərbə dəyən yerə elə bil od basırdılar. Orxanın ağıl-huşu yerində idi, ancaq nəfəsi batmışdı, ayaq üstə dayanmağa təqəti qalmamışdı. Yıxılhayıxılda gördü ki, Rza Dəmirin kürkündən tutub dartır:

– Bəsdir, Dəmir! Allahdan qorx, aye! Ölər, əngələ düşərsən! Aye, bəsdi!

Orxan böyrü üstə yıxıldı. Gözlərinin qabağında axıb gedən saysız-hesabsız işıqlı nöqtələrə baxa-baxa Dəmirin get-gedə uzaqlaşan, əriyən səsini eşitdi.

– Nacinsin, nakişinin qızı! Səni saçından asacam! Səni tikə-tikə doğrayıb binədəki itlərə yedizdirəcəm.

Sonra Orxan sanki dibi görünməyən bir quyuya düşdü. Ağzını cınqıllı torpağa dirəyib, birdən-birə başına ələnmiş qurğuşun sükutu xeyli dinmədi. Handan-hana qalxıb yaxınlıqdakı qoyun-daşın üstündə oturdu. Elə bildi ağzı qanla dolub, tüpürdü. Fikirləşdi ki, yəqin bu dəqiqə Bənövşəni döyüb incidirlər. Yəqin Dəmir saçından asıb onu.

Orxan durub, tüpürə-tüpürə binəyə getdi.

Binə sərin, nəmli gecənin qucağında uyuyurdu. Çapıqqaya tərəfdən gələn ağ duman bir azdan yeri-yurdu ağappaq örtüyə bürüyəcəkdi.

Orxan birbaş Rzagilin daxmasına getdi. Ana da, balalar da ayaq-üstə, narahat, nigarən dayanmışdılar. Dəmir yox idi burda. Bənövşənin saçı üzünə dağılmışdı, yanaqları göz yaşlarından ıslanmışdı. Orxanı görəndə Bənövşə üzünü divara dayayıb başladı hıçqırmağa.

Orxanın gəlişindən Rza heyretlənib özünü itirdi, mat-mat gah anasına baxdı, gah da Orxana, bilmədi belə yerdə nə danışsın, nə desin.

Ağbəyim nəzərlərini Orxanın sifətində gezdirdi, onun dodaqlarının cövcəsində, çoxdan qırılmamış üzündə qan gördü, alnında, gözlərinin altında göy ləkələr gördü. Ağbəyimin bir yanağı yüngülce səyrirdi. Oğlu ilə qabaq-qənşər dayanıb, elə bir yanağı səyriyə-səyriyə:

– Qərrib adamı bu kökə salmazlar, – dedi və Rzaya yağlı bir sille çəkdi.

Rza başını aşağı dikdi.

Ağbəyim sesi boğula-boğula:

– Allah qonağına əl qaldıranın əli quruyar! – dedi və bir yağlı sille də Rzanın o biri üzünə çəkdi.

Rza uşaq tək kövrəldi.

– Qurban olum, ay ana, döymə məni, – dedi. Mən ona əl vurmamışam, özündən soruş.

Ağbəyim ağlamsına-ağlamsına qışqırdı:

– Sən biqeyrət atanın belindən gəlmisən! Oxşama ona! Oxşama!

Orxanın inanmağı gəlmirdi ki, üz-gözündən tərk-i-dünyalıq tökülən, qaradınmaz Ağbəyim belə hirsənə bilər. Orxan alnını divara söykəyib hiçqıran Bənövşəyə şəfqət, mərhəmət dolu, uzun-uzadı bir nəzər saldı, sonra dönüb daxmadan çıxdı.

Çapıqqayadan üzünü beri sürünən ağappaq duman düzü-dünyanı udu-uda gəlib binəyə çatmışdı...

Yatağına girəndə Orxan yadına saldı ki, bu gecə doqquz işıqlı ulduz sayıb, bu gecə qismətini – Bənövşəni yuxuda görməli idi. Ulduz məsələsini Güləndam qanının quraşdırması hesab eləsə də, Bənövşəni yuxuda görmək ümidi ilə yorğanı başına çəkdi... Amma yuxusuna gah klarnetçalan Ağazəki girdi, gah Xürrəm müəllim. Yuxusu çox qarma-qarışıq, mənasız, məzmununsuz oldu.

Nəçə gün Orxan aralıdan Rzagilin daxmasını pusdu, Bənövşə göz-lərinə dəymədi. Qız axşamlar heç sağına da gəlmirdi. Bənövşədən ötrü Orxanın burnunun ucu göynəyirdi, ancaq qalmışdı naçar, bilmirdi nəy-nəsin. Hərdən qərəzlənirdi ki, günün günorta çağı – Rza ölüşdə olanda – gedib girsin Bənövşəgilin daxmasına. O dəqiqə də Ağbəyimi xatırlayıb fikrindən dönürdü. Hərdən də qərəzlənirdi ki, Bənövşə barədə Güləndamdan bir söz soruşsun, amma qarı hər dəfə Orxanın niyyətini duyubmuş kimi üz-gözünü elə turşaldırırdı ki, Orxan ağzını açmağa ürək eləmirdi. Atlıxan da, Güləndam da Orxanın eməlinə, deyəsən, xəbərdar idilər. Orxan döyülüb gələn gecəsi qocalar onun ağız-burnunu qanlı görəndə zərrə qədər də təəccüblənmədilər, narahat olmadılar, heç xəbər də almadılar ki, “a qonaq, səni hansı əliqurumuş bu kökə salıb?” Atlıxan sırıqlısına bərk-bərk bürünüb çiynini söykəmişdi bu-xarının qırağına, Güləndam da Orxanın qabağına iri ləyəndə isti su qoymuşdu ki, Orxan sir-sifətinin qanını yusun.

Orxan hər gecə gedirdi Gümüşgölün qırağına, gözləyirdi, göz-ləyirdi, Bənövşə gəlmirdi ki, gəlmirdi. Deyəsən, Dəmirgil Orxanın ayağını gölün qırağından birdəfəlik yığışdırmaq fikrində deyildilər. Heç onlar

da bu tərəflərə yön tutmurdular. Axırda Orxan qət elədi ki, özü onların yanına getsin. Bəlkə Bənövşə barədə Rzadan bir kəlmə söz eşitdi? Birdən yenə döyərlər onu? Qoy döysünlər. O ayı peysərli Dəmir qan-malıdır ki, Orxan ondan qorxmur. Qətiyyəni qorxmur. Orxan birdən-birə Səfanı xatırladı və məəttəl qaldı ki, mən fikrin arasında Səfa hardan düşdü yadına, Sonra Yavər gəlib durdu gözlərinin qabağında və anladı ki, Səfanı xatırlamağı əbəz deyilmiş. O gecə restoranda Orxan üreynin göynərtisinə güclə dözmüşdü, içindəki təlatümü güclə yatırmışdı – nədi-nədi, Yavər Səfanın boynundan öpüb. Onu da dəqiq bilmirdi, bəlkə gözlərinə elə görünmüşdü? Düzdür, Orxan onda Yavəri döyməmişdi, amma onu acılayıb, heç olmasa, üreyni bir balaca bo-saltmışdı. Bəs, Dəmir nəynəsin? Məhəbbəti əlindən gedir. Bəlkə də həyatı tar-mar olur. Dəmir buna necə dözsün?.. İndi Orxan bunları düşünəndə dalaşdığı, coşub-daşdığı üçün Dəmiri qətiyyəni qınamadı, əksinə, üreynə haqq qazandırır ona. Də gəl ki, Orxanın fikri bundan uzağa getmədi, Dəmirin aqibəti və özünün qeyroti barədə götür-qoy eləməkdən vaz keçdi.

Orxan dağın o biri üzünə aşdı. Gördü ki, naxır yayılıb düşsə, dəmir çomağın ucunu sinəsinə dirəyib durub bir qıraqda. Rza da göy otun üstündə dirsəklənib, başını tərpedə-tərpedə nəşə danışır. Gözləri Orxana sataşanda Dəmir qəddini düzəltdi. Dəmirin belə eləməyi, deyəsən, Rzanı şübhəyə saldı; Rza dikəlib oturdu, başını qanırıb geri baxdı və eləcə quruyub qaldı, elə bil cin-şayətinə ürcəh olmuşdu. Orxan pis niyyətlə gəlmədiyini bildirməkçün naxırçılara yaxınlaşa-yaxınlaşa gülümsədi. Dəmir acıqlı-acıqlı nəşə deyib tüpürdü, sonra çomağıyla göy otları döyəcləyər-döyəcləyər naxıra tərəf getdi.

Rzanın boynunu ayırmışdı. Orxan gəlib çatanacan Rza gözlərini çəkmədi ondan.

Orxan:

– Salam, – dedi.

Rza təəccüblənə-təəccüblənə soruşdu:

– Dalaşmağa gəlmisən?

– Dalaşmağa niyə? – Orxan Rza ilə üzbəüz oturdu. – Bir dəfə dalaşdıq, bədi... Binədə dənəxdim.

– Dənəxirsən, çıx get şəhərə.

– Bura xoşuma gəlir, axı.

– Bəs onda niyə dənəxirsən burda?

Orxan, Rzanın didilmiş papağına, qıçlarının arasında tutduğu çomağına baxdı, dəngül-düngül tük bitmiş üzünə baxdı, fikirləşdi ki, bu yeniyetmə naxırçının yanında hətərən-pəterən danışmaq olmaz. Uşağa oxşasa da, uşaqlığın daşını çoxdan atıb bu. Həm də Orxanın bura – örtüşə gəlməyi, deyəsən, Rzanın ürəyincə deyil. Yəqin Bənövşə barədə onun dilindən birçə kəlmə də söz çıxmayacaq. Əgər işdi-şayət Orxan ürəklənib özü soruşsa, vay onda Orxanın halına; Rza toppuzlu çomaqla onun başını qarpız kimi partladar... Orxan yan-yörəyə baxdı, naxırın qabağında üzü o yana dayanmış Dəmirə baxdı, Rzayla söhbət etmək, bəlkə də mümkün olsa, barışmaq xatirinə danışdı.

– Adam burda bütün günü yatmaq istəyir... İl boyu bura gəlib-gedən olmur yeni?

– Kolxoz sədri gəlir, hesabdar gəlir. Ferma müdirinin bir ayağı burdadı, bir ayağı aranda. Kolxoz aşağıdadı, rayona yaxın... Süd daşıyan maşınlar gəlir... Günəşırı...

Orxan gördü ki, Rza qaşqabaqlı. Həvəssiz də olsa, onun suallarına cavab verir.

– Kolxoz sədri gələndə harda qalır? – dedi və o andaca başa düşdü

Orxan, doğrudan da, bu kökdə Bakıya qayıtmaq istəmirdi. “Taniş-biliş adama nə deyər? Şəhərdən belə çıxmışam mən?” Orxan nə illah elədi, Bakıdan ayrıldığı günlərin sayını dəqiqləşdirə bilmədi. Günlərin hesabını itirmişdi. Əlini tükü üzünə çəkdi və saqqalının uzunluğundan anladı ki, şəhərdən çıxdığı xeyli vaxtdır. Saqqalını tumarlaya-tumarlaya fikirləşdi ki, elektrik üzqırxan bu dağın başında kəmə gəlmədi onun. Rzadan soruşdu.

– Bu gün ayın neçesidi?

– Bilmirəm.

– Doğrudan bilmirsən?

– Nəyimə lazımdı?

– Məncə... iyun ayı qurtarmayıb hələ...

Rza istehzayla soruşdu:

– İl necə? İl də yadımdan çıxıb?

– İl?.. Min doqquz yüz səksən iki... Amma gün... Görsən neçə gündü burdayam?...

Bütün bu sual-cavablar, danışqlar Rzaya mənasız göründü. Rza dedi:

– Bura bax. av allah cənağı, niyə ev-esivindən didərgin düşmüşsən?

kəs çöreyi tapdalamaz! Evin qızı qardaşın, ata-ananın qeyrətidi! Qey-rəto toxunanın iri tikəsini qulağı boyda eləyib torbaya yığırlar. – Rza çomağından bərk-bərk yapışdı: – Dur, sürük burdan, qoduq! Dur!

Orxan Rzanın qırımından başa düşdü ki, durub getməse Rza çomağı, doğrudan da onun kəlləsinə endirəcək. Qalxıb üz tutdu binəyə tərəf. Beş-altı addım getmişdi ki, arxada söyüş, şappıltı eşidib başını geri döndərdi. Gördü ki, Demir bir camışı salıb çomağının altına döyür:

– Çər dəysin sənə! Azar tutsun səni! Köpəyoğlunun heyvanı! Səni gülləyə tuş gələsən!

Çomaq camışın belində şappıltı qoparırdı, camış böyürürdü. Orxan başa düşürdü ki, Demir onun hayfını camışdan alır.

Rza ayağa qalxıb Demiro tərəf gedə-gedə:

– Ayə, ay allahsız, niyə öldürürsən heyvanı?! Ayə, naxırın üzünü hara döndərirsən, otduyur dana burda!

Dəmir indi qabağına keçən heyvanı vurub, naxırı burdan uzaqlaşdırmaq istəyirdi.

Gümüşgöl yenə ölü idi: nə dillənirdi, nə torpənirdi, ağappaq sinəsini göyə tutub, batmaqda olan günəşin öləziyən oduna qızınırdı. İri, qırmızımtıl, günəş bir azdan otəyini Çapıqqayanın iti ucuna sürtə-sürtə dağın dalınca keçəcəkdə, onda Gümüşgöl, ta günəş bu yana qayıdanacan, qətrə-qətrə soyuyacaqdı.

Orxan bayaqdan dayanıb gölün suyuna tamaşa eləyirdi. Lal suya o qədər baxdı ki, axırda bir az xoflandı da. Bəlkə adicə su deyil bu, vücudu, sirri kimsəyə belli olmayan bir mayedir, bunu bu böyük çalaya Dağlarxan tökdürüb. Tökdürüb ki, Hüsniyyəim bu bərk mayenin üstü ilə narın-narın yerisin, batmasın burda? Orxan əyilib sudan bir ovuc götürdü, bir qurtum içib tamsındı. Şirin su idi, həm də bumbuz. Yox, deyəsən, günəşin gücü çatmır bu gölə, günəş bunun birçə damcısını da qızdırı bilmir. Dağ günəşinin üzüyumsaqlığından, deyəsən, Gümüşgöl ilin bütün fəsilələrində beləcə soyuq olur.

Gümüşgölün üstündəki səma sanki rəngini göldən almışdı – göyün göl boyda parçası ağımtıl idi. Bu ağımtıl dairənin belinə Çapıqqayanın təpəsindəki günəş narıncı qurşaq dolamışdı. Orxan göyə baxdı, gölə baxdı, yan-yörəyə baxdı və fikirləşdi ki, heç yanda bu gözəllikdə mənzerəyə rast gəlməyib. Buradakı rəngləri heç Xürrəm müəllimin xalçalarında, çeşnilərində də görməyib. Kaş Orxan belə bir əsər yarada

biləydi. Ömrünü belə xalçanın ilmələrində əritsəydi, “uf”da deməzdi. Göydə dəpdəyirmi, sapsarı ay... Ayın əksi gölün üzündə şəfəqli halə kimi dayanıb, yanında da pul-pul ulduzlar. Ucaboylu, ağ paltarlı, pərişan Hüsniyyəim gölün üstü ilə yeriyir. Adamlar gölü dövrəyə alıb mat-mat baxırlar. Gözlərdə telaş, qorxu, ümid, sevinc... Bu adamlar Orxanın tanıdığı adamlardı. Rəhmətlik Mirzə Muxtar da burdadı. Əy-nində zirehli paltar, başında dəbilqə, əlində nizə dayanıb əsgərlərin lap qabağında. Ağazəki də burdadı; iri, dəyirmi gözlərini göyə zillə-yib, allaha yalvarır ki, Hüsniyyəim göldə batmasın. Fatma həkim saçını yolub ağlayır. Baton da ağlayır, ancaq Hüsniyyəimin müsibətinə yox, anasının feryadına ağlayır. Yavər əyində uzun əba, başında əmmamə saqqalını tumarlaya-tumarlaya maraqla baxır ki, görsün bu işin axırı necə qurtaracaq. Səfa elə baxır, elə bil ölümə məhkum olunmuş Hüs-niyyəimə paxıllığı tutur, qibte eləyir... Dağlarxan gölün sıldırım sahi-lindədir, atın belində şəstlə oturub, amma Hüsniyyəimə baxmır, göydəki dəpdəyirmi, sapsarı aya baxır. Çoban qızını şərleyən xan arvadları şapqa günlüyünə oxşayan uzun, sal daşın üstündə büzüşüb dayanıblar, irilənmiş gözlərini Hüsniyyəimin ayaqlarına zilləyiblər... Orxan tanı-dığı adamların bezilərinin surətini xəyalında yaratdığı bu xalçaya köçürtdü. Alen Delona oxşayan edalı müğənnini də, pianoçu sarıbənzir oğlanı da, lap Athıxanı, Güləndamı da ilmələrlə həkk elədi ora. Demiri, Rzanı, Ağbəyimi, Bənövşəni... Amma Bənövşə sahiləki adamların arasında olmamalıdı, Bənövşə gölün ortasında olmalıdı, qoy hamı ona baxsın. Əlbəttə, gölün üstü ilə məğrur-məğrur addımlayan ağ paltarlı, pərişan saçlı o gözəl Bənövşədir.

Birdən Orxanın ürəyindən keçdi ki, kaş doğrudan da, elə bir göl olaydı, adamların günahlarını ölçəydilər orda: təkçə xəyanəti yox, irili-xırdalı bütün günahları... Onda istintaq yazılarından cild-cild kitablar yaranmazdı. Müqəssirin günahını sübuta yetirməkçün divan-məhkəmədə günlərlə, aylarla baş sındırmazdılar, şahid-filan axtar-mazdılar. Sorgu-sual da uzun çəkməzdi. “Oğurluq eləmişən, bala?”, “Xeyr”, “Buyur, gir gölə...”, “Filankəsi sən öldürmüşsən?”, “Xəbərim yoxdu”, “Zəhmət çək, gir gölə...”, “Pulnan instituta uşaq düzəltmişsən?”, “Böhtandı”, “Bu göl, bu da sən...”. Kaş elə bir göl olaydı, fələk. Oğru-lar, əyrilər, rüşvətxorlar, qeyrətsizlər, insafsızlar, namərdlər özlərini yığışdırardılar. Heç kim heç kimi aldatmazdı bu dünyada. Heç kim heç kimə kələk gəlməzdi. Qoluzorlular gücsüzlərin başından basmazdılar,

haqqı nahaqqın ayağına verməzdilər. Hamı üreyinin xıltını təmizləyirdi, ürəklərdə ancaq işıq, məhəbbət olardı. Hamı bir-birinin dərindən sevincinə şərik olardı. Ər arvada xəyanət eləməzdi, arvad ərə. Dostbazlığın, qohumbazlığın, yerlibazlığın kökü kəsilərdi. Kim nəyə layiqdirsə, o haqqı da alardı. Dərrakəli, namuslu, işgüzar adamların üstündə başiboşlar, nadanlar ağalıq eləməzdilər. Loğmandan soruşublar ki, dünyada ən böyük bədbəxtlik nədir? Loğman cavab verib ki, ən böyük bədbəxtlik odur ki, qanan olasan, qanmaz buyruğına baxasan... Həə, günahları ölçən elə bir mizan-tərəzi gəl olsaydı, kişilər kişi kimi yaşayıb, kişi kimi ölərdilər, arvadlar da kişi arvadları kimi yaşayıb, kişi arvadları kimi köçərdilər bu dünyadan.

Orxan fikirləşdi ki, günahları sayıb-sadalamağa dursa, məsələ uzanacaq – daha saymadı. Nə mənası var? Onsuz da xəm xəyalıdı bu. Lap belə bir göl olsa da, adamlar özləri batırardılar onu. Başına min oyun açarlar gölün. Qorxa-qorxa yaşamaq kimin xoşuna gələr? Nəfəsi boğa-boğa ömür sürmək çoxlarını tənqə getirir. Onda bəzzadlar, bəcəltəklər peyda olurlar, gölün işçilərini yoldan çıxarardılar. Onlara adam taparlar, rüşvətlə ələ alırlar onları. Vallah, gecənin birində qurudurlar o gölü, pulun gücünə adamlara qurtum-qurtum içirdərlər, ya da gölün altında elə əngəl eləyirlər ki, göl günahları ölçə bilməz. Bir də görəsən ki, təpədən-dırnağa günah içində olan adam, budu ha, gölün üstü ilə qaşqaldaq kimi dazıyır, amma ömründə bir qarışqa da tapdalamaıyan günahsız bir binəva ikicə addımdan sonra ağır daş tək gedir gölün dibinə. Yox-yox, can-ciyər, lazım deyil belə göl, günahsız adamları qərqləyirlər orda...

Günəş Çapıqqayanın təpəsindən aşılıb, dağın dalında gizlənmişdi, yer-yurd axşamın bozuntul kölgəsinə bürünmüşdü. Orxanın gözləri dikilmişdi binəvin yoluna, amma orda heç nə görünmürdü. Meşəliyin üstündə ay dikəlib boylandı və Orxanın ümidi artdı. “Bəlkə Bənövşə gəldi?” Bənövşəni tamam itirməyinə Orxan inanmırdı. Qət eləmişdi ki, qızı aparsın burdan. Elə indi, bu gecə, obaşdandan, səhər tezdən – dərli yoxdu. nə vaxt olur-olsun. tək Bənövşə razılıq versin. Orxan

dərli uçurumdı. Bənövşənin büllurluğu, təmizliyi Orxanı da saflaşdıracaq. Bənövşə Orxana hava-su kimi lazımdı. Qoy Fatma həkim nə deyəcəksə, desin. Lap ağlasın, söysün, danlasın Orxanı. İki ayağını bir başmağa direyib inad eləsin ki, “qaytar bu avam, dilbilməz qızı kəndlərinə, mən sənə demişdim, halal süd əmmiş qız al, süd sağan deməmişdim”. Bəlkə Fatma həkim heç haray-həşir qopartmayacaq? Bəlkə Bənövşəni görüb bəyənəcək?

Orxan binəvin üstündə qızaran aya baxa-baxa köks ötürdü. “Fatma həkimlə dil tapmaq olar, tək Bənövşə gəlib çıxsın”.

Orxan bir də baxıb gördü ki, bənövşə gölün sıldırım tərəfində, şapqa günlüyünə oxşayan uzun sal daşın üstündə durub. Qız elə bil qəflətən göydən düşmüşdü. Sevincdən Orxanın gözləri yaşardı. “Öldü var, döndü yoxdu – Bənövşə mənimdi”.

Qız qaça-qaça sıldırımı endi, yaxınlaşıb Orxanla qabaq-qənşər dayandı. Sonra keçən dəfəki kimi üzünü onun sinəsinə qoyub, üreyinin döyüntüsünə qulaq asdı. Orxan da, keçən dəfəki kimi, qızın saçını tumarladı və qəhərdən səsi titrəyə-titrəyə:

– Gedək burdan, – dedi, – aparım səni... Lap indi... Bənövşə başını Orxanın sinəsindən qaldırmadan:

– Yox, – dedi, – qoşulub qaçmaq istəmirəm...

– Bəs mən neynəyim, Bənövşə?

– Adamlarını göndər atamın yanına.

– Birdən mən qayıdanacan səni zorla...

Bənövşə başını Orxanın sinəsindən qaldırıb, onun gözlərinin içinə baxdı.

– Heylə şey olmaz, – dedi. – Yazıya pozu yoxdu: mən səninem.

Orxan qəhərlənə-qəhərlənə Bənövşənin sadələvhlüyünə gülümsədi. Qızın inamını qırmamaq üçün dedi:

– Düzdü, yazıya pozu yoxdu, amma gene narahatam.

– Arxayın get, üreyini buz tək saxla. – Bənövşə barmaqlarını Orxanın yanağında qaysaq bağlamış yaraya ehmalca sürtdü. Sonra döndü titrəyə-titrəyə uzaqdan ötdü. – Yaxşı! – dedi və cəkilib aralıda

– Səni Allaha tapşırıram, – dedi. – Allah amanında ol... Tez qayıt ha.

Bənövşə qaçıb getdi. Sıldırım döşə ilə sürətlə dırmandı ki, Orxan onun ardınca söz deməyə macal tapmadı. Ürəyinin guppultusuna qulaq asa-asa dayanıb qaldı. Bir azdan arxadan ayaq səsləri eşidib çevrildi – gələn Atlıxan idi.

Kişi dedi:

– Ay bala, gecə vaxtı cin-şayətin kimi burda nə gezirsən? Nəbələd adamsan, qayadan-zaddan uçub mağmın olarsan... Bu binədən sağ-salamat çıxıb getseydin, bizim də canımız qurtardı.

Kişinin danışığında bir inciklik, giley duyulurdu, ancaq Orxan ona cavab vermədi; Orxanın fikri-xeyali hələ Bənövşənin yanında idi, hələ ürəyinin çırpıntısı səngiməmişdi.

Atlıxan binəyə tərəf yönəldi, Orxan da onun dalınca düşdü. Çınqılları ayaqlarının altında xışıldada-xışıldada bir xeyli getdilər. Atlıxan yeriye-yeriye başını çiyni üstədən geri döndərərək dedi:

– Bənövşə sənə babın döyül. Qız qəhətliyidi yəni? Şəhərdə o qədər gözəl-göycək qız var ki...

Orxan lap sübhədən ev sahibləri ilə xudahafizləşdi. Atlıxanla Gü-ləndam özlərini bikiyə göstərsələr də sevinirdilər ki, binənin suyunu bulandıran bu çağırılmamış donax axırı ki, çıxıb gedir. Dav bundan

– İnşallah, – dedi, – qismət olsa, ölməsək sağ qalsaq, biz də gedə-rik Bakıya, sənə yerini dar eləyərək.

“Jiquli” tərpəndi və Gü-ləndam bir sapılca suyu maşının dal şüşə-sinə çırpdı. İçəri hələ qızmamışdı, Orxan sübhün soyuğunda üşüyə-üşüyə pəncərədən Bənövşəgilin daxmasına baxdı, amma gözünə ins-cins dəymədi orda.

Çapıqqayaya gələndə Orxanı itlər hürə-hürə qarşılamışdılar, ge-dəndə də itlər onu hürə-hürə yola saldılar...

Mənzil uzaq idi, fikirlər də uzanırdı, çözlənirdi, gah dolaşmaq dü-şürdü, gah da hardasa qırılırdı. Orxan Bənövşəni xəyalən gətirib qoy-muşdu Fatma həkimin yanına. Fatma həkim də gəlinin başına pərvanə kimi dolanırdı. “Əhsən, ay oğul, – deyirdi. – Belə abırlı-ismətli qızı hardan tapmışan? Canıyanmış, gör nə gözəldi... Bəh, bəh, bəh... Ağız balaca, burun balaca, gözlər köşək gözü kimi, özü də elə bil dağ çiçəyi... Qız deyil, qızıldı bu. Əndiyi süd də halaldı, sağdığı süd də”. Fatma həkim min tərif deyirdi gəlinə, Orxan da sevincindən ürəyi atlana-atlana gülümseyirdi... Orxan hər gün işdən qayıdandan sonra Bənövşəni göz-məyə aparırdı; parka, dəniz sahilinə, kinoya, teatra, hərdən də kafeyə, restorana, toya, ad gününə. Bir gün belə, beş gün belə, beş ay belə... bir il belə... Sonra Orxan gördü ki, Bənövşə mətbəxdə oturub ərinin yolunu gözleməkdən, tanış yerlərə ayaq döyməkdən tənə gəlib. Gördü ki, Bənövşə şəhərdə darıxır, Bənövşənin işi-peşəsi bələk açıb-bağlamaqdır, şəhərdən axşamcaq zərriyan körpəni ovundurmaq,

növşənin də gözlərindən məhəbbət tökülür, ancaq bu məhəbbətdə mütləq var, adamı tənə getirəcək itaətkarlıq var. Belə məhəbbət Orxanı yormazmı, fəlakət? Həm də Bənövşə dağların dərilməmiş, qoxulanmamış çiçəyidir, dupduru çeşmə suyudur, Orxan isə... Yox, yox, heyfdir Bənövşə. Bir ildən, para ildən sonra böyük şəhər onunçün böyük məhəbbətə döner, Gümüşgölün xiffətindən çərçəyib ölər Bənövşə. Əfsanələrin mürəbbi gətirən nənnisində ömür sürən bir qızı həyatın səli-küylü, qayğılarla dolu qəliz qucağına tullamaq insafsızlıqdır. Balıq sudan qıraqda ölər, vallah. Bənövşə Orxanın dünyasına yad adamdır. Yaddır, yaddır, yaddır...

Az qaldı Orxan sükutu buraxıb, başına ikiəlli qapaz salsın. "Ay sarsaq, nə vaxtacan səhf eləyə-eləyə, özünü aldada-aldada yaşayacaqsan? Axı, bu səhvlərinin əzabını özün çəkirsən. O gölün qırağındakı nə alışmaq idi, nə yanmaq idi? Məhəbbət idimi o? Dəmir kimi pəzəvəngin nə təqsiri vardı ki, ondan mənasız intiqam almaq fikrinə düşüb, günahsız qızın qəlbinə yaraladı?"

Bir uca dağın başında bir gözəlin gözləri uzaqlara dikiləcək, əhd-peymanına inandığı bir şəhərli oğlanın yolunu gözləyəcək o. Oğlanın ürəyində, xəyalında gəzdirecək, yuxularında görəcək, Gümüşgölün kənarında axtaracaq. Oğlan isə ya qaranlıq otaqda, ya kimsəsiz xıva-

Səfadan sənə arvad olmaz, onunla evlənməyəcəksən, evlənməyəcəksən, evlənməyəcəksən... Amma indi "Jiquli" də Bakıya gedə-gedə ürəyinə qulaq asdı: ürəyinin ən gizli, ən dərin guşəsindən daha etiraz səsi qalxmadı. Və Orxanın içini qərribə bir sevinc bürüdü. "Gəlirəm, Fatma həkim, təslim ol". Fatma həkim təslim eləməyin yolunu Orxan bilirdi. Simanın canı sağ olsun. Orxan Yeməndəki bacısına yazacaq ki, "Səfa mənim olmasa, bu dünyadan nakam gedəcəm". Sima da kövrəlib anasına uzun bir məmə göndərəcək. Onda Fatma həkim mum kimi yumşalacaq. Fatma həkimçün bütün dünya bir yanadı, Sima bir yana.

Orxan birdən-birə hiss elədi ki, Səfadan ötrü darıxır, məşinin sürətini artırdı...

Gecəyarıdan keçəndən sonra "Jiquli" ikinci mikrorayonda, Səfa-nın yaşadığı binanın qabağında dayandı. Orxan üçüncü mərtəbədəki pərdəli pəncərəyə baxa-baxa məşindən düşdü. Otaqda işıq yamırdı. Orxan pilləkənləri qaça-qaça qalxdı.

Nə illah elədi, açarı açar yerinə sala bilmədi. Mərtəbənin işığı yamırdı və Orxan bu işıqda baxıb gördü ki, qıfıl dəyişilib; qıfıl onun qoyub getdiyi qıfıl deyildi. Orxan bir az keyikib qaldı, sonra başladı qapını yumruğu ilə döyməyə. Döydü, döydü... Qulaq asdı: içəridə səs-səmir eşitmədi. Hec ağlına da gətirmədi ki, Səfa harasa gedə bilər. Əgər

Orxanın boğazı quruyub göynədi.

– Bu dəqiqə qapını sındırıb, ikinizi də öldürərəm!

Yavər eynini də pozmadı, arxayın-arxayın dedi:

– Səfa sənın kəbinli arvadın döyül... Day bura gəlmə! Eşitdin? Biz sabah ZAQS-a gedirik... evlənirik... Bir də bura ayaq bassan, özündən küs.

Orxan qapının arasından içəri boylana-boylana çağırdı:

– Səfa!.. Səfa!.. Səfa!...

Qapı Orxanın lap burnunun qabağında çırpılıb bağlandı. Orxan az qaldı hönkürüb ağlasın, ürəyini əzib-ağrıdan hirsli-hikkəni, incikliyi gözlünün yaşına qatıb axıtsın, bəlkə ürəyi bir az boşala, rahatlana. Burda qalıb deyişməyin, savaşağın nə mənası? Bu andan dünyada onunçün Səfa adlı adam yoxdu. Səfa ölüb, Orxanın qəlbində bu itkinin ancaq göynərtisi qalıb. Ölü ilə haqq-hesab çəkməzlər.

Orxan çöldə, binanın qabağında xeyli dayandı; hələ özünə gəlməmişdi, hələ içindəki əsməcə səngiməmişdi. Yaxasını açdı, sinəsini mehə verdi. Sonra sükamın arxasında oturdu...

Mirzə Muxtarın evinin qabağında, “Jiquli” nin içində Orxan səhəri dirigözlü açdı. Yorgun idi, qulaqlarında qıjıltı vardı, amma ürəyi sakitləşmişdi, daha gecəki təkı göynəmirdi. Orxan ağlının bir az sərın vədəsində fikirləşib özünü inandırılmışdı ki, Səfada günah yoxdu, Səfa onu çox gözləyib, onun şıltaqlığına da, soyuqluğuna da gücü çatanacan dözüb. Orxan öz cəzasını çəkir. Əsl xəyanətkar Orxan özüdür. Dağlarxanın dövrü olsaydı, bu günahı üçün Orxanı Gümüşgöldə batırdılar. Səfa xəyanətə cavab verib... Bəs kövrək, büllur Bənövşə bu ağrıya, əzaba necə dözəcək?... Orxan içində qaynayan bu suala xəcalət çəkəkəkə cavab axtarırdı. Və xəcalət çəkəkəkə fikirləşdi ki, ürəyi məhəbbətlə dolu bir qızı bu dünyada xoşbəxt eləsə, özü də xoşbəxt olar. Bəlkə Bənövşə, doğrudan da, taleyin yazısı ilə onun bəxtinə düşən qismətdi? Sevdidi adamı başqasına dəyişə bilən Səfa Orxanın nəyinə lazımды? Orxan Çapıqqayadan şəhərə gələrəkən, yolda avara-sərgərdan fikirlərlə özünü nahaq aldadıb, ürəyinin ən gizli, ən dərin guşəsindən gələn etiraz səsini nahaq boğub. Səfadan ona arvad olmaz. Orxana Bənövşə lazımды. Bənövşə ona hava-su kimi gərəkdir. Orxan tərəddüdüne, şübhələrinə son qoymalıdır, hərdəmxəyallığın daşını atmalıdır. Bir sözle, Orxan kişi olmalıdır.

Və Orxan elə burda – Mirzə Muxtarın evinin qabağında, maşının içində qərara aldı ki, bu gündən bütün qüsurlarının, günahlarının dalınca bir qara daş atır, bu gündən Bənövşəyə layiq bir insan kimi ömür sürəcək. Mərhum Mirzə Muxtarın evinin qabağında bu gün dünyaya yeni

bir Orxan gəlib. Qədəmləri mübarek! “Səfanın acığına, bütün xəyanətkarların acığına, lap öz acığıma da Bənövşəni alacam. Qoy Səfa da, Yavər də görsünlər ki...”

Orxan sinə dolusu nəfəs alıb Mirzə Muxtarın eyvanına baxdı. Pəncərənin qabağında sarışın bir qadın saçını darayırdı. Əvvəllər rəhmətlik Mirzə Muxtar dayanardı orda, qəlyanını tüstülədə-tüstülədə qollu-şaxəli tut ağacına saatlarla tamaşa eləyərđi. Tut ağacının budağı eyvana toxunardı... Orxan baxıb gördü ki, eyvana budaq-zad toxunmur, gördü ki, Mirzə Muxtarın evinin qabağı açıqlıqdır. Tut ağacı sərələnmişdi meydançaya. Torpaqdan dartıb çıxartdığı sarımtıl rışələri eyri-üyrü caynaqlara oxşayırdı. Yəqin ki, küləyin işi idi bu; Mirzə Muxtarın atasının yadigarı Xəzər küləyindən savayı heç kimə, heç nəyə can verməzdi. Orxan məyus-məyus fikirləşdi ki, Mirzə Muxtarın nəslı-kökü daha yer üzündən kəsildi.

Süpürgeçi Səlimcan qabağına bozumtul, çirkli önlük bağlayıb tut ağacının həndəvərini süpürürdü. Ağazəki də kürəyini balaca ərzaq mağazasının örtülü qapısına söykəyib ona baxırdı. Ağazəki bərkdən dedi:

– Səlimcan! İstəyirsən səhər-səhər sənə sveji bir sual verim: o hansı ölkədi ki, orda cəmi-cümlətəni otuz soldat var, onlar da kralın keşiyini çəkirlər?

Səlimcan əl saxlayıb gülə-gülə Ağazəkiyə cavab verdi:

– Elə o bizim evdi, zənaçit. Hamısı oturublar, zənaçit, ağızlarını açıblar. Gözləyirlər, mən qazanım, zənaçit, onlar da ötürsünlər.

Sonra Ağazəki, dəyəsən. Təzə sual verdi, amma Orxan onun dedi-yini eşitmədi, çünki Baton elə bu dəm maşının qapısını açıb oturdu Orxanın yanında və oturan kimi soruşdu ki:

– Qərdeş, maşın nəş palçıqlıdı?

Orxan onun hara getdiyini bilirdi, yenə xəbər aldı ki:

– Səhər-səhər hara gedirsən?

Baton yuxulu gözlərini qardaşının üzünə zilləyib yorgun-əzgin dedi:

– İşə gedirəm... amma bu gün dəyəsən işləyə bilməyəcəyəm, qərdeş, canım yaman ağrıyır. Neçə gündü başımda səs var.

Orxan əlini Batonun çiyinə qoyub:

– İşə getmə, – dedi. – Yat, istirahət elə, dincəl.

– Getməsəm, olmur. Metroda o qədər qoca arvad-kişi var ki. Hamısına gərəək yer düzəldəsən. Bunlar bu qədər hardan çıxır, qərdeş? Qocalar evlərində oturmurlar, qarışqa kimi doluşurlar metroya... Zəmbilli, sumkalı... Müsibətdi, vallah, yorulmuşam day.

Orxan qardaşının şişkin gözlərinə, solğun bənizinə baxdı.

– Bədbəxt, – dedi, – ac-susuz metroda nə gözirsən? Təzyiqin qalxar, ölərsən. Getmə ora.

Qardaşının məsləhəti, deyəsən, Batonun ağlına batmadı. Baton şəhbəti dəyişdirmək istədi.

– Professor, bu nə saqqaldı qoymusan? – dedi, sonra səsini alçaldıb soruşdu: – Məktubun-zadın varsa, ver aparım.

Orxan üzünü meydançadakı ölü ağaca tutub fikirləşdi ki, Bənövşənin atasının yanına özü tək gedəcək.

Baton maşından düşə-düşə:

– Sima posilka göndərüb, – dedi. – Əntiqə köynəklər, qalstuklar...

Orxan metroya tələsən qardaşının dalınca baxa-baxa bu qərara gəldi ki, Bənövşə barədə Fatma həkimə hələlik bir söz deməsin.

Atlıxan Orxanın əlini yerdən-göydən üzdü.

– Nahaq gəlmişən, – dedi. – Day Bənövşə sənə lazım döyül. İndi Bənövşəyə Dəmirdən savayı heç it də yiyə durmaz.

Orxan anlama bilmədi ki, kişi nə deyir, nədən danışır.

– Başa düşmədim, – dedi.

Və Atlıxan onu başa salmağa çalışdı.

– Qızı korlayıb Dəmir.. ləkələyib onu.

Orxan yenə heç nə başa düşmədi.

– Niyə? – dedi.

Atlıxan Orxanın kəlləsinə, keyliyinə təəccüblənirmiş kimi çiyini çəkdi.

– Day bunun niyəsi yoxdu ki? Qız səni görüb ağlına itirmişdi. Sən yığışıb gedəndən sonra da gölün qırağından əl çəkmirdi. Gecə də gedirdi ora, gündüz də. Dəmir pusub onu. Günün günorta çağı yaxalayıb orda. Deyib, köpəyin qızı, elə eləyəcəyəm ki, səni mənən savay heç kəs almasın. Ayı kimi şeydi Dəmir. Qızı basmarrayıb, yırıb altına... Yazıq qız binəyə ağlaya-ağlaya gəlmişdi, əynində birçə alt paltarı vardı, o da cırıq-cırıq.

Orxan, doğrudan da keyləşmişdi. Gözlərini kişinin ağzından çəkmirdi. Kişi görürdü ki, Orxan ondan, nəse, yenə söz gözləyir, amma kişi mətləbi deyib qurtarmışdı, bilmirdi dediklərinə nə əlavə ələsin. Başını bulaya-bulaya Dəmirin qarasına deyindi.

– Namərd oğlu, namərd...

Orxan daha heç nə soruşmadı. Baxıb gördü ki, axşam düşür. Gözlərini uzaqda qaralan Çapıqqayaya dikib fikirləşdi ki, tale insanı necə çətin sınaqlara çəkirmiş. Adam birçə günün, birçə saatin kəşməkəşin-

dən ölə bilər, vallah. Belə zərbəyə dözmək üçün gerek o Çapıqqaya kimi möhkəm olasan.

Orxan Cümüşgölə tərəf addımladı. Daxilində özünü də təəccübləndirən bir sakitlik vardı. “Gələcək! Mütləq gələcək!.. Heç şübhəsiz, mənim burda olmağımdan xəbərdardı. Yəqin maşını görüb...”

Bənövşə binə tərəfdən yüyürə-yüyürə gəldi, çatan kimi də soruşdu:

– Çoxdan burdasan?

Orxan dinmədi. Atlıxanın söylədiyi əhvalat dilini bağlamışdı onun.

Qız yaxınlaşıb Orxanın lap çənəsinin altında dayandı.

– Bədbəxtlik gəlmişən? – dedi.

Orxan gölün üzündə ayın səyriyən əksinə baxa-baxa kəkələdi.

– Yox... gəlmişəm... gəlmişəm ki... səni aparım...

Bənövşə başını buladı. Orxandan iki-üç addım aralanıb əllərini arxasına qoydu.

– Gədə bilmərəm, – dedi. – Bəs buranı kimin umuduna qoyum?

Bənövşəni əbədi itirməyinə Orxan indicə inanırdı. İnandı ki, Bənövşə onun qisməti deyil, Bənövşə qəflətən onun əlindən uçmuş bir quşdur, o quşun qanad çaldığı yüksəkliyə qalxmağa heç vaxt Orxanın gücü çatmayacaq. Orxan elə bil yüz ilin yuxusundan ayıldı. Ömründə ilk dəfə özünə yazığı gəldi, ömründə ilk dəfə özündən zəhləsi gəldi və ömründə ilk dəfə özünü bədbəxt hesab elədi. Düşündü ki, xoşbəxtliyi sınıya qoyub adamın hüsuruna gətirmirlər, xoşbəxtlik göydən adamın başına yağış kimi, dolu kimi yağmır. Xoşbəxtliyə gedən yolda neçə-neçə uçurum var...

Bənövşə:

– Sən burda yaşaya bilməzsən, – dedi.

Və Orxan fikirləşdi ki, Bənövşə də bədbəxtkdir. Bənövşə ona görə bədbəxtkdir ki, Orxan bu dağların başında ömürlük qala bilməz. Bənövşə ona görə bədbəxtkdir ki, mavi yuxulara inanır. Orxan istədi desin ki, “yuxulara inanma, Bənövşə, xızrlara aldanma”. Orxan çox söz demək istədi, ancaq deyə bilmədi, çünki ürəyi ağrıyırdı, ürəyinin ağrısı nitqini batırırmışdı onun. Orxan boğazına tıxanmış qəhəri boğa-boğa soruşdu:

– Düzdü o?.. O əhvalat?

Qız aralıda dayanmışdı, elə bil bir yanını qaçaraq qoymuşdu. Səsi də öz səsinə oxşamırdı:

– Hansı əhvalat?

– O alçaq... səni... Dəmir...

Bənövşə sanki onun qırıq-qırıq kəlmələrindən heç nə anlamadı. Ayı söz dedi:

– Anamı tək qoya bilmərəm. Yazıqdı...

Qızın laqeyd, süst danışığından Orxan heyretləndi, az qaldı hönkürüb ağlasın. Elə ağlamsına-ağlamsına da soruşdu:

– Düzdü o?.. Bənövşə... Bəlkə böhtandı? Niyə dinmirsən?

Qız dedi:

– Başa düşmərim, nədən danışırısan... Bilmirəm nə soruşursan məndən.

Qara, iri bir quş gölün üstündə dövrə vurdu. İnsan səsinə bənzər səs çıxarda-çıxarda uçub getdi. Səs kəsildəndən sonra Bənövşə dedi:

– Mən heç kimə ərə getməyəcəyəm... heç kimə.

Qız gölə tərəf yeridi. Gədə-gədə donunun ətəyini çırmalayıb əlində tutdu. Sonra gölə girdi. Bir addım, iki addım... beş addım getdi... Orxan gördü ki, Bənövşə batmır, Bənövşə suyun üzü ilə narın-narın yeriyir. Orxanın boğazı qurudu, ürəyi az qaldı sinəsini partladıb çıxsın.

Bənövşə suyu ayaqlarının altında ehmalca şappıldada-şappıldada yeriyirdi. Gölün üzündə ayın səyriyən əksinə çatanda qanrılıb Orxana baxdı. Ayın haləsində bir qədər dayandı.

Orxan nəfəsinin batacağından qorxurmuş kimi, bütün gücü ilə qışqırdı:

– Bənövşə! – Gölə girdi, ikinci addım atmışdı ki, su dizlərinə qalxdı. Tez sahilə çıxıb bir də qışqırdı. – Bənövşəəə!!!

Bənövşə elə bil bu səsdən diksinib ayın haləsindən çıxdı və təzədən başladı gölün üstü ilə yeriməyə. Yeridi, yeridi, gedib o biri sahilə çıxdı və binəyə tərəf qaçdı.

Bənövşənin qaraltısı gözden itənəcən Orxan onun ardınca baxdı. Elə bildi yuxu görür. Axı, adam bəzən yuxu gördüyünü yuxuda bilir. Orxan qıçları əsə-əsə yaxınlıqdakı daşın üstündə oturub, yuxudan ayılacağı dəqiqəni gözlədi.

Ağcabədi – Bakı

1982-83



OĞUL

– Göresən bu uşaq harada qaldı?

Arvad cavab əvəzinə köksünü ötürdü. Ferrux yorğanı üstündən atıb dikəldi. Ayaqlarını çarpayıcıdan salladı. Xeyli sükutdan sonra üzünü yanında uzanmış arvadına tutdu:

– Əminə, sən də bilmirsən Tahir bu vaxtacan haralarda gəzir?

Əminə yorğanın altında büzüşüb böyrü üstə çevrildi.

– Bilmirəm, kişi, bilmirəm.

– Bəs niyə xəbər almırsan?

– Deyir, yoldaşlarımla imtahana hazırlaşırıam.

Ferrux başını buladı. Otağa süzülən ayın solğun işığı onun qansız sifətinə bir sarılıq da yaymışdı. O, əllərini çarpayıya dayayıb qalxdı. Sol ayağını döşəmədə sürüyə-sürüyə pəncərəyə tərəf getdi. Alnını şüşəyə dirəyib boş, sakit küçəyə baxdı. “Naxoş olmasaydım gedib Tahiri axtarardım, – deyə düşündü. – Axı, bu iflic məni haradan tapdı? Bəlkə mən xəstə olduğum üçün Tahir istədiyini eləyir, məni gücsüz görüb daha qorxmur, çəkinmir?..”. O, özünü doğrudan da gərəksiz bir adam zənn etdi. Bu fikirdən Ferruxun qəlbində özünə qarşı acıq dolu bir narazılıq yarandı. O, bütün belələrin səbəbini sürünən sol qıçında gördü və əsəbiləşdi. Həkimin sözlərini xatırladı. “Sizə əsəbiləşmək olmaz, qətiyyən olmaz”. Ferrux ürəyini toxtatmağa çalışdı. “Tahir belə özbaşınalıq eləməzdi. Evə gec gəlməzdi. İcazəsiz bir yerə getməzdi. Bəs indi nə oldu? Bir aydır, evə vaxtlı-vaxtında qayıtmır. Bilmir ki, bəyəm, mən xəstəyəm, narahatam?..”.

Ferrux pəncərədən aralandı. Gəlib çarpayının küncündə əyləşdi.

– Gör saat neçədir, – deyə yatağının içində fikrə getmiş arvadına yenidən müraciət etdi. Əminə durub işığı yandırdı. Ərinin stolun üstündəki qol saatına baxdı. Yuxusuzluqdan kallaşmış səslə dedi:

– İkidir, üçdən beş dəqiqə işləyib...

Ferrux qızarmış gözlərini oğlunun divardan asılmış şəklinə zillədi, dərinə köksünü ötürdü. Onun hüznü baxışında, tutqun sifətində açıq-aydın bir sual oxunurdu: “Haradasan, Tahir? Axı, mən nigaranam, oğul!”.

Ferrux güclə nəfəs alırdı. Əminə işığı söndürdü. Yorğanı götürüb ərinin çiyinə saldı. Kişi astadan, qırıq-qırıq danışdı.

– Əminə, mən ona söz deməyə utanıram. Yekə kişi olub, bığ saxlayır, üzünə ülgüc vurdurur. Daha uşaq deyil. Sən anasan, onunla açıq danış. Mənim adımdan de ki, belə olmaz, dərslərini oxusun. Hələ institutu qurtarmağına iki il var.

– Ay Fərrux, bəlkə elə Tahir doğrudan da dərs oxuyur. Səbirsizlik eləmə, indicə gələr.

– Elə bilirsən onun haralarda gözməyindən xəbərim yoxdur? Başa düşürəm harda ləngiyir, amma deməyə dilim gəlmir... Əminə, qorxuram uşaq bir para cavanlara qoşulmuş ola.

– Tahir pis yola getməz, Fərrux

– Nə bilirsən?

– Deyirsən, yeni bir qıza-zada ilişib?

– Qıza ilişə yaxşıdı. Mən qorxuram bir yanı-qoduqluya dadanmış ola, sonra düşə əngələ, dərindən soyuya. Bu saat onun beyninin qan vaxtıdı. Heç nəyin ağına-bozuna baxmır.

Ağlım kəsmir, – deyə Əminə inanla dilləndi. Amma bir azdan Fərruxun narahatlığı ona da keçdi. – Deyirsən, yeni...

– Ayı nə ola bilər? Bu qız məsələsi deyil. Ağlı başında olan qız bu vaxta qədər küçədə qalmaz. İmtahana hazırlaşmağı deyirsənsə, ona da inanmıram. İndiyəcən belə hazırlaşmaq görmüşdün?..

– Uşağın babalını yuma.

– Məni hövsələdən çıxarma, Əminə. Burda sən bilən şey yoxdur. Oğlunun tənbehini ver, yoxsa...

– Bir səbrin olsun, a kişi...

– Necə səbir eləyim, rəhmətliyin qızı? Biz gözümüzü açınca nəf qudurub mayanı yeyəcək... Onun nə vaxtıdır ki, bildiyini edir?! Atanı saymır, ananı vecinə almır.

Bayaq pəncərənin qabağında dayanarkən onun ürəyini bir tikəyə döndərən qəzəb yenidən coşdu. Fərrux yumruğunu düyünləyib sağ dizinə çırpdı. Elə bil quru ağac parçaları bir-birine dəyib şaqıldadı.

– Məni saymır... Mən ona göstərəm! Onda bilər ki...

Qapının zəngi çalındı. Kişinin bədənini gördü. Əminə cold ayağa qalxdı. İşığı yandırdı. Qapını ehmalca açdı. Tahirin gülümseyən sifəti göründü.

Fərruxun uzun, sümüklü sağ qolu havada qolaylanıb astanada oğlanın üzünə çırpıldı. Qəflətən aldığı zərbədən Tahirin gözləri böyüdü. Kişi müvazinetini saxlaya bilməyib sündələdi. Tahir qüvvətli əlləri ilə atasının belindən yapışb onu yıxılmağa qoymadı. Əminə özünü yetirdi.

– Fərrux, tifilin bağrını niyə yarırısan?

Kişi oğlunun qolları arasından çıxdı. Divardan tuta-tuta yataq otağına keçdi. Çarpayına uzandı. Ürəyi az qalırdı yerindən çıxsın. Gicgah damarları hey atırdı. Sağ əlinin içində zoqqultu vardı. O, birdən-birə taqətdən düşdü. Elə bil canında olan-qalan güc oğluna vurduğu zərbə ilə qurtarmışdı. Yenə həkimin tövsiyəsini xatırladı. “Sizə əsəbləşmək olmaz...”

Fərrux xəyalən cavab verdi: “Bu mümkün deyil, həkim. “Görürsünüz ki, mümkün deyil...”

Mətbəxdə stəkan-nəlbəki cingildədi. Asta, həzin pıçıltılar eşidildi. Aradan xeyli keçmiş Əminə Fərruxun çarpayısına yaxınlaşdı.

– Onu niyə vurdun, Fərrux?

– ...

– Necə qıydın? – Əminənin səsi titrədi. Fərrux hiss etdi ki, arvadı ağlayır. – O, işdən qayıdarmış, Fərrux, biz bilməmişik...

Fərrux qulaqlarına inanmadı.

– Necə? – deyə soruşdu və səsi xırıldadı.

Əminənin əlində nəşə xışıldadı.

– Onun ilk maaşıdır. Sənin vəziyyətini belə görüb, işə girib... gəcələr...

Əminə sözünün dalısını deyə bilmədi. Yatağına girib yorğanı başına çəkdi, yorğanı titrədi.

Fərruxun heydən düşmüş bədənini tər basdı. Sağ əlindəki zoqqultu acı, ağır bir düyün olub ürəyinə keçdi. Sevinclə peşmançılığın qarışığından doğan qəhər onu da boğdu.

1964

DUZ

Seymur paltosunu geyinib qapının ağzında dayandı. Anası balaca qara çamadanı və içi dolu həsir zənbili gətirib onun qarşısına qoydu. Oğlan şeylərə tərəf baxmadı. Gözlərini anasının yanına sallanmış damarlı, quru əllərinə zillədi. Sonra onu umacaqlı baxışla süzdü. Firuzə oğlunun fikrini anlayıb gülümsədi. Əlini dirsekdən görməsi qaçmış sarımtıl, nimdaş jaketinin cibinə saldı.

– Al, hələlik bunu xərclə...

Seymur səliqə ilə bükülmüş pulun arasını açdı. Üç dəne qırmızı onluğu görüb qasqabağını tökdü. Gah ovcundakı pula, gah da anasına baxdı. Ayrılıq dəqiqələrində ürəyini sarmış kövrəklik əriyib getdi. Deyəcəyi vida sözləri qırılmış zəncir halqaları kimi beyində dağıldı, pərən-pərən düşdü. Gözucu anasının ciblərinə baxdı. “Bəlkə yenə verdi?... Bəlkə...”

Firuzə sanki oğlunun titrəyən barmaqlarını görməmək üçün üzünü döndərdi. Baxışları həsir zənbilin üstündə dolandı:

– Maşın küçədə səni gözləyir.

Seymur qırmızı onluqları ovcunda sıxıb yumruladı:

– Otuz manatla hara gedim?

Firuzə istədi oğlunun hirsini dağıtsın, könlünü alsın. Gülümsədi. Və tez də peşman oldu; anladı ki, bu təbəssüm Seymurun olan-qalan səbrini çalxaladı, daşdırdı.

Oğlan pulu stolun üstünə atdı:

– Bilsəydim belə olacaq, heç qış tətlinə gəlməzdim. Başqaları öz uşaqlarını ağıllı-başlı yola salırlar.

Ana köks ötürdü.

– Bizim də gücümüz buna çatır.

– Elə bilirsiniz tələbə olmaq asandır? Şəhərdə dolanmaq asandır?

Seymurun səsi də titrədi, dodaqları da. Atası ilk dəfə onun nəzərində adıləşdi, balacalaşdı. “O da gedib özünə sənət tapıb. Poçtalyonluqdan nə çıxar? Otuz ildir onun-bunun qapısına məktub daşıyır. Cibləri də boş”.

Firuzə istəmirdi ki, Seymur evdən narazı getsin. İstəmirdi ki, bu vida dəqiqələri sonralar ağır daş olub ürəyindən asılsın. Ana oğlunu mə-

həbbətlə süzdü. “Aırıqlayıb Seymur. Rəngi də ağarıb. Ağız-burnu nə-cimləşib. Yəqin çətinlik çəkir, doyunca yemir. Neynəsin, yanında anası yox, bacısı yox”.

Ana ayrılığın, həsrətin dad-tamını bilirdi. Altı aydan bəri gecəli-gündüzlü bütün fikri-zikri oğlunun yanında olmuşdu. Bircə qismət çörək yeyəndə də, bircə içim su içəndə də Seymuru xatırlamışdı: Gö-rəydim günləri necə keçir balamın!”.

Seymurun tətildə olduğu müddətdə ana onunla üz-üzə çox oturmuşdu; doymamışdı. Firuzə bu ayrılıq anını qorxa-qorxa gözləmişdi. Özünə söz vermişdi ki, Seymur yola düşəndə ağlamasın. “Uşaq birdən könlü qırıq gedər”.

– Bacarmırsınız, oxutmayın. Hələ birinci kursu qurtarmamışam. Bəs beş il məni necə dolandıracaqsınız?!

Firuzə cavab verə bilmədi. Ürəyində ərinin qarasına deyindi: “Heç olmasa gəlib uşağı yola da salmadı. Bu yağışlı gündə çantasını atıb getməsəydi dünya dağılmazdı ki!”

Küçədə maşın signal verdi. Ana stolun üstündən əzik pulları götürüb Seymura uzatdı:

– Al, bala, dəlilik eləmə.

– İstəmirəm!

– Axı təqaüd də alırsan.

– Ondan sizə nə?! Aldığım ayın başına çatmır. Ac qalanda kimin qapısına gedim?! Elə bilirsiniz yeməkdən savayı xərclərim yoxdu?

– Biz də atanın maaşı ilə dolanıraq, bala. Axı səndən başqa evdə iki bacın da var.

– Məni adam yerinə qoymursunuz. Şəhərdə batsam da vecinizə gəlməz.

Maşın uzun-uzadı signal verdi. Seymur şəhadət barmağını çiyni üstədən qapıya tuşladı:

– Uşaq oxudan elə olar. Oğlunu öz maşınında stansiyaya göndərir. Mən də onun qoltuğuna qısılmışam. Mənim atam...

Firuzənin ərinə yazığı gəldi. Cansız-cəsədsiz kişinin bu yağışlı, küləkli gündə palçığa batıb qalacağından qorxdı. Naxoşlayıb yatağa düşəcəyindən qorxdı. “Pay-piyada nə qədər gezmək olar?” Ayaq döyməkdən bədbəxtin canının suyu da quruyub. Bir dəridir, bir sümük... Gör nəçə ildir... Gör ha”.

Yenə signal səsi çşidildi; dalbadal, əsəbi Seymur çamadanın qul-pundan yapışdı. Ana yalvardı:

– Ağrın mənə gəlsin, pulu al. Yənə tapıb göndəririk. Bir az... qənaətlə xərclə, israfçılıq eləmə.

– Yoxsa bu vaxta qədər gen-bol xərcləmişəm?! Bilirsən borc almaq nə deməkdir?! Şəhərdə olmusan? Bir stəkan suyu da pulsuz vermirlər.

– Al, bala.

– İstəmirəm! – Oğlan zənbili də götürdü.

Firuzə əzilib yumrulanmış pulu Seymurun paltosunun yan cibinə saldı.

– Dərdin mənə gəlsin.

Oğlan anasının ağarmış, xəstəhal çöhrəsinə baxdı. Titrəyən qansız dodaqlarına baxdı. Onun gözlərindəki nəmi sezmedi. Ürəyinin ağrılı-acılı döyüntüsünü eşitmedi. Qapını itələyib çıxdı.

Küləyin əydiyi çəpəki yağış ananın üzünə, sinəsinə nöqtə-nöqtə çırırdı...

“QAZ-69” tərpendi. Seymur yanındakı yoldaşının adda-budda suallarını cavabsız buraxdı. Gözlərini maşının aramla, xısıltı ilə işləyən şüşətemizləyəninə dikib fikirləşdi: “Dedilər, orta məktəbi qurtaranda sənə bahalı kostyum alacağیق. Əvəzində altmış manatlıq ucuz kostyumu aldılar. Dedilər, instituta girsən sənə qızıl saat alacağیق. Aldılar. Saat üçün cəmi-cümletani iyirmi beş manat göndərdilər. İndi də... Pulları yoxdur, mənə nə? Haradan tapırlar-tapsınlar. Nə vaxta qədər qorxa-qorxa, qənaətlə xərcləyəcəyəm?.. Atam məni ötürməyə də gəlmədi... Verdikləri otuz manatı Bakıya çatan kimi poçtla geri göndərəcəyəm”.

Maşın dikə dırmaşan palçıqlı yolu güclə çıxdı. Üzbəüz gələn bir kişi əl qaldırdı, sonra dərənin dibini göstərüb nəsə qışqırdı. Sürücü maşını saxladı. Qapını açıb aşağıya baxdı.

– Seymur, deyəsən, anandır, dalmızca yüyürür.

“Görəsən nə olub? Məni neynəyir?” Seymur maşından düşdü. Təzə qəhvəyi tufllilərinin palçığa batacağından ehtiyat edib, təmiz yer seçə-seçə ayaqlarının ucunda təpənin üstünə gəldi. Qara şala bürünüb dikə dırmanan anasını gördü. Arvad kəsə yolla sürüşə-sürüşə qalxırdı. İki dəfə büdrəyib dizlərini yerə verdi. Sağ əlini tez-tez başının üstünə qaldırıb yelləyirdi.

Yağışın suyu oğlanın boynuna, bədənə süzüldü. Əti çimçişdi. Silkələnib geri döndü. Ayaqlarını ehmalca qoya-qoya özünü maşına saldı. “Pul gətirir, qoy gətirsin”.

– Bəlkə qabağına gedək? – deyə yoldaşı soruşdu.

– Çatıb. – Seymur üzünü, boynunu yaylıqla sildi, sarı, tüklü papağını çıxarıb çırpdı.

Firuzə oğlu tərəfdəki açıq dal qapıya özünü güclə yetirdi. Bənizi ağappaq idi. Nəfəs aldıqca bütün bədənı uçunurdu. Qurumuş boğazını yaşlamaq üçün tez-tez udqunurdu. Seymur anasının hədəqdən çıxmış nursuz gözlərinə baxdı:

– Nə olub?

Arvad ovcunda tutduğu bükülü kağızı Seymura uzatdı. Oğlan kağızı əlinə alıb barmaqları ilə yoxladı:

Firuzə sanki son nəfəsini topladı:

– Sənə zənbildə... soyutma toyuq... yumurta qoymuşam... Duz yadımdan çıxmışdı. Elə yerə qoy... islanmasın.

Seymur ağzını geniş açıb ciyərdolusu hava udan anasının göyərmiş nazik burnuna baxdı. Onun üzündəki ifadəni yağış tellərinin arxasından sanki daha aydın görmək üçün gözələrini qıydı. “Bunlar məni dolaşıblar. Bunlar məni adam saymırlar”.

Oğlan əlindəki kağız bükülüsünü yerə çırpıb, qapını zərblə çəkdi: Maşın tərpendi. Təkərlərdən qopan horra palçıq yola səpilmiş narın ağ duzun üstünü tamam örtüdü...

1968

TALİSMAN

Ağarəhim Borçalıda cəmi-cümletani birçə gecə qaldı. Bu da işdir

Yanmam, könlüm yansa da.
Əcəl beni alsın da,
Gözlerim kapansa da –
yıldızların altında.

Handwritten text on lined paper, mostly obscured by heavy black redaction marks.

gördü ki, Qazağa çatırdadı. İrelidə, postamentin üstündəki təyyarə abidəsi gün işığında elə parıldayırdı, elə işıldayırdı, deyirdin bəs təyyarə deyil bu, qanadlı bir günəşdi doğub burda. Ağarəhim bilirdi ki, bu abidəni ilk azərbaycanlı təyyarəçinin şərəfinə qoyublar bura. “Sağ olsunlar qazaxlılar, başları iş-gücə nə qədər qarışıq olsa da, ölüb-itən igidlərini yaddan çıxartmırlar”.

Abidənin qənşərində yol haçalanırdı. Sola döənən yol enli idi, asfalt idi, düz Qazağın içinə girirdi və bu yol Ağarəhimə Bakıya aparən yol idi. Sağa döənən yol kənd yolu idi, bu yolda uzaqdan ot tayasına oxşar bir şey saralırdı, amma yaxınlaşandan sonra aydın oldu ki, ot tayası deyil bu, üzü o yana dayanmış yük maşımıdı, kuzovuna o qədər ot qalayıblar ki, kabinəsi, zadı görünmür.

Yolun haçasına çatanda Ağarəhim maqnitofonu söndürdü, sürəti azaltdı, lap haçanın başlanğıcında dayanmış maşının yanından ötəndə qəfil bir taqqıltı eşitdi: “Jiquli” yırğalandı, sağ yandan qabaq qapının şüşəsi çiliklənib oturaçağa töküldü. Ağarəhim bu taqqıltıdan, bu yırğalanmadan əvvəl-əvvəl heç nə başa düşmədi, başa düşəndə belindən ağrı qopdu, elə bil böyrəklərinə bıçaq yeritdilər. Əlləri, ayaqları əsdi. Əyləci güclə basıb maşından birtəhər çıxdı.

“Jiquli”nin sağ tərəfdən qabaq qanadı əzik-əzik olmuşdu, qabaq qapı əyilib içəri girmişdi, sağ fənər sınıq-sınıq idi. Ağarəhim qorxudan boğula-boğula, ürəyi titrəyə-titrəyə yük maşınına tərəf baxdı. Ayaqlığın yanında cavan, çəlimsiz bir oğlan donuxub qalmışdı. O qədər arıq idi ki, ovurdu-ovurdundan keçirdi. Nazik, qara bığı olmasaydı, deyərdin bəs uşağıdı.

Ağarəhimin belindəki ağrı hələ çəkilməmişdi, üşütməli adam kimi qolları, qıçları hələ əsirdi: Boğazı qovuşa-qovuşa:

– Neynədin, əşi? – dedi və ona elə gəldi ki, səsi dilçəyindən bu yana keçmədi, səsi içində qaldı.

Amma oğlan onun suahını eşitmişdi. O da səsi titrəyə-titrəyə:

– Bilmədim, ay dayı, – dedi: – görmədim, vallah.

Oğlanın gözləri ya anadangəlmə belə iri idi, ya da qorxudan irilənmişdi. Ağarəhim güman elədi ki, yaqın öz gözləri də bax beləcə böyüyüb. Ağarəhimin bərkə-boşa düşdüyü vədələr olmuşdu, lap qorxduğu vədələr də olmuşdu, ancaq heç vaxt belindən belə ağrı qopmamışdı. Birinci dəfəydi ki, böyrəkləri bu cür sancırdı, birinci dəfəydi ki, kürəyinin zoqqultusu nəfəsini kəsirdi. Ağarəhim “Jiquli”nin

böyründəcə tozlu yola uzanmaq istəyirdi, heydən düşmüş canını hara olur-olsun, yıxmaq istəyirdi, amma uşağa oxşayan çəlimsiz oğlanın yanında şəninə, bazburuduna sığışdırmırdı bunu. Bilmirdi neynəsən, nə danışsın. Bəlkə dişinin dibindən çıxarı desin oğlana, bəlkə basıb döysün onu? Bu nə iş idi, fələk, bu nə qəza idi? Bu ot maşını hardan çıxdı, şeytana oxşayan bu köpəyoğlu hardan çıxdı?

Bu titrətməli, əsməceli vaxtında Ağarəhimin yadına Pərvanənin sözləri düşdü. Pərvanə döne-döne demişdi ki, “maşında talisman gəzdir; göz dəyməz, xata-baladan uzaq olarsan”. Ağarəhim talismanına, gözmuncuğuna, cadu-filana inanmırdı, amma Pərvanənin sözünə baxmamasına indi pəşman oldu.

Ağarəhim içindəki əsməcəni bürüzə verməmək üçün nəfəsini birtəhər nizamladı.

– Kor idin? – dedi. – Görmürdün ki, mən arxadan gəlirəm?

Oğlan udquna-udquna:

– Görmədim, vallah, – dedi. – Bu andır maşında dah göstərən güz-gü yoxdu. Ot da gözümün qabağını tutmuşdu. Elə dönmək istəyəndə...

– Oğlan ürəkləndi, Ağarəhimə yaxınlaşa-yaxınlaş: – Şükür Allaha, salamatlıqdı, – dedi. Maşının xürd-xəşil olmuş qanadına, içəri batmış qapısına baxdı. – Bunlar düzələr, – dedi, – tək ölüm, xəsarət olmasın.

Ağarəhim yan-yörəyə göz gəzdirdi. Belə işlək yolda tərslikdən bir ins-cins də görünmürdü – bərk ayaqda Ağarəhimin şahidi olardı, tərəfini saxlayardı onun, deyərdi, bu kişinin oğlunda zərəcə günah yoxdu.

Oğlan da Ağarəhim sayağı yan-yörəyə baxdı, sonra iri gözələrini dikdi Ağarəhimin üzünə.

– Ay dayı, – dedi, – it-qurd yığışmamış gəl çıxmaq aradan.

Ağarəhim başını buladı.

– Qoy avtoinspektor gəlsin.

Oğlan başladı dil tökməyə:

– Vallah, düzəltməyəcəm maşını. Vurulmağı qətiyyənlə bilinməyəcək. Bütün xərci mənim boynuma.

Bu “Jiquli”nin daha əvvəlki “Jiquli” olmayacağını fikrinə gətirəndə Ağarəhimin damarlarında qanı tərsinə fırlandı. Ağarəhim içini bürüyən və çıxmağa fürsət, məqam axtaran acığını irigözlü oğlanın başına tökmək istədi. İstədi qışqırsın, ancaq özü də bilmədi ki, səsi niyə yumşaq çıxdı. Ağarəhim öz gücsüzlüyündən, acizliyindən həvələ gələn naçar adam kimi ağlamsındı.

– Nəyi düzəltdirəcəksən? – dedi. – Şikəst eləmişən maşını. Mən sabah Bakıda olmalıydım. Neyneyim indi?

Oğlanın arıq üzündə məhul-məhzun bir ifadə yarandı, iri gözlərindən mütilik töküldü və bu gözlər dilə gəlib dedi ki, “döy məni, söy məni, vur öldür – haqlısan”.

Oğlan çəkinə-çəkinə:

– Gedək, – dedi. – Günü bu gün düzəltdirəcəm. Səni gecəyənən özüm aparıb qoyaram Bakıya.

Ağarəhimin susmağı oğlanın dilini bir az da açdı.

– Qurban olum, ay dayı, onsuz da mənim əskim tüstülüdür. Bir xatadan təzəcə qurtarmışam, ikinci xataya düşməyimin sənə nə xeyri? Bir parça çörəyimi əlimdən niyə alasan, axı? Allah səni saxlasın, gedekmi? İt-qurd gəlməmiş... – Oğlan yük maşınının ayaqlığına qalxdı. – Dalımca sür, – dedi. – Fikir eləmə, vallah düzələcək.

Ağarəhim yuxudan təzəcə oyanıb harda olduğunu kəsdirə bilməyən adam kimi idi. Bilmirdi ot maşınının ardınca getsin, yoxsa gözləsin. Kimi gözləsin, neyi gözləsin? Bəlkə avtomobil müfəttişi axşama qədər gəlməyəcək bura? Bəlkə bu şeytana oxşayan oğlan “Jiquli”ni, doğrudan da, düzəltdirəcək? Müfəttişi gözləmək havayı işdir. Müfəttiş gəlib neynəyəcək? Ağarəhimə təze maşın verməyəcək ha

– Xoş gəlmisən, qardaş, – dedi, sonra üzünü kürsülü evə tərəf tutub çağırdı: – Ay ana! Qonağımız var!

Ağarəhim oğlanın üz tutduğu səmtə baxa-baxa maşından çıxdı və gördü ki, kürsülü evin artırmasında taxta çarpayının üstündə kök, yaşlı bir qadın oturub. Qadın yanındakı qıyqacı götürüb başına saldı.

– Qonağın qədəmlərinə qurban olum, – deyib hıqqana-hıqqana çarpayıdan düşdü.

Arvad ayaqları uyumuş adam tək yeriyirdi, elə bil ağır bədəninin gəzdirməyə qıclarının gücü çatmırdı. Uzun, gen tumanı onu bir az da kök göstərirdi. Çatıb, Ağarəhimə əl verdi, nəfəsi tənğiye-tənğiye.

– Xoş gəlmisən, atam-anam, – dedi.

Ağarəhim başını tərpətdi. Borcu deyil ki, tanımadığı adamlara dil-ağız eləsin. Bu qəza olmasaydı dünyada “Alpoud” adlı bir kəndin varlığından, bəlkə də, ömrü boyu xəbər tutmayacaqdı, şeytanabənzər bu oğlanla rastlaşmayacaqdı, ağ köynəyin altından qarnının qatları bilinən, sallaq döşlü bu arvadı heç vədə görməyəcəkdi və bunlarsız da rahat yaşayacaqdı. Bu adamlar onunla bir diyarda, bir torpaqda ömür sürdülər, yaxud başqa qitədə – tutalım Afrikada – bunun Ağarəhimə nə istisi, nə soyuğu?

Arvadın üzü qaramtıl idi, dəpdeyirmi idi – kişi üzünə oxşayırdı üzü,

Oğlan siqareti atıb ayaqqabısının burnu ilə ezdi. Yaxınlıqda dönlənən toyuqların üstünə cumdu. Toyuqlar pərən-pərən düşüb qaqqıladaşdılar, tövlənin dalına qaçdılar, oğlan da onların dalınca yüyürdü... Bir azdan hər əlində bir çolpa tövlənin dalından çıxdı.

Ağərəhimin dil-dodağı qurumuşdu, içində elə bil ocaq qalanmışdı, özü də bu ocaq çoxdan – maşın maşına dəyən dəqiqədən qalanmışdı və Ağərəhimin sinəsinin altını pörşələyirdi.

Oğlan çolpaları kəsib qurtarandan sonra Ağərəhim:

– Bir az su tapırlarmı? – dedi. – İçməyə...

Oğlanın iri gözləri işıqlandı.

– İçməyə də tapılar, lap çimməyə də, – dedi və tələsə-tələsə gedib artırmadakı güyümdən bir stəkan su getirdi.

Ağərəhim üzünü yana tutub suyu sümürə-sümürə içdi. Su elə bil içindeki közü cızıldada-cızıldada, odu söndürə-söndürə süzülüb getdi... Yenə içə bilərdi, istəmədi. Stəkanı oğlana qaytaranda ürəyindən keçdi ki, “sağ ol” desin, demədi.

Oğlan utana-utana soruşdu:

– Adın nədir, a dayı?

Oğlanın “dayı” deməyi Ağərəhimi açmırdı heç. Ağərəhim könülsüz-könülsüz adını dedi. Oğlan bu tanışlığa sevinirmiş kimi gülümsədi:

– Mənim də adım Binnətdi, – dedi. – Sen burda dincəl, mən usta dahıycan gedim... Allah eləsin, kənddə tapa bilim onu. Ora-bura dartırlar. Əzik-üzük maşınların anasıdır. Özü düzəldir, özü də kraskalayır. Çox qabiliyyətli ustadı.

Ağərəhim inanmadı. İnanmadı ki, “Alpoud” adlı kənddə qabiliyyətli usta olsun.

Oğlan artırmaya qalxdı. Taxta çarpayının üstündə mürgüləyən arvad nəsə dedi. Arvad vaysına-vaysına əlini dizinə çırpdı. Oğlan artırmadan düşə-düşə hövsələsiz halda:

– Ağzından od tökmə, ay ana. – dedi, – qəsdən eləməmişəm ha.

Binnət doqqazdan çıxandan sonra Ağərəhim armud ağacının kölgəsindəki stulda oturdu. İndicə həyəte göz gəzdirdi və gördü ki, həyət çox böyükdür. Həyətin açıq tərəfində kürsülü evdən və köhnə tövlədən savayı tikili yox idi. Evin qənşərində ucu-bucağı görünməyən bağ vardı, bağın da içində cürbəcür ağaclar vardı, deyirdin bəs kolxoz bağıdır bu. “Bele bağ sahibinin yəqin ki, pulu çox olar. Budu ey, toyuq-cücelərə bax, saymaqnan qurtarmaz. Tövlə var, demək, inək-camış da var, qoyun-quzu da var. Kasıb deyillər bunlar”.

Gəlin üstünə balaca, təmiz süfrə salınmış kətilli Ağərəhimin qabağına qoydu. Armudu stəkanda çay gətirdi. Birce dəfə də başını qaldırmadı, gözünün quyuğuyla da olsa, Ağərəhimin üzünə baxmadı. Amma Ağərəhim altdan-altdan baxdı ona və inanmadı ki, “Alpoud” adlı bir kənddə belə yaraşlıq gəlin olsun. Qarşırin idi gəlin. Dodaqlarının rəngi yetişmiş gilənar rənginə çalırdı. İşıqlı, oynaq gözləri vardı. Tərpənişi cəld idi, yeriyləndə sinəsi irəli çıxırdı.

Gəlin artırmanın qabağında çöməlib çolpaları yolurdu. Ağərəhim yandan ona baxa-baxa köks ötürdü. “Əgər bu qəşəng gəlin Binnətin arvadıdırsa, yazıq buna, heyif buna. O şeytana oxşayan gədən nənəyə bənd olub görəsən?” Ağərəhimin yadına öz arvadı düşdü və onsuz da qara olan bir az qaraldı. “Gərək baxaydım onun sözlünə, gərək talisman qoyaydım maşına. Heç olmasa yağlıtkandan-zaddan...”

Balaca qız “Jiquli”nin yanında dayanıb zarıldaırdı, gəlinciyi də bir əli ilə sinəsinə sıxmışdı. Gəlin işini yarımçıq qoyub uşağın yanına getdi. “Jiquli”nin qabaq qapısını ehmalca açdı. Qız o dəqiqə kiridi, maşına dırmaşıb sükanın arxasında oturdu. Ağərəhimin dişi bağırsağını kəsdi. “Elə bil atalarının malıdır”.

Ağərəhim çaya əlini də vurmadı. Darıxdı. Qalxıb “Jiquli”yə yaxınlaşdı. Maşın gözündən elə düşmüşdü ki, baxmaq istəmirdi ona. Uşağa baxdı. Qız gəlinciyi dizinin üstünə qoymuşdu. İçəri isti olsa da dinməz-söyləməz oturub dözürdü. Qızın bir suyu Binnətə oxşayırdı, illah da gözləri; iri-iri, peyvənd gilə boyda. Şabalıdı, qısa saçları körpə quzu tükü kimi qıvrım-qıvrım idi. Dizinin üstündəki gəlincik qərribə gəlincik idi. Ağərəhim ömründə belə gəlincik görməmişdi. Ağ çitdən baş düzəldib balaca çöpün bir ucuna bənd eləmişdilər. İri düyməyə oxşayan dəpdeyirmi bu başın ortasında qara karandaşla ağız-burun, qaş-göz çəkmişdilər. Gəlinciyin çiynləri yox idi – hər çiynin yerindən bir çit qol sallanırdı – əyninə əl boyda, belə bürüməli tuman geyindirilmişdilər. Nədənə Ağərəhim inanırdı ki, bu gülməli gəlinciyi dodaqlarının rəngi yetişmiş gilənar rənginə çalan o qəşəng gəlin düzəldib.

– Harahsan, atam-anam?

Ağərəhim qəfil səsdən diksinən kimi oldu. Geri qanrıldı; kök arvad onun arxasında tövşüyə-tövşüyə dayanmışdı. Ağərəhim:

– Bakılıyam, – dedi.

– Qulluqdasanmı?

– İnşaat institutunda müəlliməm... Fizika müəllimi...

– Allah saxlasın səni. – Arvad, deyəsən, ayaqüstə dayanmağa çətinlik çəkirdi. Əllərini yerə dirəyə-dirəyə çayırılıqda oturdu. – Dədən, nədən varmı? – dedi.

– Böyük qardaşım var.

– O da qulluqdadımı?

Ağarəhim:

– Hə, – dedi və hiss elədi ki, bu, azdır. Qoy bu kök arvad elə bil-məsin ki, Ağarəhimin qardaşı hər yetenin tayıdır. – Böyük vəzifədə işləyir, – dedi.

– Allah onnan da yuxarı elesin!

Ağarəhim anlayırdı ki, kök arvad ona nəse demək istəyir, nəse bir niyyəti var bu arvadın, yoxsa ayaqlarını sürüyə-sürüyə, ağır bədənini zorla darta-darta həyətin o başından bu başına gəlməzdi.

– Evlisenmi, dərdin alım?

– Bir uşağım da var... Beş yaşında...

Arvad “Jiquli”yə ötəri nəzər salıb köks ötürdü.

– Sühsünü qırılsın. Binnətin, – dedi. – Qarabəxti bu gədə. Anadan olannan xata-bala başından əskik döyül. On yaşınacan azar-bezar qoy-madı gözünü açsın. Deyirdik, sağ qalmaz bu, ölər, amma ölmedi. Di gəl ki, fərri də böyümədi – yanıq oldu. Qurban olum allaha, özü bilən məsləhətədi... Xalqın uşaqları oxuyub qulluq yiyəsi oldular. Dərs bu qansızın qafasına batmadı. Qabağında ata vardımı ki, təpəsinə döyə-döyə oxudaydı? Binnətin beş yaşı olanda kişi köçünü sürüb getdi bu dünyadan. Mənim də başım öz əlimdə döyüldü ha. Sovxozda işləyirdim – onda hələ sovxoz olmamışdı, kolxozuydu – hava işıqlanmamış gedirdim, qaş qaralanda qayıdırdım.

Ağarəhim – ağına hardan gəldisə – Binnətin yaşını soruşdu.

Arvad ürəyində nəyisə hesablayırmış kimi duruxa-duruxa:

– Böyük oğlum Əfəndinin qırx yaşı var, – dedi. – Onnan kiçiyi qızdı – indi kənddə ərđədi, dörd uşaq anasıdı. Qız, Əfəndidən üç yaş balacadı. Qıznan da Binnətin arasında iki yaş tafovut var.

Ağarəhimin hesabına görə Binnətin yaşı gəlib durdu otuz beşdə. “Cırtıdan məndən üç yaş böyükdü, amma “dayı” deyir mənə. Cansız-cəsədsiz, onunçün cavan görünür”.

Arvad üzünü göyə tutub ah çəkdi. Ağarəhimə elə gəldi ki, arvadın yarisinacan ağ pərdə enmiş gözü tamam görmür və yəqin ki, nə vaxtsa

– Bunnarı müsibətnən böyütmüşəm, dərdin alım. İndi pensiyədə-yəm, ayda iyirmi üç manat alıram hökumətdən. Həç onu verməsələr də dolanaram. Mənim nə xərcim, nə çıxarım var ki? Əfəndi sovxozda traktor işlədir, ayrıca ev-əşiyi var, məni də yadımdan çıxartmır, allah mənim ömrümdən kəsib onun ömrünə calasın. Qıznan da razıyam. Təkcə bu gədə... – arvad başındakı qıyqacın ucuyla salamat gözünün yaşını sildi. – Ayaqlarıma yel gəlib, – dedi. – Canımın hayındayam, bu baxtıqara da ömrümü bir yannan baltalayır.

Arvadın dərd-gileyinə qulaq asmağa həvəsi yox idi Ağarəhimin. Qorxurdu ki, birdən ürəyi yumşalar, Binnətə rəhmi gələr. Darıxa-da-rıxa saatına baxdı. İstədi uzaqlaşsın arvaddan, amma arvad onun niy-yətini hiss edibmiş kimi burnunu çəkib danışmağa başladı.

– Bir yerdə tikiş tutub dayana bilmir gədə. Gah sovxozda fəhlə oldu, gah dəmir yolunda işlədi. Sonra Əfəndi yaxalayıb apardı yanına, traktor sürmək öyrətdi ona. Ordan da qaçdı. Nə qədər avara-avara gəzdi. Getdi əsgərliyə, orda şoferlik oxudu... Qayıdanda sovxozda köhnə bir maşın verdilər ona. Ağıllanmışdı, başını aşağı salıb işləyirdi. Dedik, day kişi olub, evləndirdik. – Arvad başıyla artırmadakı gəlinə işarə elədi. – O halal süd əmmişi aldıq ona... Bir qıznanı oldu, – odu, o sənin maşınında oturan. Gəlin ikinci uşağa boylu olanda allah Binnətin başına gürşadını tökdü: maşını aşırıtdı gədə. Alverçilər tələyib ağılnı əlinnən alıblar, o da cavandı dana, pula tamah salıb, gecəyənən maşını kələmənən nıxlayıb, sürüb Ermənistanə tərəf. Qurban olduğum tanrı da nəzərini çəkib bunnan: maşın budu ha, uçub dərənə dibinə. Alverçilərdən birinin qolu sınmışdı, birinin qılçı şikəst olmuşdu, özünün həç burnu da qanamamışdı. Binnəti tutub damladılar, bir il türmə kəsdilər ona. Gədə türməyə girən gününə gəlinin gözünün yaşı əlində oldu. Səhər-axşam yumdu-tökdü. Nə illah elədim, kirmədi. O qədər xiffət çəkdi, axırda uşaq xarc elədi: ölü uşaq doğdu, vədəsinnən tez... Özü də oğlan uşağı...

Ağarəhim artırmada arxası bəri dümələnən gəlinə baxdı və inandı ki, gəlinin ondan zəhləsi gedir, yoxsa “xoş gəldin” deyərdi, həç olmasa birçə dəfə qonağa nəzər yetirərdi. Yəqin bu kök arvadın da ondan zəhləsi gedir, onu allahın göndərdiyi bəla hesab eləyir. Ağarəhim az qaldı üzünü arvada tutub desin ki, “ay ana, ay xala, məndə günah yoxdu, mən pis adam deyiləm. Əgər mərdimazar olsaydım, sənin oğlunu və-
vərdim inspektorun əlinə, oğlunun da vaxası qurtaranacan dərisi boğa-

– Türmədən tezəcə gəlib tifağı dağılmışın balası. Yalvar-yaxardan, minnət-sünnətdən sonra sovxoz Nuh əyyamının qalma bir maşın verdi ona. Maşının qalması ha onda: təpədən dırnağa cala qdı, yamaq-yuma qdı. Bir gün işləyəndə beş gün özünə gəlmir... Səhər tezzən Binnət dedi, ay ana bəyün bazarı, gedim heyvanlara ot-ələf gətirim. Dedim, getmə, bala. Ürəyimə nəse dammışdı, gecə pis yuxu görmüşdüm. Həm də bilərəm axı, xata bunun boynunun ardınca gəzir... Getdi. Axırda da belə oldu... İndi neynəyəcək, başına haranın daşını salacaq? Pulu-pənəsi hardadı onun?

Ağərəhimin səbri lap bir tikə oldu. Vaxt keçirdi. Günəş bu həyətin, bu evin üstündən uzaqlaşmış aralıdakı dağın şiş təpəsinə dirənmişdi. Günəş bir azdan burnunu göy ədikləmiş dağın arxasına keçəcəkdi və axşam düşəcəkdi.

Arvad kötük qıçlarını çəkə-çəkə evə tərəf gedirdi. Deyəsən, ürəyini boşaltmışdı, nə demək lazımdırsa, demişdi qonağa. İndi qonaq bilər, qonağın allahı bilər...

Tüstülənə-tüstülənə, nərildəyə-nərildəyə həyətdə bir "Moskviç" girdi və düz Ağərəhimin yanında dayandı. Binnət maşından düşüb:

– Şükür allaha, – dedi. – Əjdəri tapa bildim.

Əjdər "Moskviç" in qapısını açıb, ayaqlarını salladı. Elə oturduğu yerdə Ağərəhimə baxıb, yüz ilin tanış kimi gülümsədi və Ağərəhim gördü ki, Əjdərin qabaq tərəfdə cəmi üç dişi var: ikisi altı, biri üstə. Alın qırıq-qırıq, ovurdları batıq idi. Göyümtül, süzgün gözələrində bir təbəssüm dolanırdı. Bu da eynən Binnət kimi ariq, çölmsiz idi, bunun da yaşını dürüst demək mümkün deyildi.

Binnət tələsdirdi onu.

– Əy, düşsənə, a tanrısız!

Əjdər qapıdan yapışmış qalxdı. Ağzına buz qoymuş adam təkin dilini güclə tərpətdi.

– Qonaq... xoş gəlib... – İrəli yeriyib Ağərəhimə əl verdi. – Ürəyini sıxma, bəjoğlu, – dedi. – Mən... bu saat...

Burnuna araq iyi deyəndə Ağərəhim başa düşdü ki, Əjdərin dili niyə topuq çalır.

Əjdər:

– Budumu, ayə, maşın? – deyib ləngərlənə-ləngərlənə "Jiquli"yə tərəf getdi.

Binnət uşağı maşından düşürtdü, oturmağa tökülmüş şüşə qırıntılarını təmizlədi.

Əjdər bir əlini belinə qoyub zəndlə "Jiquli"yə baxdı. Ağərəhim də onun "Moskviç" inə. "Moskviç" çürümüşdü. Üstündəki pasla yamaqların ağırlığı öz ağırlığından güman ki, çox olardı. Nə arxa oturmaq vardı, nə də qapıların şüşəsi; yəqin ki, yol gedəndə içəridə "yel vurub yengələr oynayırdı". Ağərəhimin ağı Əjdərdən bir şey kəsmədi, Əjdərin yaxşı usta olmasına Ağərəhim inanmadı. İnanmadı ki, "Alpoud" adlı kənddə qabiliyyətli usta olsun.

Əjdər "Jiquli"nin vurulmuş yerini diqqətlə nəzərdən keçirəndən sonra üzünü Binnətə tutdu.

– Ayə, bekara şeydi... Başın haqqı... canını alacam bunun, cərcə-nəyini ayıracam, – dedi və çayırda oturub qıçlarını uzatdı. – Qoy bir pap... papiros çək...im. – Damağına "Avrora" qoyub yandırdı.

Ağərəhim arxasını Əjdərə çevirib. Binnət pıçıldadı:

– Deyəsən, keflidi bu.

– Bu batmışın ayıq vaxtı olurmu heç? Çaxır zavodunda fəhlə işləyir, gündə vurmaya bağı çatlayar. Amma nə qədər içsə də, huşunu itirmir. Özü də çox zirek adamdı; beş kişinin işini təkbaşına görür, "yoruldum" deməz. Əlləri qızıldı bunun... Sən narahat olma, bircə saat düzəldəcək maşını.

Əjdər siqaretdən dərin qullab alıb çayırda dirsəkləndi.

– Ayə!.. A Binnət! Qonaq yoxsa mənə danışır? Elə bilir... kefliyəm... heləmə?.. Ayə, mən Əjdərəm haa... Bir vedrə içərəm... amma... gülləni iynənin gözünə keçirərəm. Qonağa denən, – yumruğunu sinəsinə vurdu, – mən Əjdərəm haa.

Binnət gülümsədi:

– Demişəm, əşi.

– Di get, bir dolça su gətir, ciyərim yanır.

Binnət getdi su gətirməyə: Əjdər barmağını diliylə yaşlayıb siqaretin gözünə basdı. Siqareti çiyinin üstündən dala atıb, dirsəyini yerdən qaldırdı.

– Bəjoğlu, – dedi, – sən heç... qəm zad eləmə. Əjdər olan yerdə nə qəm?.. Təptəzə eləyəcəm maşını... Anadangelmə... Binnət mənə qohumumdu, bilirsənmi? Mən iş görərəm... bir qəpik də almaram... Qohum qohumnan əlməz almaz... Pul nə olan şeydi, ayə? – Tüklü çənəsini qaşıya-qaşıya "Jiquli"yə baxdı, sonra başını döndərərək kəndin ayağındakı dağa baxdı. – Ayə, o dağ görürsənmi? – dedi. – "Göyözən" di onun adı... Eşitmisənmi?.. Görürsənmi nə şişdi ucu? Nizə kimidi... ha deyirəm... dırmaşım ora... vaxt tapa bilmirəm.

Binnətin gətirdiyi suyu Əjdər çənəsinə, sinəsinə axıda-axıda ləz-zətlə içdi. Ağərəhim dodaqlarını yaladı, amma su istəməyə utandı.

Əjdər:

– Ya allah! – deyib qalxdı. “Moskviç”in yük yerindən paslı bir ling çıxartdı. Elə bil illərlə əl dəyməmişdi bu lingə, illərlə yağışın altında, palçıqın içində qalmışdı. Taxta çəkic çıxartdı. Dizlərini yerə qoyub, lingi “Jiquli”nin əzilmiş qanadının altına saldı. Bir dartdı, iki dartdı, çöl tərəfdən taxta çəkiclə bir vurdu, iki vurdu və əzik qanad çartıldıyib bir qarış uzunluğunda cırıldı. Əjdər əl saxladı.

– Baho! Buna noofdu, ayə? – dedi. – Bu andır lap kağızdanmış... Mənnən çıxmaz iş... Niyə cırıldı, ayə, bu?

Ağərəhim acıqlı-acıqlı Binnətə baxdı. Maşın vurulanda heç bu qədər diltor olmamışdı, bu qədər heyfsilənməmişdi. Az qaldı Əjdərin qolundan tutub fırıldatsın qırağa.

Əjdər özü çəkildi kənara. Lingi, çəkici tulladı yerə.

– Əllərim niyə əsdi, ayə, mənim? – dedi. – A Binnət, o zəhrimardan bir az gətir görüm.

Binnət təzədən evə qaçdı, Əjdər də təzədən çayırılıqda oturdu.

– Düzələcək, dedi. – Səbrini bas... O cırılan yerə fikir vermə. Le-himləyəcəm, olacaq anadangəlmə. Düzü mən həmişə yekə maşınları abıra salmışam... Leqkovoy da düzəlmişəm ha... “Moskviç” filan... “Jiquli” birinci kərədi... Qəm eləmə... Əjdər olan yerdə nə qəm? – dedi, ancaq hiss olunurdu ki, Ağərəhimdən çox, özünə ürək-dirək verir.

Binnət bir əlində ağzımacan araş dolu qalın stəkan, bir əlində pomidor getirib verdi Əjdərə. Əjdər stəkanı bir əlinə aldı, pomidoru o biri əlinə. Dodaqları səyriyə-səyriyə stəkana baxdı.

– Əlli iki yaşı var, – dedi, – otuz iki ildi bunnan dostluq eləyirəm. Ayə, yəni mən o “Göyözən”in təpəsinə qalxa bilməyəcəm? Yəni bu abi-zəməzəməni qoymayacaq ora dırnaşam? Axı, əhd eləmişəm... orda vurmaliyam, axı. – Sonra üzünü göyə tutdu. – Ay tanrı, – dedi, – atam, anam sənə qurban, keç Əjdərin günahından. Onsuz da Əjdərin günahı yoxdu, bilirsən. Olsa da, xırım-xırda günahlardı, onları da qo-yarsan içməyənlərin boynuna.

Əjdər stəkandakı araşı yarıyacaq içdi, ağız-burnunu bürüsdürə-bürüsdürə pomidordan bir dişdəm aldı, amma deyəsən, çeynəməmiş uddu.

Binnət xəcalətindən Ağərəhimin üzünə baxa bilmirdi. Əjdəri tə-rifləmişdi, Əjdərə güvənmişdi, sən demə, Əjdərin də bacarmadığı işlər

varmış. Binnət ürəyində allaha yalvarırdı ki, Əjdərə kəramət versin, fərasət versin, Əjdər də onu bu beladan qurtarsın.

Ağərəhimin Əjdərlə işi yox idi, Ağərəhim qanlı-qanlı Binnətə ba-xırdı. Bir adam ki istidə başına bu boyda kepka qoya, ondan nə umasan? “Bu nə yör-yöndəmdi, fəlek, məni kimə ürcəh elədin?”

Əjdər sətın penceyinin yaxasını açıb, danqa sinəsinə qaşdı. May-kası da yox idi zalımın. Qabırğaları görünürdü, qarnı az qala belinə yapışmışdı.

– Ya allah! – deyib Əjdər ayağa qalxdı.

Ağərəhim görürdü ki, Əjdər “Jiquli”yə yaxın getməyə ürək eləmir, qalıb dirənə-dirənə.

Əjdər lingi, çəkici götürüb:

– Başladıq, – dedi, amma hiss olunurdu ki, başlamaq istəmir.

Ağərəhim canını qurtardı onun. Dedi:

– Lazım deyil.

Elə bil Əjdərin çiyindən nəçə ildən bəri dırmaşmaq arzusunda ol-duğu “Göyözən” ağırlığında yük götürüldü, amma özünü o yerə qoy-madı, özünü təəccüblənən kimi göstərdi.

– Niyə, bajoğlu? Qoy düzəldim də.

Ağərəhim hirsini boğa bilmədi.

– Bacarmadığın işə niyə girirsən? – dedi. – Maşını day da şikəst elədin! – Üzünü Binnətə tutdu. – Yekə oğlansan! – dedi. – Qanacağın, mərifətin olsun! Məni avara qoymusan burda! İstəyirsən sənə pislik eləyim?! Pislik eləməyə gücüm çatır!

Binnət yazıqlıq yağan iri gözlerini döyə-döyə qaldı.

– Pislik niyə, dərdin alım? Bir xəta olub. Qardaşıma ismarış gön-dermişəm, qoy gəlsin, görək neynirik.

– Sabah mən Bakıda olmalıyam, başa düşürsən?!

– İndi ki, kənd ustasına ürək qızdırmırsan, deyirəm, bəlkə aparıb Bakıda düzəltməyə. Xərxi nə qədər eləyir, de, ordan-burda tapıb verərəm.

Ağərəhim bilmirdi ki, maşın nə qədər xərc aparacaq. Qiymət de-məyə qorxurdu. Qorxurdu ki, birdən az deyər. Amma dedi:

– Min manat! – Ağərəhim Binnətin üzünə baxmadı, bilmədi ki, oğlanın sir-sifəti nə kökə düşdü.

Əjdər lingi, çəkici tulladı.

– İnsaf elə, ayə! – dedi. – Min manat nədi?

– Bəs nə bilmişdin, əşi? Təptəzə maşındı, dörd ay deyil aldığım. Əjdər başını buladı.

– Allahın olsun, ayə, min manat çölə tökülməyib.

Söz Ağarəhimin ağzından çıxmışdı, vəssalam. Durub alver eləmə-yəcəkdi ki, burda? Qəti dedi:

– Min manat!

Əjdər sətini penceyini düymələyə-düymələyə gedib çıxdı artırmaya. Çarpayıda, kök arvadın yanında oturub əllərini ölçə-ölçə başladı da-nışmağa.

Binnət başını aşağı salıb Ağarəhimin qabağında şaxta vurmuş toyuq təkin dayanmışdı, yanıqlı-yanıqlı siqaret çəkirdi. Handan-hana başını qaldırıb qorxa-qorxa soruşdu:

– Bəlkə yönneşək, a dayı?

Ağarəhim sövdələşməyə son qoymaq üçün səsini qaldırdı:

– Söz bir dəfə olar!

Həyətə alçaqboy, tökməbədən, qırmızıyanaq bir kişi girdi. Saçı dibdən qırılmışdı. Qollarını ata-ata, yanlarını basa-basa yeri-yirdi. Binnətə zərrəcə oxşarı olmasa da, Ağarəhimin ürəyinə damdı ki, Binnətin qardaşıdı bu, “Əfəndi” deyilən adam budu.

– Xoş gəlibsən, dərdin alım, – deyib kişi Ağarəhimin yumşaq əlini daş kimi bərk, cod əlinin içində sıxdı. – Bə niyə burda ayaqüstə dayanmısan? – Üzünü artırmaya tutub: – Ana, hey! – dedi. – Qonağa beləmi qulluq eləyirlər?! Bəs hanı sizin süfrəniz, hanı yemek-icmə-yiniz?!

Kişi, Ağarəhimin əlini buraxıb artırmaya getdi. Əjdər başını yır-ğalaya-yırğalaya Əfəndiyə nəsə dedi. Arvad əlini dizinə çırpıb vaysı-nanda Əfəndinin, deyərsən, acığı tutdu.

– Qaraçılıq eləməyin siz Allah! – dedi. – Əziziniz ölməyib ha! – Artırmadakı ortalıq stolunu sinəsinə qaldırıb aşağı düşürtdü. – Tez olun görək, acından qırıldıq!.. Əyə, bu gəlin harda itib?!

Gəlin içəridən tələsik çıxdı. Əfəndi ona baxa-baxa yumruğu ilə sto-lun tinini döyəclədi. Gəlin otaqdan tələsik çıxmışdısa, eləcə də qayıdıb girdi otağa və Ağarəhim başa düşdü ki, bu evdə Əfəndinin hörməti hö-rmətdi, burda Əfəndinin bir sözünü iki eləməyə heç kimin haqqı, cürəti çatmaz.

Gəlin ağappaq süfrə getirib stolun üstünə saldı.

Əfəndi Ağarəhimi çağırıdı:

– Bəri gəl, dərdin alım. Görürəm bütün bunnar sənə sitəm eləyiblər. – Bayaقدan fərağət vəziyyətində dayanmış Binnətə dedi. – Get, Əjdərin sazını götür, qoy bir az dinqildatsın, qulaq asağ.

Artırmanın qabağı sərini idi. Gün əyilmişdi, bürkü səngimışdi...

Ağarəhim çay içə-içə fikirləşirdi ki, nə yaxşı Əfəndi gəlib çıxdı. Əfəndinin gəlişi ilə Ağarəhimin nigarəncılığı, narahatlığı sovuşmuşdu, ürəyində səbəbini özünün də anlamadığı bir arxayınçılıq, ümid yaran-mışdı. Hərdən Əfəndinin qan daman yanaqlarına, qalın pırpız qaşlarına, çat-çat yoğun barmaqlarına göz yetirirdi və inanırdı ki, belə adam dağı dağ üstünə qoyar, belə adam etibarlı olar, insafli olar, haqqı nahaqqın ayağına verməz, dostu-yoldaşı darda qoymaz. Əfəndinin gözlərindən nur tökülürdü və Ağarəhimin ürəyini işıqla, ümidlə dolduran da, deyər-sən, elə bu nur idi. “Necə ildi sovxozda traktorçu işləyir, yəni bunun evində min manat pulu yoxdu?”

Binnət sazı getirib stolun küncünə söykənmişdi, bayaقدan bəri ağ-zından birçə kəlmə də söz çıxmamışdı. Danışan Əjdərlə Əfəndi idi. Hər şeydən danışurdılar – ala dağdan, qara dağdan, öləndən, qalandan – təkcə “Jinuli”nin vurulmağından danışmırdılar, “min manat” məsə-ləsini dillərinə gətirmirdilər.

Gəlin stolun üstünə dərin buludda çolpa çıxartması qoydu, bir qrafin dolusu qırmızı çaxır qoydu, bir butulka da arağ. Süfrəni sahmana sahib kölgə kimi yox oldu.

Əfəndi stəkanlara çaxır süzməyə başladı.

– A qohum hey, – dedi, bütün sifə eləmişənmi?

– Bu nədi? – Əjdərin dodaqları dartıldı, qabaqdakı üç dişi göründü. – Sifə eləməsəydin, gedib Göyəzənin təpəsinə çıxardım, dana.

– Batmıyasan səni. İcməkdən başın ayılmayacaq, öləcəksən, mu-radın gözündə qalacaq. Əziyyətin bizim çiynimizə düşəcək: görək meyidini qaldırıq Göyəzənin kəlləsinə, səni orda basdıraq, qəbrinin də üstünə bir vedrə çaxır tökək.

Əjdər əllərini bir-birinə sürtdü.

– Dərdin alaram, Əfəndi, sənnən qabağ olsəm, dediyin kimi clə-yərsən.

Əfəndi stəkanını qaldırdı.

– Qonağ qardaşın sağlığına! Həmişə işığı gəlsin, iti hürsün, ocağı yansın. – Stəkandakı çaxırı üç-dörd qurtuma içdi.

Əfəndi başının işarəsi ilə icazə verəndən sonra Binnət stəkanı gö-türdü. İçdi, amma üstündən ağzına heç nə qoymadı.

Ağarəhim ac idi, di gəl ki, boğazı tikilmişdi, loğmasını güclə udurdu. Gözləyirdi ki, Əfəndi nə vaxt dillənəcək, nə vaxt deyəcək ki, “çörəyini rahat ye, pulun dərdini çəkmə, min manat budu ha, cibimdədi”. Amma Əfəndi olan kəs bircə dəfə də soruşmurdu ki, “qonaq qardaş, kimsən, nəçisən, hardan gəlib, hara gedirsən?”

Gecə düşmüşdü. Artırmada yanan elektrik lampasına ehtiyac yox idi; ayın işığında hər şey apaydın görünürdü.

Binnət tez-tez qalxıb evin kəlləsinə keçirdi. Ağarəhim əvvəlcə elə bilirdi ki, Binnətin belə boşalıb, amma sonra gördü ki, yox. Gördü ki, evin küncündən seyrək tüstü çıxır və başa düşdü ki, Binnət qardaşının yanında siqaret çəkməyə ürək eləmir, gedib gizlində yanğını söndürür.

Əjdər sazı köynəkden çıxardıb basdı sinəsinə. Başını sazin sağa-nağına qoyub, gözlərini yumdu...

Ağarəhimin saz havalarından o qədər də xoşu gəlmirdi, illərlə eşitməseydi, yadına düşməzdi. Amma indi Əjdərin şövlə çalmağı heyretə gətirmişdi onu. İnana bilmirdi ki, saz belə dillənə bilər, sızıl-daya bilər. İnana bilmirdi ki, ovurdu ovurdundan keçən, bəlkə də iç-məkdən əriyib bir dəri, bir sümük qalan Əjdərin kirlə, çatlı barmaqları simlərdən belə ecəzkar səs qopara bilər. Nədənə, Ağarəhimin yadına qızı düşdü, Pərvanə düşdü və Ağarəhim kövrələn kimi oldu.

Ağarəhimin gözləri Əjdərin barmaqlarında idi, Binnətin də gözləri Ağarəhimin üzündə. İndiyecən yaxşı-yaxşı baxmamışdı Ağarəhimə, indi baxırdı. Baxırdı və görürdü ki, Ağarəhimin tərtəmiz qırılmış üzünün dərisi elə şəffafdı, elə şəffafdı, elə bil ömründə gün dəyməmişdi onun üzünə. Görürdü ki, Ağarəhimin saç qapqaradı, sıxdı, dalğa-dalğadı. Gözləri aladı, yeniyetmə qız gözləri kimi cazibədardı. Görürdü ki, Ağarəhimin kürəyi enlidi, boyu ucadı; doğrasalar ondan üç Binnət çıxar. Görürdü ki, Ağarəhimin qolsuz köynəyi boyunluğuşax dayanıb və fikirləşirdi ki, bu ağılda, bu şaxlıqda köynək geyinməmişəm mən. Görürdü ki, Ağarəhim qəşəngdi, yaraşıqlıdı. Binnət üzünü tanrısına tutub üreyində soruşurdu ki, “fələk, görədim bu qəşəng oğlanın üreyi necədi? Üreyi də gözəldimi? Göreydim bu, mənim puluma möhtacdır yəni? Yəni bu, mənə görə yolundan qalıb? Ya rəb, bunun bazburtunun onda birin verəydin mənə, yüz məşinim olaydı, yüzünü də vurub xıncım-xıncım eləseydilər, uf da deməzdim. Bu şəhərli balasının üreyində insaf adlı şey yoxdu yəni? Mən onu min manatlıq ziyana salmamışam, axı. Niyə “min manat” deyib, durub”.

Əjdər başını qaldırdı, amma gözlərini açmadı.

– Əfəndi, dərdin alım, qulaq as, bu havanın adı “Göyözən gözəlləməsidi”, özüm düzəltmişəm, – dedi və başladı yeni hava çalmağa. Bir neçə mizrab vurub dayandı. Sazı köynəyə sala-sala: – Eh, ay fələk, – dedi, – mən Göyözənin təpəsinə nə vaxt çıxacağam?

Heç kim dillənmədi. Hamı hiss eləyirdi ki, süfrə arxasında söhbət tutmur; sözlərdən elə bil daş asılmışdı.

Əjdər stəkanının dibində qalmış çaxırı bir atıma içib ağzını marçıldatdı.

– Ayə, ay Əfəndi, hardan alacaqsan, ə, min manatı?

Əfəndi ona təpindi:

– Ə, kiri, ə! Ölkə viran qalmayıb ha! Dünyada təkcə ölümə çarə yoxdu. Təki can sağ olsun, hər şey düzələr. – Əlini dibdən qırılmış başının ortasına çəkib gülümsədi. – Ayə, ay Əjdər, məşinin neçəyə gəder sən?

Əjdərin çiynləri atıldı.

– Ağzım ağrımırımı, buna məşin deyirsən? İti bağlasan bunun içində oturmaz, amma mən otururam. – Süzülən gözlərini Əfəndinin bir az da qızarmış üzünə zillədi. – Sən də, görüm min manatı hardan tapacaqsan?

Ağarəhimin canından üşütmə keçdi, elə bildi onu lüt soyundurub bədəninə baxırlar. Kaş susaydılar, kaş bu məsələni onun yanında götür-qoy eləməyeydilər. Yəni danışmağa ayrı məqam yoxdu?

Əjdər qızıışmışdı.

– Ayə, Binnətin evini bazara töküb satsan, heç min manat düzəlməz. Min manat az puldumu, allahsız?

Əfəndi də qızıışdı.

– Ağzımı açma mənim! Binnətin bir inəyi var, iki danası var! Mənim də evimdə xəli-xəlçə var! Binnətin kişi təkin bacısı var – onun da saxlanıcı olar yəqin. Çıxardırıq bazara, satırıq. İntəhası qonaq qardaş gerək bir az ləngisin.

Ağarəhimin üreyində: “Gözləyərim, – dedi. – Sabah tezdən instituta təcili teleqram vuraram, bilərlər ki, gecikəcəm.”

Əjdər Binnəti dümsüklədi:

– Onda anana denən, qurutlu xəngəl hazırlasın, obaşdandan durub yeyərik. – Baxışlarını Ağarəhimin üzündə güclə cəmləşdirdi. – Qurutlu xəngəl yemisenmi. Dərdin alım?

Ağarəhim yavaşca:

– Borçalıda yemişəm, – dedi.

Əjdər başını buladı.

– Yer üzündə... Qazax xəngəlinə çatan xəngəl yoxdu... Bir şertnən ki... yanında zoğal arağı ola... Mən getdim, ayə, qoy uşaqlar görsünlər ki, dədələri var, dədələri ölməyib. – Yumruğunu sinəsinə vurdu. – Mən Əjdərəm haa! Mənə Əjdər dəyərlər! O Göyəzenin təpəsinə dırmaşmasam... Əfəndi! Bavayın, bavamın goru haqqı iməkləyə-iməkləyə də olsa, qalxacam ora!

Əjdər həyətdən çıxandan sonra səsi yoldan gəldi:

– Mən Əjdərəm haa! Əjdərəm!.. Əjdər!

Əfəndi, Ağarəhimin qolundan tutub kənara çəkdi.

– Qardaş, uzan, rahat yat. Necə demisən, heylə də olacaq.

Ağarəhim dirənə-dirənə dedi:

– Məndən inciməyin... Özünüz bilirsiniz də... təzə məşındı... İnciməyin...

– Niyə inciyirik, a sağolmuş? Sən bizdən incimə ki, bizim ucbatımızdan... Ürəyini buz kimi elə... Səhər sənə xəngəl də yedizdirəcəyik, pulunu da düzəldib verəcəyik... Di, salamat qal, dərdin alım. Gecən xeyrə qalsın. Mən getdim.

Ağarəhimin xahişi ilə onun yerini çöldən saldılar. Otaqdan yaylı, dəmir çarpayı çıxarıb, armud ağacının dibinə qoydular. Gəlin, qulluq göstərmək üçün əldən gedən adam kimi, yorğan-döşəyi səhməna salıb uzaqlaşdı.

Ağarəhim yatağa paltarlı uzandı, heç ayaqqabılarını da çıxartmadı. Əzgin, yorğun olduğunu, bütün canının sızıldadığını indicə hiss elədi. Beyni də ağırlaşmışdı, amma yuxusu gəlmirdi. Başqa vaxt olsaydı Ağarəhim belkə də çöldə, ağac altında yatmağın ləzzətini duyardı, indi gözlərini tərtəmiz göydə sayrışan ulduzlara zilləyib qulaqlarındakı uğultunu dinləyirdi.

cənin qərrib sakitliyində zümzüməyə bənzər bir səs eşitdi. Quş səsi deyildi bu. Bağcadan gəlmirdi, artırmadan gəlirdi. Ağarəhimin qulaqları sü-kutu da eşidə biləcək dərəcədə gərildi. Kimsə ağlayırdı. Boğula-boğula, hıçqırığını uda-uda, içində, ürəyində ağlayırdı. Arvad tərpnəmirdi – ya-tağında daş kimi qalmışdı, amma Ağarəhim inandı ki, ağlayan odur. Niyə ağlayır görəsən?... Sabah Binnet ineyini, ya da danalarını bazara çıxaracaq, sabah Əfəndi evindəki xəlçənin bir-ikisini dəyər-dəyməzinə satmalı olacaq. Yeni kök arvad buna görə ağlayır? Belkə heç ağlamır, belkə Ağarəhimin qulağı səse düşüb? Yox, ağlayır vallah, ağlayır... Odey tərpendi... ağlamağını kəsdi... yönünü divara çevirdi... təzədən başladı içində ağlamağa...

Ağarəhim fikirləşdi ki, indi bu həyətdə, bu evdə qıvrımsaç qızdan başqa heç kim yatmayıb. Bax, qapısı örtülü o otaqda Binnetlə qəşəng gəlin arxası üstə uzanıb qaranlıq tavana baxırlar. Baxırlar və susurlar. Binnet siqareti siqaretin oduna calayır. Yəqin qəşəng gəlin ağlayır. Yetişmiş gələnar rənginə çalan dodaqlarını gəmirə-gəmirə ağlayır və ürəyində Ağarəhimə qarşı-nifrən yağdırır: “Görüm sən də arvadın ölü uşaq doğsun”.

Ağarəhim gerçəkli qorxdı. Elə bil göydəki ulduzlar qırmızı-qırmızı daşlara dönüb Ağarəhimin təpəsinə töküldü. Ağarəhim canında, içində dözülməz bir ağrı duydu. Ömründə birinci dəfə qardaşına gənəşməmiş bir iş görmək istədi.

Ağarəhim ürəyinin guppultusuna qulaq asa-asa çarpayıdan düşüb “Jiquli”yə tərəf getdi...

“Jiquli” evin qabağından asta-asta keçəndə arvad hövlnək dikəlib çarpayıda oturdu. Ağarəhim onun gözlərini yaxşı-yaxşı görməsə də inandı ki, arvadın gözləri heyrətdən böyüyüb...

Avin bəyaz ısığında volun çala-çuxuru da görünürdü. Göyün üzünə

QATARDA

Dostum Həsənağa Turabova ithaf

Gecə qatarla yol getməkdən Sabitin zəndələn-zəhləsi gedirdi, çünki qaranlıq, dar kupədə uzananda iri bir qəbir gəlib dururdu gözlərinin qabağında və Sabit səhərəcən çimər eləyə bilmirdi.

Stansiyada adam az idi. Vaqona oxşayan bircə uzun bina vardı burda. Sabit çölü içindən işıqlı olan bu binada xeyli aralıda, skamyada tək-tənha oturub siqaret çəkirdi və burda adda-budda gəzişən cavanların gözlərinə görünməməyə çalışırdı. Bu rayon cavanlarının pis bir xasiyyətləri vardı: tanımadıqları adamın üzünə elə zəndlə baxırdılar ki, adam başını soxmağa yer axtarırdı. Sabit çəkinirdi onlardan. Bircəciyi gördümü – besdi – o birilərini də duyuq salacaqdı: “Əy, sen öləsən, Sabit Mirzədi bu. Artist... Kinoda oynayır haa...” Vəssalam! Yığısaçaqlar Sabit Mirzənin başına, qoymayacaqlar fikirləriylə tək-bətek qalsın, siqaretin arın-ərxayın çəksin, yan-yörəyə gözləri dolusu baxsın...

Qatar vaxtında gəldi. Sabit vaqona qalxa-qalxa ərxaya baxdı; ondan savayı bu vaqona minən yox idi. Qapının ağzında dayanan vaqon bələdçisi Sabitə çox zəndlə diqqət yetirirdi, deyəsən, tanıyırdı onu. Sabitin kişi bələdçilərdən xoşu gəlmirdi – kişi parovoz sürər, təyyarə sürər, deyirdi, day kupelərdə döşəkağı paylamaz. Başını aşağı salıb bələdçinin yanından ötmək istədi, ancaq bələdçi onun sağ əlini qamarlayıb köhnə tanışlar kimi.

– Sabit müəllim, xoş gördük, – dedi. – Siz hara, bura hara?

Sabit dodaqlarının altında nəse mızıldadı, ancaq bu mızıldıdan nə özünü bir şey anladı, nə də bələdçi.

Bələdçi ortayaşlı, dolubədənli, qarabağ, qarabəniz bir kişi idi. Bu qəfil görüşün sevincindən deyirmi, qırmızımtıl gözləri tamburun zəif işığında par-par parıldayırdı. Sabitin əlini bir az da bərk sıxdı.

– Heç ağlıma da gəlməzdi ki, burda rastlaşarıq, – dedi. – Gör haa... gör ha... işə bir bax...

Sabit dayanıb gözləyirdi ki, bələdçi onun əlini buraxsın, amma bələdçi, deyəsən, ondan qopmaq fikrində deyildi, Sabitin üzünə elə məhəbbətlə baxırdı ki, deyirdin bəs uzun illər həsrətini çəkdiyi əziz dostunu indicə bu balaca stansiyada tapıb.

Sabit razılıqla başını yellədi, bu görüşdən özünün də məmnun olduğunu bildirməkçün gülümsədi və əlini bələdçinin iri ovcundan ya-

rixış, yarızır çıxarıb içəri keçdi. Deyəsən, vaqonda seyrəklik idi; səsküylə zad eşidilmirdi. Sabitin kupesinde arıq bir kişi vardı. Əynindəki tor maykanın yaxası sallanıb sinəsindən aşağı düşmüşdü, elə bil balaca uşağa canlı-cəsədli adamın maykasını geyindirmişdilər.

Sabit bir ayağı çöldə, bir ayağı kupədə:

– Axsamınız xeyir, – dedi və kişinin hülqumlu, nazik boğazına baxa-baxa fikirləşdi: “Görəsən xoruldamır ki, bu?”

Kişi tor maykasının az qala dirşəyinəcən sürüşmüş bir çiyini yuxarı dartıb:

– Aqibətiniz xeyir, – dedi.

İçeride təndir havası vardı, tərs kimi kupenin pəncərəsi də bağlı idi. Sabit yaxınlaşıb əlini qoşa laylı pəncərənin dəstəyinə atanda kişi sakitcə dedi:

– Zəhmət çəkməyin, fələyin bağladığı qapı kimi bir şeydi bu; iki saatdı əlləşirəm, aç bilmirəm. Bizim poyezdləri həmişə belə görmüşəm: pəncərələri yayda mıxlı olar, qışda sınıq-salxaq. – Kişi başını buladı və maykasının çiyini yenə dirşəyinəcən sürüşdü. – Lüt soyunmaqdan başqa çarə yoxdu, – dedi.

Sabit kupədən çıxdı. Siqaret yandırdı, ancaq birinci qullabdan sonra hiss elədi ki, ürəyi siqaret istəmir; qatarı gözləyəndə bu zəqqutun tütündən çox udmuşdu.

Qatar taqqaturuqla, yüyəni buraxılmış at kimi yorğa-yorğa gedirdi. Sabit də kip bağlanmış qoşa laylı pəncərədən qaranlıq çölə baxırdı: Pəncərədən düşən ağ işıq zolağı qatarın böyrüncə yeri yalaya–yalaya qaçırdı. Işıq zolağından o yana heç nə görünmürdü, deyəsən, düzü-biyabanlıq idi buralar. Sabit düzənlik zənn elədiyi o qaranlığa çox baxa bilmədi – bələdçi yanladı onu. Bələdçinin bir əlinə qalın stəkan vardı, bir əlinə butulka.

– Mineralnı sudu, – dedi, – ürəyiniz yananda içərsiniz.

Bələdçi butulka-stəkanı kupeyə qoyub, maykalı kişiye dedi:

– Bilirsən yoldaşım kimdi?.. Sabit Mirzə!.. Artist!

Maykalı kişi oturduğu yerdə boynunu uzadıb kupenin qapısından dəhlizə tərəf baxdı və sözlərini pəncərənin qabağında dayanmış Sabit Mirzəyə çatdırmaq üçün səsini qaldırdı:

– Deyirəm, axı, mən bunu kimə oxşadım! Bayaقدan oturub fikirləşirəm ki, eşi bu adamı harda görmüşəm?! – Kişi qalxdı, kupenin üst taxtına tulladığı köynəyini tələm-tələsik əyninə keçirdi. – Bunu televizorda çox görmüşəm, – dedi.

Bələdçi də sözlərini Sabit Mirzəyə çatdırmaq üçün səsini qaldırdı:

– Mən ölüm, bir nömrəli artsimizdi! Allah canını sağ eləsin! – Sonra kupədən çıxıb, Sabit Mirzənin böyüründə dayandı. – Nə lazım olsa, mən hazır – dedi.

– Çox sağ olun, heç nə lazım deyil. Təkcə... bu pəncərəni açmaq mümkün olsaydı... içəridə nəfəs almaq olmur...

Bələdçi bir əlini sinəsinə qoyub:

– Acizəm, – dedi. – Mənlik iş döyül bu. Onu elə bağlamayıblar ki, bir də açılsın. Beş-altı yerdən mıxlayıblar.

Bələdçi getdi. Sabit Mirzə təzədən üzünü pəncərəyə çevirmək istədi, ancaq çevirə bilmədi: ucaboylu bir kişi qonşu kupənin qapısı ağzında dayanıb adamı deşib keçən bir nəzərlə ona baxırdı. Elə baxırdı, elə bil Sabit Mirzənin iç-içəlatını görmək istəyirdi. Sabit bu baxışdan özünü itirdi, az qaldı kişiylə salam versin. Fikirləşdi ki, ucaboylu bu adam beləcə zəndlə baxacaq və birdən gülümsəyəcək. Amma ucaboylu adam, gülümsədi, gözlərini Sabit Mirzənin gözlərinə zilləyib, iki barmağının arasında tutduğu siqareti dodaqlarına apardı.

– Yandırmaq olar? – dedi və razılıq gözləmədən yaxınlaşıb siqaretini Sabit Mirzənin siqaretinin oduna yandırdı, təzədən gözlərini Sabit Mirzənin gözlərinə zillədi. – Prokuror rolunu oynamağın xoşuma gəlir, – dedi. – Pis oynayırsan...

Tanımadığı adamdan belə qəfil tənbeh gözləmədiyi üçün Sabit Mirzə nə cavab versin. İki il idi ki, o əsəri repertuardan çıxartmışdılar. Sabit Mirzə yanib qurtarmaqda olan siqaretini pəncərənin altına vurulmuş dəmir külqabıya basıb əzdi.

– Day prokuror rolunu oynamıram, – dedi.

Ucaboylu adam dodaqlarını dəyirmiləyib üstünü tavana üfirdi.

– Lap yaxşı eləyirsən, – dedi. – Yalan oynamaqdansa, oynamamaq məsləhətdi.

Bu adamın yekəxana danışdığı xoşuna gəlməyə də, Sabit Mirzə acığını boğdu; tamaşaçı fikrinə qulaq asmağın nə ziyanı var? Belkə ağıllı bir söz deyəcək, ağıllı bir məsləhət verəcək?

– Mənim prokurorum niyə sizin xoşunuza gəlmir? – dedi.

Ucaboy adam dəhlizin o biri başına nəzər saldı. O tərəfdə saçları az qala çiyinə tökülmüş bir oğlan dayanmışdı. Ucaboy adam həmin uzunsaç oğlana baxa-baxa dedi:

– Sən sehnədə prokurordan çox xeyirxah bir müəllimə oxşayırsan. Prokurorlar sənə oynadığın kimi olurlar. Prokurorlar elə danışmırlar. – Gözlərini uzunsaç oğlandan çəkdi. – Nəyi də bilməsəm, o sahəyə belədem, – dedi və bayaqdan bəri ilk dəfə üzündə təbəssümə oxşar bir ifadə dolandı.

Sabit Mirzə onun yuxarıdan iki düyməsi açıq olan ağappaq köynəyinə baxdı: “yəqin hansı rayonunsa prokuroru bu.”

Ucaboy adam səsinin ahəngini yumşaldıb, mərhəmətcəsinə soruşdu:

– Nə əcəb güzərin bu yerlərə düşüb?

Sabit Mirzə onun səsinin ahəngini dəyişməyindən çox, mövzunu dəyişməyindən xoşhallanıb cavab verdi:

– Qastroldaydım, Truppamız qaldı. Mən səhər Bakıda olmalıyam, təzə filmə çəkilişim... Deyəsən, yorğun-ağrı çatacam Bakıya; bu kupədə uzanmaq, dincəlmək mümkün deyil, pəncərəsi açılmır, içəri yaman istidi.

Ucaboy adam üzünü dəhlizin o başındakı uzunsaç oğlana tutub çağırırdı:

– Ay oğlan! Ay bala!

Oğlan dönüb baxdı; çox da cavan deyildi. Ucaboy adam bərkən dedi:

Uzunsaç oğlan tərəddüd içində baxa-baxa qaldı; getsin, getməsin? Görsən belə hökmə dəmsən, onu uşaq kimi buyuran bu adam kimdi?

Ucaboy adam səsinə bir az acıq da qatdı.

– Dənən, yoldaş Dadaşov çağırır!

“Yoldaş Dadaşov” sözü, deyəsən, oğlanın tərəddüdünə son qoydu: oğlan getdi bələdçini axtarmağa.

Ucaboy adam siqaretini qapaqlı dəmir külqabıya atdı.

– Düzələr, – dedi.

Bələdçi tələsik addımlarla gəlib ucaboy adamın qabağında dayandı.

– Eşidirəm, yoldaş Dadaşov!

Dadaşov sakit, ancaq hökmə dedi:

– Bu kişinin kupəsindəki pəncərə açılmadı... Beş dəqiqə vaxt verirəm sənə...

Bələdçi, Sabit Mirzəyə baxıb, üzrxahlıq eləyirmiş kimi dedi:

– Beş dəqiqəyə aç bilmərəm, vallah.

Dadaşov:

– Olsun on dəqiqə! – dedi və öz kupəsinə girdi.

Sabit Mirzənin daha şübhə yeri qalmadı: “Bu, kimdirsə, hər yerdə sözü keçən adamdı”. Donuxub qalmış bələdçidən soruşdu:

– Bu yoldaş kimdi?

Bələdçi çiyini çəkib yavaşca cavab verdi:

– Nəci olduğunu bilmirəm, amma... balaca adama oxşamır.

Bələdçi nəcə tələsik gəlmişdisə, eləcə də getdi.

Dadaşov kupədən çıxıb, Sabit Mirzəyə “Kent” qutusu uzatdı.

– Bayaq gördüm “Avrora” çəkirsən. Sənə yaraşan siqaret deyil. Bunnan çək.

Dadaşovun əlindəki "Kent" qutusunda baxa-baxa Sabit Mirzə başını buladı.

– "Aurora"ya öyrəşmişəm, – dedi. – Sağ olun.

– Mən çəken deyiləm, hərdən, kefin duranda fisqırdıram. Cana da ziyandı, cibə də... – Üzünü öz kupesine tərəf tutub çağırırdı: – Fətulla!

Kupenin qapısında qırmızısıfət, gödək bir kişi göründü. Dadaşov "Kent" qutusunu ona uzatdı.

– Bunu qoy yerinə.

Kişi siqaret qutusunu alıb; kupeyə girdi. Sabit Mirzə utandığından gözlərini döşəməyə zillədi. Kimdən utandığını özü də bilmirdi: qırmızısifat kişidənmi. Dadaşovdanmı, özündənmi? "Bu Dadaşov, deyəsən, çox ədəbsiz adamdı".

Sabit Mirzə başını qaldırıb Dadaşovun üzünə məzəmmətlə baxdı. Dadaşov gülümsəyirdi.

Bələdçi çəkil, kəlbətin gətirib. Sabit Mirzənin kupesinde taqqaturuq salmışdı və Sabit Mirzəyə elə gəlirdi ki, Dadaşov o taqqaturuqdan zövq aldığı üçün, özünün gücünə, hökmünə bir daha inandığı üçün gülümsəyir. Ancaq Sabit Mirzə onun iri gözlərində adamın üreyini hərarətlə, sevinclə dolduran bir işıq gördü, ağımtıl üzündə nurlu, mülayim bir təbəssüm gördü və indicə Dadaşov barədə pis fikrə düşməyinə peşman oldu.

Dadaşov təbəssümü qədər ilıq, mülayim olan səsle dedi:

– Saçın tez tökülüb. Heyf... Yaşda mənən kiçik olarsan.

Dadaşovun səsinə elə canıyananlıq, elə mərhəmətliklik vardı ki, Sabit Mirzə onu cavabsız qoya bilmədi.

– Qırx yaşın içindəyəm, – dedi.

– Mənən yeddi yaş balacasan. Özü də səhnədə çox boylubuxunlu görünürsən, amma, sən demə, o qədər də ucaboy deyilsənmiş.

Sabit Mirzə özünü alçaqboy hesab eləmirdi, ancaq indi baxıb gördü ki, başı Dadaşovun çənəsi bərabərindədir. Birdən ağlına gəldi ki, Dadaşov boynunun ucalığı ilə öyünür, qürrələrin. Elə bil zənnində yanılib–yanılmadığını dürüstləşdirmək üçün diqqətlə Dadaşovun üzünə baxdı. Dadaşovun sıx, dalğalı saçı səliqəylə arxaya darlanmışdı. Gicgahlarına den düşmüşdü. Gözləri də iri idi, burnu da. Qapqara qaşlarının tükü uzun idi, buruq-buruq idi. Qalın, dördbucaq bıığı vardı.

Bələdçi qan-tər içində kupədən çıxıb çəkil-kəlbətini Dadaşova göstərə-göstərə dedi:

– Düzəldi... Başqa nə qulluğunuz var?

Dadaşovun üz-gözündən bayaqkı ilıq təbəssümdən əsər-ələmət qalmadı. Bircə saniyənin içində sifətinin ifadəsi dəyişdi, ciddiləşdi.

– Qulluğum olanda çağıtırdıram səni, – dedi.

Bələdçi boyun-boğazının tərini silə-silə getdi.

Qırmızısifat kişi başını kupədən çıxardıb:

– Yoldaş Dadaşov, – dedi, – yatmaq – Yoldaş Dadaşov, – dedi, – yatmaq istəyirsinizsə, yorğan-döşəyinizi salım.

– Salmağına sal, ancaq hələ yatmıram. – Dadaşov başının işarəsiylə uzunsaç oğlanı göstərib: – Qoy uşaq-muşaq indidən yatsın, – dedi.

Uzunsaç oğlan əvvəlki yerində – pəncərənin qabağında dayanıb siqaret çəkirdi. Üzünü çölə tutsa da, bir gözünün ucu ilə Dadaşova baxırdı. Elə bil qulaqları səsdə idi, bu dəqiqə Dadaşovun çağıracağını, təzə buyruq verəcəyini gözləyirdi.

Sabit Mirzə:

– Bir az dincəlim. Yorğunam... – dedi və kupeyə girib arıq kişiylə üzbəüz oturdu.

Kişi dedi:

– Çox sağ olun. Siz olmasaydınız pəncərə qışacan bağlı qalacaqdı.

İçəriyə guruhagurla ilıq meh dolurdu, meh pəncərənin sarımtıl pərdələrini şaphaşapla yellədirirdi. Kupe daha əvvəlki kimi бүркү-boğanaq deyildi.

Sabit Mirzə kürəyini arakəsməyə söykəyib.

– Dadaşov təşəkkür eləyin, pəncərəni o açdırıb, – dedi və kişinin key-key baxmağından anladı ki, kişi Dadaşovun varlığından, kimliyindən bixəbərdir. Sabit Mirzə üzbəüz arakəsməyə işarə eləyəndən sonra arıq kişiye ağah oldu ki, "Dadaşov" deyilən şəxs qonşu kupədədir və şübhəsiz, bu Dadaşov bir sözü iki olan adamlardan deyil.

Arıq kişi gözlərini Sabit Mirzənin üzünə zillədi.

– Yaxşı ki, səni üzbəüsürət gördüm, – dedi. – Sən televizora çıxanda bütün külfət yığışır televizorun başına. Səni hamımız çox istəyirik.

Bu sözlərin müqabilində Sabit Mirzə nəse deməli idi.

– Təşəkkür eləyirəm, – dedi.

Elə bu dəm Dadaşov içəri girdi. Arıq kişi əvvəlcə yerindən tərpənmək istəmədi, sonra üreyinə damdı ki, ucaboy bu adam elə Dadaşov özüdür ki var. Kişi qapıya tərəf sürüşüb, yerini Dadaşova verdi.

Dadaşov, Sabit Mirzəylə qabaq-qənşər oturub, dalğalı saçını barmaqlarıyla daraqlaya-daraqlaya arıq kişidən soruşdu:

– Adın nədi, əşi?

Kişi:

– Adım Qasımdı, – dedi.

– Yatanda səsin çıxmır ki?

Kişi başa düşmədi.

– Nə buyurdunuz? – dedi.

– Deyirəm, yatanda xoruldamırsan ki?

Kişi Sabit Mirzənin üzünə baxıb, günahını boynuna alan adam kimi dedi:

– Deyilənə görə, hərdən xoruldayıram... yorğun olanda...

Dadaşov nəzərlərini kişinin hülqumlu, nazik boğazına dikdi.

– Yorğun niyə olursan? Daş-zad daşımırısan ha.

Kişi utancaq uşaq təkin gülümsədi.

– Əla daş daşıvıram – dedi – sement daşıvıram, qum daşıvıram

kimi səbrini basdı və zənn elədi ki, bu dərəcəli kupe balaca bir səhnədir, Dadaşov da bu səhnədə bədhəzən oynanılan pyesin baş qəhrəmanıdır. Belə zənn etməsən, Dadaşovun hoqqalarına dözmək müşkül məsələdir. Sabit Mirzənin yadına mərhum müəllimi Məmməd Qaya düşdü. Məmməd Qaya vaxtilə ortabab aktyor olmuşdu, ortabab olduğuna inanandan sonra səhnənin daşını atıb, lövbərini salmışdı instituta. Sevdiiyi kəlamları vardı ki, dönə-dönə deməkdən yorulmurdu. “Aktyor üçün ən yaxşı məktəb – həyatdır. Gördüyünüz, rastlaşdığınız adamlara rəhbərlik etməyin. Ə adamların danışma, davranışına

Oğlan çiyini qapıya söykədi.

– Adım Vəzirdi, – dedi.

Dadaşovun qalın dodaqları dartıldı, ağappaq, sapsağlam dişləri göründü.

– Hansı padşahın vəzirisən, ə? – dedi. – Dədən bir fərli ad tapmırdı sənə qoymağa?

Uzunsaç oğlan göyümtül gözlerini dirəmişdi Dadaşovun ağappaq dişlərinə, amma deyəsən, heç ne görmürdü. Gözlərində cəsin bir ifa-

yaxud mehmanxanada bir otaqda qalırsan, di gəl ki, xudahafizləşib ayrılandan sonra elə oradaca unudursan onu. Bu görüşdən, olsa-olsa, qəlbində ala-tala yuxu kimi tez dağılan, seyrək bir xatirə qalır. Elə adam da var ki, yarımca saatlıq ünsiyyətdən sonra həmişəlik həkk olur beyninə. Yaxşımı, pismi cəhətiylə – fərqi yoxdu – istədiyin an, istədiyin dəqiqə apaydınca xatırlaya bilərsən onu; bütün cizgilərlə gəlib durur gözlərinin qabağında: Sabit Mirzə inanırdı ki, vəzifəsiylə qürre-
lənən, ulekeyə adam görən kimi vədə Dadaşov düşəcək

Bələdçini çağırmaq lazım olmadı. Bələdçi özü gəlib çıxdı, həm də qatar rəisi ilə birlikdə. Rəis kupeyə ötəri baxıb keçmək istəyirdi, Dadaşov saxladı onu.

– Qatarın rəisi sənən? – dedi

Belə tipi sən heç yuxunda da görməmişdin.” Sabit Mirzə dilxor idi, Məmməd Qayanın tövsiyəsinə əməl eləyə bilmirdi, Dadaşovun arın-arxayın müşahidə etməyə səbri çatmırdı. Ürəyinə dammışdı ki, bu kupədə axırı bir qalmaqal düşəcək, kimə Dadaşovun payını verəcək

Bələdçi, ilan ağzından qurtarmış qurbağa təkin aradan çıxdı.
Dadaşov stəkanını butulkanın yanına qoyub köks ötürdü.
– Yeni bu boyda vəqonda bir kişi tapılmayacaq?! – dedi.
Qasım kişi yerində qurcuxdu. Sabit Mirzə ürəyində: “Lənət sənə, kor şeytan” – dedi.

Dadaşov süfrəyə baxıb başını buladı.

– Bircə şey çatmır: şampanski! Konyakın üstündən şampanski ləzzət verir... adamın yanğısını söndürür. – Qapıya tərəf boylandı. – O oğlan hara getdi? Göndərim, bir-iki butulka şampanski alsın. – Çağırdı.
– Vəzir! Vəzir!

Bələdçi gəldi.

– O uzunsaç oğlanı çağırırsınız? – dedi. – Getdi. Çamadənini götürüb keçdi ayrı vəqona. Dedi, day gəlməyəcəm.

Dadaşov gözələrini qıydı.

– Demək, mənən qaçdı? Neynək!

Bələdçi pəncələri üstə uzaqlaşdı.

Bir müddət heç kim danışmadı. Təkcə təkərlərin yeknəsəq taqqıltısı eşidildi. Dadaşov handan-hana başını döndərüb, sənayıcı nəzərlərlə Qasım kişiye baxdı.

– Bəlkə şampanski almağa sən gedəsən? – dedi.

Bayaqdan Qasım kişinin sinəsində yığılıb düyün bağlamış acıq partlayıb çıxdı ortalığa. Kişi boğazının damarları şişə-şişə:

– Bura bax, – dedi, – özüm özünə borcluyam, yoxsa dədəm dədəne borcludu?! Səninçün hambalam, nəyəm mən?! Böyük adamsan deyə ayaqlarının altında torpaq olmalıyıq biz?! Birini ora buyurursan, birin bura buyurursan, birinə ağzından çıxanı deyirsən! Nə ağsaqqal saya salırsan, nə qarasaqqal! Dur, çıx burdan! Tez!

Elə bil bayaqdan Sabit Mirzənin ürəyinə bir tikan sancılmışdı və Qasım kişi indicə o tikani ehmalca çıxartdı ordan. Qasım kişinin gözələri böyümüşdü, amma Dadaşovun bir tükü də tərpənmirdi.

Dadaşov, heç nə olmayıbmiş kimi, gülümseyə-gülümseyə, sakit-sakit dedi:

– Özündən çıxma, əşi, peşman olarsan.

Qasım kişi səsini bir az da qaldırdı:

– Neynəyəcəksən mənə?!

Dadaşov mənalı bir ahənglə:

– İstəsəm, pislik eləyərdəm, – dedi. – Şoferin də işində əngəl tapmaq olar. Barmağımın bircə işarəsi kifayətədi ki, səni çəksinlər ortalığa.

Qasım kişi səsini bir az saldı aşağı:

– Neynəmişəm axı mən?

Dadaşov bayaqkı təmkinlə:

– Lazım gəlsə, sübut eləyərdəm, – dedi. – Dilləşmə mənən...

Qasım kişi birdən-birə sustaldı. Sanki özünü yox, Dadaşovu sakitləşdirmək üçün səsinin səbbini alıb dedi:

– Böyük adam olanda nə olar ey? Biz də özümüze görə bir kişiyik də.

– Asta-asta qalxdı. Bu söz-söhbətdən peşman olubmuş kimi başını buladı. – Gedirəm şampanski götürməyə, – dedi, – amma elə bilməyin ki, qorxumdan gedirəm.

Qasım kişi çıxandan sonra Sabit Mirzənin əlinə fürsət düşdü. Kinli-kinli Dadaşova baxdı.

– Bəlkə mənə də bir işə buyurasan... – İsteddi “ay zırrama” desin, amma sözü dilinin ucunda saxladı, çünki Dadaşovun iri gözələrində bircə dəfə gördüyü ılıq, mülayim, tanış təbəssümü yenə gördü.

Dadaşovun üzündən nur yağdı, elə bil bircə anın içində dəyişib tamam başqa adam olmuşdu.

– Bilirəm, mənən zəhlən gedir, – dedi. – Hamınızı dilxor eləmişəm. Özümü yekəxana aparıram, heç kim ürək eləyib soruşmur ki, “axı sən kimsən, ay Dadaşov?”

Sabit Mirzə acığını güclə boğub soruşdu:

– Axı sən kimsən?

Dadaşov gülümseyə-gülümseyə:

– Mən çəkməçiyəm, – dedi. – Yırtıq ayaqqabılara yamaq vururam. Vəqona minəndən sonra ürəyimdən keçdi ki, özümü böyük adam kimi aparım. O kişi var ha, – Fətulla – o elədi. Boy-buxunuma, bazburtuma baxıb, familiyamı soruşdu. Adımı yox ha, familiyamı... Başa düşdüm ki, mənə vəzifəli, ixtiyarlı adam hesab eləyir. Soruşub öyrəndim ki, Bakıda ticarət işində qulluqdadı. Yerevandan gəlir, mal dalmca gedibmiş. Başa düşdüm ki, bu kişi böyük adamlara qulluq göstərmək üçün əldən-ayaqdan gedir. Başladım onu buyurmağa... Gələk o birisinə... uzunsaç oğlana... Bizim rayona gəlib gedir, o mənə tanımır, mən onu tanıyıram. Bilirəm ki, rayonda neçə adama kafel, parket filan satıb... Bir balaca işarə vurdum, səsi batdı, çünki gözükkölgəliidi. Qorxdı ki, mən doğrudan da böyük adam olaram, işin içindən iş çıxardaram... Qaldı bu sofer – Qasım kişi... Xoşuma gəlir, amma onun da dilini gödək eləyən şeylər var. Tikintidə soferdi, ikimərtəbəli ev tikdirib, dəmir darvaza-filan. Elə bilirsən maşınında ona-buna daş, sement, nə bilim nə, daşınmayıb? Elə bilirsən satmayıb? Vallah daşıyıb, vallah satıb! Sabit qardaş, satışda darvaza dəmiri olmur. Bəs hardan alıb dəmiri o?... Qatar rəisi, konduktor... elə bilirsən haram tikə yeməyiblər? Gördün ki, günah özlerindədi? Kimin ki özünə inamı yoxdu, kim ki özündən

şübhəlidi, ona xox gəl, dili topuq çalacaq. Xain xoflu olar, deyiblər. Canları çıxsın, təmiz yaşasınlar. Bax belə... Amma familiyam, doğrudan da Dadaşovdu.

Sabit Mirzə çaş-baş qalmışdı.

– Axı, özünüzü belə aparmağın nə mənası var? – dedi.

Dadaşovun dodaqları qaçdı, ağappaq, sapsağlam dişləri göründü.

– Eh, Sabit müəllim, – dedi. – Ömründə birçə dəfə rola girmişəm, onu da mənə çox görürsən. Amma sən hər gecə səhnədə rola girirsən... Özü də min adamın cildinə girirsən.

Qasım kişi hər əlində bir şampan butulkası içəri girdi. Stolun üstündə yer yox idi, butulkaları oturacağa qoydu.

Dadaşov qalxdı. Cibindən bir onluq çıxarıb Qasım kişiye verdi.

– Al, əşi, – dedi, – şampanskilərin puludu. İçmirəm. Sağ olun. Gecəniz xeyrə qalsın!

Dadaşov getdi. Qasım kişi mat-mat Sabit Mirzənin üzünə baxdı.

– Qərribə adamdı bu, – dedi. – Kimdi bu, nəçidi?

Sabit Mirzə bərkdən dedi:

– Çəkməçi! Pineçi!

Qasım kişi kupenin qapısını tələsik çəkib örtüdü.

– Yavaş, sən allah, birdən eşidər, – dedi. Sonra Sabit Mirzəylə üzbəüz oturdu, özü gətirdiyi şampan butulkalarına baxdı. Dadaşovun eşidə biləcəyindən ehtiyat edirmiş kimi astadan dedi: – Yəqin mənim bozarmağımdan inciyib getdi, hə?

Sabit Mirzə cavab vermədi. Başını pəncərənin qırağına söykəyib, təkərlərin taqqıltısına qulaq asa-asa ürəyində: “allah sənə rəhmət eləsin, Məmməd Qaya” – dedi.

1980

ŞEHLİ ÇƏMƏNLƏRİN İŞİĞİ

Altmış yaşı tamam olan günü Mirzə evdən çölə çıxmıdı; həm qardan-borandan qorxurdu, həm də bazarlıq eləməyə ehtiyac yox idi, onsuz da Mirzənin ad gününə heç kəs gəlməyəcəkdi: arvadı öləndən bəri – beş il idi ki, Mirzə ad gününü keçirmirdi. Əlbəttə, Mirzənin oğlu, gəlini, nəvələri gələcəkdilər – onlarçün yeməyə bir şey tapılar: kolbasa var, pendir var, quru balıq var... peçenye də var – çay içərlər.

Mirzə mətbəxdə bir loğma çörəyi güclə yedi, elə bil boğazı tikilmişdi. Yatağından durandan ovqatı korlanmışdı, fikirləşirdi ki, ömür kitabından altmışıncı vərəq də düşdü – səssiz-səmirsiz düşən bu vərəqə heyfslənirdi – görəsən axırıncı vərəq deyil ki, bu?

Mirzə pəncərənin qabağına gəldi. Küləyin hirsli-hikkəsi səngimmişdi. Ağacların, dirəklərin dibində qar təpələnmişdi, evlərin damı ağappaq idi. Bu ağılığın sonu, nəhayəti görünmürdü. Təkcə səma tutqun idi. Göyün bozluğu qəsəbənin başı üstündə pərdə kimi asılmışdı; hələ axşama çox vardı; ancaq hava alatoran idi. Qırx il idi ki, Mirzə bu diyarın boranına-çovğununa tab gətirirdi, amma Mirzənin ab-havadan belə darıxdığı olmamışdı. Görəsən, bu göyün sinəsi boşalacaq mı? Hələ çox yağacaq: bu ay da, gələn ay da, o biri ay da. Dünyanın hər yerindən qış ayağını çəkəcək, ancaq burda yenə taxtapuşların qırağından sırsıra sallanacaq.

Mirzə bu torpağa ilk dəfə qədəm qoyanda müharibə təzəcə qurtarmışdı, onda Mirzə davanın od-alovunu, cəhənnəmini görmüş cavanca oğlan idi. Ordudan buraxıldıktan sonra evlərində cəmi bir ay qaldı. Anasına bir şəkil göstərib dedi, yanımda dayanan bu qız Ninadır, gedib bunu gətirməliyəm, ana, izin verin. Arvad şəkli baxdı: əsgər geyimli, göyçək qız başını Mirzənin çiyinə söykəyib elə gülümsəyirdi, elə bil dünyanın ən bəxtəvər adamı idi, elə bil bu şəkli davada yox, toy günündə çəkdimişdi. Arvad sevindiyyindən ağladı, dedi, buna qurban olum, sənə də, izni allah verib, oğul, get gəlinimizi getir. Mirzənin deyiklisi-filanı yox idi, bu qız onun ilk məhəbbəti, gözünün ilk ovu idi, həm də Mirzə onu bombaların, güllələrin altında, qan-qadanın, ölümün içində tapmışdı – niyə gedib gətirməsin? “Get, bala, get getir, allah sizi xoşbəxt eləsin. Qoşa qarıyasınız, oğullu-qızlı olasınız. Get getir, başına dönüm”.

Amma Nina gəlmədi. Dedi, faşist köpəyoğlu təhsilimi yarımçıq qoyub, gerek həkim olam mən. Haqq sözə Mirzə nə qulp qoya bilərdi? Gedib daş kömür mədənində işə düzəldi, gözlədi ki, Nina diplomunu alsın.

Sonra Ninanın oğlu oldu, Mirzənin başı qarışdı onu böyütməyə. Oğlan üç yaşına çatanda Nina bir qız doğdu. Rayona qayıtmaq sözünü Mirzə day dilinə getirmədi... Mirzənin anası oğlunun yolunu gözləyə-gözləyə canını tapşırırdı allaha... Gün gəldi, ata da bu dünyadan köçdü. Daha doğma yurdda Mirzənin kimi var, nəyi var? Bir bacı qalıb, o da ərddədi. Həm də məvacibli işi, üz-gözün öyrəşdiyi dost-tanışı, doğma-

Mirzə gözlərini televizorun ekranına zilləşə də, orda heç nə görmürdü, elə hey başını yelleyirdi. Qəbri nurla dolsun Ninanın, özü həkim idi, istəyirdi ailədə hamı həkim olsun. Arzusuna çatdı: oğlunu da həkim elədi, qızını da. Xoşbəxtlikdən gəlin də həkimdir. Həkim çox, amma dərd-sər yenə azalmır, Mirzənin canı yenə ağrıyır, Mirzə gündən qocalır.

Kişi köks ötürüb pıçıltı ilə dedi:

– Belə-belə işlər, Anatoli Mirzəyeviç.

Anatoli atasının sözlərini başqa yərə yozdu.

– Sən Lidadan incimə. – dedi. – Lida sənə xətrini çox istəyir. Sabah

an elə bil üreynin hansı guşəsindəse bir şam yandı və bu şam onun yaddaşının zülmətində qalmış uzaq illerin üstünə şəfəq saldı. Mirzə “inqə” çağırıb dünyaya göz açdığı, nə vaxtsa torpağında ayaqyalın gəzdiyi, çəməninin şəhində, göyünün yağışında islandığı, bağ-biyanlarında gəranayladığı diyarı yüngül, işıqlı bir yuxu kimi xatırladı. İndi martın axırındır, yəqin orada ağaclar çiçək açıb, havadan ətir qoxusu gəlir, quşlar budaqdan-budağa qonub cəh-cəh vururlar, gecələr çaylarda, gölməçələrdə qurbağalar tənbel-tənbel quruldayıb adama mürğü getirirlər.

O gecə Mirzənin yuxusu ərşə çəkildi. Mirzə gözlerini yuman kimi çiçək açmış ağacları, yamyaşıl çölləri gördü, quşların mahnısını, qurbağaların qurultusunu eşitdi. Ömrünün ölçətməz, ünyetməz çağlarında qoyub gəldiyi bir torpağın ətri deydi burnuna. Heç olmasa, birçə dəfə üzünü o torpağa sürtmək, canında o torpağın hərəkətini duymaq arzusu ilə üreynin başı göynədi. Yadına bir bayatı düşdü:

(Əzizim vətən yaxşı)
Geyməyə kətan yaxşı,
Gəzməyə qərrib ölkə,
Ölməyə vətən yaxşı.

Bu nədi, göresən? Mirzənin üreynin hansı guşəsində yatıb qalmışdı bu bayatı? Qırx ildə birçə dəfə də dilinə gəlməmişdi. Bu sözləri kim qoşub, kim deyib belə? Yəqin ki, qürbətde ölüm ayağında olanlar! Qürbətde olmayan adam hardan bilər ki, “ölməyə vətən yaxşı!”

Bu fikirlər də, bu fikirlərin getirdiyi ağrılar da Mirzə üçün xoş idi. Mirzə xəyalən körpəliyinə, gəncliyinə, işıqla, günəşlə dolu çağlarına qayıdırdı və bu qaranlıq otaqda Mirzənin ovqatı yavaş-yavaş yaxşılaşırdı. O işıqlı, günəşli çağlarına dönəndə Mirzə tanış, doğma sifətlər içində cizgiləri güclə sezilən ala-tutqun bir sifət də gördü. Mirzənin gözlərinin qabağında sanki duman pərdəsi vardı. Bu ağırmtıl pərdə get-gedə aydınlaşıdı, durulaşıdı və Mirzə kinə rəngində, demrovlu bir sifət gördü, iri, yorğun gözler gördü: dipdiri Həsən idi, durmuşdu Mirzənin qarşısında. Bu Həsən kimdir belə, bu Həsən hardan çıxdı? Mirzənin yaddaşının hansı ilməsində qalıb bu Həsən?

Həsən rayona bitişik kənddən idi, orda altı il oxuyandan sonra, nədənsə, çıxıb gəlmişdi rayon mərkəzindəki məktəbə, yeddincini burda, Mirzəgillə bir sinifdə oxuyurdu. Bəlkə ordan bezdirib qaçırtmışdılar,

bəlkə də başqa səbəb vardı – bunu heç kim bilmirdi, heç kim də Həsəndən soruşmurdu. Həsən o qədər yolu hər gün piyada ölçərdi, dərəcə birçə dəfə də gecikməzdi. Sakit, arıq oğlan idi. Əyin-başı nimdəş olsa da, təmiz idi. Qədək şalvarı, deyəsən, tez-tez yuyulduğundan həm soluxmuşdu, həm də daralıb gödəlmışdi. Çox vaxt tənəffüslərdə partanın arxasından çıxmırdı, elə bil şalvarının bozluğundan, yöndəmsizliyindən utanırdı. Həmişə yorğun, yuxulu görünürdü. Baxışlarında, nədənsə, bir ürəklik vardı. Həsən pis oxuyurdu. Onun birçə dəfə də dərəcə danışdığı bu sinifdə görünmürdü. Heç kim Həsənlə yaxınlıq eləməirdi, o da heç kimin işinə, söhbətinə qarışmırdı. Sanki sinifdə Həsən adlı oğlan yox idi. Mirzənin arxasındakı partada oturardı Həsən. Mirzənin sağ yanındakı partada isə alagöz, sarışın bir qız oturardı; adı ya Çiçək idi, ya Göyçək... Bu alagöz, sarışın qız Mirzəyə yaman baxardı. Hər dəfə gülümseyə-gülümseyə elə baxardı ki, Mirzə lap utanardı.

Bir gün coğrafiya dərəcə Qeyser müəllim əlini xəritənin üstündə gəzdirə-gəzdirə uşaqlara nəyisə başa salmağa çalışırdı. Alagöz, sarışın qız ona qulaq asmırdı, qızın diqqəti Mirzənin yanında idi. Qeyser müəllim bunu görəndə danışığını kəsib qıza tərs-tərs baxdı. Həsən qızı xəbərdar eləmək istədi, “üzünü o yana döndər” dedi. Sarışın qızın qaşlarının ortası düyünləndi və Mirzə dilxor oldu. Həsən belə deməməliydi. Həsən heç cıncırını da çıxartmamalıydı, Həsən kimdir, nə karadır ki, bu göyçək qızı pərt eləyir? Mirzənin üreynə qərribə bir hissə baş qaldırıdı: təəssübkeşlik hissi deyildi bu, üstünlüyünü sarışın qıza və bütün sinifə bildirmək istəyi idi, Mirzənin aqlını yerindən oynadan yalançı qürur idi. Mirzə qalxıb geri çevrildi və sağ əli ilə Həsənə elə bir sille çəkdi ki, əlinin içi gör-gör göynədi. Şapıltıya hamı başını Həsənə tərəf döndərdi və elə bil hamı indi gördü ki, bu sinifdə Həsən adlı bir oğlan varmış.

Həsənin rəngi elə ağardı ki, üzünün demrovu itdi, nazik dodaqları titrədi, nemli iri gözleri bir az da iriləndi. Həsən pərtlikdən keyidi, nə günahın sahibi olduğunu dərk eləyə bilmədi, qaldı udquna-udquna.

Qeyser müəllim səbirli, təmkinli adam idi, amma – o da eynən Həsən kimi ağarmışdı – qışqırıb Mirzəni sinifdən qovdu.

Bu əhvalatdan sonra Həsən dərəcə gəlmədi, day Həsəni görənlər olmadı, Həsən hamının yadından çıxdı...

Bəs Mirzənin heydən düşən vədəsində Həsən hardan peyda oldu? Onun iri, nemli gözleri qaranlıq otağın hər künc-bucağından niyə belə biganə baxır göresən? Birdən Mirzənin sağ əlinin içi gör-gör göynədi,

sanki Həsəni indicə vurmuşdu. Niyə Həsən onda cavabını vermədi Mirzənin? Kaş onda Həsən də Mirzəni vuraydı, lap onun ağız-burnunu qanadaydı, yoxsa indi belə göynəməzdi Mirzə. Görəsən, indi Həsən hardadır? Görəsən, o da davaya getdimi? Ölübümü, qalıbmı?.. Gözləri elə nəmlidirmi?.. Yənə elə ürəkəldirmi?

Səhərə yaxın Mirzənin kirpikləri ağırlaşdı, Mirzə özünü ucsuz-bucaqsız bir bağda gördü, alça, ərik çiçəklərinin ötrini çekdi sinəsinə, qaranquşların, sığırçınların cəh-cəhini eşitdi: Yuxuya gethagetdə, sayaq-layırmiş kimi, pıçıldadı: “Ölməyə vətən yaxşı... vallah, vətən yaxşı...”

Çamadanın ağırlığından bir çiyni əyilmiş, qaşları ağ kişinin həyəte girdiyini görəndə Güldəstənin qıçları sözüne baxmadı – başladı titrəməyə – havası çatmayan adam tək gözləri dirəndi.

Ağqaş kişi, dodaqları səyriyə-səyriyə gülümsədi:

– Niyə belə baxırsan? – dedi. – Qardaşımam də... Mirzə...

Dizləri bükülhabüküldə Güldəstə: “Ay qardaş!” – deyib bir cikkə çəkdi ki, Mirzənin başının tükələri biz-biz oldu.

Beşcə dəqiqədən sonra qonum-qonşuya duy vuruldu ki, rəhmətlik Salmanın oğlu Mirzə gəlib. Yeniyetmələr, cavanlar key qaldılar: görəsən Mirzə kimdir və hardan gəlib? Amma yaşlılar, ağsaqqallar bilirdilər ki, Mirzə Güldəstənin gözünün ağı-qarası bircə qardaşıdır, özü də qırx ildən çoxdur ki, “dünyanın o başında” – “Dalni Vostok” deyilən yerdə yaşayır, bu eldə bir ocaq yandırmayıb, bir koma qaraltmayıb, bir ağac əkməyib, bu eldə bir namı-nişanəsi yoxdur onun. Görəsən nə olub, nə əhvalat baş verib ki, qırx ildən sonra, yazın çal-çağır vədəsində Mirzənin güzarı bu yerlərə düşüb?

Camaat “Dalni Vostok” sözündə bir sirt-müəmma, soyuqluq, əl-çatmazlıq görürdü. Hamı bilirdi ki, “Dalni Vostok” deyilən yer burdan çox-çox-çox uzaqdadır və orda həmişə qar olur, buz olur, gün tez çıxıb, tez batır, həm də oranın günü adamın canını qızdırmır. Buzların içindən gəlmiş Mirzəyə baxmaqçün qonşular axışdılar Güldəstəgilə və gördülər ki, Mirzə solğun benizli, ortaboylu, arıq bir kişidir. Gördülər ki, Mirzənin saçları da, qaşları da “Dalni Vostok” un qarı kimi ağappaqdır, özü də elə bir suyu bacısına oxşayır, burnu onun burnu kimi nazikdir, gözləri də eynən Güldəstənin gözləri: badamı, qonur...

Yeznə Qədircə xəbər getdi, Qədir “Jiquli”də özünü çatdırdı həyəte. Mirzəni öpüb basdı bağrına, başladı hönkürtü vurmağa, amma görəndə ki, Mirzə ağlamır, o dəqiqə səsini kəsdi...

Hələ Güldəstə qardaşı ilə nəfəs-nəfəsə doyunca oturmamışdı, hələ Güldəstənin uşaqları söz axtara-axtara, dirənə-dirənə danışan dayılarına qıraqdan gözüdölusu baxmamışdılar, hələ qonum-qonşu “Dalni Vostok” dan hal-əhval tutmamışdı – Mirzə dedi ki, qəbiristanlığa getmək istəyirəm.

Yeznə Qədir Mirzənin “Jiquli”yə qoyub, apardı qəbiristanlığa...

Ata-anasının qəbri yan-yana idi. Qəbirlərin torpağı çökmüşdü, yan-yörəsini ot-alaq basmışdı, baş ağacların çürüyüb qaralmışdı. Baxımsızlıqdan pis hala düşmüş bu qəbirləri görəndə Mirzədən çox Qədir utandı. Qədir hazırlaşdı ki, Mirzə ağlasa, o da ağlasın, amma Mirzə ağlamadı və Qədirin xirtdəyinə dirənmiş qəhər o dəqiqə sovuşub getdi.

Mirzə qəbiristanlığa nəzər saldı. Dirilər var-yoxlarından çıxıb, burda ölülərə bəsat düzəltnişdilər. Hara baxırdın qara, qırmızı, ağ mermər idi. Adamboyu başdaşılar, qranitdən yonulmuş büstlər, dəmirdən şəbəkə hasarlar...

Mirzə ata-anasının az qala yerlə yeksan olmuş qəbirlərinə baxdı, sonra qonur gözlərini, nədənsə, Qədirin üzünə zillədi. Qədir tez çöməlib qəbirlərin yan-yörəsindəki alağı yoluşdurmağa başladı. Bir azdan Mirzə də ona qoşuldu və qət elədi ki, günü sabahdan bu qəbirləri sahmana salacaq. Bu qəbirlər sahibsiz deyil, burda yatan kişinin, arvadın oğlu hələ ölməyib. “Gəlmişəm, əzizlərim, gəlmişəm... Bağışlayın ki, gec gəlmişəm”.

Anası öləndə də gec gəlmişdi. Tez necə gələydi? Buracıq deyil, oracıq deyil. Mirzə teleqramı alandan sonra hazırlayıb yola düşənəcən iş-işdən keçmişdi. Mirzə rayona çatanda anasının yeddisini vermişdilər, day başsağlığına gəlib-gedən də yox idi. Evdə təzədən ağlaşma başlandı. Güldəstə qardaşını qucaqlayıb ağı dedi. Onda Güldəstə cavan idi, Qədirlə təzəcə evlənmişdilər. Sən demə, Güldəstənin yanıqlı səsi varmış, elə dil ağladı ki, Qədir özünü saxlaya bilmədi – hönkürdü, nə hönkürdü. Amma Mirzə sanki daş idi, odun idi – dayanıb durmuşdu, elə bil ağlamaq yadına düşmürdü. Bunu görəndə Qədir hönkürtüsünü kəsdi. Gözlərindən hələm-hələm yaş çıxmayan Salman kişi də arxasını həyətdəki tut ağacına söykəyib ağladı. Kişi, deyərsən, arvadının ölümündən çox neçə illik ayrılıqdan sonra oğlunu dedə yurdunda gördüyünə kövrəlib ağlayırdı. Yavaş-yavaş hamı kiridi.

Mirzə gözlərini qollu-budaqlı tut ağacının yoğun gövdəsinə zilləyib, uşaqlığını yadına saldı. Bu ağacın lap təpəsinə dırmanardı, mət kimi ağ tutu dənə-dənə qırıb ağzına atardı. İndi payızdır, ağacın yarpaqları tökülüb, ağac lütlənib, adam buna baxanda kövrəlir. Həm də bu ağac Mirzəyə yəqin ona görə belə qəmli görünür ki, Mirzənin anası ölüb. İndi bu heyətdə gözlərinə dəyən hər şey Mirzəni kədərləndirir, hətta atasının çal saqqalı da, alınıdakı dərin qırıqlar da... Mirzə boğazını arıtlayıb, deyəsən danışmaq xatirinə atasından soruşdu ki, anam son nəfəsində nə dedi, nə vəsiyyət elədi. Kişi çiyinlərini çəkib, təzədən ağlamaqçün bir himə bənd adamsayağı hüznü səsle cavab verdi ki, Səməyə rəhmətlik heç nə demədi, vəsiyyət-zad eləmədi, gecə qəflə-tən keçinib, heç xəbər də tutmamışıq.

İki gündən sonra Mirzə qayıdıb getdi – iş adamı idi, icazə alıb gəlmişdi, burda çox qala bilməzdi.

İndi qəbirlərin alağını təmizləyə-təmizləyə Qədir istədi soruşsun ki, qağa, genə tez qayıdacaqsan? Amma bunun əvəzində başqa söz dedi. Dedi:

– Qağa, başına dönüm, bəs adam el-obasını, qohum-əqrəbasını belə yaddan çıxardar? Ağlamaqdan bacın az qalıb kor olsun. Adın gələndə, inandığım haqqı, Güldəstənin dodaqlarında bir damcı qan qalmır. Mənim sözlərimi danlaq, məzəmmət kimi qəbul eləmə, qurbanım olum. Hər şey bir yana, axı burda sənin atanın, ananın qəbri var. Bu torpaqda sənin doğmaların, əzizlərin yaşayır.

Mirzə bir əlcə yerin alağını təmizləyib heydən düşmüşdü, güclə nəfəs alırdı. Onun badamı, qonur gözlərində dəfolunmaz bir ağrının əzabı görünürdü.

Qədir indicə dediyi sözlərdən peşman oldu.

– Qağa, başına dönüm, yoxsa xətrinə dəydim?

Mirzə dikəldi, yolduğu bir çəngə alağa tövşüyə-tövşüyə baxdı və tövşüyə-tövşüyə Qədirin gözləmədiyini bir söz dedi:

– Ölməyə gəlmişəm, Qədir.

Qədir əlindəki alağı tulladı yerə, ağzını açıb mat-mat Mirzəyə baxdı. Handan-hana:

– Bıy, əşi, səni istəməyənlər ölsün, – dedi və qəhərlənə-qəhərlənə gözlədi ki, yəqin indi Mirzə ağlayıb ürəyini boşaldacaq, amma gördü ki, Mirzə ağlayana oxşamır, çox toxta qadı, onda Qədir də toxtadı. Dedi: – Qağa, bu nə sözdü danışsən?

Mirzə yenə tövşüyə-tövşüyə:

– Əcəlim çatıb, – dedi, – amma Güldəstə bilməsin ha. Eşitdin, Qədir? Ölməyə gəlmişəm vətənə. – Yenə ata-anasının qəbrinə baxdı, fikirləşdi ki, günü sabah usta tapıb bu qəbirləri düzəltmək lazımdır, yoxsa sonra gec olar.

Mirzə təzədən üzünü matı-qutu qurumuş Qədirə tutub, yorğun-yorğun gülümsədi, solğun bənizinə təbəssüm işığı yayılanda Mirzə o qədər gözəl, yaraşıqlı göründü ki, Qədir onun ölümünə heyfəsiləndi, istədi ağlasın. Qəhərdən boğula-boğula:

– Qağa... – dedi.

Mirzə başını qaldırıb tərtəmiz səməyə baxdı. Havanı ciyərlərinə elə çəkdi ki, qansız dodaqları səyridi, elə dodaqları səyriyə-səyriyə də dedi:

– Ölməyə vətən yaxşı, Qədir... vətən yaxşı.

Qəbiristanlıqdan çıxandan sonra Mirzə rayonu, maşınla da olsa, gəzmək, qırx il bundan qabaq qoyub getdiyi yerlərə axırıncı dəfə baxmaq qərarına gəldi. Qədir tələsdi, qorxdı ki, birdən Mirzənin sözü gerçək olar, Mirzə doğma yurdu görməmiş ölər – “Jiquli”ni o küçəyə sürdü, bu küçəyə sürdü, göstərməli nə vardisa, hamısını Mirzəyə göstərdi. Mirzə gördü ki, bura tamam başqa aləmdi, bura onun qoyub getdiyi tozlu-palçıqlı rayon deyil, burda yastı damlardan, qarğı çəpərlərdən əsər-ələmət qalmayıb. Nə araba var, nə arabacı. Maşınlar belədən eləyə şütüyür, elədən beləyə... Bütün küçələrə asfalt döşənib. Burda daşdan evlər tikilib ki, tamaşasına adam iki göz də borc almaq istəyir. Təzə bazar, təzə xəstəxana, iki mərtəbəli universitet, mədəniyyət sarayı, musiqi məktəbi... Bunları görəndən sonra arxayın ölmək olar. Amma ölməmişdən əvvəl o iki qəbri abıra salmaq lazımdır. Bir də Həsəni ax-tarmaq, sağdırsa, tapıb onun könlünü almaq lazımdır, yoxsa Mirzənin sağ əlinin içi o dünyada da gör-gör göynəyəcək. Ondan sonra rayonun ortasındakı bağda, bir palıd ağacının kölgəsində rayonun ortasındakı bağda, bir palıd ağacının kölgəsində oturub doğma yurdun havasından doyunca udmaq və bu torpaqla halallaşmaq olar. Vəssalam! Yox, nə vəssalam? Səhərdən beri Mirzənin ürəyini didim-didim didən qaranlıq bir məsələ qalır, indi, bu dəqiqə onu aydınlaşdırmasa, Mirzə bu dünyadan nisgilli köçəcək.

Mirzə dedi:

– Qədir, mən bura gələndə dedə-baba evimizə getmək istədim, amma çaşıb qaldım, evi tapa bilmədim, adamlardan soruşmağa da

utandım. Yəni tezə evlərin içində itib-batib evimiz? İndi kimlər olur orda?

Qədir dodaqlarının qıraqları ilə gülümseyib, maşını bağın ayağından geri döndərdi.

Rayonu tən yarıya bölən ensiz Qarqar çayının üstündəki dəmir körpüdən keçdilər... Bax, bu çaydan bir az aralıda od dəyirmanı vardı – indi yoxdu. Yerində ikimərtəbəli bina tikilib, deyəsən, idarədi... Sağ

yanda gümbəzli hamam olmalı idi. Hanı bəs? “Bizim ev gümbəzli hamamın qabağındaydı”.

Qədir maşını saxladı.

– Bu da sizin ev, – deyib gülümsədi. Gördü ki, Mirzə bulud kimi tutulub, o da ciddiləşdi. Dedi: – Ev də adam kimidi: yiyəsiz, baxımsız qalanda tez qocalır... Hökumət dəyərini verib sökdü, yerində də görürsən də...

Evin yerində balaca daş meydança salınmışdı, meydançanın içində söykenəckli taxta skamyalar qoyulmuşdu. Lap ortada hovuz vardı. Mirzə gözlerini dibi görünən dayaz hovuzla zilləyib soruşdu:

– Bəs tut ağacı hanı? Burda tut ağacı vardı.

Qədir cavab vermədi, fikirləşdi ki, Mirzə qərribə adamdı, atasından o boyda evi yerlə-yeksan olub, yurdu dağılıb, onun dərini çəkmir, bir qartımış ağac hayındadı...

Qonum-qonşu gecə yarıdan keçəndə dağılışdı. Mirzəni sorğusuala tutub əldən salmışdılar. Uşaqlar yatışandan sonra otaqda Mirzə, Qədir, bir də Güldəstə qaldı. Güldəstə deyəsən, səhərə qədər Mirzəylə diz-dizə oturmaq fikrində idi. Sandıqdan saralmış bir şəkil çıxarıb:

– Sən yadıma düşəndə buna baxıram, – dedi. – Heç yadımdan çıxırsanmı? Ay tövbə!

Bu şəkil nə vaxtın şəkli idi, görəsən? Burda Mirzə də cavan idi, Nina da, uşaqlar da körpə idilər. Bu şəkli Güldəstəyə kim göndərüb? Bu şəkildən Mirzəgildə, deyəsən, yoxdu heç. Mirzə şəkli alıb, arxasına baxdı və öz xəttini tanıdı: “Sevimli ata-anama!” nədənsə, bu sözlərdən zəhləsi getdi. Şekli bacısına qaytarda və hiss elədi ki, bacısı bu şəkille bağlı onun nəse dəyəcəyini gözləyir.

Mirzə dedi:

– Heyif Ninadan, yaxşı adam idi.

Güldəstə şəklə zənlə baxa-baxa:

– Gəlinimizi görmək bizə qismət olmadı, – dedi, sonra da əlavə elədi ki: – Məşallah, yaxşı uşaqların var, kuklaya oxşayırlar.

Mirzə gülümsədi:

– İndi day kuklaya oxşayırlar, – dedi, – yekəliblər... Orda Tolikin beş-altı yaşı olar, Maya da ondan üç yaş kiçikdi.

Güldəstə qardaşının qəlbinə dəyməkdən qorxmuş kimi ehtiyatla danışdı:

– Qurbanım olum, bir nisgil üreyimi parçalayır, axı. Ayaqlarının altında ölüm, a Mirzə, bəs belə də dərd olarmı ki, sənin balalarının

ayağı bu torpağa dəymədi. Balaların bizi tanımırıqlar, biz də onlara həsrətlik.

Mirzə yumruğunu ağzına dirəyib, iki dəfə öskürdü və Güldəstə başa düşdü ki, qardaşı cavab tapmaqda çətinlik çəkir, başa düşdü ki, indi bu söhbətin, bu şikayətin məqamı deyildi.

Güldəstə təzədən şəkə baxıb, kövrələ-kövrələ soruşdu:

– Dərdin mənə gəlsin, qardaş, balların sənə görüm-baxım eləyirlərmə?

Qədir arvadına gözələrini ağartdı, amma Güldəstə ərinin hədəsini vəccinə almadı. Qədir gözələrini təzədən zillədi Mirzənin ağzına.

Mirzə gülümseyə-gülümseyə dedi:

– Mənim pensiyam onların maaşından çoxdu; bilmirəm nəyə xərcləyim, hara xərcləyim. Hərdən mən onlara görüm-baxım eləyirəm.

Mirzənin gözələri süzülürdü, bənizi bir az da ağarmışdı. Qədir arvadına tənidi.

– Dur, kişinin yerini sal, aaz!

Yatağına uzananda Mirzə bu qərara gəldi ki, sabah Həsəni soraq-lasın. Bəlkə Həsənin sümüyü də sürmə olub? Sağdırsa, qoy Mirzəni bağışlasın, ölübsə, qəbri nurla dolsun... Sonra Mirzə nazik adyalı sinəsinə çəkib qulaq verdi ki, qurbağalar indi quruldayar, bir azdan quruldayar. Ha gözlədi, qurbağa qurultusu eşitmədi. Bunlara nə oldu, bunlar hara yoxa çıxdı görəsən? Qurbağa od dəyirmanı deyil, gümbəzli hamam deyil. Salman kişinin evi deyil – sökələr, izi-tozu da qalmaya. Yəni bu həndəvərdə ikicə qurbağa yoxdu ki, ağız-ağıza verib quruldaya?

Huşa gethagetdə Mirzə o biri otaqda nazik bir inilti eşitdi: Güldəstə inildəyirdi. Demək, Qədir dilini dinc saxlaya bilməyib, Mirzənin vətəndə ölmək niyyətini danışib Güldəstəyə. Eh, ay Qədir, ay Qədir... Dörd övlad atasısan, nəvən də var, saçın-saqqalın ağarıb, amma ağzında su ilinmir.

Xərcin çoxluğu Mirzəni qorxutmadı, Mirzə Şuşadan boz mərmər gətirdi, qəbirlərin ikisini də eyni biçimdə düzəltdirdi. Ustaya Mirzə özü kömək eləyirdi: qəbiristanlığın ortasındakı hovuzdan su getirirdi, palçıq qarışdırırdı, amma qərribə idi ki, əvvəlki teki yorulmurdu, təng-nəfəs olmurdu, hiss edirdi ki, bədəninə təpər gəlir. Bu gün dəmir şəbəkəni – qəbirlərin hasarını da gətirib qoyacaqdılar və buradakı iş tamam olacaqdı. İşini belə tez qurtarmağı Mirzənin üroyincə deyildi, ona elə gəlirdi ki. Görəcəyi işlər azaldıqca ölümü yaxınlaşır. Mirzə tez ölmək istəmirdi, düzünə qalsa, heç ölmək istəmirdi; bura gəldiyi iyirmi gündə əməlli-başlı dirçəlmişdi. Güldəstə də, Qədir də səhər-səhər yerlərindən duran kimi Mirzəyə baş çəkirdilər, altdan-altından onun rəng-rufuna fikir verirdilər. Mirzə hər dəfə süfrədəki nemətləri xıdır-xıdır yeyəndə Güldəstənin qonur gözləri nəmlənirdi. Güldəstə o biri otağa keçib, üzünü tavana tuturdu: “İlahi, kərəminə min şükür, – deyirdi, – bircə qardaşımın yanaqlarına qan gəlib. Sənə atam-anam qurban, ya rəbb, mənə qardaş vayı, qardaş dağı göstərmə, mirzədən qabaq mənim canımı al.” Güldəstə qardaşının əvəzində ölməyə, doğrudan da, hazır idi, çünki Qədir demişkən, Mirzə axırda oğulluq, övladlıq borcunu başa düşüb, valideynlərinin ruhunu şad eləyib. Hərçənd vaxtı çox ötürüb, amma nə eybi, kişi fərli iş görüb. Ləng tərpənmək, gecikmək, onsuz da Mirzənin keçmiş peşəsidir.

Atası öləndə də Mirzə dəfnə gecikdi. Kişi də payızda köçdü dünyadan. Onda da hava bir az sərintəhər idi, yer-yurd xəzəllə dolu idi, qollu-budaqlı tut ağacı da lümlüt idi. Hər şey anası öləndə olduğu kimi idi, intəhası Salman yox idi bu həyətdə, indi onun əvəzində Qədir küreyini tut ağacına söykəyib gözleyirdi ki, Mirzə ağlasa, o da ağlasın. Mirzə dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə Güldəstənin ağısına qulaq asdı, bulud kimi tutuldu, bıçaq vursaydın Mirzənin bir damcı qanı çıxmazdı, di gəl ki, gözləri nəmlənmədi. Bu Mirzə daşdı, qayadı, ağacdı nədi görəsən? Anası öldü – ağlamadı, atası öldü – ağlamadı. Bəs nə vaxt ağlayacaq bu? Mirzə tut ağacının cadar-cadar gövdəsinə baxdı, ağac qocalmışdı, qurumaqçün bir himə bənd idi. Mirzə fikirləşdi ki, bir də yolu doğma yurda düşsə, şahtutu yerində görməyəcək, yəqin şahtut axırıncı payızını yaşayır. Həyətdəki xəzəl də, indi sahibsiz qalmış ev də ağaclar da adama kədər gətirirdi. Mirzə dərindən ah çekdi, üzünü Qədirə

tutub, hüznü səsle soruşdu: “Atam öləndə nə vəsiyyət elədi, nə soruşdu?” Qədir küreyini ağacın qartımsı gövdəsindən araladı, hələ də züm-züməyə ağlayan arvadına baxa-baxa dedi: “Kişi necə gün səni arzuladı... Rəhmətliyin dilində elə sənənin adı idi”.

Mirzə iki gündən sonra qayıtdı: icazə almışdı, iş adamı idi, burda çox qala bilməzdi, həm də vaxtının çoxunu yol aparırdı – oracıq deyil, buracıq deyil, get ki, çatacaqsan...

“Jiquli”nin signalını eşidəndə Mirzə fikirdən ayrıldı. Gördü ki, qədir maşından düşüb, gülümsəyə-gülümsəyə ona tərəf gəlir.

Qədir dedi:

– Qağa, on iki Həsən tapmışam, amma heç hansı sən axtaran döyül. Çopur Həsən var... Qayqanaq Həsən... Moyka Həsən... Köndələn Həsən... Kukla Həsən... Çoxu da sənədən cavandı.

– Mən axtardığım Həsənin üzündə dəmrov vardı.

Təəccübden Qədirin qaşları dartıldı.

– Başına dönüm, qağa, indiyə dəmrov qalar?

– Rayona bitişik binədən gəlmişdi.

– İndi binə nə gezir? Rayon addayıb keçib binənin üstündən. Amma tapacam, fikir eləmə, sağdırsa, əlimdən qurtara bilməz.

Mirzə minnətdarlıq yağan baxışlarını Qədirin qaramtıl üzündə gəzdirdi. Qədir necə qayğıkeş, necə istiqanlı adam imiş. Bu ucaboy, arıq kişinin gücünə, təpərinə, fərasətinə bax. Çörək zavodunda işini də görür, bazarlıq da eləyir, həyəət bacada da əlləşir, hələ desən, Mirzənin qulluğunda da durur.

Qədir qəbirlərin mərmər sinədaşlarına baxa-baxa dedi:

– Qağa, bunları mən də düzəltdirə bilərdim, amma küreken bir ayrı, oğul bir ayrı.

Mirzə yeznəsinə dil-ağız elemək istəyirdi ki, yük maşınında qəbirlərin hasarını gətirdilər. Dəmir şəbəkə çox böyük idi, içində dörd beş qəbir sığardı.

Qədir soruşdu:

– Qağa, bu boyda hasar nəyə lazımdı?

Mirzə başını mənalı-mənalı tərpətdi.

– Bəs özüm? – dedi, amma bu fikirdən indi bir az qorxan kimi oldu. Söz ağzından çıxmışdı, dalını getirməliydi. – Aralarında yer yoxdu, yanlarında yer seçmişəm... Anam tərəfdən... Sağda atam, solda mən, ortada anam...

Adamın öz ölümündən belə arxayın danışa biləcəyi Qədirin ağlına heç cür batmırdı; mirzə elə danışdı, guya sabah həyəət-bacada görə-cəyi işi götür-qoy edirdi.

Mirzə gözləri yol çəkə-çəkə:

– Belə-belə işlər, – dedi, sonra özünə gəlib, yan-yörəyə baxdı.

Bahar günəşinin qırmızımtıl-sarı şəfəqi yerə çökmüşdü və bu şə-fəqdən yaşıl tər otlar, çiçəklər, ağaclar – hər şey alov rənginə çalırdı. İliq havadan qızılgül ətri gəlirdi, uzaqda-yaxında quşlar cıkkildəşirdi. Mirzə fikirləşdi ki, ilin bu əyyamında ölümdən danışmaq, vallah, ax-maqlıqdır

Mirzə rahat köks ötürüb, gözlərindən təbəssüm tökülə-tökülə güzgülü təkli tərtəmiz göyə baxdı.

Elə bu vaxt yük maşınının sürücüsü – cavan oğlan – Qədri səslədi.

– Qədir dayı, mənə Həsən məsələsi demişdin ha!

Qədir hələ heyrətdən özünə gəlməmişdi – key-key soruşdu:

– Nə Həsən, ə?!

Oğlan dedi:

– Tapşırıbmışdın ki, harda Həsən görsem, sənə xəbər eləyim. Birini tapmışam... Rayona lap yaxındakı kolxozda – “Şəfəq”də işləyir. Mə-xanikdi... Yaşı altmış olar, fəmiyası da Novruzovdur.

Qədir Mirzənin üzünə baxdı.

– Sənin Həsəninin fəmiyası Novruzovdu?

Mirzə başını buladı:

– Yadımda deyil.

Səhərişi gün rayonun yaxınlığındakı kolxoza Mirzə tək getdi.

Uzun talvarın altında çoxlu pambıqyığan maşın vardı, burda adamlar vur-həşirlə işləyirdilər. Mirzə kənardan hamıya göz qoydu, amma ax-tardığı Həsənə bənzəyən adam görmədi. Həsəni soruşdu. Maşınlardan birinin yanında ortaboy, dolubədən bir kişi qabağa gəlib, əllərini çirkli əskiye silə-silə:

– Həsən mənəm, – dedi.

Mirzə zəndlə kişiyə baxdı. Yox, əşi, o Həsən hara, bu Həsən hara? O, arıq idi, onun boğazı armud saplağı kimi idi, gözləri də alma boyda. Bu, cantaraqdır, sağlamdır, bunun bilikləri pəhləvan biləklərinə oxşayır, gözləri o qədər də iri deyil.

Mirzə başını bulayıb mızıldandı:

– Bağışlayın, mənə başqa Həsən lazımdı.

Kişi gülümsədi.

– Nə fərqi var? – dedi. – Mən də dünyadakı Həsənlərdən biri. Əgər Həsənə işiniz düşübsə, mən hazır.

Mirzə sağ əlini sinəsinə qoyub:

– Var olun, – dedi. – O Həsən arıq oğlan idi... Üzündə dəmrov vardı... Xəstəhal... Gözləri də...

Kişi, Mirzənin sözünü yarımçıq kəsdi:

– Həsənin oğlanlığından gör nə qədər vaxt keçir. Hər il birçə kilo ətlənsə, birçə qırıq dəyişsə...

Mirzə də onun sözünü yarımçıq kəsdi:

– Otuz doqquzuncu ildə biznən yeddinci sinifdə oxuyurdu. İmta-hanlara bir ay qalmış çıxıb getdi.

Kişi səsinə alçaldıb, gözlərini qıya-qıya dedi:

– Çünki Qeyser müəllimin dərində sən ona bir sillə vurmuşdun.

Mirzənin içindən bir sızultı keçdi, sağ əli gör-gör göynədi, dili to-puq çaldı.

– Mən... Mənim yanımda... mənə qonşu bir qız otururdu. Ya-nımdakı partada... Alagöz, sarıbənzir... Adı da ya Çiçək idi, ya Göyçək.

Həsən:

– Yox, – dedi, – nə Çiçəkdi, nə Göyçək... Adı Qəşəngdi... Gözləri ala.

– Hə.

– Saçları sarı.

– Hə.

– Sən tərəfə çox baxardın.

– Doğrudu.

– İndi mənim arvadımdı o... Matın-qutun qurumasın, həmin Həsən mənəm. Mən səni görən dəqiqə tanıdım.

Mirzənin qıclarına zəif bir əsməcə gəldi. Mirzə bilmədi Həsənə əl versin, yoxsa qucaqlasın onu.

Həsən özü qucaqladı Mirzəni.

– Xoş gördük! – dedi. – Hərden yadıma düşürdün. Üreyimdən ke-cirdi ki, səni bir görəydim, sənə “sağ ol” deyəydim. Sən onda mənə vurmasaydın, mən Qəşənglə evlənməyəcəkdim... Onda gözlərimdən alov püskürdü. Həmin dəqiqə özümə söz verdim ki, Mirzənin acığına bu qızı alacam.

Mirzə, Həsənin qolları arasından çıxıb, onun qabarıq sinəsinə, enli çiyinlərinə nəzər saldı.

– Bir buna bax, – dedi. – onda skeletə oxşayırdı, adam bundan ür-pənirdi.

– Onda otuz doqquzuncu il idi, qardaş, indi səksən beşdi. Gör neçə il keçib. – Həsən yaxınlıqdakı maşının yanında işləyən oğlanı göstərüb:

– Kiçiyimdi, – dedi, – mənə oxşayır?

Mirzə gözlerini qıyıb oğlana baxdı.

– Yox, sarışındı, anasına oxşayır, – dedi və birdən oğlanı səslədi:

– Ay bala, onu düz qoymursan! – Mirzə oğlana yanaşdı, açarı ondan alıb özü başladı işləməyə.

Həsən dedi:

– Sən olan tərəflərdə pambıq əkmirlər, bu maşna hardan bələdsən?

Mirzə əllərini Həsənin əlindəki əsgiyə sildi.

– Mən matorçuyam, – dedi. – Daş kömür mədəninə cürbəcür maşın var. Davada da tankçı olmuşam. Matorlardan başım çıxır. Davada ol-musan?

– Məni qırx dördə apardılar. Topçu idim, yüngül bir yara da al-mışam. – Həsən birdən-birə söhbətin səmtini dəyişdi.

– Nə əcəbgüzərim bu yerlərə düşüb?

Mirzə cavabı ləngitdi, istədi desin ki, ölməyə gəlmişəm, ancaq demədi; bilirdi ki, köçünü o dünyaya hazırlayan adama oxşamır. Gördü ki, Həsən gözələrini zilləyib onun ağarmış qaşlarına, – dedi:

– Torpaq çəkib gətirir.

Gecə yatağına uzananda Mirzə yanında xoş bir yorğunluq duydu... Yuxuya nə vaxt getdiyindən özünün də xəbəri olmadı...

Obaşdandan signal səsine oyandı. Sonra Qədir artırmadan çağırdı onu:

– Qağa, çöldə səni bir kişi gözləyir!

Mirzə pijamada tez küçəyə çıxdı. Tez də qayıtdı. Şüşəbənddə dayanıb nigarən-nigarən ona baxıb bacısına dedi:

– Həsən “Jiquli”ynən gəlib dalımca. Bir az yemək qoy, aparım, bəlkə gec qayıtdı. Maşınları yığma hazırlamaq lazımdı... İş çoxdu.

Mirzə otağa keçib paltarını tələm-tələsik dəyişdi. Güldəstənin mətbəxdə bağlama düzəldə-düzəldə ağlamağından xəbəri olmadı.

Oktyabr, 1985.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Sözün ömrü qədər 4

POVESTLƏR

Evin kişisi 13

Küçələrə su səpmişəm 56

Quyu 91

Dədə palıd 146

Gümüşgöl əfsanəsi 205

HEKAYƏLƏR

Oğul 277

Duz 280

Talisman 284

Qatarda 304

Şehli çəmənlərin işığı 319

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektor:	<i>Pərinaz Səmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 05.08.2004. Çapa imzalanmışdır 08.01.2005.
 Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 21. Ofset çap üsulu.
 Tirajı 25000. Sifariş 4.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.